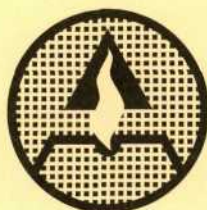

AKADEEMIA

15. AASTAKÄIK

2003

NUMBER 12

Doktor Kreutzwald ja tema aeg	Ain-Elmar Kaasik
<i>Kalevipoeg</i> tänapäeval	Peter Petersen
Viina katk	Maido Sikk
Luuletõlkeid	Heiti Talvik
Vabaduse kolmas mõiste	Quentin Skinner
Teadmised kui kaup	Jürgen Mittelstrass
Miks ikkagi peab eksisteerima mõttekeel	Jerry A. Fodor
Jerry Fodori vaimufilosoofiast	Bruno Mölder
Uue majanduse lähteil	Jaak Valge
Arvustus:	Olev Liivik

Meie vastus: Eduard Laamani päevik 1922–1940

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
humaniora } . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
socialia }
universalialia } . . . Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
naturalia }
keeletoimetaja . . . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor . . . . Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee
sekretär . . . . . Tiiu Jõgi – tiiu.jogi@akad.ee

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 07423146, 07423050

Fax: 07423146

E-post: akadeemia@akad.ee

Kodulehekül: www.akad.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 2003

Trükk: AS Printall. Trükiarv 2000

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

15. AASTAKÄIK 2003 NUMBER 12 (177)

- Doktor Kreutzwald ja tema aeg
Ain-Elmar Kaasik 2547
- Kalevipoeg* tänapäeval — ühe tulevase Euroopa kultuuri
document humain: Psühholoogilis-antropoloogilisi as-
pekte
Peter Petersen 2559
Tõlkinud Krista Räni
- Viina katk
Maido Sikk 2593
- Luuletõlkeid
Heiti Talvik 2604
- Vabaduse kolmas mõiste
Quentin Skinner 2609
Tõlkinud Tanel Vallimäe
- Teadmised kui kaup: Teadusest, haridusest ja teadmiste
allutamisest majandusele
Jürgen Mittelstrass 2634
Tõlkinud Neeme Näripä
- Miks ikkagi peab eksisteerima mõttekeel
Jerry A. Fodor 2649
Tõlkinud Anto Unt

Individualism ning kitsas sisu: Jerry Fodori vaimufilosoofiast	<i>Bruno Mölder</i>	2675
Uue majanduse lätteil: Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938. III*	<i>Jaak Valge</i>	2712
<i>Arvustus</i> : Varjuderohke teatmik: Eesti majanduseliidist 20. sa- jandil. <i>Eesti majanduse biograafiline leksikon 1951–</i> <i>2000</i> . Tallinn: AS Kirjastus Ilo, 2003.	<i>Olev Liivik</i>	2736
Abstracts	. . . . .	2740
Meie vastus: Eduard Laamani päevik 1922–1940. VI	. . . . .	2751

AKADEEMIA

tellimine 2004. aastaks on 330 krooni.

Otsekorraldus: 27 krooni kuus.

Üksiknumber maksab 36 krooni.

Võimalik on tellida sooduspakette.

Akadeemia+Vikerkaar = 450.- **Otsekorraldus: 40.-**

Akadeemia+Looming = 470.- **Otsekorraldus: 42.-**

Akadeemia+Keel ja Kirjandus = 450.- **Otsekorraldus: 40.-**

Tellimisvõimalusi vaadake viimaselt leheküljelt.

Akadeemia honorar Eesti Kultuurkapitalilt.

Lk 2558, 2592, 2603, 2648, 2711: Eerik Haameri (1908–1994)
illustratsioone eeposele *Kalevipoeg* (Toronto, 1954)

*Tärniga märgitud artikkel on eelretsenseeritud.

DOKTOR KREUTZWALD JA TEMA AEG

Ain-Elmar Kaasik

*Facile omnes, cum valemus,
recta consilia aegrotis damus.*¹

Terentius, *Andria*

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi elu oli pikk ja viljakas. Ta sündis 26. detsembril 1803. a Virumaal Jõepere mõisas ning suri 25. augustil 1882. a Tartus. Suurema osa oma aktiivsest elupeeriost — tervelt 44 aastat (1833–1877) — töötas ta linnaarstina Võrus. F. R. Kreutzwaldi tuntakse peamiselt kirjandusloolise isikuna, eesti rahvuseepose “Kalevipoeg” loojana; märksa vähem on teada tema tegevusest rahvatervise edendajana ja arstina.

F. R. Kreutzwaldi tee arstidiplomini ei kulgenud lihtsalt. 1823. a sooritas ta koduõpetaja eksami ning töötas sel alal Tallinnas ja Peterburis. Viimati mainitud linnas sooritas ta 1825. a eksternina küpsuseksami ja kavatses astuda Peterburi Sõjameditsiini Akadeemiasse (Anni 1926–1929). Nagu teada, õppis seal aastaid hiljem (1893–1897) teine suur eestlane — Ludvig Puusepp (Raudam, Kaasik 1981). Millegipärast ei saanud aga Kreutzwaldi kavatus teoks ja ta astus 1826. a sügisel Tartu Ülikooli arstiteaduskonda. Õppekava järgi viieks aastaks planeeritud studium võttis tal aega ligi seitse aastat — lõpueksamid sooritas Kreutzwald alles 1833. a märtsis. Kuivõrd pääs väheste kroonustipendiaatide hulka ei õnnestunud, tuli tal õpingute vältel pidevalt majandusmuredega heidelda. Ka lünklik iseõppija-eeharidus oli teatud

---

Artikkel põhineb Kreutzwaldi aasta avamisel 18. detsembril 2002 Eesti Kirjandusmuuseumis ja Eesti TA teaduspäeval 13. veebruaril 2003 Võrus peetud ettekandel.

¹Kui oleme terved, on meil kõigil lihtne anda haigetele head nõu.

takistuseks. Juba üliõpilasena tuli Kreutzwaldil võidelda taudidega. 1831. a kevadel puhkes Riias kooleraepideemia. Kahekümne kahe üliõpilase hulgas siirdus rektori üleskutsel sinna vabatahtlikult ka Kreutzwald. Vaevalt Tartusse tagasi jõudnud, sai ta kutse Vastseliina lossi, kus määratses kurjasti düsenteeria. Hilissügiseks oli koolera Riias Tartusse jõudnud ja Kreutzwald rakendati tööle **Friedrich Robert Faehlmannile** alluvas hospitalis Tallinna tänaval. Rohkem kui aasta kestnud eemalolek õppetööst avaldas mõju ja tema lõpueksami üldteoreetilisi teadmisi eeldanud osad läksid suhteliselt kesiselt, mistõttu Kreutzwaldile anti lõpetamisel üksnes 3. järgu arstidiplom (Kalnin 1966).

F. R. KREUTZWALDI ÕPETAJAD NING TEMA ÕPINGUTE- JA TÖÖAASTATE TARTU ÜLIKOOLI ARSTITEADUSKOND

F. R. Kreutzwaldi õpinguaastatel Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas (1826–1833) oli selle auväärse õppeasutuse 19. sajandi apogee veel ees. Siiski oli tema õpetajate hulgas mitmeid väljapaistvaid isikuid. Kõnealust perioodi on põhjalikult uurinud Rootsist töötanud arst ja väljapaistev meditsiiniajaloolane *dr. med.* Ilo Käbin (Käbin 1986). Tema kogutud andmetel võib Kreutzwaldi õpetajaist väljapaistvaimaks pidada **Johann Friedrich von Erdmanni** (1778–1846), kes oli tulnud Tartusse Wittenbergist, oli aastatel 1818–1823 Tartu Ülikooli patoloogia, semiootika², teraapia ja kliiniku korraline professor ning siirdus seejärel Dresdeni, kust naasis siiski Tartusse, jätkates siin oma tegevust aastatel 1827–1843. Friedrich von Erdmann oli Laënneci poolt 1816. a leiutatud stetoskoobi rakendajaid ja rindkereelundite auskultatsiooni³ propageerijaid diagnoosimisel. Tema nimega on seotud mitme füüsikalise ravimeetodi rakendamine ja toime uurimine (vahelduvad kuuma-külma aplikatsioonid, galvaaniline elektrivool). Professor Erdmann oli Tartus korduvalt arstiteaduskonna dekaan, seda

²Tolleaegne semiootika tegeles, vähemalt meditsiini vallas, haigus-sümptomite ja nende komplektide (sündroomide) tähenduse ja põhjuste hindamisega. Tänapäeval kasutatakse rohkem propedeutika mõistet, mille sisu on küll mõneti teistsugune.

³Lad. k *auscultatio* 'kuulamine' — siseelundi helide kuulamine palja kõrva või stetoskoobiga. *Toim.*

ka Kreutzwaldi õpingute ajal. Aastatel 1830–1838 juhatas ta Tartu Ülikooli Professorite Instituuti, kus omalaadse täiendõppe korras valmistati ette professoreid Vene ülikoolide arstiteaduskondadele.

Üks Kreutzwaldi õpetajaid oli ka väljapaistev arstiteadlane **Christian Friedrich von Deutsch** (1768–1843), kes oli tulnud Tartusse Erlangenist ning tegutses siin aastatel 1804–1833 sünnitusabi ja veterinaaria korralise professorina. C. F. v. Deutsch eraldas sünnitusabi kursuse kirurgias ja rajas 1806. a Tartusse Vene keisririigi esimese sünnitusabikliiniku.⁴ Ta oli nn sünnitusabi fantoomi⁵ väljatöötajaid ja rakendajaid; seda meetodit kasutas arstidele ja ämmaemandatele sünnitusabi võtete õpetamisel tänapäevalgi. Ta vaksineeris vastsündinuid rõugete vastu ja alustas 1806. a ühtlasi lastehaiguste kursuse lugemist. C. F. v. Deutshi oluliseks teeneks oli 1811. a Tartus ämmaemandate kooli asutamine. See kool — mille lõpetas 2400 ämmaemandat — tegutses vaheaegadeta 1943. aastani ja sellel oli tähtis osa sünnitusabi olukorra parandamisel Eestis.

F. R. Kreutzwaldi kirurgiaprofessor oli **Johann Christian Moier** (1786–1858), Tallinna Toomkiriku pastori poeg, kes alustas oma õpinguid Tartu Ülikoolis (1803–1805) ning jätkas neid Göttingenis (1806–1807), Viinis (1807–1809) ja Paviias, kus ta 10. juunil 1811 promoveeriti kirurgiateaduste doktoriks kui Giovanni Christiano Mojer. Seejärel tuli Moier tagasi Tartusse, kaitses siin 30. mail 1813. a oma dissertatsiooni (omandades teistkordselt doktorikraadi) ning temast sai kirurgia korraline professor, kellel ta tegutses aastail 1814–1836. Kui seni olid kirurgid ravinud põhiliselt haavu (ka eesti keeles oli veel hiljuti kasutusel sõna “haavaarst”), avanud perifeersete kudede mädakoldeid ning püüdnud paigaldada ja fikseerida luumurde, siis Moierist sai anatoomilisel alusel rajaneva kirurgia loojaid. Ta oli muu hulgas ka Nikolai Pirogovi õpetaja. Tänu Moieri ja tema kaasaegsete tööle tõusid kirurgid ajapikku käsitöölised arstideks, kellel oli ka piisav teoreetiline ettevalmistus.

⁴Samal aastal loodi sünnitusabikliinik ka Moskva ülikooli juurde. *Toim.*

⁵Mulaaž sünnitusabi õppimiseks ja õpetamiseks. *Toim.*

19. sajandi Tartu Ülikooli arstiteaduskonna säravaimad tähed süttisid Kreutzwaldi õpinguaastatest mõnevõrra hiljem — siis, kui Kreutzwald töötas juba arstina Võrus. Siinjuures ei saa jätta mainimata kolme nime: **Rudolf Buchheim** (1820–1879), farmakoloogiaprofessor aastatel 1846–1867, keda õigusega peetakse eksperimentaalse farmakoloogia rajajaks; **Oswald Schmiedeberg** (1838–1921), farmakoloogiadotsent 1867, professor 1869–1872, kellest sai muskariini ja atropiini avastajana nüüdisaegse neuro- ja psühhofarmakoloogia eelkäija, ning **Alexander Schmidt** (1831–1894), füsioloogiadotsent 1862, professor 1869–1894, ülikooli rektor 1885–1890, kes avastas vere hüübimisfaktorid protrombiini ja trombiini.

Kreutzwaldi õpinguteaegsetest sidemetest oli kahtlemata kõige olulisem tema sõprus viis aastat vanema kolleegi Friedrich Robert Faehlmanniga. Nagu mainitud, töötas Kreutzwald üliõpilasena Faehlmanni juhata tud koolerahospidalis. Meditsiini valdkonnas ühendas neid kriitiline suhtumine tol ajal laialt levinud Hahnemanni homöopaatia teooriasse ja praktikasse ning liialdustesse aadrilaskmisega, mis oli toona samuti väga levinud arstimisviis (Kalnin 1966). Kahtlemata oli Faehlmann Kreutzwaldi kirjanduslik-kultuurilooline mentor ja tal oli oluline osa Kreutzwaldi hilisema rahvatervisealase valgustustegevuse innustajana.

ARSTIABI 19. SAJANDI TEISEL JA KOLMANDAL VEERANDSAJAL

Arstiabi põhikomponendid on püsinud muutusteta aastasadu. Nendeks on haiguste vältimine, diagnoosimine ja ravi. Paljudel juhtudel on arsti ülesandeks selgitamine (õpetamine, nõuanne), julgustamine ja ka lohutamine (Kaasik 1999). Tuleb mõõnda, et nende komponentide sisu ja osakaal on aegade jooksul oluliselt muutunud. Kreutzwaldi ajal olid haiguste aktiivse ravi võimalused peaaegu olematud ning seda suurem tähtsus oli teistel komponentidel.

Kreutzwaldi ajaks oli näiteks mikroskoop Robert Hooke'i 1665. a leiutisena juba olemas, kuid Louis Pasteuri (1820–1895) ja Robert Kochi (1843–1910) avastused veel tegemata. Nii näiteks

avastas Pasteur 1877. a siberi katku tekitaja ja töötas 1885. a välja marutaudivaktsiini. Tuberkuloositekitaja avastas Koch 1882. a. Tänapäeval on haiguste levimuse, nende "loomuliku" kulu ja ühtlasi ravitavuse hindamise peamiseks meetodiks kliiniline epidemioloogia ja biostatistika, mis on ka moodsasse meditsiini juurdunud pikkamööda, peamiselt 20. sajandi viimasel veerandil. Selle alged olid Kreutzwaldi ajal olemas, kuid arstid ei tunnustanud seda eriti innukalt. Juba 1830. a näitas Pierre Charles Alexandre Louis biostatistika meetodeid kasutades, et aadrilaskmine pigem raskendab tüüfuse kulgu. Tolleaegsed arstid teadsid, et tüüfus on seotud põletikuga, mis tekitab hüpereemiat, ja lootsid, et ringleva verehulga vähendamine leevendab liigveresust ja põletikku (Kaasik 2002). Kreutzwaldi-aegne farmakoteraapia oli täielikult empiiriline, põhiosas oli tegu nn platseebomeditsiiniga. Arstiteaduskondade õppekavades oli arstimisõpetus (*materia medica*), mis oli olemuselt üsnagi ebateaduslik. Rahulolematust arstimisõpetusega Tartu Ülikoolis avaldas oma mälestustes Tartus Kreutzwaldist pisut varem arstiteadust õppinud **Karl Ernst von Baer** (1792–1876), kes kirjutab, et raviaineid õpetati alfabeetilises järjestuses: nimekiri algas aaloeaga (*Aloë*) ja lõppes tsingiga (*Zincum*), ilma et mingit tähelepanu oleks pööratud nende toimepõhisele süstematiseerimisele. Kasutusel olid nn panatsead (kõikeravivad vahendid), millest levinuim oli mee ja äädika segu (Baer 1986). Olukord Euroopa teistes ülikoolides ei erinenud siinsest mingilgi määral. Tänapäeval võime täie kindlusega öelda, et nüüdisaegse farmakoteraapia aluseks olev farmakoloogia sündis Buchheimi ja Schmiedebergi töödega Tartus. Siiski oli veel 20. sajandi 60. aastatel üksnes 20% kasutusel olnud ravimitest teaduslikult tõestatud toimega ning 80% näidustustest põhines pigem empiirilisel kogemusel. Praeguseks on olukord vastupidine — vähemalt 80% registreeritud ravimitest on teaduslikult tõestatud toimega ja neil on kindlad näidustused (Kaasik 2002).

Vaatamata asjaolule, et Kreutzwaldi kirurgiaprofessor Christian Moier oli oma ajas teerajaja, jäid selle valdkonna võimalused siiski üsna piiratuks. Moieri-aegne kirurgia ei tundnud valutustamist. Eeternarkoos võeti Bostonis kasutusele 1846. a, Tartus aasta hiljem, s.t enam kui 10 aastat pärast Moieri tegevuse lõppu. Tartus maailma kirurgia arengut oluliselt mõjutanud arstid te-

gutsesid siin märksa hiljem. Nendest tuleb mainida **Ernst von Bergmanni** (1836–1907), kes oli kirurgiaprofessor Tartus aastail 1871–1878 ja kellest sai pärast Würzburgi ning seejärel Berliini siirdumist Saksa kirurgia rajajaid. Bergmanni oluliseks teeneks Tartus oli anti- ja aseptika arendamine. Ta nõudis haiglapersonalilt valgete kitlite kandmist ja kirurgidelt käte pesemist enne operatsiooni. Enne teda oli valitsenud seisukoht, et “härrasmeeste käed on puhtad”, ja vastavalt pesti neid üksnes pärast operatsiooni (Ljunggren *et al.* 1999). Tartus 20. sajandi alul (1905–1918) kirurgiaprofessorina töötanud **Werner Zoege von Manteuffel** (1857–1926) võttis maailmas esimesena kasutusele steriliseeritud kummikindad, mis oli hindamatu panus aseptika arendamisele (Zoege von Manteuffel 1897).

Püüdes kokkuvõtlikult iseloomustada Kreutzwaldi aega arstiteaduses ja arstiabis, tuleb mõnda võimaluste äärmist piiratust. Samas on teada, et arstiabi on osutatud aastasadu, kuid selle ajalugu on valdavalt platseeboefekti ajalugu. Arstiabi on alati iseloomustanud suur sotsiaalne kõlapind ja ühiskonna väga suured, koguni kõrgendatud ootused. Eriti kehtib see 20. sajandi teise poole kohta. Kuni 20. sajandini oodati lääne kultuuriruumis arstilt peamiselt haigustega seotud vaevuste leevendamist ning süüd ja surm olid peaaegjalikult Jumala kätes. Alles 20. sajandil hakati ootama arsti sekkumist mõlemasse protsessi, mille praktilisteks väljunditeks on kehaväline viljastamine ja nüüdisaja intensiivravi-võtete rakendamine üli-raskelt haigete juures, mis ei võimalda küll kaugeltki alati saavutada soovitud tulemust (Kaasik 2003). Samas tuleb tõdeda, et vaatamata piiratud ravivõimalustele usaldas ühiskond arste tollal rohkemgi kui tänapäeval. Kindlasti valdasid möödunud sajandite arstid tänapäevastest paremini oskust oma patsiente julgustada ja lohutada.

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD ARSTINA

Kreutzwaldi arstitegevuse kohta leiduvat teavet on kogunud ja üldistanud Tartu Ülikooli arstiteaduskonna omaaegsed õppejõud, sisehaiguste professor **Kuno Kõrge** (1913–1989) ja eriti meditsiini ajaloolasest dotsent **Viktor Kalnin** (1929–1992) (Kõrge 1955; Kalnin 1966).

Nagu eespool mainitud, anti Kreutzwaldile 1833. a märtsis sooritatud riigieksamite alusel üksnes 3. järgu arstidiplom. Tema vanem sõber Friedrich Robert Faehlmann oli ülikooli lõpetamisel 1827. a promoveerunud meditsiinidoktoriks (*dr. med.*), mis andis talle õiguse akadeemiliseks karjääriks. Kreutzwald soovis võis oma diplomiga kandideerida arsti ametikohale vaid mõnes väikeses provintsilinnas ning ta valis Võru. Ametlikult kinnitati ta sellele kohale alles 14 aastat hiljem, sest Liivimaa Kubermangu Arstivalitsus ei kiirustanud 3. järgu diplomiga lõpetanud linnaarstiks määrama. Võib arvata, et Eesti kahe suurkuju erinevad õpitulemused olenesid märkimisväärselt ka nende erinevast üldharidustasemest, mis omakorda tulenes nende majanduslikust ebavõrdsusest. Mõisavalitseja poeg Faehlmann oli enne ülikooliõpinguid lõpetanud Tartu gümnaasiumi; pärisorjast kingsepa poeg Kreutzwald oli eelkõige iseõppija.

Võru linnahaigla oli avatud 1827. a, kuus aastat enne Kreutzwaldi saabumist. Haiglas oli kõigest 16 voodikohta. Võru linnas oli veidi üle 1000 elaniku, kuid ta oli kujunenud silmapaistvaks koolilinnaks. Kuulsaks saanud H. Kümmeri kooli kõrval tegutses siin veel 2–3 väiksemat erakooli. Kreutzwald sai 1839. a Kümmeri õppeasutuse juurde ka kooliarsti koha ning selle kooli ümber koonduvad haritlastest leidis ta endale mõttekaaslasi.

Kreutzwald oli eelkõige lihtrahva arst. Tema majandusolukord oli algul raske, ajapikku see siiski paranes. Selle veenvaks tõendiks on tema kodu, mida on hoolikalt säilitatud muuseumina, ning vaesusest see küll tunnistust ei anna. Kreutzwaldi tööpäevast annab ettekujutuse tema kiri C. E. Sachssendahlile 15. aprillist 1856. a: “Hommiku kella kaheksast kuni kella kolmeni pealelõunal olen ma ametis haigemajades ja linnas, siis sõidan maale ja jõuan harilikult enne kaheksat tagasi. Veebruar ja märts ei andnud mulle ühtki puhkepäeva” (Kalnin 1966). Selle kirjaga seoses tuleb mainida asjaolu, et Krimmi sõja ajal (1853–1856) oli peale tavaliste kohustuste antud Kreutzwaldi juhtida kaks sõjaväehospidali Võrus ligi paarisaja haigega. Vahel tuli tal täita ka kreisiarsti kohuseid. Siiski oli Kreutzwaldi patsientide hulgas ka kõrgemast seisusest isikuid. Nii ravis ta 1838. a Kuramaalt pärit paruniprouat von Hahni ja selle poega, kes olid haigestunud leetritesse. Paruniproual tekkisid seedehäired. Ilmselt patsiendi soovil

pöördus Kreutzwald konsultatsiooniks keisrinna ihuarsti ja meditsiininõukogu konsulteeriva liikme, meditsiinidoktor G. A. von Rauchi poole, kirjutades haiguse tunnustest ja kulust ning raken-datud ravist. G. A. von Rauch hindas Kreutzwaldi ravimisviisi õigeks (Kõrge 1955).

Lähtudes Liivimaa Kubermangu Arstivalitsuse eeskirjadest tegi Kreutzwald ka sanitaarepidemioloogilist tööd. Vähemalt kord aastas pidi ta kontrollima kaupluste ja kõrtside sanitaarolu-korda ning tal tuli valvata mürkide ja kangetoimeliste ainetega kauplemise üle. Tema jätkuvat sidet Tartu ja ülikooliga näitab asjaolu, et ta saatis mõned proovid uurimiseks Tartu linnaarstile, oma ülikooliaegsele sõbrale J. E. Panckile, paludes need analüüsi tegemiseks edasi toimetada ülikooli vastavatele õppejõududele. Kreutzwaldi saadetud köömneviina- ja piirituseproove analüüsis põllumajanduse ja tehnoloogia professor **Georg Paul Alexander Petzholdt**.

Võrumaa rõugepookimise komitee ettekannetest Liivimaa ku-bermangu vastavale komiteele ilmneb, et Kreutzwald hakkas peat-selt pärast Võrru saabumist lastele kaitserõugeid panema. Värsket rõugelima hankis ta mitmel korral oma Tartu kolleegi abiga. 1842. a lõpul premeeris Võrumaa rõugekomitee ja 1852. a Võru linnavalitsus teda eduka rõugepanemise eest. Kuigi Jenneri pri-mitiivne rõugevaktsiin oli valminud juba 1796. a, oli Kreutzwaldi kaitsepookimisalane tegevus kahtlemata novaatorlik. Seda kin-nitab asjaolu, et Eestis tervikuna kehtestati kohustuslik rõugete-vastane kaitsepookimine lastele alles aastatel 1912–1919.

Pingelise arstitöö ja kirjandusliku tegevuse kõrval jätkus Kreutzwaldil siiski aega ja energiat ka rahvatervisealaseks val-gustustööks. See osa Kreutzwaldi arstitegevusest on hinda-matu väärtusega. Arstina talurahvaga pidevalt läbi käies oli tal võimalus õppida põhjalikult tundma tolleaegset olustikku, millest oli mõnevõrra varem andnud tõetruu, üsna masendava ülevaate Karl Ernst von Baer (vt Baer 1976, orig. 1814). On põhjust ar-vata, et olukord ei olnud Kreutzwaldi ajaks kuigivõrd paranenud. Kreutzwald rõhutas, et “koristamata elamine on linnades, külades ja taluperedes kõige kurjem tõbede külvaja ja kasvataja” ning et “ainukesed tõbede eest varjajad on: koristatud elamine ja puh-tus”. Selle kõrval tuletas ta meelde kvaliteetset joogivett ning

nõudis taludes esmajärgulise ülesandena kaevude ehitamist (Kalnin 1966).

Kreutzwald kirjutas terviseedenduslikel teemadel viis raamatut ja kümnekond artiklit. Peale selle võib leida õpetussõnu ja märkusi tervishoiuolude ning sanitaarseisundi parandamise teemadel ka tema olukirjeldustest ja juttudest rahvakalendrites. Kreutzwaldi esimene rahvaraamat oli "Viina katk", mille esitrükk ilmus 1840. a — tema arstitegevuse esmakümnendil. Kuigi selle eeskujuks oli šveitsi-saksa kirjamehe Heinrich D. Zschokke enam kui kümnesse keelde tõlgitud "Brantweinpest", mis oli ilmunud 1837. a, "laenas" Kreutzwald sellelt vaid pealkirja ja põhiteema. Hiljem Tartus vanaduspäevi veetes töötas ta selle veel kord ümber ning sel kujul ilmus raamat 1881. a.

Kreutzwaldi rahvaraamatutest üheks menukaimaks osutus "Lühike õpetus tervise hoidmisest", millest ilmus kolm väljaannet (1854, 1860 ja 1869) ja mis käsitles isiklikku ja elamutervishoidu ning andis soovitusi tervislikeks eluviisideks. Kreutzwaldi terviseedenduslik kreedo avaldub tema kirjas C. Schultz-Bertramile (12. aprillist 1864), milles ta rõhutab, et rahvale on vaja "juhtnööre dieedipidamiseks, eluviisi korraldamiseks, kuidas mõistliku kasinuse abil haigusi ära hoida ja neid kõige lihtsamal viisil arstida", mitte aga "ilma järele mõtlemata liiga oht-rasti arstirohtusid soovitada" (Kalnin 1966). Aastatel 1848–1849 välja antud sarjas "Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on" jagas ta õpetusi esmaabi andmiseks uppumis- ja külmumissurmast päästetutele, samuti poomise, vingumürgistuse ja ussihammustuse puhul. Peaaegu kõigis kirjutistes astub ta välja posijate-šarlatanide vastu. Hoolimata toleaeegsest humoraalpatoloogia⁶ idee valitsemisest meditsiinis oli Kreutzwald eesrindlik arst. Ta oli ka põletiku idee absolutiseerimise vastu ning suhtus üpris ettevaatlikult tol ajal väga levinud ravivõttesse — aadrilaskmisesse. Teadaolevalt kasutati seda koguni lastel, sealhulgas isutuse, unetuse ja nutu korral. Kreutzwald lubas aadrilaskmist rakendada vaid arsti otsusel ja juuresolekul.

⁶ Arstiteaduses kuni 19. sajandi keskpaigani valitsenud teooria, mille järgi haigused on tingitud organismi osiste tasakaalu muutustest. *Toim.*

1877. a jäi Kreutzwald pensionile ja tuli Tartusse oma vana-
duspäevi veetma. Ta oli 74-aastane, kuid jätkas siin loometööd.
Selle tulemusena ilmus 1879. a rahva hulgas väga hinnatud ja
populaarne "Kodutohter", millest peale autori surma ilmus veel
kaks trükki (1884 ja 1890). 1913. a ette valmistatud neljas
trükk jäi muutunud olude tõttu ilmumata. Teos oli kavanda-
tud käsiraamatuna haigete eest hoolitsemiseks kodus ja mõeldud
eesti rahvale, kellele "arstide abi väga kaugel, ehk koguni saa-
daval ei oleks". "Kodutohter" esineb Kreutzwald veendunud
arst-profülaktikuna. Ta kirjutab: "Kahte peame jälle meelde tule-
tama: et haiguse eest hoidumine palju kergem on, kui tema käest
pääsemine, ja teiseks: mida varem haigele appi minnakse, seda
suurema kindlusega tohime terveks saamist loota."

Kreutzwald oli üks esimesi, kes katsus arendada arstiteaduse
oskuskeelt. Tema kasutuselevõetud oskussõnadest on mitu käibel
tänapäevalgi, näiteks **mädanik**, **palavik** ja **põletik**; rahvusvahe-
listest sõnadest **organ** ja **reuma**.

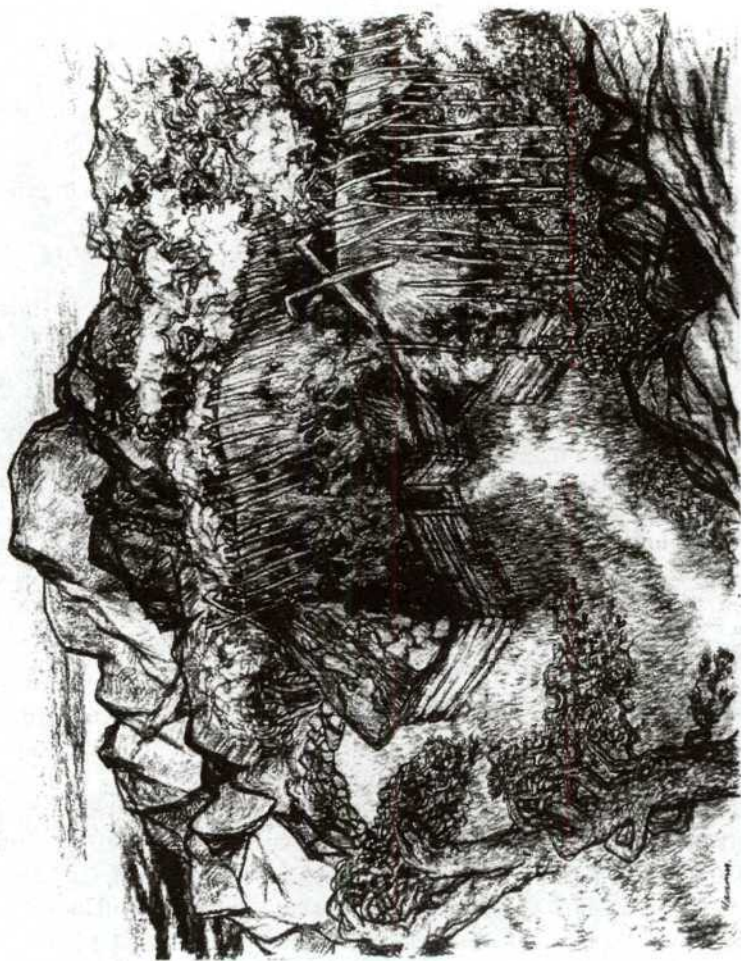
Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kirjatöödest nähtub, et hoo-
limata mõnevõrra lünklikust formaalsest haridusest ja töökohast
provintsis ei jäänud talle tundmatuks ükski saavutus tolleaegse
teaduse vallas.

Kirjandus

- A n n i , A. 1926–1929. Kreutzwald, Friedrich Reinhold. — A. R. Ce-
derberg (peatoim). *Eesti Biograafiline Leksikon*. Tartu: K/Ü Loodus,
lk 231–235
- B a e r , K. E. von 1976. *Eestlaste endeemilistest haigustest. (Morbus in-
ter Esthonos endemicis.)* (Loomingu Raamatukogu, nr 33.) Tallinn:
Perioodika, 64 lk
- B a e r , K. E. von 1986. Teateid hr. salanõunik Karl Ernst von Baeri elu
ja teoste kohta tema enda jutustuses. Tartu Ülikool 1810–1814. —
S. Issakov (koost). *Mälestusi Tartu Ülikoolist (17.–19. saj.)*. Tallinn:
Eesti Raamat, lk 67–90
- K a a s i k , A.-E. 1999. Kroonilise haiguse käsitlemine: ravi või õpeta-
mine? — *Haigestumist ja tervenemist soodustavad psühhosotsiaalsed
tegurid: interdistsiplinaarne konverents: 13.–14. november 1998*.
Tallinn: TPÜ kirjastus, lk 36–42

- K a a s i k , A.-E. 2002. Integratsioon meditsiinis: võimalik või võimatu? — *Kindlus ja kindlusetus muutuvus maailmas. Interdistsiplinaarne teoreetiline konverents*. Tallinn: TPÜ kirjastus, lk 141–150
- K a a s i k , A.-E. 2003. Ravitavuse piirid: kas eetikaprobleem? — *Eesti Arst*, nr 1, lk 51–58
- K a l n i n , V. 1966. Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882). — V. Kalnin (koost). *Eesti arstiteaduse ajaloost*. Tartu: TÜ kirjastus, lk 57–62
- K ö r g e , K. 1955. Fr. R. Kreutzwald arstina. — *TRÜ Toimetised*, vihik 38, lk 45–56
- K ä b i n , I. 1986. *Die medizinische Forschung und Lehre an der Universität Dorpat/Tartu 1802–1940. Ergebnisse und Bedeutung für die Entwicklung der Medizin*. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturverk. 628 S.
- L j u n g g r e n , B. et al. 1999. Baltic pioneers and the vasopressor response. — *Neurosurg. Quart.* 9, 1, pp. 23–32
- R a u d a m , E., A.-E. K a a s i k 1981. Ludvig Puusepp 1875–1942. — *Surg. Neurol.* 16, pp. 85–87
- Z o e g e v o n M a n t e u f f e l , W. 1897. Gummihandschuhe in den chirurgischen Praxis. — *Cbl. F. Chir.* 20, S. 553–556

AIN-ELMAR KAASIK (sünd. 1934) on neuroloog ja neurokirurg, meditsiinidoktor (1972), Skandinaavia Neurokirurgide Ühingu korrespondentliige (1973), Uppsala ülikooli audoktor (1991), Eesti TA liige (1993), Ameerika Neuroloogia Akadeemia liige (2000; 1994–2000 korrespondentliige), Poola Meditsiiniakadeemia liige (2002), Briti Kuningliku Meditsiinseltsi liige (2000), Euroopa Teaduste ja Kunstide Akadeemia liige (2000). Lõpetanud 1959 Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskonna, a-st 1967 TÜ õppejõud, a-st 1975 professor, a-st 1999 emeriitprofessor. Olnud paljude USA ja Euroopa ülikoolide külalisprofessor.

EERIK HAAMER. Põhja piiril seisis pere

---

*KALEVIPOEG TÄNAPÄEVAL —
ÜHE TULEVASE EUROOPA
KULTUURI DOCUMENT HUMAIN*

Psühholoogilis-antropoloogilisi
aspekte

Peter Petersen

Tõlkinud Krista Räni

Üks väikene laul/ Mu vaevade valu/ Tung/ Tõusnud mis
Talumatuks/ Tuhandeid aastaid vaid
Mägede lasuvat raskust/ Kasvatab kalliskivi

Flandrina von Salis (tlk Märt Läänemets)

1. SISSEJUHATUS: MINU LÄHENEMINE EESTI RAHVUS-
EEPOSELE *KALEVIPOEG PSÜHHOTERAPEUDINA*

1999. aasta algusest tegutsen ma Tallinnas külalisprofessorina psühhoteraapia alal — paarinädalaste perioodide kaupa. Olen professionaalina huvitatud rahvaste müütidest ning tutvusin kõigepealt saksakeelse *Kalevipoja* tutvustusega (Purga 1999) ja seejärel, 2000. aastast alates olen seda eepost korduvalt Löwe tõlkes lugenud ning ette lugenud (Kreutzwald 1900).

Tõlgitud käsikirjast “*Kalevipoeg heute — document humain einer künftigen Kultur Europas: Psychologisch-anthropologische Aspekte*”. Autor tänab prof. dr. Peeter Järvelaidu julgustuse eest artikli kirjutamisel. Avaldame autori loal.

Eepost *Kalevipoeg* võib lugeda nüüdisaegse aja- ja teadvuslooo avatud raamatuna: sotsioloogia, sotsiaalpsühholoogia, süva- psühholoogia, psühhoteraapia, ajaloo ning riigiteaduse probleeme käsitletakse siin kodeeritud pildikeeles nagu ilmset saladust. Šveitsi lüüriku Flandrina von Salise lühike luuletus kirjeldaks justkui Eestimaa vastupanuvõimet, mida sümboliseerib ka *Kalevipoeg*.

Kuidas nii?

Kalevipoja-eepos avaldab mulle kui psühholoogile muljet ühel erilisel põhjusel: eepose kangelane Kalevipoeg võitleb endale kahel korral, ilma et keegi teda selleks sunniks, oma vabal tahetel kätte tee põrgusse; teisel korral õnnestub tal Sarvikust (kuradist, vanakurjast) võitu saada. Võit ei seisne siiski mitte Sarviku hävitamises, vaid Kalevipoeg taltsutab kuradi. Ta aheldab ta raudkõidiku is põrgus kalju külge.

Sellega loobub Kalevipoeg kättemaksust. Ta oleks võinud Sarvikule tema arvukate julmade tegude eest kätte maksta. Kättemaksust loobumine on arukuse ja tarkuse akt. Nagu ma allpool näitan, on kättemaksust loobumine lõpuks vajalik ka psühhoteraapias, sest mooseslik kättemaksuprintsiip (silm silma, hammas hamba vastu) vallandab üldiselt uut vägivalda. Ainult teadliku kättemaksust ja vägivallast loobumisega on lõpuks võimalik leppimine ning uued tulevikuväljavaated. Tänapäevases psühhoteraapeutide keeles kasutatakse teoloogilise kurjuse mõiste asemel (kurat tema paljudes vormides) destruktiivsuse mõistet.

See mütoloogiline motiiv on vastavuses tänapäeva psühhoteraapia kogemusega: inimese imaginatiivse hingekihi destruktiivseid jõude — hingeliste kujutluspiltide, jõudude, vägede kujul — ei ole võimalik kõrvaldada, "hävitada". Kui me seda teeme, pöörduv destruktiivsus muutunud kujul, võimalik et veelgi suurema ägedusega tagasi, näiteks raske depressioonina või raskete psühhosomaatiliste haigustena. Destruktiivseid jõude on meil aga võimalik ohjeldada: neid läbi näha, ära tunda, näidata neile kätte nende koht inimese eluloos või inimkonna ajaloos, neid nii-öelda "paika panna", esmajoones aga neid suure täpsusega kirjeldada, ka nähtustena *sui generis* — mistarvis näiteks niinimetatud kunstilised teraapiad osutuvad edukaks instrumendiks. Selliste vaim-

sete aktidega võetakse destruktiivselt jõult jaks, ta kaotab oma võimsa ja hirmutava väe, me tekitame temaga distantsti. Siiski eeldab see mina-tugevust ja julgust, sageli läheb vaja kogunud psühhoterapeudi abi. Viimase saja aasta süvapsühholoogia on nii nende jõudude individuaalpsühholoogiliseks kui arhetüüpseks kujundamiseks kogunud rikkalikult teadmisi. Sellest saja-aastasest ajalooost on esseede ja raamatutena olemas hulgaliselt mitmekesi-seid, näitlikke ravikirjeldusi.

On vähemalt kolm suure tänapäevase ühiskondliku tähtsusega teemat, mida *Kalevipojas* on psühholoogilis-kunstiliselt kujutatud: sünteetiline mõtlemine mütoloogia rüüs; nüüdisaegse inimese teadvuse kujunemine omaenese piiride ja oma süü aktsepteerimise kaudu; oma päritolu tajumine koos ökoloogilise vastutuse tagajärjega.

Sest tänapäeva tsivilisatsiooni kolm suurt väljakutset Euroopas ja üleilmastunud maailmas kõlavad järgmiselt:

– Kuidas oleks võimalik vägivalda ja hävitamiskirge humaansel viisil ohjeldada?

– Ökoloogiline vastutus: milline edasimineku skeem kehtib biopsühhosotsiaalse evolutsiooni puhul?

– Milline humanitaarteaduste meetod oleks kohane nende kahe küsimuse lahendamiseks?

Vastusest neile küsimustele sõltub meie tsivilisatsiooni edasine areng. Ma usun, et Kalevipoja-eepos suudab juhtida meie tähelepanu mõttekatele küsimuseasetustele ning vihjata, millised võiksid olla vastused neile fundamentaalsetele probleemidele. Selles mõttes pakub see eepos tänapäeval suurt huvi.

2. IMAGINATIIVNE MEETOD: LOOMINGULISUSE JA SÜNTEETILISE MÕTLEMISE ALGALLIKAD

Olen laotanud ulmad su jalgade ette;
Käi tasa, sest see, millel käid, on mu ulmad.

William Butler Yeats (vt lisa 1)

Unenäod, muinasjutud ja müüdid pärinevad imaginatiivsest, kujutluspilte loovast mõtlemisest (Fromm 1981). Kalevipoja-

eepos on täis vihjeid kujutlustemaailmale. Selles maailmas tohib astuda vaid ettevaatlikult ja kobamisi; läheb vaja tundlike kõrvade teravat kuulmist, et seletada kõiki selle maailma üksikasju. Unenäomaailma siseneja peab alandlikult põlvili laskuma. Sealjuures tuleb silmas pidada, et alandlikkus on julgus olla vabatahtlikult allaheitlik, mitte orjalikult truualamlik. Nii soovitab pajahoidja Kalevipojale enne tema esimest põrguskäiku (XIII, 470–473)¹:

“Lase alla libamisti
Pugedes urgastee põhja!
Veere sammul, vennikene,
Käsikaudu katsudelles. . .”

Kalevipoja terav kuulmine võimaldab tal märgata kuradi poolt nõiutud piigade vokivurinat (XIII, 512) ning astuda vestlusse appi hüüdvate põrguneitsitega (XIII, 595–970) — vestlusse, mille käigus ta saab kuulda mitmesuguseid nõuandeid oma ettevõtmise õnnestumiseks, nimelt Sarvikust jagusaamiseks ja piigade vabastamiseks. Talle ei soovitata vabastamise meetodina mitte vägivalda, vaid hoopis luulet. See meenutab Balti riikide “laulvat revolutsiooni” koos Nõukogude riigist vabanemisega. Selmet saada oma võimusesse toores jõud põrgumõõga kujul (XIII, 771 jj), aitavad piigad tal naiseliku kavalusega omandada suure sümbolse jõuga esemed: küünelaastudest valmistatud viltkübara, mis paneb kasutaja jõudsalt kasvama või kahanema, ning nõiavitsa, mis annab omanikule seitsmepenikoormasaabaste väe.

Kõigepealt aga paar sõna imaginatiivse mõtlemise printsiibist.

Eepos on imaginatiivse mõtlemise produkt. Sünteetiline mõtlemine on kvalitatiivselt teistsugune kui ratsionaalne mõtlemine, mis allub formaalsele loogikale ja ratsionaalsele argumentatsioonile, ning on ühtlasi igapäevaelu küsimuste asjatundja.

Unenäod, muinasjutud ja müüdid on imaginatsiooni igapäevased ja kunstilised vormid. Alati on keskpunktis mingi kujundlik sündmus, sümbol. Et Kalevipoja-eepest teaduslik-psühholoogili-

---

¹Numeratsiooni aluseks on väljaanne Fr. R. Kreutzwald, *Kalevipoeg*. Tallinn: A/s Roto, 1992. *Toim.*

selt hinnata, on vaja teha lühike ekskursus imaginatiivsesse meetodisse. Põhimõtteliselt tuleb imaginatiivset meetodit käsitada puhtratsionaalsele teaduslikkusele vastandliku arenguna. Ta küll ei välista ratsionaalsust, vaid pigem avab tänu seotusele suurte kujutluspiltidega loomingulisuse ja loomuliku elu allikad. Selle kohta, kuidas need allikad võivad viia tehniliste avastuste ja ühiskondlike sündmusteni, on heaks näiteks keemik Kekulé, kes nägi pärast intensiivset struktuuriküsimusega tegelemist unes benseeniringi struktuurivalemit. 20. sajandi teaduse ajaloos on Lääne- ja Kesk-Euroopas olnud imaginatiivse meetodi kaks suurt arengusuunda: süvapsühholoogia (Freud, Jung, Fromm) ja filosoofiline fenomenoloogia (Husserl, Merleau-Ponty) koos selle kultuurifilosoofiliste järgijatega (Gebser, Gadamer, Picht). Need kaks suunda on kulgenud teineteisest võrdlemisi sõltumatult — samal ajal on nad teineteist oma metodoloogias ja oma tulemustes vastastikku toetanud.

Freudi ephhiloov teos *Unenägude seletus* ilmus aastal 1900: selle teosega murdis Freud ühekülgsele ratsionaalse mõtlemise jää teadusmaailmas (Freud 1942). Tema õpilased, järgijad ja teaduslikud antipoodid — astudes lõpuks tema jälgedes — süvendasid seda psühholoogilist tööd ning arendasid selle lõplikult välja. See on C. G. Jungi teene, kes tõi esile niinimetatud mitteteadliku hingeelu üleisiklikud juured ja võrdpildid (vt Jung 1971). Oma *Arhetüüpides* viitab ta sarnastele struktuuridele tänapäeva inimeste ja etnoloogiliste leidude visioonides, samas aga ka sarnasustele eri rahvaste muinasjuttude ning suurte müütide mõistupiltides. Oma sotsioloogilise orientatsiooniga psühholoogias tõmbab suur humanist Erich Fromm vibu pingule süvapsühholoogia/psühhooanalüüsi ning meie kaasaegse Lääne ühiskonna ja ühtlasi ka idamaiste religioonide (zen-budism) vahel (Fromm, Suzuki, Martino 1976).

Tänu fenomenoloogilisele filosoofiale (Husserl 1954; Merleau-Ponty 1966) liigitub imaginatiivne mõtlemine filosoofiliselt nüüdisaegse teaduse hoonesse, samal ajal laieneb ning süveneb Lääne teadus seeläbi fundamentaalselt. See aitab seletada nii tavalise ühiskonna nähtusi kui ka kunstinähtusi. Heidelbergi filosoofid Hans-Georg Gadamer ja Georg Picht jätkavad seda põhisuunda 20. sajandi teisel poolel (Gadamer, Vogler 1972; Picht 1990). Sealjuures asub akadeemilistes ringkondades vähem tähelepanu

pälvinud kultuurifilosoof Jean Gebser vahepealsele positsioonile; temale võlgne me tänu ratsionaalse, müütilise (imaginatiivse) ja maagilise struktuuri eristamise eest (vt lisa 2; Gebser 1978).

Nüüd Kreutzwaldi *Kalevipoja* juurde. Ma vaatlen F. R. Kreutzwaldi teost psühholoogilise tervikuna — võttes arvesse sedagi, et Kreutzwald luuletas teose üksikud koostisosad kokku rahvalauludest ja -juttudest ning sai kahtlemata mõjutusi ka omaenese kogemustepagasist eestlase ja arstina. See on Kreutzwaldi originaallooming. Selles mõttes on Jüri Kurmani vastuväiteid (tema teose ingliskeelses väljaandes aastast 1982) arvesse võetud (Kreutzwald 1982). Jüri Kurmani vastuväited tulenevad muu hulgas analüütilisest mõtlemisest, mis püüab eepose üksikuid ütlusi ja mõistupilte ajaloolis-ajaliselt või ruumilis-maastikuliselt konkretiseerida ning rebib nad sellega välja mütoloogilisest pildilisest seosest. Analüütiline meetod viib omal kombel huvitavate detailideni, ent ei suuda vääriliselt hinnata terviku mõtet. Terviku mõte on peidus üksnes müüdi mõistupildimaailmas.

Analüütilisel ja imaginatiivsel meetodil tuleb kindlasti vahet teha, muidu ähvardavad meid kohutavad segadused ja konkretistlikud eksitused. Näiteks kui mees näeb abielukriisi ajal und rituaalsest lahutusest oma naisest ning tahab end seepeale lahutada lasta (Petersen 1985), võib see unenägu vihjata ka sellele, et mees peab suhete muutumiseni jõudmiseks loobuma senisest suhtlusviisist oma naisega. Sünteetiline mõtlemine kasutab pildikeelt. Pildikeele jutustamiskunst võtab ka müütides kasutusele reaalse ajalo elemente — nii nagu unenägu kasutab niinimetatud teadvustatud argielu jääke unenäo tähenduse illustreerimiseks. Unenägu nagu müütiki allub siiski suurele režissöörile tagaplaanil, kes loominguilisest impulsist lähtudes elemente korrastab ja komponeerib. Sellest põhimõttest lähtudes on mõistetav, kui Kreutzwald sümboolsel kujul ajaloosündmuste juurde tagasi pöördub: ajalugu võib mõistupiltidena läbi teha kunstilisi transformatsioone, ent need pildid ei ole ajaloosündmused. Üheks näiteks on esimesel allilmaskäigul XIV laulus (värsid 68–254) rauast tuba: siin on tajutavad elavad mälestused “raudmeestest”; eestlased alan dati saksa parunite pärisorjadeks, just nagu Sarvik sunnib orjapoisid rauast toas orjatööd tegema. Kui soovite, võib eepose luulekeelt mõista halastamatut argimaailma sümboliseeriva trans-

formatsioonina. Kunst mitte ainult ei poetiseeri tegelikkust (asja ohutumana näitava ilustamisega), vaid luule loob uue, teistsuguse reaalsuse ning suudab ühiskondliku tegelikkuse all kannatavatele inimestele seeläbi anda uut jõudu. Toon veel mõned näited *Kalevipojast*, et näitlikustada imaginatiivset meetodit. Kujundlik mõtlemine on alati mitmetähenduslik — positiivsed ja negatiivsed (produktiivsed ja destruktiivsed) elemendid ilmuvad mõistupiltide sümbolitenä ühekaupa. Selles mõttes räägitakse teaduslikult ka vastandite ühtsusest (*conjunctio oppositorum*).

Mõõka mõtestatakse eeposes korduvalt: see on enesekaitse vaimse tugevuse ja hingelis-vaimse sõltumatuse sümbol, ka sümboloid loova agressiivsuse sümbol lahingu ajal rünnakul. See on ärkava ja viljaka ego sümbol. Samal ajal on temas ka destruktiivseid elemente: Kääpa jõkke uputatud Soome sepa mõõgal lasub Soome sepa needus ning lisaks veel Kalevipoja enda lausumine, mis saab talle lõpuks saatuslikuks — täidminev destruktiivne ennustus, mida me neuroosiõpetusest liigagi hästi tunneme: neurootik ehitab endale oma negatiivsete fantaasiate jõul lõksud, kuhu ta ise sisse langeb. Või siis: põrgumõõk (XIII, 764 jj) kui allilma jõu sümbol torkab Kalevipojale kohe silma, ta tahab seda endale — ainult kavalusega suudavad targad põrgupiigad teda sellest loobuma sundida.

Veel üheks näiteks mitmetähenduslikkuse kohta on “murueit” (XVII, 327 jj). Sarviku (kuradi) ema on oma kuju kaudu kõige sügavamalt loodusega seotud (see on tema positiivne külg); see kortsuspalgeline vanaeit on ühtaegu nii abivalmis kui ohtlik: ta keedab põrguvärvavas suppi, tema kaitseb koobast. Ta laseb oma haldjatest tütaridel kangelasele unes sosistada elutähtsaid juhiseid tema teise põrgussemineku tarvis:

“Tahad minna põrgu teeda,

Ära hukka põrgu uksi,

Värista põrgu värvavid;

Jäta seisma põrgu seinad,

Jäta ukсед hukkamata,

Värvavad väristamata,

Seinad paigal' seisemaie!” (XVII, 814 jj.)

Ainult sellisel “leebel” teel on võimalik põrgusse pääseda.

Ja murueide tütreid annavad Kalevipojale lõpuks teele kaasa veel eetilise kangelasmoto sõjapidamiseks (XVII, 823): “Jäta nõdrad nottomata, poisikesed puutumata, laste isad langemata!”

Nõnda on murueit Kalevipojale teenäitajaks põrgusse — kusjuures ta hoiab ära Kalevipoja vangivõtmise oma poja poolt. See põrguvalvur annab Kalevipojale — pärast tolle kaaskondlaste Alevipoja, Olevipoja ja Sulevipoja tulutut üritamist — võimaluse saada oma valdusesse “kellakene”, ja seda maskeeritud Sarviku enda käest. Kellakene võimaldab Kalevipojal lõpuks pääseda otse põrgu südamesse. Siiski on vaja Kalevipoja valvast pilku (ratsionaalsust), et mõista kellakese elutähtsat funktsiooni ning see enda kätte saada.

Veel üheks imaginatiivse mõtlemise instrumendiks on puhta tajumise printsiip: nähtumusi tuleb tajuda ja tõelisena võtta puhtalt nende meelelis-vaistulise sisu järgi. Nähtumused varjavad oma tõe iseendas. Nii ütleb C. G. Jung oma *Unenäoanalüüsis*, et unenägu on tema enda tõlgendamine — unenägede läbitöötamise psühhoteraapeutilises praktikas on välja arendatud tehnikad (psühhodraama, geštalteraapia), mille abil unenäod avaldavad une nägijale oma tegeliku tõe (Jung 1971). Filosoofilis-teaduslikult pani Merleau-Ponty sellele puhta tajumise printsiibile aluse oma *Tajumise fenomenoloogiaga* (1966). *Kalevipojas* kohtame seda printsiipi kui kogemuse põhimõtet kangelase juures: ta hakkab viltkübara (ja nõiavitsa, XIII, 826 jj) mõjusse uskuma alles siis, kui on seda mõju omal nahal kogenud. Kalevipoeg on empiirik (umbes nagu Uue Testamendi uskmatu Toomas).

Seda, kuidas müüt kui imaginatiivse mõtlemise inkarnatsioon kujundab meie ühiskondlikku reaalsust, näitab põgus kõrvalpilkk tänapäeva politoloogiasse. John Gray, Londoni *School of Economics*'i Euroopa ideeloo professor, nimetab oma viimases raamatus *Al Quaeda and What it Means to be Modern* lääne ühiskonna usku müüdikis: moodne ratsionaal-positivistlik teadus võiks panna inimkonna olukorda, kus ta saaks oma saatuse demokraatliku kapitalismi abiga ise käsile võtta ning seda positiivses suunas kujundada. Sealjuures analüüsib Gray samu elemente Al Qaida radikaalses islamismis ja neoliberaalses vabaturuprojektis ühes selle pidurdamatu levimisega ning inimeste ja keskkonna pidurdamatu kurjasti tarvitamisega (Gray 2003).

Müüt ja imaginatiivne mõtlemine saab toitu üleisikulistest, üldiselt teadmata allikatest — meie saatus sõltub muu hulgas ka oskusest neid allikaid teadvustada, neid ära tunda ja vaadelda neid üleskutsena teadlikule otsustamisele. Seda eesmärki teenib ka siinne eesti rahvusepose analüüs.

3. ISIKLIK BIOGRAAFIA: TEADVUSE KUJUNEMINE, ENDAKSSAAMINE JA SÜÜKOGEMUS — OMA PIIRIDE AKTSEPTEERIMINE

“Sure ja saa selleks, kes sa oled.”

Et imaginatiivse elukihistuse võimsate visioonide tulv meist võitu ei saaks (nagu juhtub psühhooside, seega psühhiaatriliste haiguspiltide puhul), on vaja mina-tugevust. Mina-tugevus on psühholoogilise biograafiaõpetuse *terminus technicus*: inimene läbib oma elu vältel mitmesuguseid faase, mida muu hulgas on kirjeldanud ka psühhoanalüüs (Freud 1942; Erikson 1973, 1976); hingelise nõrkuse korral vajab inimene psühhoteraapia abi, et leida ning teoks teha oma identiteeti ja see tähendab ka oma hetkel domineerivat individuaalset ülesannet elutsükliis. Inimene kujundab oma minateadvuse võitluses ja konfliktis oma seesmiste liikumapanevate jõududega ning ühiskondlike tingimustega. Minateadvus ei ole meile kaasa antud, see on pideva kujunemisprotsessi tulemus. Selles mõttes kirjutab vaba inimene oma isikliku biograafia ise — üha uutes transformatsioonides jõuab inimene oma tegeliku olemuse, oma tõelise mina tuumani (nagu psühhoanalüüs seda väljendab). See sageli teadvustamata tõeline mina on teist laadi kui teadlik ego — ego kui sugugi mitte harva pealiskaudse mõtlemise ja teiste suhtes hoolimatu tegutsemise väljendus. Ego on keskmisele täiskasvanule kaasa antud, tõeline mina on talle elus ülesandeks tehtud.

Kalevipoja-epos demonstreerib meile isiklikku biograafiat, sellest hoolimata, et kangelast kirjeldatakse pooljumalana. Siiski, imaginatiivses mõistupildikihis võivad jumalikul kujul olla inimese universaalselt kehtiva arengu jooned.

Tahaksin esile tõsta selle eneseaanduse kolme kandvat elementi: mitteteadlik süükogemus koos oma elusüü teostumisega — sellega kangelane lõpuks sureb, ehkki tänu jumalate otsusele saab võimalikuks ülestõusmine; oma piiride teadlik omaks võtmine; poolleidi teadvustatud side emapildiga koos kõigi selle produktiivsete ja arengut pärssivate tagajärgedega.

Üks tuntud Šveitsi psühhoterapeut (Medard Boss) nimetas kunagi "hirmu ja süüid psühhoteraapia põhiprobleemideks". Ta pidas selle all muu hulgas silmas, et süüga koormatud käitumine, surutuna alla mitteteadlikku hingeellu, võib viia irratsionaalse hirmu tekkeni. Psühhoterapeutiliseks ülesandeks on vaadata silma hirmule ja eeskätt selle aluseks olevale süüle, et sõlmida sel moel sisemine rahu süüteoga ning võtta nõnda energia muidu ehk uuristatavalt süü- ja hirmutunnetelt. See võib küll olla aastaid vältav protsess, ent see tee on põhimõtteliselt käidav.

Kalevipoeg takerdub oma karjääri algul — veel enne tema määramist eestlaste juhiks — kolm korda süüesse, ajendatuna taltsutamatu nooruskiirest, mida ei ohjeldanud ükski kasvatusvahend. Ta otsib Soome nõia Tuuslari poolt röövitud ema; ainsana kolmest vennast asub teele tema. Üle Soome lahe ujudes satub ta väikesele saarele ning jagab seal armusängi Saarepiigaga (IV, 335–346) — ehkki mõlemad on erootika vallas kogenematud, võtab mees siiski enda peale vastutuse, mida ta ilmselt kanda ei suuda: tema ettevaatamatuse tagajärjel, nagu hiljem traagilise sündmuse teemal mõtiskledes märgitakse (VII, 254), kukub Saarepiiga merre ja upub.

Teisel korral haarab kirk Kalevipoja oma võimusesse võitluses nõid Tuuslariga; ta saab viimasesest küll võitu, unustab aga kõige tähtsama — küsida ema asukoha järele. Kui ta oleks ema surmast teada saanud, oleks tal olnud võimalus ema haul anda seotud leina kaudu oma emasuhtele viljakas pööre. Nii nagu see sündis isa haul. Ema haud (koos ema muutumisega kiviks jumalate vahendusel kaitseks kurja nõia vägistamise eest) jääb talle siiski saladuseks. Selgus jääb saamata — kaotusvalu ema surma pärast põhjustab ebakindlust hingeelus. Psühholoogiliselt on see tuntud fakt: kui surnud on näiteks kalmistul puhkepaiga leidnud, jõuab lähedaste ja järeltulijate leinaprotsess ühel hetkel lõpule ning vabaneb energia edasielamiseks. Kalevipoeg kannab oma emasu-

het läbitöötamata leinana enesega kaasas; see muudab ta heitlikuks ning võiks lasta tal tagasiteel Soomest Eestisse ka maha magada võimaluse täie tõsidusega võtta merre uppunud Saarepiiga hoiatavaid, süüdistavaid ja prohvetlikke sõnu (VII, 195–282) ning mitte jätta seda ainult “kahetsuse” tunde ja ehmatuse tasandile Saarepiiga surma pärast teadvuse kujunemise jätkuna süü omaksvõtmise kaudu (VII, 291), vaid tajuda, mõista ja omaks võtta Soome sepa poja teotavat mõrvamist (VII, 293) ning Saarepiiga surma kogu tähendust. Et tal puudub vaimne tugevus leppida selle süüga kui olematuks tehtamatu elusüüga ning seda oma hingele võtta, surub ta selle sisekaemuse alla ja tormab selle asemel tegevusse, juhtides oma paadi “Viru poole” (VII, 304).

Mis juhtus Soome sepa juures? See relvameister müüs Kalevipojale oma töökoja parima mõõga; seitse aastat oli sepp koos poegadega selle kallal tööd teinud (VI, 400 jj). Pidusöömaajal kiitleb Kalevipoeg purjuspäi halvustavaid sõnu kasutades armusuhtega Saarepiigaga (VI, 582–594), mispeale sepa vanim poeg teda korrale kutsub. Puhkenud tüli käigus haarab Kalevipoeg rae-vust ajendatuna mõõga ja lööb pojalt pea maha. Mõttetute tapatalgute korraldamise asemel annab sepp tasumise taevaste jumalate kätte, kes saavad mõõka sundida “võlga maksuma, kurja tegu kustutama” (VI, 695–696). Ta paneb mõõgale peale needuse:

“Saagu, saagu, ma sajatan,
Saagu sind sõjariist surmama,
Terav raud sind tapemaie,
Saagu sulle salamahti

Mõõgast sündima mõrtsukas. . .” (VI, 697–701.)

Nagu me eeposest teame: needus toimib, hiljem varastab sorts Kalevipojalt Peipsi järve ääres mõõga, kui mees magab, ning uputab selle Kääpa jõkke. Kalevipoeg küll leiab mõõga, ent see ei taha enam tema juurde tagasi tulla — mõõgal lasub needus. Nii manab Kalevipoeg oma mõõka varga vastu kaitstes veel kord pahaendeliste sõnadega:

“Kui aga juhtub kõndidessa
Jalakanda pistma jõkke,
Kes sind enne ise kannud:

Siisap, mõõka, sõbrakene,

Murra jalad tal mõlemad!” (XI, 698–702.)

Draama lõpetuseks tuleb mõõgale see manamine meelde (XX, 857–861), ta ajab kaks needmist segi ja raiub Kalevipojal jalad maha, kui too Kääpa jõest läbi kahlab — mees sureb kohutavates valudes, kogu Eestimaa kajab tema karjeist.

Süü, mida teadvuses ei meenutata ja millest inimene kohases vormis teadlikult ei vabane, mõjub üha edasi. Hirmus tegu annab lõpuks tegijale tagasilöögi. Nõnda siis võiks öelda: süü leiab siin oma täidmineku ja oma hüvituse, kuna ohvri elu eest saab tasutud süüdlase eluga.

Kui jumalad pärast Kalevipoja surma isekeskis lauldes tema rahva hüvanguks elatud viljakat elu ülistavad (“tema tegusida, jumekaida juhtumisi, ilmas ilmund imesida”, XX, 946–948) ja lõpuks talle tema elust positiivse peegelduse annavad, jõuavad nad viimaks nõukale otsusele: tal on siinilmas veel üks ülesanne täita. Nad äratavad ta uuesti maisele elule. Nüüd tuleb mehel oma mahalöödud jalgade tõttu kogu aeg hobuse seljas istudes põrguväravas valvata, et takistada Sarvikut maa peal rohkem kurja korda saatmast (XX, 1004 jj).

Selle lõpupildiga seatakse Kalevipoeg vastamisi tema elu läbiva mõtlematuse-toimetulematuse joonega. Nüüd on tal võimalus jõuda oma süütegude teadvustamiseni, mis tal tema sandiseisuses pidevalt silme ees seisavad. Tema süü on muutunud: oma vahiksolekuga põrguväravas teeb ta oma rahva jaoks õnnistusrikast tööd. See vahiamet seostub järjepidevalt ning mõttekalt tema kahekordse allilmaskäiguga. Tema korduvad süüesse takerdumised on tema elu täie ette minekuga lunastatud, tema vägi on viljaka tuleviku tarvis vabaks saanud.

Süüd ei ole siin käsitatud destruktiivseks. Süüesse takerdumine kui niisugune on *conditio humana*: inimestena oleme alati süüdi kokkupuutes teiste inimestega, loomadega, taimedega ja asjadega. Elatud elu ei ole kunagi süüst prii. Seega on süüdlaslik side maailmaga meie inimeseksolemise tingimus, see on loomulik, instinktiivne side. Veel üheks inimeseksolemise tingimuseks on aga süü teemal mõtisklemine, selle teadlik läbitöötamine ning süü heastamine: püüd tajuda, mõista, tunnistada ja heas-

tada. See on eepose sügavmõtteline kunstiline võte — lasta Kalevipoja süü heastamine sisse juhatada jumalate nõuka otsusega. See vastab ajalooliselt pikaajalisele kogemusele: suuri nägemusi (evolutsiooni läbimõeldud jätkuna) kingitakse selle maailma suurkujudele teispooll igapäevast ratsionaalsust. Kõrgreligioonide religioosne-usklik tunnistaja räägib Jumalast, loodusreligioonide tunnistaja (kelle hulgast pärineb Kalevipoeg) räägib jumalariigist. Religioosse teadvusega tänapäeva teadlane räägib seotusest loominguulistest allikatega, jõududega ja vägedega teispooll argimaailma — häda rahvale, kellel selliseid juhte ei ole.

Veel üheks biograafiliseks elemendiks on teadvuse kujunemine läbi äärmuslike kogemuste. Tunnistada teadlikult oma piire — see on oluline eluülesanne.

Nüüdisaegne *post moderne* on langenud näilise piiride puudumise ohvriks: kaupade tootmises, maailma loodusteaduslikus uurimises, teadusliku tarkuse kuhjumises, kasvavas linnade ekspluateerimises, energiatarbimises, haigustest võitusaamises, maa põllumajanduslikus kurnamises. Ehkki Rooma Klubi manitses meid juba seitsmekümnendate aastate algul “kasvu piiridega”, on Lääne orientatsiooniga inimkonna hulgas piiriteadvus seni siiski üsna puudulikult arenenud — pideva piiride ületamise ja piiririkumise tagajärgede eest tuleb meil juba praegu kallist hinda maksta. Kirde-Eesti ökoloogiline reostatus on vaid üks väike näide sellest. Tõepoolest on nii iga üksiku inimelu kui ka inimkonna evolutsiooni ülesandeks piire tajuda, mõista ning sellest mõistmisest järeldusi teha.

Eeposes *Kalevipoeg* leidub veenev näide oma piiride tunnistamisest — Lapumaareis (XVI). Oma piiritus uudishimus ja avastamistuhinas tahtis Kalevipoeg leida maailma algust ja otsa. Kaaren oli andnud talle selle reisi kohta mitmetähendusliku ennustuse, mis osutus aga selle käigus lõpuks ohtlikuks illusiooniks. Seda illusiooni ja ennustuse destruktivistset külge ei näinud Kalevipoeg varem läbi sellepärast, et oli kaotanud sideme oma pärinemise algallikaga (isa häälega ja ema häälega). Seepärast valmistub ta talle omase teo jõuga ja ettenägelikkusega reisiks. Tema laev Len-nuk (linnake) on mitmesuguste katsetuste järel valmistatud ekstra hõbedast, et panna vastu tulemäe kuumusele (tänapäeva inimesel võib siin tekkida assotsiatsioon tuumareaktori ja selle kaitsekil-

biga). Sellel reisil teeb ta oma vapruste, teojõu ja mitmekülsuse toel läbi terve rea seiklusi. Laevameeskonna vastuseisule vaatamata tungib ta virmaliste vaimuderiiki (XVI, 287 jj) ja purustab oma mõistuse jõul nende tulemängu lummuse. Lõpuks liigub ta edasi maale, mille rahvas meenutab koerakeha ja koerasabaga ning inimese moodi näoga kolle (XVI, 901 jj). Need olendid tungivad raevukalt tema meeskonnale kallale. Kalevipoeg tapab neid tuhandete kaupa (XVI, 908). Seejärel leiab ta hobuse ning tahab sellega maad vallutada, et penisabalised täielikult hävitada. Üks võõras väike mehikene kinnitab "vaenukõie", Kalevipoja hobune kukub ja heidab hinge (XVI, 924 jj). Kalevipoeg rüüstab seepeale tugeva tammepuuga raevunult maad, et inimesed seal enam mitu põlve elada ei saaks.

Sel hetkel teeb oma etteaste Lapi tark Varrak kui meheliku tarkuse printsip. Ta seab Kalevipoja silmitsi tema ülbe käitumisega: mees tegutsevat looduse vastu ja inimestevahelise solidaarsuse vastu, võttes neilt nende elu aluse. Kalevipoeg tõsineb, palub Ukul (XVI, 968) neid inimesi aidata, õpetades neid kala püüdma. Nüüd pakub Varrak oma nõu (XVI, 976): ta teeb paranduse kaarna sõnadesse (XVI, 57–59), kes oli ennustanud, et varjul hoitud värava taga asub ilma ots: tegelikkuses on see värav põrgusse ja surma suhu (XVI, 1000). Kalevipoeg võtab mõistuse pähe ja annab käsu tagasi pöörduda (XVI, 1001). Selle laulu värsid (XVI, 1054–1076) annavad tunnistust sellest, et kangelane mõistab oma eksistentsi piire. Ta tunnistab, "et ei suurel ilmal otsa" (XVI, 1085), kuid et seda ei ole võimalik järele katsuda. Laul lõpeb kokkuvõttega "omal maal õitseb õnni" (XVI, 1120).

Psühholoogiliselt tuuakse piiride kogemise faasid esile kenasti ja selgelt: innustatuna natslikult ülespuhutud pettebildist maailma päritolu ja lõplikkuse lõputu uurimise kohta, pannakse mängu kõikvõimalikud spirituaalsed ja tehnilised vahendid. Spirituaalseteks vahenditeks on antud juhul loomade sõnumid. Meeskond viiakse viimase piirini ja kurnatakse välja, loodust rüüstatakse mõttetul viisil. Siin ilmneb omaenese destruktiivsusega vastastamises esimene märk piirist. Järgneb ähvardava täieliku hävingu mõistmine (vana Lapi tark — C. G. Jungilt, H. von Beiti mütoloogiast ja muinasjututeadusest tuntud arhetüüp; Jung 1971–1987; Beit 1960); samal ajal nähakse läbi motiivi vigane tingimus

(valesti tõlgendatud kaarnaennustus), Kalevipoeg peab endale tunnistama, et ta ei ole järginud elu seadusi (positiivne suhe traditsioonidega, mida sümboliseerivad isa ja ema). Emotsionaalselt jõutakse sel korral sügavama kahetsuseni tema looduse vastu üles näidatud destruktiivsuse ning inimestevahelise solidaarsuse rikkimise pärast. Selle vaimse saavutuse järel on ta valmis oma tegutsemist korrigeerima (tagasipöördumine) ning lõpuks kingitakse talle üldine elu seaduste mõistmine ja tarkus (XVI, 1052–1108). Teadvuse kujunemine omaenese piiride tunnistamise kaudu on nii üksikisiku kui ka inimkonna fundamentaalne akt. Me teame nüüdseks 20. sajandi ajaloo õppetundidest, et ainult siis, kui ta jume ja tunnistame oma piire ning tegutseme vastavalt sellele äratundmisele, on inimkonna ja maailma edasine areng võimalik.

Varraku teenel on veel oma järellugu. Vana tark oli endale ta suks välja kaubelnud “mis sul kodu kütke’essa seina küljes seise-nekse” (XVI, 606–607). Teadmata, millega tegu, jääb Kalevipoeg selle tasuga nõusse. Teise pörguskäigu järel ilmub Varrak (XIX, 935 jj) ning võtab “ahelasse pandud anni, kütkendatud kingituse”, mis sisaldab tähtsaid reegleid rahvajuhile: “vana-aegne vaba põli, meie meestpoege priius, kehvemate kaunim vara” (XIX, 930–932). Seda riigijuhtimise kunsti igivana tarkust (teadmatusest) ära kinkides loobub Kalevipoeg oma kuningavõimu ühest olulisest instrumendist ja sel on saatuslikud tagajärjed. Tema sõbrad olid talle tungivalt nõu andnud vähemalt järele uurida, mille ta Varrakule loovutab. Tema aga tahab vaid oma lubadusest kinni pidada — ega hangi teavet kastikese sisu kohta. Teadmatusest on ta jälle ületanud ühe piiri, millest ta rahvajuhina oleks pidanud kinni pidama.

Lõpuks arvestab Kalevipoeg siiski veel korra üht olulist piiri (XX, 525 jj): oma viimase suure lahingu järel sissetungijate vastu, kellest küll võitu saadakse, on ta murest murtud paljude ustavate sõprade, teiste seas ka Sulevipoja ja Alevipoja surma pärast. Ta annab võimu aruka resignatsiooniga üle Olevipojale (XX, 560), öeldes lõpetuseks “Ära pean mina minema, lindu leinal lahkumaie. . .” (XX, 583–584). Seda taandumist lihtsasse ellu kaitsva looduse rüpes tõlgendatakse mõnikord ka nõrgavõitu inimese resignatsioonina (Jüri Kurman). Minu seletus on teistsugune: Kalevipoeg tajub oma üleisikulise, riiki alal hoidva üles-

ande lõppemist. Seepärast tõmbub ta tagasi isiklikku ellu, nii nagu keskajal keisrid ja kuningad taandusid pärast pikaajalist valitsemist kloostrisse.

Tahaksin lühidalt süveneda veel selle isikliku biograafia kolmandasse elementi, milleks on poolteadlik emasuhe koos selle lõpetamata leinamisega. 20. sajandi geštaltpsühholoogia ja -teraapia räägib lõpetatud ja lõpetamata kujude (geštaltide) loomisest. Kui tegu on keeruka eluprobleemiga, moodustab lahendamata probleem destruktiivsete tagajärgedega lõpetamata kuju (geštaldi). Kalevipoeg oli oma rahva tugeva juhina edukas (moto järgi XVII laulust: “Kangem saagu kuningaksi, vahvam teiste vanemaksi”), ta kaitses oma rahva elujärke õnneliku käega mitme vaenlase vastu, laskis sõjas valitseda suuremeelsusel ning solidaarsusel (XVII, 823 jj), astus ikka ja jälle vastu arvukatele takistustele ning ilmutas nõnda visa järjekindlust, kultiveeris maad põllunduse ja linnaehitusega. Need on edukalt teoks tehtud küpse elu põhimõtted.

Samal ajal jättis ta oma sõprade nõuannet eirates tegemata ühe asja — jättis kosimata naise. Alevipoeg ja Sulevipoeg, lõpuks ka Olevipoeg, tema kolm “venda”, naivad pärast Kalevipoja esimest pörguskäiku ja edukat kaitselahingut vaenlaste vastu kolm allilmast päästetud pörgupiigat (XV, 625–911). Kalevipoeg põikleb sellest ülesandest ettekäändeid otsides kõrvale.

Psühholoogiliselt oleks ilmne tuua siin mängu tema lõpetamata, läbitöötamata emasuhe. Lisandub põgus erootiline nauding Saarepiigaga, mis lõpeb traagiliselt, armsama surmaga, mille põhjustab mehe tähelepanematus. Sama positiivselt kandvalt ja kaitsvalt, kui alateadlik side emaga tema elu kujundas, oli see side pärssiv erootilisel kohtumisel naisega. See tarkus ja arusaamine ei ole üksnes 20. sajandi psühhoteraapia ja psühholoogia vili — sajanditel enne seda tunti seda ka teisel kujul: edasiantavate vanemasidemete teadlik lõhkumine on oluline tingimus individuaalseks, partnerlikuks sugudevaheliseks suhteks. Sugupooltevaheline armastus on vabaduse vili.

Võimalik, et see on ka võitluste vili, koos sugupoolte lõpuks üha süveneva vastastikuse mõistmisega 20. sajandil. Ka kõige erinevamate valdkondade teadused nägid sel sajandil lõpmata palju vaeva, et kirjeldada ja ühiskondlikult ümber seada sugudevahel-

lise viljaka erootika ja seksuaalsuse teid ning eksiteid. Võimalik, et kogetava erootika puudumine *Kalevipojas* ei olegi juhuslik — sest see eepos on 19. sajandi vili. 19. sajandil olid seksuaalsus ja erootika teaduses tabuteemad. Siiski pean ma oma teaduslikku kompetentsust selle probleemi käsitlemisel ebapiisavaks: selle küsimuse ajaloolis-antropoloogilistele põhjustele ei suuda ma vastust leida. Ometi on see vastavuses süvapsühholoogilise teraapia kogemusega: lõpetamata vanemasuhtega, eeskätt lõpetamata emasuhtega mehed kannatavad sageli selle all, et nende suhted vastassugupoolega on õnnetud.

Kokkuvõtteks:

Isikliku biograafia vaatevinklist ei kirjeldata Kalevipoega meile mitte ainult kangelasena ja oma rahva eduka juhina: meile manatakse täie selgusega sümboliseerivas pildikeeles silme ette süüdiäämise ja süü lunastamise, piiride ületamise ning piiridest kinnipidamise, lõpuks ka sugupooltevahelise partnerlussuhte inimlikud *conditiones humanae* koos kõigi nende tugevate ja nõrkade külgede ning puudustega. Need on märgid teadlikkuse ja südametunnistuse süvitsiminevast humaansest kujunemisest.

4. ÖKOLOOGILINE VASTUTUS MEIE PÄRINEMISE TAJUMISE KAUDU: SEOTUS TRADITSIOONIDEGA JA LOODUSEGA — MAASTIKUGA, INIMHINGEGA, KEELE KUJUGA

Vastutus tuleneb tõelisest minast. Juudi filosoof Martin Buber põhjendab oma raamatus *Dialoogiprintsiip* küpse inimese (mina) suhet asjadesse ja inimestesse (Buber 1984). Vastutus (*Ver-Ant-Wortung*) on alati põhjendatud inimese individuaalse ja situatsioonele vastava vastusega väljakutsele: öeldakse sõna (*Wort*) millegi vastu, teisele inimesele näkku (*Ant-Litz*). Vastus (*Antwort*) sünnib vabadusest. Nii on vastutus alati ülimalt isiklik, vabatahtlik akt. Teisest küljest on vastutus ka ühiskondlik vajadus, inimese kohustus maailma ees. Filosoof Hans Jonas kirjutab *Vastutuse printsiibi* kõrgtehnoloogia ajastu eetikast — ta viitab rõhutatult kohustusele hoolega piire säilitada (Jonas 1979).

Vastutust looduse eest tuleb tänapäeval mõista märksa laiemalt kui lihtsalt looduskaitset ühe maastiku piiratud areaalides. Mängus on maailma olemus ja inimese olemus ning samas küsimus: millises suunas tuleks edasi minna? Kas manipulatiivse, loodusliku alget hävitava tehnika suunas? Või suunas, mis peab hoolega silmas meie maailma päritolu ja inimese evolutsiooni ning neid allikaid edasi arendab — niinimetatud leebete tehnoloogiate vaimus? Energiatööstuse vallas on siin näiteks aatomienergia oma destruktiivsete tagajärgedega, vastandina niinimetatud taastuvale tuule- ja päikeseenergiale.

Areng läheb edasi — meie kaudu. Meil tuleb otsustada, kas me tegutseme tulevikus lähtudes ökoloogilisest vastutustundest või hoolimatusest oma juurte vastu. Ökoloogiline vastutus on teostatav ainult tihedas seoses meie pärinemisega. Inimestel, kes end oma juurtest ära lõikavad, on raske jõuda ökoloogilise vastutuseeni.

Tegin kord Viljandis väikese jalutuskäigu koos grupi eesti muusikaterapeutidega. Vaadates Lossimäelt väikesele Viljandi järvele, küsisin ühelt naiskolleegilt: mis on Eesti ja eestlaste jaoks kõige olulisem? “Loodus,” kõlas üksmeelne vastus. Eesti paviljon 2000. aasta Hannoveri maailmanäitusel andis näitlikult sellisama vastuse: klaaskatusel tuules õõtsuvad kuusepuud, mille panid liikuma lubjakivikamakad elegantse klaashoone jalamil. Ka Kalevipoja-epos annab oma vastuse: loodus tähendab poeetilist seotust oma päritoluga.

Kogu eepost läbivad kõigis lauludes pidevalt seosed bioloogilise, põllumajandusliku ja kosmilise loodusega. Kõigepealt puutun ma loodusseotusega kokku oivalistes plastilistes looduskirjeldustes ning nende võimsas ülevuses ja mõjukuses. Eepose sissejuhatus algab sõnadega:

“Lehvi muistseid mälestusi,
Kalevite kuulutusi,
Kalmukünkast kerkimaie,
Udu-aurust paisumaie. . .”

Ja epos lõpeb pildiga kaljust, mis hoiab kinni Kalevipoja rusikat; jõulupühal raputab Kalevipoeg neid ahelaid:

“Maapõhja müdisema,
Künkaida kõikumaie,

Mere valgelt vahutama. . .” (XX, 1041 jj.)

Päike, Kuu ja tähed esinevad personifitseeritult Linda kosilastena (I, 182 jj). Linda ise — tedremunast võrsununa — on juba sünnilt loomadega seotud. Loomad ilmuvad inimestele ikka ja jälle abistavate vahendajatena ning teejuhtidena: põhjamaarännul on selleks kaaren (XVI). Sellel põhjamaareisil päästab valaskala Varraku juhtimisel kunstipärase hõbelaeva Lennuki põrguauku kukkumast. Keeletark tõlgendab lindude keelt (XVI, 355 jj); linnukeele oskaja lahendab hiiglaseisa kolm mõistatust, lahendussõnadeks on mõisted loodusest: mesilane, vikerkaar, vihm (XVI, 810 jj). Teise allmaailmaretke ajal on otsustava tähtsusega loomad: kaaren, hiiroke, kärnkonn, vähk, sirts (XVIII, 99 jj) — nad annavad Kalevi pojale nõu kasutada kellukest, et saada võitu põrgu takistavatest tõrjevormidest. Psühholoogia keeli väljendudes: illusioone läbi näha ja neist oma tunnetuse abiga võitu saada.

Peaaegu iga otsustav stseen tehakse kuulajale lähedaseks loodusväljendustega — inimene ja loodus on tihedalt seotud, ajuti on nad isegi üks tervik (nagu Linda päritolu).

Kalevipoja otsustavas võitluses Sarvikuga on loodus võimsa võitluse saadikuks ja vahemeheks — tänapäevaselt väljendudes: loodus etendab fotograafi, ajakirjaniku, Interneti, raadio ja televisiooni rolli.

Seal öeldakse nii:

“Mets ja mägi märkasivad,

Kaljukünkad kuulasivad,

Sood ja rabad saivad sõna,

Vetelained läkitusi:

Sest et maapind müdinaga,

Meri vahtus valendades

Tugevat tööd tunnistasid.” (XIX, 10 jj.)

Ka pärast oma surma on inimene loodusega väga tihedalt seotud. Surnute hinged ühinevad ojade vetega. Nii öeldakse pärast viimast suurt, edukat kaitselahingut, kui Kalevipoeg leinab oma langenuid (XX, 374–384):

“Muru alla maetie

Järve ümber järjestikku

Kahvatanud meeste kehad,
Sõjas surnud sõbrakesed,
Et kui vihma veeretused,
Salalätte lisandused
Laineida lahutanud
Kuivendatud koha peale,
Sõbrad vaimud sõnaldelles
Vetevooge veeretusel
Keskööl võiksid aega viita.”

Oluliseks ühenduslüliks päritoluga on traditsioon — side surnud esivanematega, haudade eest hoolitsemine, surnutega kõnelemine, seotus (*religio*) vanemate väärtushinnangute ja sõnadega. Kolm venda said isa haua teada, kuidas enda seast kuningat valida (VII, 733–801 ja VIII). Isaga vesteldes saab Kalevipoeg isalt hauast troosti ema kaotuse puhul (VII, 807–860). Kalevipoeg loobub oma juhioskustest, loovutades Varrakule kastikese riigijuhtimise reeglitega, pidamata aru selle kingituse tähenduse üle (vt eespool, XIX, 916 jj). Siin lõikab kangelane end ära oma päritolust, traditsioonist, ta juhatab sellega sisse oma kuningavõimu lõppemise.

Elutähtsa tähendusega on seotus emaga. Viimases võitluses Sarvikuga — ema vari jagab talle juhatusi — võtab ta juhatus kuulda ning taltsutab Sarviku (XIX, 64–82).

“Eide vari valvsail silmil
Nägi poja nõrkemista,
Võttis kätte voki koonla,
Keeriteli kümme korda
Üle pea ümberpööri,
Paiskas prantsti! põrmandalle
Eeskujuks Kaleville.
Kalevite kange poega
Mõistis eide mõtteida
Targalikult tähendada,
Sasis kinni sääarte paelust,
Sarviku põlve värvelist,

Tõstis teda tuulekiirul
Koonla kombel kõrge'elle,
Keeriteli kümme korda
Taadikest kui takutopsu,
Viskas võimurohke väega
Matsti! maha muru peale;
Pani põlved rinna peale. . .”

Psühholoogilise käsitluse järgi ilmub siin arhetüüpse emapildi produktiivne aspekt kangelase hinges. Selle jõuga ühendusse astudes suudab Kalevipoeg destruktiivsust ohjeldada. Eespool nägime, millist saatuslikku rolli etendab tabuks kuulutatud lein ema pärast kogu Kalevipoja elus.

Need oma päritoluga seotud olemise seni kirjeldatud aspektid on loomulikult antud. See on nagu emakese looduse kingitus inimesele. Loobutud on aga selle algse seotuse teadlikust kujundamisest. See saab teoks tänu eepose enda kultuuriloovale saavutusele. Algselt eesti rahva seas elavad laulud, jutustused ja muinasjutud luuakse Kreutzwaldi teose näol uuesti: kompositsioon, keel ja keele rütm (kiikuvast trohheuses pikk-lühike, pikk-lühike. . .) “tõstavad rahvalaulud kunsti imaginatiivsesse mõõtmesse”.

Seda kunsti ei ole postmodernistliku suva järgi osakesteks lahti harutatud. See kunst kuuletub mitmekordsetele rangetele seostele:

– Ta on seotud keele rütmiga.

– Ta kordab rütmides olulisi ütlusi ning sündmusi. Tähtsamate sündmuste puhul korraldatakse rütmiliselt neidsamu või nendesarnaseid sõna- ning värsikompositsioone: kuus korda korraldatakse takistus Kalevipoja tungimisele põrgu südamesse sama sõnade järjestusega (XVIII, 101–320), ühendatuna kuue looma targa nõuandega (vt eespool).

Rütm on kujundatud keele oluline element. Vene universaalõpetlane Pavel Florenski viitab keele kolmele põhielemendile: mõte (täendus), (musikaalselt tajutav) häälikuaspekt ja kuju. Kuju omandab meie keel muu hulgas ka tänu rütmile (Florenski 1993).

– Eepose keele määrab lisaks ka tema sisu allikas. Selleks on rahvapärимused. Ja eepos annab eestikeelsetele sõnadele

tänapäevase kuju, eelduse eesti rahva iseteadvuse tekkeks ning Eesti riigi arenguks 20. sajandil.

Ökoloogiline vastutus kujuneb oma mitteteadliku päritoluseotuse teadliku ja loomingulise kujundamise käigus. See on veel üks Kalevipoja-eepose sõnumitest.

5. DESTRUKTIIVNE JÕUD: ÄRATUNDMINE JA OHJELDAMINE — MITTE VÄLJAJUURIMINE

See on teema, mis pakub ainet spekulatsioonideks: miks kujutas Kreutzwald Kalevipoja kahte vabatahtlikku allilmaretke sellise sisendusjõu ja põhjalikkusega. Käsitleb ju ikkagi tervelt viis laulu kahekümnest (XIII, XIV, XVII, XVIII, XIX) põrgut ja Sarvikut. Isegi kui väidetakse, et ta oli tuttav Dante *Jumaliku komöödia* ja Goethe *Faustiga*, jääb see küsimus ikkagi vastamata!

Aimas ta ehk ette 20. sajandi inimkonna ja inimsuse kohutavat mandumist, kus Hitleri ja Stalini kuriteod on kõigest jäämäe veepealne osa?

Igal juhul ennetavad Kalevipoja kahekordse põrguskäigu algkujud destruktiivsuse (Fromm 1977a), hävitava võimu ja ka kurjuse banaalsuse (Ahrendt 1995) olulisi elemente — esmajoones aga osutavad Kreutzwaldi pildid suunda, mis näitab, kuidas oleks põhimõtteliselt võimalik mõistlikul viisil destruktiivsusega ümber käia. Sest destruktiivsust ei anna kuidagi ilmast kaotada. Maa peal paradiisi ei leidu. Kes üritab seda tekitada, loob Popperi sõnul põrgu. Ka seda oleme õppinud Hitleri ja Stalini totalitaarsetest meetoditest. Täiuslikku maailma ei ole olemas — ent me saame luua täiuslikkuse saarekesi — ikka ja jälle.

Kalevipoja-eeposes demonstreeritakse meile kolme sammu: destruktiivsuse kindlakstegemist, äratundmist ja ohjeldamist. Psühhoterapia praktikast me teame: selleks et destruktiivsusega toime tulla, läheb vaja suurt hingelist tugevust, isiksuse terviklikkust ja selget teadvust. 20. sajandi kirjandusest destruktiivsuse kohta (Fromm 1977a; Ahrendt 1995; Petersen 1997; Semprun 1995): destruktiivsuse tuuma, vägivalla ja kurjuse elu ning inimesi hävitavat võigast palet on väga raske ära tunda ja ohjeldada. Sest kurat — kui kasutada Kreutzwaldi kujundit — teab, et ta

jääb selles võitluses lõpuks alla. Nii juhtubki, et Sarvikust saadakse Kalevipoja esimesel allilmaretkel otsustavas heitluses küll jagu, ent kui Kalevipoeg tahab teda ahelatesse panna, vajub ta maa sisse ja temast ei jää järele muud "kui üks väike loigukene sinist vetta suitsemaie" (XIV, 855–856).

Argus on ka muidu kurjuse silmatorkavaks tunnuseks: totalitaarsed diktaatorid (Staliniga ja Hitleriga eesotsas) olid arad, nad hoidusid vastutust enda kanda võtmast. Ometigi leiab Kalevipoja rammukatsumine Sarvikuga aset alles loo lõpus. Teekond põrgu südamesse, kus saab ilmsiks kurjuse tõde, on tõkestatud mitmesuguste tõrjevormidega. Juba esimene allilmaretk on tõeline tõrjetõkete varaaie (XIV). Siiski tahaksin ma piirduda teise põrguskäigu mõningate aspektidega (XVIII). Siin kirjeldatakse sümboolse mõistupildina suisa klassikalisi psühholoogilisi tõrjevorme. Esimene ilmub suitsu kujul salgamise lämmatav loor (XVIII, 90). Faktide salgamine ja pooltõdede levitamisega seotud varjamine on totalitaarse valitsuse edukad meetodid. Järgmiseks tõrjemüüriks on täieliku hirmu tekitamine igavese pimedusega (XVIII, 132). Kolmas tõrjemüür tekib võrkudest — mida enam Kalevipoeg neid puruks rebib, seda rohkem neid juurde kasvab (XVIII, 174 jj). Võrgud võivad olla illusioonide võrdpildiks. Petlikud sõnad hävitavad sõnade tegeliku tähenduse. Inimene ei tea enam, mida ta võib uskuda.

Neljas tõrje kerkib näiliselt kerge vaevaga ületatava oja näol, mille laius ometi iga sammuga kasvab, nii et Kalevipoega varitseb oht vette kukkuda (XVIII, 210 jj). Siin luuakse petlik pilt liiga kiirest edust, nii et lõpuks osaks saava pettumuse peale võidakse ettevõtmine sinnapaika jätta. Viimaks saavad Kalevipoja silmad ja nina täis sääski ja pihulasi (XVIII, 277–280). Ta ei saa oma vahetut, meelelist taju orienteerumiseks enam kasutada. Kes tunneb tänapäevast meditsiinipraktikat ja -teadust, see teab: tänapäeva arsti vahetu meeltega tajumine on aparaatide ja paberite lasu all peaaegu kaduma läinud. Viienda tõrjevormina aktiveerib Sarvik oma sõdalaste horde tüüpilise valega, et "rahurikkujast" Kalevipoega tuleb taltsutada (XVIII, 366).

Sulatulejõgi võiks Kalevipojast vähem julgele mehele olla hirmutavaks takistuseks (XVIII, 389). Rauast sillal puhkeb võitlus sadade põrgupoiste vastu (XVIII, 460), Sarvik ajab põrguväge ta-

gantpoolt eesliinile ja lubab neile prisket tasu, kui nad Kalevipojast jagu saavad (XVIII, 505). Kes ei mõtleks niiditõmbajate sellise ara käitumise juures Punaarmee Nõukogude poliitkomissaridele ja Saksa *Wehrmacht*'i "ketikoerteks" nimetatud välipolitseile Teises maailmasõjas?!

Kuuenda tõrjena blokeerib Sarvik põrguõue kividega (XVIII, 563 jj) ja kutsub sada väljavalitud põrgupoega, kes on sorti saunas karastatud, väidetavalt viimasesse lahingusse (XVIII, 572 jj). Veel ühe tõrjena tahab "Sarvik-taadi memmekene" (XVIII, 692) Kalevipojalt jõu röövida, paludes tal jõuduandev kellakene käest panna ning kosutada end jõudu kahandava joogiga pahempoolsest kruusist. Kalevipoeg näeb kavaluse läbi, kusjuures on ju psühholoogiliselt tähelepanuväärne, et kuradi ema etendab selles draamas alati topeltrolli. Ta juhatab Kalevipoja õigele teele ja püüab teda samal ajal ka takistada. Mõistuse teravus ja ärgas pilk näevad need naiselikud kavalused läbi.

Viimase tõrjena päästab Sarvik salaukse tagant (XVIII, 760 jj) välja "Sarvik-taadi sõjalaste tugevamad tapluselle, keda kuri enne kogund, varjajaksi valitsenud". Alles nüüd seisab Kalevipoeg silmitsi Sarviku endaga (XVIII, 800 jj). Kuidas käitub kurat? Tavapärasel kombel süüdistab ta Kalevipoega sissetungis, varguses, verevalamises, tapatöös — see on kaitse vasturünnaku kujul.

Eepos kirjeldab üksikasjalikult nende tõrjevormide ületamist. Sealjuures etendavad põhirolli abivalmis loomad (kaaren, hiireke, kärnkonn, vähk, sirts). Nad kõik soovivad kasutada jõudu andvat kellakest, mispeale — "kes see ime ilmumista naljakamat enne näinud" (XVIII, 108–109) — edasine tee muutub nähtavaks. Loomad tulevad mängu seni, kuni Kalevipoeg on refleksiooni teel õppinud kasutama kellakest oma võitluses põrguvägede vastu (XVIII, 329). Kellakese sümbolikat tahaksin ma visandada veel kolme märksõnaga: selle jõu on andnud kurat ise (see on teatud mõttes transformeeritud destruktiivsus); kena õrn heli vabastab uskumatud jõud, kui seda kasutada õigel hetkel ja õiges kohas; hiigeljõud on varjatud, kaitstud, neid on võimalik aktiveerida ühenduses algelemendiga (loomadega). Kellake viib mõtted ka Mozarti ooperi võluflöödile.

Nõnda siis kirjeldatakse kurjuse kindlakstegemise ja äratundmise meetodit.

Tähelepanelikule lugejale tutvustatakse veel ka põrgu ülesehitust. Teadjamal inimesel tekivad kohe assotsiatsioonid totalitaarsete riigivormidega koos nende väärarengutega nagu Auschwitz ja Gulag. Piirduksin siinkohal vaid põgusate ning juhuslike selgitustega.

1. Kosmiline aeg ei kehti. Kalevipoeg ei tea, kas on päev või öö. Ta ei tea, kas ta on põrgus veetnud päevi, nädalaid või kuid, kui ta jälle maa peale tagasi jõuab (XIX, 280). Parimal juhul valitseb mehaaniline kellaaeg. Aeg kui dünaamiline neljas mõõde aga puudub (Gebser 1978). Valitseb puhtakujuline kolmemõõtmelisus. See tähendab, et igasugused muudatused on tehtud võimatuks, nii progressioonis kui regressioonis, kuna aeg on välja lülitatud. Sest filosoofilisest ja psühholoogilisest vaatepunktist on aeg ilmalikus maailmas dünaamiline, liikumapanev element. Kolmemõõtmelise, puhtratsionaalse maailma viljatu tardumus on selle surnud maailma tunnuseks.
2. Loomulik valgus on hävitatud. Selle asemel valitseb petlik kiiskus. Selline nähtus on meile tuttav ka muudest destruktiivsetest kunstlikest olukordadest.
3. Inimeselt on võetud vabadus. Kurat valitseb tervet orjade armeed. Inimene kui indiviid on selles "humanismis" lahustunud, maksab vaid kollektiiv. Stalini deviis: "Pole inimest — pole probleemi" on meile kõigile tuttav. See stalinistlik deviis kordub aga ka tänapäevases meditsiinilises eugeenikas: haigus kui niisugune on kahjulik asi. Haigus tuleb välja juurida. Pärilikke haigeid ei tohi sündidagi. Vanad ja viletsad peavad surema, kui neid just ei surmata. Potentsiaalse (võimaliku) haige lapsega raseduste puhul on raseduse katkestamine iseenestmõistetav. Asi on nüüdseks juba nii kaugele läinud, et mõni haigekassa keeldub riski enda peale võtmast.
4. Siin võidutseb argus. Kurat mobiliseerib kõigepealt tuhanded oma põrgumehed, enne kui ise võitlusse asub. Või laseb end kaitsta oma kavalal memmekesel. Arvukaid, rafineeritud tõrjevorme ma juba kirjeldasin. Need kuuluvad olemuslikult destruktiivsuse ülesehituse juurde; sealjuures on vale esimesel kohal.

5. Kontrollimatu võim valitseb hirmu abil. Keegi ei tea, mis asju kurat ilmas toimetab ning millal ta oma röövkäikudelt koju tagasi pöördub.
6. Maailmale kasu toomata kuhjatakse kokku aardeid: lademetes kulda, hõbedat, sametit, siidi. Domineerib kokkuahnitsemine ja puhtakujulise kapitalismi "omamishoiak" ühes "vabaturumajanduse" kurnajaliku propageerimisega — kapitalismi, mis kahmib kogu maailmas kokku raha, maju, maavaldusi, eaproduktiivselt, lihtsalt omamise pärast (Fromm 1977b, 1954). Viimasel ajal propageeritakse *Pax Americanat*, illusoorse ootuses, et maailma on võimalik demokraatia ja vabaturu õnnistuse abil paremaks muuta (Gray 2003).
7. Viljatus: kurat on eaproduktiivne, nii bioloogiliselt kui kultuuriliselt. Ta ei ihka muud kui rahvaid ja orje kurnata.

Kalevipoja allilmaretke tulemus on teada: ta ei lähe eksiarvamuse õnge, nagu saaks Sarvikut hävitada, nii nagu G. W. Bush arvab, et "pahad saab välja juurida" — vaid taltsutab ta, aheldades ta tema enda põrguköödikutega kindlasse kohta ning lastes end talle valvuriks panna. Kurat ei ole seega ilmast kadunud. Tal on seal endiselt oma koht. Meie ülesanne inimestena on destruktiivsuse suhtes valvsus säilitada. Lõplikku võitu enam ei ole — see iseloomustab uuema aja sõdasid ka politoloogilises mõttes (Gray 2003).

Mida tähendab retk allilma? See on kokkuvõtlik küsimus. Eepos annab meile mitmekesiseid vastuseid: julgus ja vabatahtlikkus, järjekindlus ja tarkus, seotus ning seotuse leidmine oma enese päritoluga ja oma hingesügavustega on eelduseks, et võtta ette teekond varjatuimastesse hingesoppidesse oma tegeliku mina otsinguil Goethe Fausti vaimus, kusjuures seos naiseliku poolusega pakub ikka ja jälle suurimas hädas pääsemist. Paljastuma peavad mitmesugused destruktiivsuse kaitsekihid, inimene peab oskama kuulata ka paljusid ootamatuid abistajaid. Destruktiivsuse ülesehitus tema paljudes tahkudes heidab valgust meie kaasaegsele maailmale, mis on osa oma kunagistest juurtest läbi lõiganud. Seda juurtest eemaldumist kirjeldavaks erialasõnaks on võõrdumine. Nende tahkude mõistmine eepose arhetüüpsete mõistuspiltidena võib meile abiks olla, kui tahame pidevalt muutuvas maailmas sihti silme ees hoida.

6. LÕPETUSEKS: EUROOPA TULEVANE KULTUUR — VÄIKE LOOTUSESÄDE KREUTZWALDI TEOSEST

Euroopa Komisjon levitab ühes oma agitatsioonilehes, “Teel Euroopa teadmishiskonda” (Europäische . . . 2003) veendumust, et euroopalikke väärtusi on võimalik levitada Interneti teel. Kindlasti kujutab see ratsionaalne kommunikatsioonivahend endast teatavat võimalust, ehk küll kõigest õhkõrna võimalust, tasandada teed Euroopa tulevasele kultuurile. Euroopalikke vabaduse, õiguse ja solidaarsuse põhiväärtusi saab meile aga siiski õpetada üksnes elu. Rahvaste suured müüdid oma väärtusskaaladega (vt lisa 3) kirjeldavad meile elavaid ettekujutusi. Arhetüüpseid pilte tutvustatakse meile lähemalt Kalevipoja-eesposes.

Üheks kirjeldamise meetodiks on kunstiline meetod. Kunstiliselt mõtlemine ja tegutsemine nõuab meie meelte ja meie intellekti kõrgendatud tähelepanu: sünteesi, visionaarse vaatluse puhul peab meil olema võimalik kasutada kõiki ratsionaalselt omandatud teadmisi. Selles mõttes on ratsionaalsus sünteetilise ja imaginatiivse mõtlemise eelduseks. Visionaarne vaatlus on aga ka igapäevane töö: iga päev tuleb meil teha väikesi otsuseid, mille tähtsus on sageli tajutav ainult meie tunnete ja aimduste kaudu. See on *Kalevipoja* sõnum, nimelt metoodiline sõnum.

Teine sõnum on sisulist laadi: kuhjunud ajalooline süütunne, ökoloogiline katastroof ja destrukttiivne vägivald meie maailmas on parandatavad asjad. Ka tõe ülesotsimise osas annab olukorda parandada. Tõe ülesotsimisel on meil võimalik silmas pida kahte tarka reeglit. Üks vana juudi ütlus kõlab nii: “(Süü) unustadahahtmine pikendab eksiili. Ja lunastuse saladuseks on mäletamine.” Ning veel: “Inimestevaheline leppimine ei saa õnnestuda, kui puudub tõde; tõde ilma leppimise väljavaateta on aga ebainimlik” (Richard von Weizsäcker).

Kalevipoja kangelaselu kätkeb väga inimlikke jooni. Inimlikkus tuleb ilmsiks fataalses mõttes: Kalevipoeg ei saanud sepa poja tapmist kahetseda, sest see ei vaevanud tema meeli. Ta oli selle tõeliselt alla surunud — ja nõnda tabab surm teda sepa needuse ja tema enda teadmatuses mõõgale antud käsu läbi: ta annab mõõga ratsionaalsuse vahedusele korralduse, mille too ka täidab ja peabki täitma, sest puudub tagasiside oma hingesügavustega. Nii nagu

ta kingib oma riigijuhtimise reeglid ära Lapi targale Varrakule, on ka tee tunnete juurde tema jaoks tõkestatud. Pärast seda kui tema hingele jääb süü Saarepiiga, oma armsama surma pärast, ei saa ta endale kaasat kosida. Ja ta jõuab vaid umbkaudu oma ema röövimise jälile, sest tappis Soome nõia oma raevus liiga kiiresti. Nii jäävad "igavese naiselikkuse" kujutluspildid tema jaoks sageli ligipääsmatuks.

Epos on suurelt jaolt mälestusmärk rahvale ja võimalikule riigile. Siin ei leidu vastust erootika, perekonna, isatuse, perekonna katkenud "meesliini" küsimustele — need on tänapäeva Eesti ühiskonna kaasaegsed probleemid. Eepose põhirõhk seisneb nimetatud probleemide vältimises ja ka visioonis Eesti riigist.

Üks asi saab aga küll selgeks: Euroopa tulevasele kultuurile ei saa aluseks olla postmodernne suvalisus; Euroopa kultuuri vundamendiks on pigemini isiklik vastutus ning elatud, ka läbi kannatuste kulgenud elu.

Ehkki destruktiivsed jõud võivad koonduda, peab ometi paika Václav Haveli ütlus: "Mida ebasoodsam on olukord, milles meil tuleb oma lootusi õigustada, seda suurem on meie lootus." Selles vaimus lõpetaksin ma juudi-saksa poetessi Rose Ausländeri luuletusega (vt Ausländer 1984).

Lootus

Nüüd heiska vikerkaarelipp
Oma lootuse üle
See kurtmata kammib
Karme tulevikujuukseid
Ja laulab laulu
Mis kutsub kaasa
Laulma hulkasid

Rose Ausländer (tlk Märt Läänemets)

Lisa 1

Ta igatseb endale taevakangaid

Ah, oleks mul taeva tikitud kangad,
Kuhu kootud on kuldne ja hõbene valgus,
Sinised, kalbed ja hämarad kangad,
Kus päevane, öine ja koidikuvalgus,
Ma laotaks need kangad su jalgade ette
Kuid kõik, mis mul vaesel on, on mu ulmad;
Olen laotanud ulmad su jalgade ette;
Käi tasa, sest see, millel käid, on mu ulmad.

William Butler Yeats (tlk Märt Väljataga)

Lisa 2

Kunsti niisuguse omapärase sügavuti mõjumise selgitamiseks leidub erinevaid kontseptsioone. Üheks ligipääsuteeks on siin kultuurifilosoofia. Kultuurifilosoof Jean Gebser eristab inimkonna ajaloos mitut arengufaasi, mille jäljed on veel tänapäevalgi igas inimeses struktuuridena ladestunud: tänapäevane, nüüdseks juba oma aja ära elanud ratsionaalne kultuur on sihikindel, perspektiivikas, põhineb selgel päevateadvusel. Sellele eelnenud müütiline struktuur on kujundlik, juhitud suurtest, visioonides ja müütides väljenduvatest algsetest ettekujutustest; see vastab meie tänapäeva unenäoteadvusele ning ajalooliselt võib selle liigitada Kreeka-eelsesesse ajastusse. Maagiline struktuur on suunatud jõuvooludele, kujutluste sisu puudub. See vastab meie tänapäeva uneteadvusele. Ajalooliselt vastab see umbes kiviajale, millest meie sajandil on säilinud etnoloogiliselt läbiuuritud jäänu-seid (Lommel 1952). Maagilised looduslikud praktikad, nagu vihma väljakutumine, viitavad inimese ja looduse jõukeskmete vahetule seotusele (Lommel 1969). Füüsilist tervenemist produktiiv-maagilises mõttes (nt homöopaatia abiga), mitte aga mehhanistlikus mõttes tuleb mõista eelkõige nii, et siin riivatakse maagilise kihistuse jõuvoole. Seega peaks olema ka mõistetav, kui kunstiteostega vallandatakse tugevaid emotsioone (müütilise kihi väljendusena) või jõuvoole (maagiline

kiht) ühes otsese füüsilise mõjuga. Nõnda tuleks mõista ka otseseid muusikaterapeutilisi mõjusid (Ruland 1990). Siin võiks täide minna Novalise aimduslik ennustus: "Iga haigus on muusikaline probleem — tervenemine muusikaline lahendus" (Novalis 1962: *Neue Fragmente* Nr. 393).

Lisa 3

Tabel väärtuste kohta, mida Kalevipoja-eeposes esile tuuakse.

Ebaausus	Kavalus, riuklikkus
Röövihimu	Kokkuahnitsetud vara jagamine (põrgu kuld)
Alistamine, pärisorjus	Kuulekus Tarkus (nägemused) Intuitsioon Seotus oma juurtega (traditsioonid, loodus)
Hedonism, luksus, seksuaalne ohjeldamatus	Erootiline nauding
Ekspluateerimine	Aktiivne ärakasutamine kaasinimeste nõusolekul
Suvalisus	Liberaalsus
Enamuse poolehoidu hankimine	Tõeline demokraatia
Kangelasekultus	Isiksuse, individuaalsuse julgus
Omamine	Olemine
Võõrdumine	Distants
Ratsionaliseerimine ja palju tõrjevorme	Distants, tõrjevorm kui distantseerumise vahend, ratsionaalsus
Ihnsus, ahnitsemine	Säästlikkus
Piiritus	Süvenemine ja avardamine
Individualism	Isiklik vastutus

Kalevipoeg on inimliku edasiliikumise kehastus ja Euroopa üleimimlike väärtuste sümbol.

Kirjandus

- Ahrendt, Hannah 1995. *Eichmann in Jerusalem: Ein Bericht von der Banalität des Bösen*. München: Piper
- Ausländer, Rose 1984. Ich höre das Herz des Oleanders. — R. Ausländer, *Gesammelte Werke*. Bd. V. Frankfurt: Fischer
- Beit, Hedwig von 1960. *Symbolik des Märchens: Gegensatz und Ernennung im Märchen*. Registerband. 2. Auflage, 3 Bde. Bern: Francke
- Buber, Martin 1984. *Das dialogische Prinzip*. 5. Auflage. Heidelberg: L. Schneider
- Erikson, Erik H. 1973. *Kindheit und Gesellschaft*. Stuttgart: Klett
- Erikson, Erik H. 1976. *Identität und Lebenszyklus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Europäische Kommission: *Auf dem Weg zur europäischen Wissensgesellschaft*. 2003. Luxemburg: Amt für Veröffentlichungen EG
- Florenski, Pawel 1993. *Denken und Sprache*. Berlin: Kontext Verlag
- Freud, Sigmund 1942. Die Traumdeutung über den Traum. — S. Freud. *Gesammelte Werke*. Bd. II–III. London: Imago
- Fromm, Erich 1954. *Psychoanalyse und Ethik*. 2. Auflage. Stuttgart—Konstanz: Diana Verlag
- Fromm, Erich 1977a. *Anatomie der menschlichen Destruktivität*. Reinbek: Rowohlt
- Fromm, Erich 1977b. *Haben oder Sein: Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt
- Fromm, Erich 1981. *Märchen, Mythen, Träume: Eine Einführung in das Verständnis einer vergessenen Sprache*. Reinbek: Rowohlt
- Fromm, Erich, Daisetz Teitaro Suzuki, Richard de Martino 1976. *Zen-Buddhismus und Psychoanalyse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Gadamer, Hans-Georg, Paul Vogler (Hrsg.) 1972. *Neue Anthropologie*. 7 Bde. Stuttgart: Thieme — München: Deutscher Taschenbuch Verlag
- Gebser, Jean 1978. Ursprung und Gegenwart. — J. Gebser, *Gesammelte Werke*. Bd. II–IV. Schaffhausen: Novalis
- Gray, John 2003. *Al Qaeda and What it Means to be Modern*. London: Faber and Faber
- Husserl, Edmund 1954. *Husserliana: Gesammelte Werke*. Haag: Martinus Nijhoff

- Jonas, Hans 1979. *Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt am Main: Insel
- Jung, Carl Gustav 1971. Die Traumanalyse. — C. G. Jung, *Gesammelte Werke*. Bd. 4. Olten—Freiburg im Breisgau: Walter, S. 29–40
- Jung, Carl Gustav 1971–1987. *Gesammelte Werke*. Olten—Freiburg im Breisgau: Walter
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1900. *Kalevipoeg*. Übertragen von F. Löwe, Einleitung und Anmerkungen von W. Reiman. Reval: Franz Kluge. [Reprint Tallinn: Librarius, 1996]
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1982. *Kalevipoeg: An Ancient Estonian Tale*. Translation Juri Kurman. New Jersey: Symposia Press
- Lommel, Andreas 1952. *Die Unambal: Ein Stamm in Nordwest-Australien*. (Monographien zur Völkerkunde, Nr. 11.) Hamburg: Vlg. Museum für Völkerkunde
- Lommel, Andreas 1969. *Fortschritt ins Nichts: Die Modernisierung der Primitiven Australiens*. Zürich—Freiburg im Breisgau: Atlantis
- Merleau-Ponty, Maurice 1966. *Phänomenologie der Wahrnehmung*. Berlin: de Gruyter
- Novalis 1962. *Werke und Briefe*. Stuttgart—Hamburg: Deutscher Bücherbund
- Petersen, Peter 1985. Machtkampf und Einandergewahrwerden der Gestalten. — K.-E. Bühler *et al.* (Hrsg.), *Kommunikation und Perspektivität*. Würzburg: Königshausen und Neumann, S. 321–347
- Petersen, Peter 1997. Das dunkle Tier: Destruktivität und Heilkraft in meiner psychotherapeutischen Praxis. — *Die Drei*, 67, S. 874–884
- Picht, Georg 1990. *Kunst und Mythos*. 3. Auflage. Stuttgart: Klett-Cotta
- Purga, Sirje 1999. Das Epos Kalevipoeg: Was möchte das estnische Volksepos Kalevipoeg der Menschheit mitteilen? — *Flensburger Hefte 67: Esko Jalkanen — der Heiler aus dem Norden. Vom Zauber finnischer und baltischer Kultur*. Flensburger Hefte Verlag
- Ruland, Heiner 1990. *Musik als erlebte Menschenkunde*. Stuttgart und Kassel: G. Fischer u. Bärenreiter
- Semprun, Jorge 1995. *Schreiben oder Leben*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Yeats, William Butler 1973. *The Collected Poems*. McMillan

PETER PETERSEN (sünd. 1933) on saksa neuroloog, psühhiaater, psühhoterapeut ja psühhoanalüütik, Hannoveri Meditsiinikõrgkooli emeriitprofessor, meditsiinidoktor. Ta on õppinud meditsiini, psühholoogiat ja filosoofiat ning avaldanud üle 440 publikatsiooni endokrinoloogilisest psühholoogiast ja psühhiaatriast, grupiteraapiast, viljakusravist ning teistel teemadel. Viimastel aastatel on keskendunud peamiselt kunstiteraapiale ja kunstiteraapiate antropoloogiale. Eesti keeles on Peter Petersenilt (koos Jeanne Rosenhagiga) 1998. aastal kirjastuse Lävel väljaandena ilmunud teos *See tilluke lootusekilluke: Ühe seksuaalse kuritarvituse juhtumi teraapialugu*.

EERIK HAAMER. Soome tuuslar

VIINA KATK

Maido Sikk

1840. aastal ilmus arstist kirjaniku Friedrich Reinhold Kreutzwaldi teos pealkirjaga *Wina katk. Üks tähhele pannemise wäärt jut, mis wanna ning noore rahwale juhhatusseks ja kassuks wälja on antud*. Sellest ajast on möödunud 163 aastat. Kas midagi on muutunud?

[---] kui meie seitungites loeme, kui palju inimesi iga aasta riigi pealinnas jooanud päil uulitsailt üles korjatakse ja vangihoonetesse — väsimust wälja magama viiakse, või neid keskmistes linnades igal õhtul tuikuvail jalul kodu poole ronimas näeme, siis peame paraku uskuma: et asjalool veel parandust ei ole. Viina katk viib iga aasta inimesi tuhandete kaupa mulda (lk 44*).

Viina katk levib ka tänapäeval, nii meil kui mujal. Ta on muutunud oluliseks majanduslikuks, sotsiaalseks ja meditsiiniliseks probleemiks. Maailma Tervishoiuorganisatsiooni andmeil kannatab majanduslikult arenenud riikides kroonilise alkoholismi all kuni 4,5% elanikkonnast (*Tervis*. . . 2000).

Alkohol hakkab imendumata juba suust, ligikaudu 20% imendub maost, ülejäänud peensoolest. Nii jõuab alkohol verre, mis kannab selle mööda keha laiali; keskmiselt kulub alkoholi imendumiseks maost ja peensoolest 30–60 minutit. Kudede ja elundite alkoholisisaldus on kõige kõrgem 1–2 tunni möödumisel alkoholi tarvitamisest.

Alkohol on närvimürk. Kõige rohkem talletub seda suuraju poolkerade kooses. Toimelt kuulub alkohol narkootikumide hulka. Alates vere alkoholisisaldusest 0,5‰ on sedastatavad joobe kliinilised tunnused. 5‰ on peaaegu alati surmav.

[---] kui kümme noort inimest kahekümne aasta vanuselt hakkavad viina pruukima ja päevas ühe suutäie võtavad, siis võib teadmise teel

---

*Tsitadid on võetud kirjastuse "Eesti Raamat" 1973. a väljaandest.

tõeks teha, et neist üheksa oma eluiga kümme aastat varem lõpetavad, kui loodusest neile ette oli rajatud (lk 50).

Hakkaksid ükskord haurüknad üheskoos tunnistama, mis vigade pärast nende all puhkaja siit elust lahkunud, siis kuuleksime ehmatades, kui palju neid oli olnud, keda viinaga arstimised ja viina igapäevane pruukimine mulda viinud (lk 27).

Eri autorite andmeil on alkoholi kuritarvitajate eluiga 10–20 aastat lühem kui karsklastel. Inimorganismis ei ole peaaegu ühtegi elundit, mida alkohol ei kahjustaks. Kahjustused on sageli summaarsed, vahel on esiplaanil ühe, vahel teise elundi kahjustus.

Paljudes arenenud riikides on alkoholist tingitud kahjustused surmapõhjuste hulgas südame-veresoonkonna haiguste ja pahaloomuliste kasvujate järel kolmandal kohal (Raidsalu 2002). Alkoholi kangusel ja margil ei ole organismi kahjustamise seisukohalt tähtsust. Rohkem kahjustavad mittepauptad joogid, igat liiki kodused puskarid ja kõikvõimalikud surrogaadid. Eriti ohtlikud on puskariõlid (Noor, Zilmer, Linnamägi 2001).

Alkoholi tarbimiselt on maailmas esikohal veinimaad, järgnevad õllemaad. Neis riikides nn täisjoomist enamasti ei esine. Sellele vaatamata on need maad tuntud kroonilise alkoholismi ja maksatsirroosi laialdase leviku poolest. Eesti Konjunktuuriinstituudi andmeil tarvitati Eestis 2002. a ühe elaniku kohta 10,3 l absoluutset (100-kraadist) alkoholi.

Viin ja kõik kanged joogid, mille sees rohkesti piiritust, on tervisele kahjulikud ja toovad aegamööda inimesele hukatust, ükskõik, mis nime all neid müüakse: viin on kihvt ehk surmarohi (lk 48).

Hakatakse kuskil maailmas, kas meie paigus või võõrastel maadel kurjuse ja patu juuri üles otsima, siis leitakse kurjad tööd suuremalt osalt viinast tõusnud olevat. Riidlemised, röövimised, tapmised, vargused ja muud teotavad patud tehti enamasti joobnud uimasel meelel (lk 26).

Kohtunikud annavad tunnistust, et läbistikku arvamisel mässajate, mõrtsukate ja riidlejate tosina peale iga kord kümme joodikut tulevad. Ühes vanglahoones leiti 39 vangi, kellest 35 lakkekoera, teises suuremas jälle 647 vangi hulgas 476 joodikut (lk 53).

Alkohol ei ole kaugeltki ainult meditsiini, vaid paljude ametkondade, sealhulgas õiguskaitseorganite probleem. Alkoholi liigtar-

vitamine on valdava enamiku kuritegude toimepanemise konkreetseks põhjuseks või nende toimepanemist soodustavaks teguriks. Kohtupraktika kinnitab, et enamik isikuvastaseid kuritegusid — tapmisi, kehavigastuste tekitamisi, vägistamisi — pannakse toime alkoholihoobes. Umbes 2/3 vargustest leiab aset seoses alkoholi tarvitamisega (Kross 2000). Ka langevad alkoholihoobes inimesed ise kergesti kuritegude ohvriks.

Et viin inimeste tervist rikub ja eluiga lühendab, näeme meie tema pruukijaid harva vanaks saavat, ja kui harukorral mõne tugev keha 60 aastat või rohkem vastu peab, siis on tema sisikond kui tõukudest läbi uuristatud (lk 26).

Aegamööda rikub viin tugevamate joodikute kehad, kõrvetab neil mao ja sisikonna, kahandab seedimiserammu, kaotab söögiisu, röövib südamerahu ja tapab tahtmisevoli (lk 52).

Alkoholi pruukimine on kõige tihedamini seotud seedeelunditega kahel põhjusel: alkohol siseneb organismi seedetrakti kaudu ja kahjutustatakse maksas. Ainult 10% joodud alkoholist eemaldatakse muutmata kujul väljahingatava õhuga, uriiniga, higiga, ka rinnapiimaga. Ülejäänud alkohol lagundatakse maksarakkudes. Seedetrakti osadest allub alkoholi mõjule kõige enam magu.

See kes kõhunäpistamise või soolikate kusemise vastu hommiku vara topsikest hakanud võtma, peab hiljem kord söögiisu puuduse, kord rindade raskuse, kord pantvormi (paelussi) vaevamise, kord keha väsimuse ja kes teab kui mitme muu vea pärast oma viinasuutäit võtma, kusjuures mõõt ikka seda suuremaks kasvab, mida pikemalt rohupruukimine vältab (lk 27).

Alkoholi on alati peetud söögiisurohuks. Alkoholi ühekordne väike annus mõjub tõesti seedenäärmeile (magu, kõhunääre) ergutavalt. Eriti teevad seda lahjad joogid nagu õlu ja vein. Väga kiiresti imendub alkohol tühjast maost. Seepärast tekib joove tühja kõhuga inimesel palju kiiremini kui täis kõhuga inimesel. Kange alkohol seevastu pärsib seedeelundite aktiivsust ja kahjustab seedeprotsessi, mistõttu tekivad isuhäired.

Hommiku üles ärgates kõhis ja rögisese isa enam kui tund aega ega leidnud varem mahti kui uuesti suutäie lambi peale sai valanud. Söögiisu lõppes tal otsa, ta maitses vaevalt mõne suutäie toitu, sülitas

palju röga ja kaebas südame virtsumist, mille vastu ta tihti viina võttis (lk 30).

Äge pankreatiit (kõhunäärme põletik) vallandub sageli pärast rohket alkoholi pruukimist. Selle peamine tunnus on äkki tekkiv tugev valu kõhus. Haigusega kaasneb oksendamine ning see võib lõppeda surmaga. Alkoholi aastatepikkune suures koguses tarvitamine võib põhjustada kroonilise pankreatiidi.

Üldtuntud on alkohoolsed maksakahjustused. Maksas lagundatakse paljud mürgised ained, sealhulgas üle 90% joodud alkoholist. Kestev alkoholi pruukimine tekitab maksa püsikahjustuse. Kroonilise maksapõletiku (hepatiidi) tekkeks kulub umbes 10 aastat. Sel puhul normaalne maksakude ei ennistu, kuigi maksa talitus võib olla pikka aega normis. Alkohoolne hepatiit esineb 40 protsendil alkohoolikutest. Maksakahjustuse lõppfaas — maksatsirroos — esineb ca 10 protsendil alkohoolikutest. Tsiirroosi tekkeks on vaja ära juua 1500 liitrit etüülalkoholi, mis tähendab umbkaudu paarikümmend tugevat joomisaastat. Perioodiline alkoholipruukimine on siiski seotud väiksema riskiga kui igapäevane tipsutamine, sest see annab joomahoogude vaheajal maksale võimaluse "puhata". 75% alkohoolikute surmadest on põhjustatud maksatsirroosi tüsistustest (Rattus 1986).

Mis inimesel verd ei kosuta, sellest ei või lihale ega luule lisandust tulla, või teise sõnaga üteldes: see ei kõlba söögiks ega joogiks. Üks säherdune nurjatu on viin ja piiritus. Nemat käivad kui vaenlased sisikonnast ja soontest läbi, luuravad igast mulgust ja prao vahelt, kus kuskil tühja paika leida, tungivad vägisi sisse, viimaks peaausse, kus nad vahel hullul kombel möllavad (lk 48).

Alkohol kahjustab kõiki organismi rakke, eelkõige närvirakke. Siseelundeist satub lisaks maksale tugeva löögi alla süda kui pidevalt suure koormusega töötav organ. Alkoholi toimel võivad südame-veresoonkonnas tekkida nii funktsionaalsed kui ka struktuursed muutused. Tüüpiliseks nähuks on südame rütmihäired, eriti paroksüsmidena, ekstrasüstolitena (süda jääks nagu seisma). Alkoholi toime ajal kaebused enamasti puuduvad, need tekivad 5–6 tundi pärast viinavõtmist.

Vägev eluramm inimese kehas võib tükk aega vaenlase vastu panna, seda kauem, mida tugevam loomus kellelgi juhtus olema, sellepärast

leitakse harukorral ka siin ja seal vanaks saanud joodikuid iseendale ja teistele koormaks rändamas. Suurem osa langeb parajal mehe-eal mulda (lk 50).

Et alkoholi toimel südamelihase ainevahetus häirub, siis hakkavad südamelihase kiud hävima ja asenduma sidekoega, mis ei ole aga võimeline kokku tõmbuma. Tekib koldeline või ka laialdane südamelihase väärastus, sidekoestumine, südame rasvumine ja laienemine. Staažikatel alkohoolikutel laienevad ka näonaha kapillaarid, muutes näo, eriti põsed ja nina, punaseks.

Olen kuulnud, et viinaga kehakütmine pakasel ilmal enam kahju kui tulu teeb, sest tema soojendamine vältavat üürikest aega ja tagajärel tulla külm seda kibedamalt kallale. Juhtub keegi natuke üleliiga soojendust võtma, siis tulevat väsimus, keha minevat tuimaks, pea uimaseks, nõnda et hiljem külm mõne liikme ära näpistab, ilma et inimene sest midagi märkab (lk 42).

Alkoholi on alati peetud "külmarohuks", sellena on ta aga petlik. Pärast esimeste napside võtmist tekkiv soojustunne on tingitud naha veresoonte laienemisest. Selle tagajärjel hakkab organism rohkesti soojust kaotama, keha jahtumine koguni kiireneb ning tekib külmumisoht.

Pühapäeval, või kui meile keegi haruldane külaline tuli, kus lihavaagen lauale toodi, maitsiti söögi vahele teine suutäis, mis inimest selle eest kiideti varjavat, et tiisikushaigust ei tuleks (lk 28).

Tõesti oli aeg, mil arvati, et viina joomine pidurdab tuberkuloosi arengut. Tehti koguni katseid ravida tuberkuloosihäiged viinaga. Tänapäeval ei pea enam keegi viina otseselt tiisikuseravimiks.

Kuid alkoholi ja tuberkuloosi vahel on tekkinud hoopis tihedamad ja keerulisemad seosed kui Kreutzwaldi ajal. Tuberkuloosile on tänapäeval iseloomulik varjatud kulg, sümptomite vähesus, füüsiliste valude puudumine. Seetõttu inimene ise sageli ei märkagi, et ta on haigestunud, ning ei pöördu arsti poole. Küllaltki sageli avastatakse seepärast kaugelearenenud tõevormidega häiged, kelle kopsud on lagunened, on tekkinud kavern ja inimene on muutunud nakkuselevitajaks.

Joodikud ei hooli hügieenireeglitest, nad ei püsi haiglas, neid on raske terveks ravida ja nendega kokku puutuvaid isikuid raske nakatumise eest kaitsta. Üks suurimaid ohutegureid aga ongi kon-

takt haigega, kes eritab pisikuid. Alkoholipruukimisele lisandub teisigi organismi kaitsevõimet vähendavaid tegureid: korrapäratu elurežiim, ebapiisav toitumine, külmetamine.

Tuberkuloos ei ole meil sugugi likvideeritud. Igal aastal pannakse see diagnoos ligi 500 inimesele. Üle poole tuberkuloosi haigestunutest on alkoholi liigtarvitajad. Mida väiksemaks jääb haigete üldarv, seda suurem on nende seas joodikute osakaal (*Tuberkuloos... 1997*).

Ka nakatumine suguhaigustesse toimub valdaval enamikul juhtudest alkoholijoobes. Eestis nakatub 60–80% suguhaiguse saanutest purjuspäi. Alkoholijoobes saadud suguhaigus teeb keeruliseks ka nakkusallika ja teiste kontaktide väljaselgitamise — neid tihtipeale lihtsalt ei mäletata. See omakorda teeb raskeks suguhaiguste leviku piiramise.

Mitmeis pimedais paikades lakuvad mehed, naised ja lapsedki viina endale hukatuseks, mis neilt elu õnne ja hingerahu kaotab ja kus mitu korda kuri idu juba emapiimaga lapse sisse läheb, nii et laps kui rabasoo mänd kängu ja kiduraks jääb, otsekuu vanemate pattude tunnismärgiks! Kus vanemate kõlbmata eeskujud lastel iga päev silmade ees seisavad, seal ei või neist paremaid järeltulijaid loota! — Kuidas känd, nõnda võsu; kuidas mänd, nõnda kasu; kuidas tamm, nõnda tõru (lk 25).

Alkohol mõjub järglastele täpselt samuti nagu Kreutzwaldi ajal. Vanemate alkoholism põhjustab kõrget surnultsündivust, iseeneslikke aborte, suurt laste suremust, kehaliste ja vaimsete puuetega laste sündi. Juba sünnimomendiks jõuavad tütarlapse organismis moodustuda kõik sugurakud. Neid on kokku 40 000–200 000 ning elu jooksul neid enam juurde ei teki. Seega on 40-aastaselt naisel ka sugurakud niisama vanad. Et naissugurakkude arv on lõplik ja nad ainult vananevad, tuleb järglasi soovival naisel olla klaasitõstmisega eriti ettevaatlik. Enne rasestumist tuleks alkoholist täielikult loobuda kolme ovariaalsükli ehk umbes kolme kuu vältel.

Spermatogeneesi ehk seemnerakkude moodustumise kestus mehel on 72 päeva. Seega tuleks sama pikaks ajaks loobuda ka alkoholist, et vältida selle otsest toimet spermidele. Sugurakkude jaoks kõige ohtlikumaks perioodiks nii meestel kui ka naistel loe-

take üks kuu enne eostamist. Raseduse ajal läbib alkohol platsenta, jõuab looteni ning kahjustab teda. Kõige ohtlikum on see, et alkohol mõjub lootele juba siis, kui naine ei teagi veel, et ta on rase. Kriitiliseks loetakse elundite moodustumise aega. See algab 12.–13. päeval ja lõpeb üheksandal nädalal, mil loode meenutab juba inimest.

Tõestatud on alkoholi toksiline ja teratogeenne, väärarendeid põhjustav toime. Toksiline toime on rohkem seotud isaga (spermidega), teratogeenne toime emaga. Viimane avaldub kahjustatud ja väärarengutega järglaste sünnis. 50% arenguhäiretega lastest on alkohoolikute lapsed (Borissov, Vassilevskaja 1985).

Rinnalastele peab kahju tegema kui nende imetajad — kas ammed või emad — sagedasti napsipudelist troosti otsivad, ja on juba mitu korda nähtud, et imevad lapsed rinnapiimast joovastanud kui surnud magama jäid, mispärast arstiabi pidi otsitama (lk 48).

Alkohol jõuab ka rinnapiimasse ja satub sealt imiku organismi. Väikelapsed on mürgainete, sealhulgas alkoholi suhtes kuni 20 korda tundlikumad kui täiskasvanud. Tühine alkoholiannus võib lapsel esile kutsuda raske mürgistuse. Imikule võib eluohtlikuks osutada isegi piiritusekompress.

Kellel viin peaaegu nõnda ära kõrvetanud, et kõrvad ei kuule, silmad ei näe, keel ei oska kõnelda ja mõistus asjadele vahet teha, seda ei tohi õiguslikult mitte enam inimeste kirja üles panna, sest isand viin on teda endale pärisorjaks võtnud, kes nüüd peremehe sundi kuulma ja täitma peab. — Jäägu rääkimata õnnetused, mis joodikute läbi sündinud, sünnivad ja edaspidi saavad sündima, kui seda rasket pattu kuigiviisi ei jõuta vähendada (lk 50).

Alkoholi tarvitavate inimestega juhtub õnnetusi 35 korda sagedamini kui karsketega (Kaasik, Hörte, Andersson 1997). Õnnetusjuhtumite tagajärjel hukub joobes inimesi 7 korda rohkem kui kaineid. Kõige sagedamini tuleb ette alkoholist tingitud liiklusõnnetusi. Omal süül hukkunud jalakäijatest on 30–40% purjus. Kui keskmiselt saab surma 15% liiklusõnnetustes kannatanuist (iga seitsmes), siis joobnud autojuhtide süü tõttu tekkinud avariides hukub 25% kannatanuist (iga neljas). Alkohol kutsub esile närvisüsteemi pidurduse nõrgenemise, vähendab enesekriitikat ja -kontrolli ning viib joobnu oma võimete ülehinda-

miseni. Meeleorganeist häirub kõige rohkem silmade talitus, nõrgeneb ka värvuste tajumise võime. Alkoholi tarvitamisega kaasneb düsmeetria, muutub ruumilise nägemise võime, ei osata enam määrata, kui kaugel asub üks või teine objekt. Alkohol häirib ka liigutuste koordineerimist. Uppumise põhjuseks on 50 protsendil juhtudest purjus olek.

Omaette teema on ka enesetappude seos alkoholiga. Alkohoolikute hulgas esineb 3–4 korda rohkem enesetappe kui samast soost ja sama vanade mittealkohoolikute hulgas.

Eesti Arstliku Kohtuekspertiisi Büroo tehtud analüüsist selgub, et 2001. a trauma tagajärjel surnutest oli 66% eelnevalt alkoholi tarbinud. Eestis 2001. a süüdimõistetutest olid 75% tahtliku tapmise või tapmiskatse ja 72% vägistamise või vägistamiskatse sooritamise ajal joobes, üliirasketest kehavigastustest tekitati purjus päi 66%.

Kes viina korra harjunud pruukima, sellel tõuseb aegamööda himu suuremaks, mehike himustab rohkem kallist märga rüübata. Juhutub ta paar päeva kogemata ilma jääma, siis on ta kui poolhaiglane ega pääse varem vaevast, kuni kibe karastaja appi astub. Viimaks sunnivad teda mitukümmend viga viina tarvitama; seal ei aita tahtmine ega vastutahtmine, sest mees ei ole enam viina, vaid viin tema peremees. . . Mekkijatest saavad tarvitajad, tarvitajatest magutundjad ja maiad, maiastest joodikud ja neist aegamööda lakkekoevad (lk 54).

Eriti tugevalt mõjub alkohol kesknärvisüsteemile — ajule. Vastupidiselt üldlevinud arvamusele ei ole alkoholi toime stimuleeriv, ergutav, vaid narkotiseeriv, uimastav. Alkohol mõjub psüühilistele funktsioonidele algusest peale pärssivalt. Esmalt pärsitakse psüühika kõige tundlikumad funktsioonid, nn pidurid: joobnu käitub taktitundetult, eirates tavapäraseid suhtlemisnorme, suureneb ettevõtlikkus ja riskivalmidus. Joobe süvenemisel ilmneb alkoholi pärssiv toime ka lihtsamatesse psüühilistesse funktsioonidesse. Tekivad häired kõigi meeleelundite tegevuses. Ilmnevad väliselt nähtavad koordineerimise- ja liikumishäired. Lõpuks kahjustuvad elutähtsad keskused piklikajus, millele järgneb surm (Saarma 1987).

Alkoholi tarvitamise eri astmeid võib vaadelda püramiidina. Selle aluse moodustavad karsked inimesed. Järgmiseks astmeks on see osa elanikkonnast, kes tarvitab alkoholi harva, nn juhujoojad. Edasi tuleb olmejoojate grupp, kes pruugib alkoholi mitu korda kuus. Igast 15.–20. olmejoojast kujuneb alkoholi liigtarbija. Igast kuuest alkoholi liigtarvitajast haigestub 1–2 alkoholismi. Ka tänapäeval kulgeb alkoholismi kujunemine sama rada kui 163 aastat tagasi.

Kui inimene pruugib alkoholi nädalate või kuude kaupa iga päev ja kui tal on välja kujunenud vajadus alkoholi järele, siis on tegemist alkoholismi ehk joomatõvega. Alkoholitaluvus algul tõuseb ja ka suur alkoholikogus ei kutsu esile oksendamist. See tähendab aga kaitsereaktsiooni kadumist, ühtlasi hakkavad esinema mäluhäired.

Alkoholismi teise staadiumi oluline tunnus on pohmelussündroomi reeglipärane esinemine. See seisneb halvas enesetundes, südamekloppimises, tugevas higistamises, käte ja kogu keha lihaste värisemises, peavalus. Ainus abinõu on "peaparandus": on tekkinud füsioloogiline sõltuvus alkoholist.

Ligikaudu 10–14 protsendil alkoholismihaigetest tekivad ajutegevuse sügavad häired alkoholipsühhooside kujul. Neist sagedaim ongi alkoholdeliirium ehk joomahullus (Jänes 1976).

Joodikute-jamps (saksa keeli: Säufferwahnsinn) on üks uus praegusel aastasajal ilmunud tõbi, mida enne kuskil ei tuntud. Niisugused haiged hakkavad äkitselt kartma, kaotavad une, nii et ööl ja päeval silma kinni ei pane, ütlevad: kuri vaim kipuvad nende hinge kallale. Nemad näevad alati sääseparvesid, kasside ja rottide karjasid enese ümber, kes neid kiusavad (lk 54).

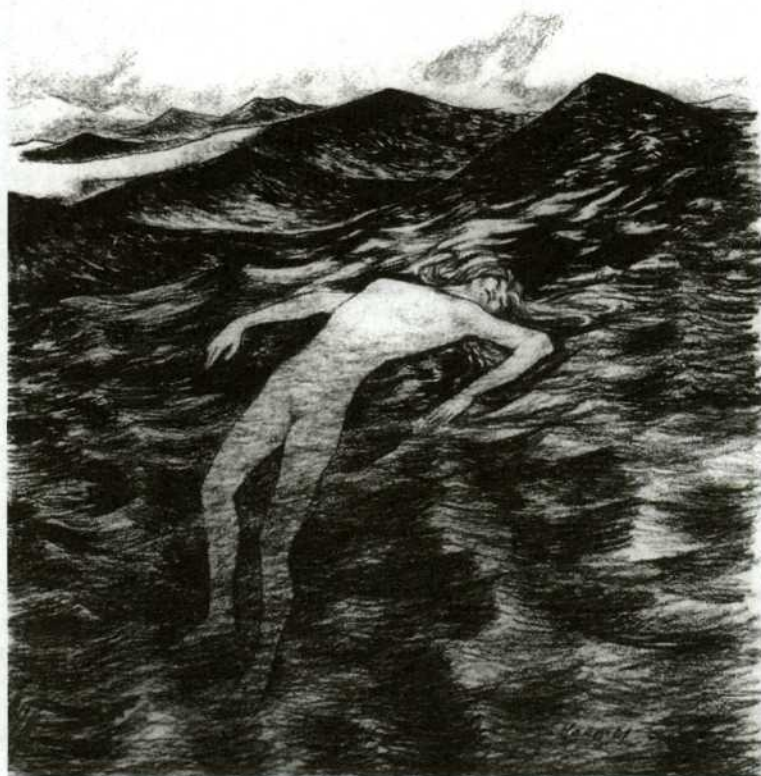
Nil novi sub sole — nõnda on viinakatk meid ähvardamas samamoodi nagu poolteist sajandit tagasi, Kreutzwaldi *Viina katku* esmailmumise ajal.

Kirjandus

- B o r i s s o v , Jevgeni, Ludmilla V a s s i l e v s k a j a 1985. *Alkohol ja lapsed*. (Sari "Teadus ja tervis".) Tallinn: Valgus
- J ä n e s , Harri. 1976. *Allakäguspiraal*. Tallinn: Valgus

- K a a s i k , Taie, Lars-Gunnar H ö r t e , Ragnar A n d e r s s o n 1997. Vigastused surmapõhjustena Eestis ja Rootsis. — *Eesti Arst*, nr 2, lk 143–147
- K r o s s , Enno (koostaja) 2000. *Lapsed, noored, alkohol, vigastused*. Tallinn: Eesti Tervisekasvatuse Keskus
- N o o r , Heino, Mihkel Z i l m e r , Ülla L i n n a m ä g i 2001. Etanool ja metanool — meelemürk ja mürk. — *Eesti Arst*, nr 10, lk 493–497
- R a i d s a l u , Tea 2002. Maailma Tervise Raport 2002. — *Hippokrates*, nr 11, lk 599–607
- R a t t u s , Ilmar (koostaja) 1986. *Mõõt täis*. Tallinn: Eesti Raamat
- S a a r m a , Jüri 1987. *Aju ja alkohol*. (Sari “Teadus ja tervis”.) Tallinn: Valgus
- T e r v i s 21: WHO Euroopa piirkonna “Tervis kõigile” raampoliitika*. 2000. Tartu: Elmatar
- T u b e r k u l o o s ja perearstid*. 1997. Tartu: Tartu Tuberkuloosi Vastu Võitlemise Selts—Eesti Perearstide Selts

MAIDO SIKK (sünd. 1936) on lõpetanud 1961. a TRÜ Arstiteaduskonna, töötanud 1961–1970 arstina Tartu rajoonis ja 1970–1993 Tartu linna tervishoiujuhina, alates 1993. aastast terviseedenduslikke videofilme valmistava osatühingu Videotar-TV juhatuse aseesimehena. Oli Eesti Punase Risti taasasutajaid 1991. a ja selle peavalitsuse liige 1991–1996, aastatel 1970–1993 ETV saatesarja “Teadus ja tervis” 385 telesaate autor ja saatejuht. Avaldanud ligi 400 artiklit tervishoiukorraldusest ja -arendusest. Teda on autasustatud Tartu Ülikooli arstiteaduskonna medaliga.

EERIK HAAMER. Varjude laul

LUULETÕLKEID

Heiti Talvik

Georg Trakl

***

Mahe kellade mäng kajab Eli rinnas
õhtul
kui ta pää mustisse padjusse vajub.
Üks sinine hirv
nõrgub tühjaks verest kuivand kibuvitsus.
Üks pruun puu seisab üksikult;
siniseid vilju variseb ta oksist.
Taeva märgid ja tähed
hääletult vajuvad öisesse tiiki.
Künka taga on saabunud talv.
Sinised tuvid
joovad öösiti jääkülma higi,
mis niriseb Eli kristalliselt laubalt.

Ikka kajab
mustis müüres Jumala üksik tuul.

Tlg. 11. X 32.

Tõlgete käsikirjad asuvad Eesti Kultuuriloolises Arhiivis Tartus.

Jakob van Hoddis

MAAILMA LÕPP

Pääst mütsi linlasel viib tuulehoog,
käib õhust läbi nagu hädahõik.
Koost katused ju varisevad kõik
ja kaldail, nagu kuuldu, kerkib voog.

Sääl puhkeb torm ja vete hulluv kohu
ju puruks litsub toekamadki tammid.
Pea kõiki hingelisi vaevab nohu,
raudsillult vette sulpsatavad trammid.

Tlg. 14. XII. 34. (Tartus).

Aleksandr Blok

***

Ma oma elu lühendan
nii meeletu ja julmalt võika.
Ma täna kainet hindan tõika
kuid homse — lauluks pühendan.

Kui aga ees mind ootab turm?
Kui äkki minu seljataga
toosama — kuuevarukaga
kes peegli katab — seisab surm?

Lööb silmi hele peegililäik
ja hirmus pilutades lauge,
ma öösse taandun, elukaugel,
kust välja ei too ükski käik.

Tlg. Tartus 16. XII. 34

Aleksandr Puškin

LAHKUMINE

V. K. Küchelbeckerile

Veel viimast korda kooliseinte vahel
Mu värssse vaikselt kuulab majavaim.
Lütseumipõlve armsam kaim,
Käes viimsed hetked olla koos meil kahel.
On lõhutud me liidu ahel
Ja laguneb me ustav ring.
Hääd aega! Peekrid suule!
Pea pühaks priiust ning
Apollo kutseid kuule!

Suur, üllas lootus, mis mul' võõraks jäi,
Noor, võimas ind sind saatku igal viivul.
Las ajal hõljuda kui unetiivul
Ning õndsas rahus oma rada käi!
Jää hüvasti! Ükskõik kas karmil võitlusriindel
Või oja kallastel, kus puhkama end sean —
Ma püha sõprust au sees pean.
Ja saatust õnnistan (ah, oleks see vaid kindell!),
Kui kõiki, kõiki teid ma õnne rüpes tean!

Kevadel 1941.

Nicolaus Lenau

KURB TAEVAS

Üks mõte liikumas on taevapalgel —
see sünge pilv, kus raskeid endeid koos;
kui meelegaige tõvevoodil kalgel,
nii vähkreb üksik põõsas tuulehoos.

Tuhm, raskemeelne taevast kuulub kaja
ja taoti pilgub ripsme tume viir —
nii pilgub silm kui nutta tal on vaja
ja viivuks ripsmeist välgub kalbe kiir.

Nüüd hargneb üle nõmme udu lõngu
ja kergeid külmaviirge rabaleost;
hahk taevas laskis, mähkund murehõngu,
ükskõikselt päikse libiseda peost.

(Tlg. Pühastes 20. okt. 1941).

Matthias Claudius

ÕHTU LAUL

Kuu hiilgab taevatelgil
ja tähed kuldsel helgil
ta ümber tärkamas.
Nüüd hingab rahu vallas
must mets ja niidukallas,
kus valged udud ärkamas.

Mis vaikus ümberringi!
Vaob hämaruse ringi
täis hellust ilm ja maa.
Kui vaikne, mõnus tuba,
kus meile antud luba
kõik mured meelest magada.

Eks kuu seal teed ei talla?
Vaid pool tast paistab alla
ja peidus teine äär.
Nii palju asju ilmas
on naeruks meie silmas,
sest maine pilk on tihti väär.

Luuletõlkeid

On inimlaps küll tore
ja patus kõrk ja kore,
kuid vähe, mis ta teab.
Ta tühja taga ajab
ja palju kunste vajab,
kuid viltu see ta sammud veab.

End, Jumal, kingi meile
ja kaduviku teile
meid hoia eksimast.
Tee rõõmule meis ase
ja lihtsameelseks lase
meist saada igaüht kui last.

Ja kui see Sinu tahe,
siis ole meile mahe,
kui surm on silma ees.
Ja võitnud surma vaeva,
meid võta üles taeva,
sa truu ja vägev abimees.

Seepärast rahu leidkem
ning une hõlma heitkem.
Õökülma hingab maa.
Meid jäta nuhtlemata,
hea Isa, ja meid kata
ja kõiki oma lapsi ka.

Tlg. Pühastes 16. nov. 1944.

VABADUSE KOLMAS MÕISTE

Quentin Skinner

Tõlkinud Tanel Vallimäe

Minu lähtepunktiks on väide, mis on kõige laialdasemalt omaks võetud vabaduseteooria üle käivates diskussioonides. Meile öeldakse, et on olemas üks kõikehõlmav vormel, mille alla saab mahutada kõik vabaduse kohta käivad mõistlikud ütlused. Selle uskumuse valdavus paistab suuresti tulenevat üheainsa klassikalise artikli mõjust, milleks on Gerald MacCallumi “Negatiivne ja positiivne vabadus” (1967). Mil iganes on küsimuse all inimese vabadus, väidab MacCallum, on see alati vabadus mingisugusest piirangust midagi teha (või mitte teha) või kellekski saada (või mitte saada). Järelikult, rääkida vabaduse olemasolust tähendab alati rääkida puudumisest: piirangu puudumisest inimesele mõne sihi või eesmärgi teostamisel. Teisisõnu, on olemas vaid üks vabadusemõiste.

Need tähelepanekud toovad mu Isaiah Berlini juurde, mõtleja juurde, kes pühendas end väga mitmesugustele teemadele, nii kirjanduslikele ja ajaloolistele kui ka filosoofilistele, kuid kelle kõige olulisem ja mõjukam kirjatöö puudutab vabaduseteooriat. Just sellele teemale kavatsengi ma keskenduda. Iseäranis pööran ma tähelepanu Berlini kõige kuulsamale panusele kõnealusesse

---

“A third concept of liberty.” — Algselt Briti Akadeemias 21. novembril 2001 peetud inauguraalne *Isaiah Berlin Lecture 2001*; avaldatud seejärel nädalalehes *London Review of Books* (4. aprill 2002). Ilmub autori ja kirjastaja loal.

Tõlkija tänab Jüri Lippingut abi eest tõlke toimetamisel.

vaidlusse, tema esseele pealkirjaga “Vabaduse kaks mõistet”, mis hiljaaegu taasavaldati nägusas uues kogumikus.¹

Berlini teksti püsiväärtus seisneb selles, et vastandina konventsionaalsele arusaamale, mille tsiteerimisega ma alustasin, õnnestub Berlinil näidata vajadust markeerida tugevat eristust kahe võistleva ja ühitamatu vabadusemõiste vahel, mida temagi märgistab kui “positiivset” ja “negatiivset”. Negatiivse vabaduse üle arutledes esitab ta kirjelduse, mis vägagi sarnaneb analüüsiga, mida MacCallumi ja ta arvukate järgijate kohaselt tuleks rakendada igale vabaduse kohta käivale väitele, kui see tahab olla mõistusjärane. Niisiis nägemaks, kus on Berlinil vaidlusse lisada midagi väljakutsuvat, peame pöörduma tema kirjelduse poole sellest, mida ta kutsub positiivseks vabaduseks.

Berlini üritust seda eraldiseisvat mõistet piiritleda saadavad mõõndavasti mitmed valestardid. Ta alustab oletusega, et kui negatiivne vabadus on vabadus *millestki*, vabadus piirangust, siis positiivne vabadus on vabadus *millekski* — vabadus järgida teatavat eluvormi. Kuid seda eristust ei saa kasutada vabaduse kahe erineva mõiste sedastamisel — juba seetõttu, et kõik negatiivse vabaduse olukorrad on ühtaegu ka olukorrad, kus ma olen piirangutest vaba ja järelikult vaba tegutsema, kui ma selliselt otsustama peaksin. Berlin oletab seejärel, et vabadusemõiste positiivne tähendus viitab iseenda peremeheks olemise ideele, mis on vastandatud väliste jõudude mõjuväljas seismisele. Kuid ka nii ei õnnestu eraldada omaette positiivse vabaduse mõistet. Sest olukord, kus ma olen vaba tegutsema seetõttu, et mind ei tõkesta välised jõud, on Berlini enda analüüsi järgi kellegi sellise olukord, kes on vaba tavalises negatiivses mõttes.

Varsti aga ilmneb, et Berlini mureks pole mitte iseenda peremeheks olemise küsimus. Pigem huvitab teda hoopis teistsugune arusaam (kuigi ta mõnikord nad ühitab), nimelt oma mina valitsemine. Kui ta esmakordselt seda vormelit rakendab, siis kasutab ta seda viitamaks mõttele — mis on ühtviisi tuttav nii Platoni

---

¹ Isaiah Berlin, *Liberty*, toim. Henry Hardy (Oxford, 2002). [Eesti keeles on “Vabaduse kaks mõistet” ilmunud kogumikus Isaiah Berlin, *Valik esseid*, tlk Erkki Sivonen (Tallinn: Hortus Litterarum, 1998).]

kui Freudi uurijatele —, et takistused inimese võimele vabalt tegutseda võivad olla pigem seesmised kui välised ning et autonoomseks käitumiseks tuleb ennast nendest psühholoogilistest piirangutest vabastada. Aga seegi ei suuda tabada positiivse vabaduse eraldiseisvat mõistet. Sest kui seesmise tõkke arusaam ka laiendab seda asjade ringi, mis võivad piirangutena arvesse tulla, räägime ikkagi vajadusest saada lahti mingisugusest piirangust (kui tahame tegutseda vabalt) ning järelikult räägime ikkagi negatiivsest vabadusest.

Peamine väide, mida Berlin soovib enese-valitsemise [*self-mastery*] kohta esitada, osutub ometigi teistsuguseks ja on veenvam. Ta annab mõista, et nende arvates, kes on vabaduse ideele soovinud anda positiivset sisu, on inimeste vabadus seotud kordaminekuga saada kõige täielikumalt iseendaks. Vabadus pole seega võrdsustatud mitte enese-valitsemisega, vaid pigem enese-teostusega ning eelkõige enesetäiusega, ideega (nagu Berlin seda nimetab) oma minast selle parimal kujul. Positiivne mõiste on niisiis, nagu Berlin lõpuks kokku võtab, et “milline ka poleks inimese tõeline siht [---] peab [see] olema identne tema vabadusega”.

Kui on olemas mõni kindel filosoof, kes Berlinil seda definitsiooni formuleerides meeles mõlkus, siis usun ma, et see pidi olema Bernard Bosanquet. Raamatus *Filosoofiline riigiteooria* [The Philosophical Theory of the State], esmakordselt avaldatud aastal 1899, räägib Bosanquet selge sõnaga “piirangust vaba” olemise “negatiivsest ideest” ning vastandab sellele juristlikule mõistele (nagu ta seda kutsub) midagi, mida ta kirjeldab “täielikuma” või “positiivse” termini mõistmisena. Liiatigi, kui Bosanquet iseloomustab seda negatiivset ideaali kui kaitsust üleastumise eest ning vastandab sellele positiivse nägemuse “tõelisest” või “ideaalsest” minast, kelle tegevus on identne vabadusega, kordab Berlin tema sõnastust peaaegu täpselt.

Bosanquet' analüüsi taga laiub aga omakorda T. H. Greeni tohtu mõju. Nagu Bosanquet tunnistas peatükis, mida ma tsiteerisin, tarvitab ta “suure kasuga” seda vabaduse analüüsi, mida pakub Green oma raamatus *Poliitilise kohustuse printsiibid* [Principles

of Political Obligation], algselt ilmunud aastal 1886.² Green ei räägi selles töös otsesõnu “positiivsest” vabadusest (kuigi teeb seda mujal), kuid ta esitab Bosanquet’ga võrreldes peenema ja hoolikama analüüsi sellest, mida võidakse silmas pidada ideaalile positiivse sisu andmisega. Greeni sõnul “tõeline vabadus on siis, kui terviklik inimene on leidnud oma eesmärgi”. Rääkida inimese vabadusest tähendab seega rääkida “seisundist, kus ta peab olema teostanud oma ideaalse arusaama iseendast”. Lühidalt, vabadus on lõppseisundi nimi — ehk nagu Green kokku võtab, on see “teatavas mõttes kõlbelise püüdluse sihtpunkt”.

Tänapäeval on raske uuesti tabada, kui rahutukstegevalt see analüüs tegelikult mõjus paljudele Esimese maailmasõja järel kirjutanud ingliskeelsetele filosoofidele. L. T. Hobhouse näiteks, kelle Hegeli, Greeni ja Bosanquet’ kriitika ilmus 1918,³ läks isegi nii kaugele, et väitis end olevat Londoni pommitamise tunnistanud selle “võltsi ja õela doktriini” “silmanähtavat ja käegakatsutavat tulemust”. Igaühele Berliini põlvkonnast jäid need kartused hegeliaanliku filosoofia suhtes aga väga teravalt päevakorrale, ning just neid tundmusi väljendabki Berlin minu arvates oma arutluses positiivsest vabadusest ja neist ohtudest, mida see esile kutsub.

Siiski ei soovi ma praegu rõhutada ajaloolist külge. Minu kaalutlus Greeni ja Bosanquet’ tsiteerimisel on pakkuda edasist tuge sellele, mis näib mulle Berliini kõige olulisema väitena, ning ma soovin seda teha põhjusel, et minu arvates ei taba Berlin omaenda argumendi jõudu. See saab selgeks tema vastusest MacCallumi kinnitusele, et kõik vabaduse kohta käivad väited alluvad ühele ja samale kolmikstruktuurile, sest nad kõik on väited vajaduse kohta olla vaba *millestki* (piirangust) *millekski* (midagi teha või kellekski saada). Berlin lihtsalt naaseb ettepaneku juurde — mida ma näitasin juba olevat segasevõitu —, et mõned üleskutsed vabadusele peegeldavad lihtsamat kaksikstruktuuri, kuna nad pole mi-

---

²Oxfordi moraalifilosoofia professor ja Bernard Bosanquet’ (1848–1923) õpetaja Thomas Hill Green oma raamatu esmaavaldamist siiski ei näinud — T. H. Green suri aastal 1882. *Tlk.*

³Leonard Trelawney Hobhouse, *The Metaphysical Theory of the State*; London—New York, 1918. *Tlk.*

dagi enamat kui vabastuspalved. Minu meelest aga oleks Berlin pidanud vastama, et vabaduse positiivset mõistet, mida ta õigusega eristab, ei saa kohandada sellele kolmikstruktuurile, mida rõhutavad MacCallum ja ta järgijad. Greeni ja Bosanquet' väite tuumaks on, et inimeste vabadus seisneb selles, et neil on õnnestunud teostada oma ideaalne arusaam iseendist. Kuid see ei tähenda rääkida olukorrast, milles keegi on vaba midagi tegema või kellekski saama, nagu nõuab MacCallumi analüüs. See tähendab rääkida olukorrast, kus kellelgi on õnnestunud kellekski saada. Vabadust ei vaadelda kui tegutsemispiirangu puudumist; seda vaadeldakse kui teatavat tegutsemismustrit.

Berlini mõttekäiku saab veel ühe sammu võrra edasi arendada kui teadvustada, et nende positiivse vabaduse teooriate aluseks on usk, et inimloomusel on põhituum ning et me oleme vabad siis ja ainult siis, kui meil õnnestub see olemus oma elus teostada. See võimaldab meil näha, et nii palju, kui on erinevaid vaatepunkte inimkonna kõlbelsele iseloomule, nii palju saab olla ka erinevaid positiivse vabaduse tõlgendusi. Oletagem, et te võtate omaks kristliku seisukoha, et meie loomuse põhituum on religioosne ning et järelikult me saavutame oma kõrgeimad eesmärgid üksnes siis, kui pühendame oma elu jumalale. Sel juhul te usute, et jumala teenimine "on täiuslik vabadus", nagu ütleb Thomas Cranmer. Või oletagem, et te nõustute aristotelliku väitega, et inimene on poliitiline loom — väide, mille Hannah Arendt taaskinnitas vabadusteooriana oma teoses *Mineviku ja tuleviku vahel* (1961). Siis te usute, nagu sedastab Arendt, et "vabadus [---] ja poliitika langevad ühte" ning et "seda vabadust kogetakse esmajoones tegutsemises".

Kuidas võivad MacCallum ja ta järgijad, seistes silmitsi selliste võrdustega vabaduse ja teatud eluviiside vahel, loota päästa oma seisukohta, et kõik vabaduse kohta käivad mõistlikud väited peavad olema väited piirangu puudumise kohta? Niipalju kui ma aru saan, on nende ainsaks abinõuks kinnitada, et minu tsiteeritud Greeni ja Bosanquet' argumendid ei ole mõistetavad vabaduse kohta käivate väidetena; et need peavad olema kas hämused või rääkima hoopis millestki muust. Kuid nagu Berlin suurepäraselt osutab, pole raske näha, kuidas uushegeliaanid pidasid oma teesi — ja seda ilma mingi ebakõlata — inimliku vabaduse

kohta käivaks. Nead nimelt väidavad, et siis (ja ainult siis), kui me tõepoolest järgime kõige täideviivamat eluviisi, suudame ületada need piirangud ja tõkked, mis seisavad meie täieliku potentiaali teostamise teel, ning seega teostada oma ideaalse arusaama iseendast. Üksnes niisuguse elu elamine vabastab meid sellistest piirangutest ja — muutes meid täiesti iseendaks — teeb meid täiesti vabaks.

Nagu annab märku tema essee pealkiri, on Berliini põhimureks vastandada sellele vabaduse positiivsele ideaalile miski, mida ta paljuski eelnevale toetudes kirjeldab negatiivse vabadusena. Nagu nägime, peab Berlin negatiivse vabaduse all silmas piirangu puudumist ning see spetsiifiline tõlgendus, mis tuleks tema arvates anda piirangu mõistele, on nimelt, et see peab seisnema mingi välise toimija sekkumises teise toimija võimesse taotleda “võimalikke valikuid ja tegevusi”. Need takistused või tõkked ei pruugi olla kavatsuslikud, sest Berlin mõõnab, et need võivad olla teiste tegutsemise tagajärjeks (vastandina tahtlikult põhjustatuile). Kuid tema põhjapanev väide on, et see puudumine, mis märgib vabaduse olemasolu, peab alati olema sekkumise puudumine.

Kui tegemist ongi tuttava arusaamaga inimlikust vabadusest, pole selle täpne väljendamine sugugi mitte väike raskus, ja väärib märkimist, et Berliini formuleering kehastab olulist kitsendust, mis hilisemates käsitlustes on tihtipeale kaotsi läinud. Berlin lisab, et ma olen vabaduseta, “kui teised takistavad mind tegemast seda, mida ma muidu teeksin”. Ma võin ka olla füüsiliselt tõkestatud sel viisil, et minu võimuses olevat tegu on võimatu sooritada. Ma võin ka olla allutatud sunnile sel määral, et tegu muutub — Jeremy Benthami sõnul — kõlbmatuks. Kuid mõlemal juhul tuleneb minu vabaduse kadu “teiste inimolendite tahtlikust sekkumisest valda, kus ma muidu võiksin tegutseda”.

Berliini viis seda eristust sõnastada meenutab tugevasti Thomas Hobbesi vaba tegutsemise analüüsi tema 1651. aasta *Leviathan*’is. Hobbes võrdleb kahe inimese kitsikust, kes on võimetud ruumist lahkuma. Ühel on jõudu lahkuda, kuid ta on “tõkestatud seinte või ahelatega” ja muudetud seeläbi võimutuks; teisel see võime lihtsalt puudub, sest ta on “haiguse tõttu oma voodi külge aheldatud”. Hobbesi analüüsi kohaselt puudub esimesel lahkumiseks vabadus, teine aga pole ei vaba ega vabaduseta — ta on lihtsalt võimetu.

Põhjus on selles, nagu Hobbes selgitab, et arusaam vabast teost eeldab võimalust kaaluda eri variantide vahel. Kuid pole mingit mõtet kaaluda teo sooritamist, mille kohta on juba ette teada, et see pole meie võimuses.

Vastandagem see arusaam praegu valitseva arvamusega, et meil tuleb teha vahet negatiivse vabaduse formaalse ja tegeliku valdamise vahel. Üks näidetest, mille Berlin esitab, eristades vabaduse puudumist ja võimetust, on inimese juhtum, kes ei saa lugeda, sest ta on pime. Kui me rakendame eristust formaalse ja tegeliku vabaduse vahel, siis jõuame seisukohale, et pime inimene on formaalselt vaba lugema, kuna mitte keegi teda selles püüdluses ei sega. Kuid tegelikult ta vaba pole, kuna ta ei ole olukorras, kus ta saaks oma formaalset vabadust kasutada.

Berlini hobbeslik lähenemine võimaldab meil näha, et nii-sugune analüüs lõpeb parimal juhul segaduse, halvimal juhul aga mingi vabaduse naeruvääristamisega. Siin võib välja tuua kaks vastandlikku aspekti. Üheks on see, et pimedal inimesel puudub Berlini kirjelduse järgi nii formaalne kui tegelik vabadus lugeda. Nagu Berlin rõhutab, olen ma vaba üksnes siis, kui suudan ilma vahelesegamiseta rakendada oma võimet, olles kord nii otsustanud. Kuid pimedal inimesel sundseis seisneb asjaolus, et ta pole suuteline rakendama oma lugemisvõimet mitte ühelgi tingimusel. Sellele vastandlik aspekt on see, et Berlini kirjelduse järgi pole pime inimene ei formaalselt ega tegelikult lugemisevabadusest ilma jäetud. Olla vabaduseta tähendab olla muudetud suutmatuks rakendada seda võimet, mis mul on. Aga pimedat inimest pole sel viisil võimetuks muudetud — temal see vastav võime lihtsalt puudub.

Kuigi Berlini analüüs negatiivsest vabadusest on erakordselt akuutne ja väärtuslik, tundub mulle, et ikkagi kannatab see rakendusulatuse tõsise piiratuse all. Enamgi, seda nõrkust jagab ta peaaegu iga muu negatiivse vabaduse teooria hiljutise sedastusega, millega olen kokku puutunud. Sellistel asjaoludel näib mulle piisavalt mõttekas üritada selle nõrkuse loomust tuvastada ja ravida, ning sellele ülesandele pühendangi ma ülejäänud osa siinsetest märkustest.

Kui Berlin esmakordselt esitab oma arusaama negatiivsest vabadusest, märgib ta õigusega, et “see ongi see, mida klassikalised

inglise poliitikafilosoofid pidasid silmas” vabaduse all, ning ta juhatab meid iseäranis Hobbesi definitsiooni juurde *Leviathan*’is. Ent Berlin ei taba Hobbesi analüüsi ägedalt poleemilist iseloomu. Kui Hobbes kuulutab — sõnul, mida Berlin ligilähedalt kordab —, et meie vabadus ei seisne milleski enamas kui väliste tõkestuste puudumises, üritab ta samal ajal maha teha ja kõrvale tõrjuda üht võistlevat ning tugevalt vastandlikku arusaama negatiivsest vabadusest. See võistlev teooria oli tõusnud esiplaanile Inglise avalikus väitluses 17. sajandi esimestel kümnenditel ning näis Hobbesi jaoks olevat äärmiselt ohtlik ning lootusetult segane.

Kõige paremini saan ma Hobbesi kriitika tähtsuse esile tuua, kui püüan vastata küsimusele, mille Berlin tõstatas oma “Vabaduse kahe mõiste” parandatud väljaande sissejuhatuses. Ta küsib, millal õigupoolest sõnastati esmakordselt ja üheselt idee vabadusest kui üksnes sekkumatusest ning mis ajendas selle idee tõusu ta praegusele valitsevale positsioonile. Ma vastaksin, et väga raske on leida selletaolise teooria otsest avaldumist varem kui Hobbesil *Leviathan*’is ning teda ajendas seda sõnastama tunnetatud vajadus vastata “demokraatilistele džentelmenidele” (nagu ta neid nimetas), kes olid oma väga erisuguse teooria püstitanud, et edendada Parlamendi üritust Krooni vastu ja et legitimeerida kuningas Charles I hukkamist aastal 1649.

Hobbesi kontrrevolutsiooniline väljakutse jäi lõppkokkuvõttes võitjaks. Tsiteerides Berlini enda litaaniat, leiame tema mõttekäigu põhiliini ülesvõetuna David Hume’i, Jeremy Benthami, teatud määral John Stuart Milli ja veelgi lähemalt (oleks Berlin võinud lisada) Henry Sidgwicki käsitlustes. See klassikalise utilitarismi väljapaistev traditsioon osutus hämmastavalt edukaks kogu mõisteruumi hõivamisel, suutes sellega välja tõrjuda kõik võistlevad tõlgendused kui hukatuslikud või segased. Selle põhjaliku ja kestva ideoloogilise edu tulemusel on negatiivse vabaduse alternatiivne visioon, mille mahategemist Hobbes algselt taotles, vaateväljalt samahästi kui kadunud. Nüüd tahaksin ma üritada seda pinnale tagasi tuua.

Nagu olen tähendanud, tõusis kõnealune teooria esiplaanile ingliskeelses poliitikateoorias Krooni ja Parlamendi vaheliste väitluste käigus 17. sajandi Britannias. Kuningliku eesõiguse kriitikud hakkasid väitma, et sedavõrd, kui nad on kohustatud elama

sõltuvuses kuningavõimust ning kohustatud seetõttu lootma oma õiguste ja vabaduste kestmisel tema heale taatele, elavad nad orjastatuse seisundis. Teisisõnu kinnitasid nad, et vabadus pole piiratud mitte üksnes tegeliku sekkumise või selle ohuga, vaid ka palja teadmiseega, et me elame sõltuvuses teiste heast taatest. Need kirjamehed ei rõhuta mitte endastmõistetavat asjaolu, et meelevaldse sekkumise võimalikkus muudab meie vabaduse vähem tugevaks või turvaliseks. Nad väidavad, et juba paljas teadlikkus elamisest meelevaldse võimu all — võimu all, mis on suuteline sekkuma meie tegevustesse ilma, et peaks arvestama meie huvidega —, piirab iseenesest meie vabadust. Teadmine, et oleme vabad tegutsema või sellest hoiduma üksnes seetõttu, et keegi teine on arvanud heaks meid mitte takistada, ongi see, mis alandab meid orjusesse.

Vahetu inspiratsioon niisuguseks mõttekäiguks näib olevat pärit arvukatest keskaegsetest tavaõiguse tekstidest, eeskätt Bractoni ja Littletoni omadest. Kuid nende arutluste kõige rabavamaks tunnusjooneks (kuigi hilisemad tavaõiguse juristid andsid oma parima, et seda tõsiasi ignoreerida) on see, et need omakorda võlgnevad kogu oma fraseoloogia vabaduse ja orjuse analüüsile, mille võib leida Rooma õiguse *Digesta*'s. Seal antakse meile kõigepealt teada, et “subjektiõiguse fundamentaalne jaotus on, et kõik mehed ja naised on kas vabad või orjad”. Järgmisena antakse meile orjuse formaalne definitsioon. “Orjus on rahvaste õiguse institutsioon, mille kohaselt keegi on loomuvastaselt allutatud kellegi teise ülemvõimule.” See omakorda usutakse andvat isikuvabaduse määratluse. Kui tsiviilühenduses on igaüks kas vaba või ori, siis peab vaba kodanik olema keegi, kes pole mitte kellegi teise ülemvõimu all, vaid on võimeline tegutsema omaenese õigusega.

Ajaks, mil need eristused Justinianuse *Codex*'is lõplikult kokku võeti, olid nad juba põlvkondi olnud Rooma poliitikateooria igapäevaseks käibevahendiks. Eeskätt olid neid populariseerinud suured ajaloolased — Sallustius, Livius, Tacitus, kes olid jälginud vabariikliku konstitutsiooni õõnestamist ja selle kokkuvarisemist printsipaadi orjastatusesse. Ükskõik kelle poole te neist autoriteetidest ka pöördute, leiata jällegi väidetavat, et vallata vabadust tähendab — nagu Livius seda ütleb — “olla omaenese võimuses”, mitte olla sunnitud elama kellegi teise armust.

Just seda arusaama poliitilisest vabadusest hakkaski muist Inglise parlamendi kõnemehe rakendama kuningavõimu kritiseerimisel 17. sajandi esimestel kümnenditel. Osalt protesteerisid nad selle vastu, mida pidasid oma põhjanevate õiguste otseseks rikkumiseks. Kuid nad olid vastu ka sellele, milles nägid vabaduse sügavamat trotsimist. Nad kartsid seda alusprintsipi, mille kohaselt on Kroonil hädavajaduse korral diskretsionaarne, äranägev võim kaaluda üles kodanikuõigusi. Vastuväide, mille nad välja töötasid, seisnes selles, et kui Kroon kannab mis tahes sellist eesõigust, on see sama hea kui öelda, et meie omand ja isiku-vabadused ei kehti mitte "õigusega", vaid pelgalt "armust", sest Kroon võib need igal hetkel ülekohtu tegemata tühistada.

See, mis neid kriitikuid vaevas, oli sellisest eesõiguse tõlgendusest tulenev arusaam õigustest. Väita, et meie põhivabadused on allutatud karistamatule tühistamisele, tähendaks kuulutada, et neil puudub õiguste staatus — see tähendaks öelda, et nad on pelgalt litsentsid või privileegid. Selline oli arusaam, mis ajendas neid kriitikuid küünitama oma Bractoni järele — ja tõesti, oma Liviuse ja Tacituse järele. Tunnistada, nagu tuleneksid meie vabadused kellegi äranägemisest — väidavad nad vastuseks —, tähendaks nõustuda, et me elame sõltuvuses kuninga tahtest. Kuid tunnistada, et me elame sellises sõltuvusseisundis, tähendaks tunnistada, et me ei ela mitte vabade kodanikena, vaid orjadena. Pelk teadmine, et Kroon valdab selliseid eesõigusi, alandabki meid orjusse.

Hetk, mil need argumendid kutsusid esile saatusliku kriisi, saabus aastal 1642. Kui Alamkoda esitas veebruari alguses esilise maakaitseväge [*militia*] ülevõtmiseks, andis Charles I selgelt mõista, et kasutades niinimetatud Negatiivse Hääle eesõigust, paneb ta veto igale sellisele õigusaktile. Parlament astus seejärel revolutsioonilise sammu ning nõudis, et vähemalt eriolukorras peab tal olema õigus anda seadusi ka ilma kuningliku heakskiiduta. Põhjus, miks see peab nõnda olema, kuulutasid nüüd mitmed kõnemehed, on see, et alternatiiviks on rahvuslik orjus. Parlametaarse ürituse kõige mõjukama avalduse esitas Henry Parker oma 1642. aasta juuli *Tähelepanekutes* [Observations]. Kui Kroon saab Negatiivse Häälega blokeerida mis tahes õigusakti, alandab see parlamendi sõltuvusse kuninga tahtest. Aga kui me lubame ku-

ningal “olla selles asjas ainus, ülim õiguspädev kohtumõistja, [siis sellega] loovutame tema kätte kõik, jätame oma elu ja vabaduse, seadused, parlamendid, kõik pelga äranägemise hooleks” ja saadame ennast seeläbi orjusesse.

Parker ei olnud esimene, kes sellise argumendi esitas, kuid tema *Tähelepanekud* võimaldasid antud kaasuse kõige enesekindlama sedastuse ja aitasid paljus kaasa selle keskseks muutumisele järgnenud Kodusõja retoorikas. Sama väidet kohtame Parlamendi üleskutses relvile augustis 1642, ning taas kord pärast Parlamendi võitu, mil seda ei pruugitud mitte üksnes kuningatapmise, vaid ka monarhia kaotamise õigustamiseks. Charles I vastu esitatud süüdistus tema kohtuprotsessil seisnes selles, et ta oli valitsenud oma meelevaldse tahte abil ja seega türanlikult. Kuninga ametikoha tühistanud 1649. aasta Märtsiakt [*The Act of March*] kinnitas, et monarhia on “ohtlik rahva vabadusele, turvalisusele ja avalikule huvile”, ning lisas, et Inglismaal on selle eesõiguse tagajärjeks olnud “alamate rõhumine, kurnamine ja orjastamine”.

See uusroomalik analüüs vaba olemise tähendusest kandis endaga eriomast arusaama kodanike vabaduse ja riigi konstitutsiooni vahelistest suhetest. Argumendi tuumaks on see, et vabadust piirab sõltuvus. Olla kodanikuna vaba nõuab niisiis, et riigi toimingud peegeldaksid kõigi tema kodanike tahet, sest vastasel korral jääksid kõrvalejäetud sõltuvaks neist, kelle tahtmised panevad riigi tegutsema. Tagajärjeks on usk — ühtviisi otsustav nii 17. sajandi Inglise revolutsiooni kui ka Ameerika ja Prantsuse revolutsioonide jaoks sajand hiljem —, et meie isikuvabadust on võimalik nautida siis ja ainult siis, kui elame ise-valitsuslike [*self-governing*] vabariikide kodanikena. Elada monarhi alamatena tähendab elada orjadena.

Oleks väär mõista anda, nagu olnuks Isaiah Berlinile selle mõttetraditsiooni olemasolu tundmatu. On tõsi, et ta ei aruta seda kunagi sellise ajaloolise peensusega, mida ta osutab ülejäänud kahele traditsioonile, ega too kunagi välja ühtki konkreetset teoreetikut ega liikumist, mida saaks selle alternatiivse vaatepunktiga seostada. Arvestades aga, et ta kirjutas dekoloniseerimisväätluse haripunktis, sai talle vaevalt teadmata olla, et rahvad nagu ka inividid väidavad end tihti olevat vabaduseta, kui nad on mõistetud sotsiaalsesse või poliitilisse sõltuvusse. Oma essee

lõpus pühendab ta märgatavat tähelepanu sellele, mida ta kirjeldab tuleneva "staatusepüüdlusena" ning küsib endalt otsesõnu, kas poleks mitte "loomulik või soovitatav kutsuda nõudmist tunnustuse ja staatuse järele nõudmiseks vabaduse järele mingis kolmandas tähenduses".

Tõstatanud selle küsimuse, vastab Berlin ometigi kindlalt, et mingit sellist kolmandat vabadusemõistet pole võimalik sidusal moel hellitada. Rääkida sõltuvusest kui vabaduse puudumisest, kirjutab ta, tähendaks segada vabadus ära teiste mõistetega viisil, mis oleks ühtaegu eksitav ja segane. Sõnastanud oma sellise järelduse põhjendused, jätkab Berlin oma kõige üldisema väite seadastamisega vabaduse mõiste kohta. Ta kinnitab, et mitte üksnes negatiivse vabaduse iga sidusa kirjelduse, vaid üldse mis tahes vabaduse mõiste puhul on tõsi, et see peab hõlmama, vähemalt miinimumina, arusaama sekkumise puudumisest. Kui me tahame rääkida piirangutest oma vabadusele, peame suutma osutada mõnele nähtavale tõkestamisaktile, mille sihiks või tagajärjeks on olnud takistada meid meie võimete teostamisel.

Ent just selle eelduse lükkavad minu vaadeldud kirjamehed tagasi. Nende kaitsta on eriomane väide, nagu kitsendaks juba pelk teadlikkus sellest, et elatakse sõltuvuses teiste heast tahtest, isenesest meie valikuvõimalusi, piirates seega meie vabadust. Selle tagajärjeks on kallutada meid tegema ja vältima teatud valikuid ning sellega seada selged piirangud meie tegutsemisvabadusele — isegi juhul, kui meie valitsejad ei peaks meie tegevustesse iialgi sekkuma ega isegi ilmutama vähimatki märki ähvardusest neisse sekkuda.

Selle mõttekäigu uurimine oli paelunud minu poolt esiletõstetud klassikaliste ajaloolaste põhitähelepanu. Iseäranis Tacitus räägib ahastuse ja põlguse unustamatu ühendusega türannia all elamise psühholoogilisest mõjust. Kui sa oled allutatud mittevastutavale võimule, avastad sa kõigepealt, et on palju asju, mida sa pole vaba ütleva või tegema. Eelkõige pead sa tagama, et väldid millegi sellise ütlemist või tegemist, mida valitsejad saaksid tõlgendada väljakutse, rivaalitsemissi või etteheitena. Samuti avastad sa, et sul puudub vabadus hoiduda teatud asjade ütlemisest või tegemisest. Kui sinult küsitakse valitsejate nõustamist või nende käitumise arvustamist, leiad sa end olevat sunnitud kinnitama mis tahes po-

liitikat, mida nad juba niigi soovivad teostada. Kuid veelgi tõsisem on pikaajaline psühholoogiline kahju, mida niisugused enesetsensuuri vormid tekitavad. Nagu Tacitus kibedalt rõhutab, sigitab orjus vältimatult orjameelsust. Kui tervet rahvast pärsitakse tema ülimate annete ja vooruste teostamisel, hakkavad need omadused kiduma ning inimesed vajuvad järk-järgult armetusse tardumus- ja loidusseisundisse.

Just see analüüs avaldaski vahest kõige otsustavamast mõju demokraatilistele džentelmenidele, kes esitasid väljakutse Charles I valitsusele ning rajasid esimese ja ainsa Briti vabariigi. Siiani. Ka nemad olid sügavalt mures ohtlike järelduste pärast, mis tulenevad tõsiasjast, et mittevastutavad valitsejad on paratamatult ümbritsetud orjameelsetest lipitsejatest ning et neil on seetõttu vähe lootust kuulda siirast nõu. Nagu klassikaliste ajaloolaste puhul, oli aga nendegi peamiseks hirmuks asjaolu, et selliste valitsejate all ei hakka mitte keegi sooritama tegusid, mis nõuaksid ühisvaimsust või vaprust ja õilsat meelt. Algselt puudus neil sõnavara, milles seda Tacituse intuitsiooni väljendada, kuid järk-järgult rahvalikus-tasid nad terve rea neologisme, mis võimaldas neil otseselt viidata vaimsuse, vapuse ja õilsameelsuse kadumisele, mida türannia oma kannul toob. Lõpptulemuseks on see, nagu nad väljendavad, et kõik muutuvad rusutuks, heitunuks ja araks.

Hoolimata kogu selle analüüsi võimsusest on tänapäeva poliitikateooria sellest suurelt jaolt mööda vaadanud. Berliini arusaam, et negatiivset vabadust tuleb tõlgendada kui sekkumise puudumist, on jäänud ortodoksseks — iseäranis Suurbritannias ja Ameerika Ühendriikides. Ent see on sügavalt irooniline, eriti Ameerika puhul, sest Ühendriigid said alguse nimelt sellest võistlevast teooriast, mille järgi negatiivne vabadus seisneb sõltuvuse puudumises. Kui Kongress võttis 1776. aasta juulis vastu Thomas Jeffersoni deklaratsiooni, siis otsustasid nad selle nimetada — mitte keegi ei vaja meeldetuletust — Sõltumatus- ehk Iseseisvusdeklaratsiooniks. Kuid kas me ial mõtiskleme piisavalt sõna *independence* üle? Sõltumatus millest? Elamisest sõltuvuses Briti Krooni meelevaldsest võimust. Ning mis pani Kongressi uskuma, et see õigustab revolutsiooni? Nende nõustumine klassikalise seisukohaga, et kui su õiguste alalhoid sõltub kellegi teise heast tahtest, siis tule-

neb sellest, et — isegi kui su õigused on tegelikult alal hoitud — sa elad orjuses.

Meie praegust kimbatust silmas pidades on kahju, et see vabadusest mõtlemise viis on muutunud nii ulatuslikult halvakoaliseks. Jälle ärgitatakse meid tunnistama, et mingis eriolukorras peaksid kodanikuvabadused rahvusliku julgeoleku ees painduma. Teisisõnu, meid ärgitatakse tunnistama, et meie vabadused ei kehti mitte õigustena, vaid meie valitsejate armust ning et nende öelda on see, mida pidada eriolukorraks. Loomulikult esitatakse meile neid argumente vabaduse ja demokraatia nimel. Kuid väärib meenutamist, et vastavalt Ameerika “rajavatele isadele” ning demokraatilistele džentelmenidele, kes neid nii suuresti mõjutanud olid, tähendab see rääkida türannia keeles.

QUENTIN SKINNER (sünd. 1940), moodsa ajaloo *Regius* professor Cambridge'i ülikoolis, on ilmselt tänapäeva kõige väljapaistvam briti varauusajaloolane ja ühtlasi “uus-ajaloolasest” poliitikateoreetik, kelle kaheköiteline bestseller *The Foundations of Modern Political Thought* nägi ilmavalgust juba veerand sajandit tagasi (Cambridge, 1978). Seda suurejoonelist katset kaardistada tervikuna varauusaegset poliitilis-diskursiivset välja renessansi lähteilt moodsa Euroopa riigi sünnini markeerivad muu hulgas kaks Skinneri mõtteajaloos püsivalt keskset kuju — Machiavelli ja Hobbes.¹ Neile pühendatud arvukaid esseid, mis haaravad nii itaallase “vabariiklikke vooresi” kui ka inglase “tsiviilteadust”, koondavad kolm hiljutist köidet *Poliitika visioone* (*Visions of Politics*; Cambridge, 2002). Esimene suurem tuntus (ja sellega peaaegu alati kaasnev poleemika) saabub aga hoopis teedrajavate metodoloogiliste kirjutistega, mis käsitlevad ajaloolise mõistmise ja seletamise temaatikaga seotud filosoofilisi probleeme ning ründavad seda ebaajaloolist viisi, kuidas poliitikateooria klassikalisi tekste on tra-

---

¹Olgu siinkohal nimetatud nii Skinneri sünoptiline *Machiavelli* (Oxford, 1981), mille eestikeelne tõlge ilmus hiljuti ühiste kaante vahel Niccolò Machiavelli enda väikese suurteosega *Vürst*, miskipärast küll arusaamatu tiitli all *Valitseja* (Tallinn: Vagabund, 2001), nagu ka tavatult barokne *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes* (Cambridge, 1996), milles aimub n-ö humanistlik koste Leviathanile.

ditsiooniliselt loetud ja tõlgendatud.² Tahtmatult tuleb tunnistada, et vaevalt on kellelgi õnnestunud teostada ideede ajalugu sellise piinliku täpsuse, intellektuaalse vaistu ja riiaka sõltumatusena kui Skinneril, ning vaid üksikud inglise keeleruumi mõtlejad (vahest ehk David Hume ja R. G. Collingwood) on suutnud samavõrd veenvalt siduda filosoofiliste peensuste tabamist tõeliselt ajalooliku mõtteviisiga. Retrospektiivselt on Skinner oma kreedo sõnastanud järgmiselt: “Intellektuaalne ajaloolane saab aidata meil väärtustavalt hinnata, mil määral meie praeguses eluviisis kehastunud väärtused ning meie nüüdsed mõtteviisid nende väärtuste kohta peegeldavad eri ajahetkil erinevate võimalike maailmade vahel langetatud valikute rida.”

Siinne järelsõna ei püüa siiski valgustada Skinneri uurimuste seda filosoofilis-metodoloogilist aspekti, mis on muu hulgas andnud alust rääkida koguni (mitte küll eriti selgepiirilisest) Cambridge’i koolkonnast intellektuaalse ajaloo uurimise vallas.³ Pigem püüab alljärgnevat heita pilku ühele spetsiifilisele arusaamale *vabadusest* ehk siis teatavale vabadusemõiste arheoloogiale, millega Skinner viimasel ajal — aga tegelikult juba parkümmend aastat — tegelnud on. Sest juba alates *Machiavelli*-raamatust on ta korduvalt võtnud sõna eriomaselt machiavelliliku ehk vabariikliku traditsiooni kaitseks, mida kannab veendumus, et vabadust tuleb defineerida ise-valitsemise kaudu ning et sellise vabaduse teostamine nõuab tõeliselt voruslikku kodanikkonda. Skinneri sellesuunalised püüdlused võtab ehk kõige täpsemalt kokku tema 1997. aasta novembris peetud ja hiljem raamatuna avaldatud inauguratsioonikõne *Liberty before Liberalism* (Cambridge, 1998). Selles üritab ta pinnale tuua ja rehabiliteerida nn vabade kodanike ja vabade riikide uusrooma teooriat varauusaegses Britannias. Selle “uue Rooma” vahetumad juured leiavad kinnitust aga mõistagi renessansiaja Itaalia linnriikide poliitilises enesemõistmises. Seda liberalismieelset vabadu-

²Vt näiteks radikaalselt ikonoklastilist esseed aastast 1969, “Meaning and understanding in the history of ideas”. Skinneri vastavad tekstid (pluss tema kriitikute sõnavõttud) võib huviline leida kogumikust *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics* (toim. James Tully; Cambridge—Princeton, 1988).

³Seda lähenemist, mis rõhutab tekstide performatiivsust ja intertekstuaalsust ning taotleb nende vaagimist nende pärisomastes mõistevõrgustikes ja diskursiivsetes raamides, võimaldamaks äratundmist, mida nende tekstide autorid neid kirjutades õigupoolest *tegid* (s.o ilmutada kavatsusi, rekonstrueerida konventsioone, taastada kontekste jne), olen põgusalt puudutatud kirjutises “Vürstlik kaasus: Skinner vs Strauss” (*Akadeemia*, 2000, nr 11, lk 2374–2394).

semõistet — n-ö vabaduse kolmandat mõistet, nagu Skinner käesoleva, kahtlemata laiemale lugejaskonnale mõeldud kirjutise pealkirjas kuulutab — püüangi järgnevas kokkuvõtvalt eksplitseerida, lähtudes “poliitilise vabaduse paradoksidest” ja liikudes sealt edasi “poliitilise vabaduse vabariiklikule ideaalile”.⁴

Poliitilise vabaduse (ingl. *liberty*) all tuleb kõige üldisemalt mõista seda tegutsemisvabaduse ulatust, mis on indiviididele kättesaadav neis piirides, mida neile seab nende liikmelisus poliitilises ühiskonnas. Selle arusaamaga seoses tuleb tunnistada tänapäeval valitsevat üksmeelt väite suhtes, mille paradigmaatiline sõnastus pärineb tegelikult juba Jeremy Benthamilt: nimelt et poliitilise vabaduse mõiste on olemuslikult *negatiivne*. See tähendab, vabaduse olemasolu on alati märgitud millegi puudumisega — spetsiifilisemalt, mingisuguse piirangu või sunduse puudumisega, mis takistaks meid tegutsemast, kitsendaks meie valikuvõimalusi või vähemalt piiraks meie võimalusi valida alternatiivide vahel. Ühesõnaga — vabadus kui sekkumatus ehk väliste tõkete puudumine meie võimele toimida oma äranägemist mööda. See viimane tõukub olemuslikult Thomas Hobbesi käsitusest, kes oma *Leviathani* kuulsas peatükis “Alamate vabadusest” väidab: “vabadus tähistab (õieti) vastasseisu puudumist” ja ei midagi muud. Veidi hiljem sekundeerib talle John Locke (*An Essay Concerning Human Understanding*): “Vabadus, see on selge, seisneb võimes teha või mitte teha; teha või tegemisest hoiduda oma tahte kohaselt. Seda ei saa eitada.” Väärrib märkimist, et niisugune arusaam vabadusest on olnud aluseks peaaegu kõigile 19. sajandi liberalismist välja kasvanud harudele.

Gerald MacCallum, kelle Skinner valib välja kaasaegse vabaduse-idee paradigmaatilise esindajana, on sellega seoses sõnastanud kaks

---

⁴Vt “The paradoxes of political liberty” (*The Tanner Lectures on Human Values*, VII kd, toim. Sterling M. McMurrin, 1986) ja “The republican ideal of political liberty” (*Machiavelli and Republicanism*, toim. Gisela Bock, Quentin Skinner, Maurizio Viroli; Cambridge, 1990); vrd ka “The idea of negative liberty: Philosophical and historical perspectives” (*Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*, toim. Richard Rorty, J. B. Schneewind, Quentin Skinner; Cambridge—New York, 1984). Antud valdkonnaga seoses võiks mainida veel järgmisi Skinneri kaastoimetamisel ilmunud teoseid: *Political Discourse in Early Modern Britain* (Cambridge—New York, 1993), *Milton and Republicanism* (Cambridge, 1995) ning *Republicanism: A Shared European Heritage* (2 köidet; Cambridge—New York, 2002).

väidet.⁵ Kõigepealt, nagu juba mainitud, eksisteerib vaid üks viis mõelda sidusalt poliitilisest vabadusest, ja see viis on olemuslikult negatiivne — vabadus kui tõkete puudumine valitud eesmärkide teostamisel. Teiseks aga, iga selline arutus negatiivsest vabadusest on omakorda taandatav kolmikuksuhtele toimija, tema võimaluste (eesmärkide) ja neid võimalusi tõkestavate tingimuste ehk piirangute vahel. Teisisõnu, kõik vabaduse või vabaduse puudumise kohta käivad väited on võimalik lahti pakkida järgmisel kujul: x on vaba (mittevaba) y -st, tegemaks või olemaks z . Neid kaastähendusi negatiivse vabaduse kesksle postulaadile — s.o ühiskondliku vabaduse nautimine on lihtsalt sekkumataste küsimus — esitatakse enamasti poleemilisel kujul, eitamaks kahte alternatiivset väidet ühiskondliku vabaduse kohta. Üks neist seostab vabaduse ise-valitsemisega (*self-government*), ühendades niisiis isikuvabaduse idee (näiliselt paradoksaalsel moel) avaliku teenistusega: personaalset vabadust saab kindlustada üksnes nii, et pühendutakse kogu südamest avalikule teenimisele ja seega ka nende kodanikuvooruste viljelemisele, mida selline poliitilisest elust osavõtt kõige enam nõuab. See tähendab, et vabadus eeldab vourust; ainult vouruslikud inimesed on tõeliselt või täielikult võimelised tagama oma isikuvabaduse puutumataste. Teine, eelmisega seotud tees ühendab negatiivse vabaduse (veelgi paradoksaalsel moel) sunduse ja piirangu mõistetega.⁶

Kuid ülalmainitud teoreetikute arvates ei kannata need kaks heterodokssset teesi mingit kriitikat, olles kas segasevõitu ja/või (vabaduse negatiivse analüüsiga) olemuslikult ühitamatud. Hobbes märkab seda seost ühiskondliku vabaduse ja avaliku teenistuse vahel, rajades sellele oma mõjuka rünnaku renessansi vabariikluse vastu. Nii jutustab ta põlgusega luccalastest, kes on “tänaasel päeval kirjutanud Lucca linna väravatornidele suurte tähtedega sõna LIBERTAS” — ja seda ometigi olukorras, kus linnriigi põhiseadus esitab (sarnaselt Konstantinoopoli despootiaga) suuri nõudmisi nende ühisvaimsusele. Hobbesi arvates on päevselge, et ühiskondliku vabaduse maksimeerimine peab sõltuma suutlikkusest maksimeerida seda valda, kus võime õigusega nõuda “puutumataste ühisriikluse teenimisest”; tõesti, absurdne oleks kuulutada vabadust tingimatusis, kus avalikke teeneid indiviididelt nii otsekohelelt ja

⁵Vt G. MacCallum, “Negative and Positive Freedom”, *Philosophical Review*, 1967.

⁶Seda iseloomustab järgmine mõttekäik: me võime vahel unustada (või üldse mitte taibata), et avalike kohuste täitmine on hädavajalik meie endi vabaduse säilitamiseks. Mõnikord tuleb meid sundida alal hoidma vourust ja vabadust, sest omapäi jäetuna võiksime need kiiresti minetada; ühesõnaga, meid võib sundida vabaks.

karmilt sisse nõutakse. Mis puutub aga teesi vabadusest kui sunduse viljast (s.o arusaam, et riigipoolne sunnivõim võib teha inimese vabamaks; et kedagi saab sundida vabaks), siis tähendab see lihtsalt segi ajada kaks vastandäärmust — vabadus ja sunnitus.

Ometigi lükkab selline järeldus liiga kergel käel tagasi ühiskondliku vabaduse eriomase mõttetraditsiooni, mis on olemuslikult aristotellik ja põhineb omakorda kahel eeldusel. Nendeks on eetilis-naturalistlik tees, mis kinnitab, et oleme loomult moraalsed olendid teatavate spetsiifiliselt inimlike pürgimuste ja sihtidega; teine, suuresti skolastilisest filosoofiast tulenev tees lisab, et inimene on ühiskondlik olend (*natura sociale et politicum*, vt nt Aquino, *De regimine principum*) ning järelikult peavad meie eesmärgid olema olemuslikult ühiskondlikku laadi. Need kaks teesi panevad aluse inimliku vabaduse *positiivsele* käsitusele; neid tunnistades tuleneb viimane järjekindlalt ja ilma igasuguste paradoksideta (sellisel sotsiaalse vabaduse teoorial ei ole ka, vaatamata sidususele, MacCallumi postuleeritud kolmikstruktuuri). Sellest "positiivsest" vaatepunktist on ajendatud näiteks Charles Taylori rünnak "negatiivsele" konsensuselise vabaduse suhtes: kui inimloomusel on olemus, siis on üsnagi mõistlik eeldada, et selle täielik teostumine saab olla võimalik üksnes "teatavas ühiskonnavormis", mida peame teenima ja alal hoidma, et meie tõeline loomus ja seega ka meie isiklik vabadus mõlemad täielikult välja areneksid. Enamgi, vooruste praktiseerimine võib osutuda vältimatuks just nimelt nende moraalselt kiiduväärsete tegude sooritamiseks, mis eristavad meid "täisväärtuslikult vabadena".⁷

Tõepoolest, järgalt negatiivsest vaatenurgast kujutavad need kaks eeldust vabaduse mõiste vääritimõistmist, isegi "ilmseid sofisme" või kuritarvitust, mis järgivad mingeid õelaid ideoloogilisi kohustusi. Skinner näeb aga siin seda, et "inimliku õitsengu" (*eudaimonia*) idee ja sellega kaasnev ühiskondliku vabaduse visioon tõuseb esile märksa sügavamal tasandil kui lihtlabane ideoloogiline väitlus — see on nimelt katse vastata moraalifilosoofia kesksele küsimusele: kas on ratsionaalne olla moraalne? Nende eelduste valguses — et inimloomusel on olemus ning et see olemus on oma loomult ühiskondlik-poliitiline — hakkavad kaks ülaltoodud ja heterodokssesks kuulutatud alusväidet näima üsnagi vastuvõetavad. Kõigepealt, seos vabaduse ja avaliku teenistuse vahel muutub sellisena käibetõeks: meil võib osutuda vajalikuks kehtestada ja alal hoida mingit spetsiifilist poliitilise ühenduse vormi — sellist vormi nimelt, kus meie vabadust (seda, mis puutub meie *tõelisse* minasse) on

⁷Vt Charles Taylor, "What's wrong with negative liberty". — *The Idea of Freedom* (toim. Alan Ryan; Oxford, 1979).

võimalik teostada nii täielikult kui võimalik. Teisalt aga, ka vabaduse seostamine piiranguga muutub truismiks: on ilmne, et eksisteerib vastuolu meie näiliste huvide ja nende kohustuste vahel, mida peame täitma, et teostada mõlemat, nii oma tõelist loomust kui ka (ühtlasi) oma täielikku vabadust.⁸

Teine negatiivne vaatenurk, millelt need kaks alusväidet vabaduse kohta tagasi lükatakse, on vähem pretensioonikas. Siin tunnistatakse, et võib vägagi hästi eksisteerida rohkem kui üks viis mõelda poliitilisest vabadusest sidusalt ja järjekindlalt — teisisõnu, et leidub mitmesuguseid “positiivseid” vabaduseteooriad (religioosseid või poliitilisi), mis võivad inimliku vabaduse seostada teatava ennastarendaval viisil tegutsemisega, milleni inimesed tuleb mõnikord viia sunnivahenditega. Seda mõndes lisatakse vaid, et neid kahte väidet pole lihtsalt võimalik ühitada ühegi sidusa *negatiivse* vabadusekäsitusega (kus vabadus on teatavasti samastatud sekkumatussega). Ühesõnaga, neil kahel alusväitel on tähendus üksnes olemuslikult aristotellikus mõttestruktuuris. Selline on näiteks Isaiah Berlini arusaam essees “Vabaduse kaks mõistet”, kes tsiteerides Thomas Cranmeri epigrammi *Whose service is perfect freedom* (Tema, kelle teenimine on täiuslik vabadus) lisab, et kõigel sellel pole kuigi palju seost negatiivse vabaduse ideega, nii nagu seda mõistaks J. S. Mill.⁹ Kuid ka teisest, “positivistide” leerist sedastab näiteks Charles Taylor olemuslikult sedasama: rangelt negatiivne vaade vabadusele on vaesunud, sest selliseid häirivaid, kuigi vältimatuid küsimusi (nagu näiteks: kas vabaduse teostamine nõuab teatud spetsiifilist ühiskonnavormi ning kas see võiks panna meid õigustama totalitaarseid ekstsesse vabaduse nimel) negatiivses paradigmas lihtsalt ei kerkigi. Meil on siin tegemist dispuudiga, kus väitlus käib põhimõtteliselt selle üle, kas meil on lootust eritleda *eudaimonia* ehk inimliku õitsengu objektiivset arusaama. Berlin ja ta sümpatiseerijad kinnitavad, et see lootus on illusoorne ning seega oleks ohtlik viga seostada indiviidi vabadust vooruslikkuse ja avaliku teenistusega. Taylor küll ründab seda valitsevat konsensust, kuid on üks eeldus, millega mõlemad tegelikult nõustuvad: nimelt et seda ühendust saab mõttekaks teha ainult siis, kui osutub võimalikuks omis-

⁸Ehk nagu ütleb Rousseau: kui keegi arvab, et “see, mida ta võlgneb ühiskonnale, on vabatahtlik annetus, millest ilma jäädes ei kanna teised nii palju kahju, kui tema ise seda ära makstes”, siis “naudiks ta kodanikuõigusi, soovimata täita alama kohustusi”, ning “see tähendab ainult seda, et inimest sunnitakse olema vaba”. Vt *Ühiskondlik leping*, lk 34 (Tallinn: Varrak, 1998; tlk Mirjam Lepikult).

⁹Vt I. Berlin, *Valik esseid*, lk 103–105 (Tallinn: Hortus Litterarum, 1998; tlk Erkki Sivonen).

tada sisu objektiivse inimliku õitsengu ideele (Berlini sedastuses: et teha need väited mõttekaks, tuleb meil lisada aristotellik arusaam, et oleme moraalsed olendid, kes evivad teatud tõelisi eesmärgi ja ratsionaalseid sihte).

See viimane vaatepunkt, et neil väidetest pole kohta üheski negatiivse vabaduse teoorias, tähendab aga mõõda vaadata ühest hoopis omanäolisest ühiskondliku mõtlemise traditsioonist — renessansi vabariiklusest, millesse süüvimine näitaks meile, et need kaks näilist paradoksi saab tegelikult kenasti ühendada negatiivse vabaduse teooriasse. Sellega paneb ta proovile meie omaksvõetud käsituse vabadusest — tegu on just sellise koherentse, kuigi meile juba võõraks jäänud ühiskondliku vabaduse teooriaga, kus indiviidide vabadust nähakse tõepoolest seotuna vooruse ja avaliku teenistuse ideaalidega. Need vabariikluse teoreetikud lähtusid suuresti Rooma ajaloolaste ja moralistide kirjutistest (nagu Livius, Sallustius, Tacitus, eelkõige aga Cicero), kelle argumentid võeti üle eesmärgiga kaitsta Itaalia linn(vaba)riikide traditsioonilisi vabadusi *signori*'de pead tõstva türannia ja Kiriku ilmaliku võimu vastu. Eelkõige on see muidugi "Machiavelli hetk" poliitikateoorias, mis *Discorsi* (1513–1519, ilmunud 1531) keskne taotlus on (kriitiliselt) korraldada seda *libertas*'e käsitust, millesse oli kord kätkevad Rooma vabariikliku poliitilise mõtte tuum.¹⁰ Hiljem leiame samasuguseid, juba Machiavellist inspireeritud kaitsekõnesid poliitilisele vabadusele James Harringtonilt ja teistelt inglise 17. sajandi vabariiklastelt, näiteks John Miltonilt. Ning veelgi hiljem taas absolutismi vastastelt 18. sajandi Prantsusmaal, kus näiteks Montesquieu vabariikliku vooruse kirjeldused kordavad, küll veidi teisenenud kujul, mõndagi varasemat tõekspidamist. Kuid fakt on, et selleks ajaks olid klassikalise republikaanluse ideaalid juba märgatavalt segunenud individualistlikuma, sh iseäranis lepinguteoreetilise stiiliga, mis triumfeeris Hobbesi truismiga, et igasugune negatiivse vabaduse teooria peab tegelikult tõlgendama vabadust kui indiviidide õigust (mitte aga kui kohustust). Saamaks aimu vabariiklikust vabadusekäsitusest, tuleb meil niisiis vaadelda ajaperioodi enne, kui üksikisiku õiguste mõiste saavutas selle hegemoonia, mida ta hiljem pole kunagi käest andnud.

Klassikalises vabariiklikus traditsioonis oli arutlemine poliitilise vabaduse üle hõlmatud üldisemas probleemiringis: mida tähendab elada

---

¹⁰Selle klassikalist uurimust vt J. G. A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton, 1975).

“vabas seisundis” (*lo stato libero* ehk *free state*).¹¹ Ehk teisisõnu, millistel tingimustel on meil lootust kõige usaldusväärsemalt taotleda oma vabaduse maksimeerimist. Machiavelli vastus on: ainult sellistel tingimustel, mille puhul võib mõttekalt väita, et kogukond tervikuna ise “elab vaba eluviisi” (*vivere libero*). Tuleb rõhutada, et siin võetakse poliitilise keha metafoori vägagi tõsiselt: poliitiline keha (nii nagu ka loomulik keha) on vaba siis ja ainult siis, kui ta ei allu mingile välisele piirangule ning on seega võimeline tegutsema omaenda tahte kohaselt ja valitud eesmäärke silmas pidades. Kogukondlik vabadus on seega olukord, kus üksnes kodanike tahe valib ja määrab — kus poliitilisi otsuseid ei dikteeri kellegi teise tahe, vaid üksnes poliitilise keha terve liikmeskond. Kuid milline poliitiline korraldus on sellise *vivere libero* alalhoiuks kõige sobivam, ehk siis: kuidas võime loota rajada ja ülal hoida vaba seisundit? Eriomane argument, mis teeb neist vabariiklastest eraldiseisva koolkonna, on järgmine: vaba riik, väidavad nad, peab konstitutsionaalselt kõneldes olema see, mida Livius, Sallustius kui ka Cicero olid kõik kirjeldanud ja ülistanud sõnaga *res publica*. Sarnaselt kinnitab ka Machiavelli, et ainus tõeline viis tagada vaba eluviisi kestmist peab seisnema vabariikliku valitsemisvormi säilitamises, sest “kahtlemata teenitakse seda ühise hüve ideaali kõige õigemini ainult vabariikides, kus ainsana järgitakse kõike, mis seda edendama kaldub”. Muidugi, selle sõnaga tuleks olla ettevaatlik, sest liiga kerglane oleks arvata, et see tähendab vabariiki meie kaasaegses tähenduses; pigem näib ta kirjeldavat teatavate konstitutsioonisätete kogumit, mille olemasolul võiks õigusega kinnitada, et *res* (valitsus) tõepoolest peegeldab *publica* (kogukonna kui terviku) tahet ja edendab selle hüvet.

Küsimus, kas *res publica* peab võtma ise-valitseva vabariigi kuju (vastandina näiteks vürstiriigile või monarhiale), ei ole puhtalt definiitorne. Väidetakse, et see on ainus režiimtüüp, mille puhul võib kogukond loota saavutada *grandezza*,¹² tagades samal ajal oma kodanikele nende individuaalse vabaduse. Mõõndakse küll, et hea õnne korral on niisugune seisund saavutatav ka monarhia tingimustes, kuid üldiselt puuduvad seal selle püsimiseks vähegi kindlamad garantiid; linnriigid peavad ikkagi

¹¹Et *lo stato* puhul pole tegu lihtsalt ja üheselt riigi kui sellisega, nagu meie seda tänapäeval mõistame, vt näiteks moodsa *riigi* mõiste tekkeloo rekonstruktsiooni Skinneri lühiuurimuses “Riik” (eestikeelsena kogumikus *Kaasaegne poliitiline filosoofia*, Tartu: EYS Veljesto, 2002; tlk Marge Käsper).

¹²Nii näiteks järeldab Sallustius oma kirjelduses sellest, kuidas Rooma hiilgusele tõusis ehk kuidas *res publica crevit*: Rooma sai suureks üksnes oma kuningate türannia kõrvaleheitmise tulemusel.

eksisteerima kui *state in liberta*. Machiavelli vabariikluse tuuma võibki kokkuvõtvalt esitada kahe seotud väite vormis: esiteks, ükski linn ei saa iial saavutada hiilgust ega ülevust, kui ta ei hoiu ülal vaba eluviisi, ning teiseks, ükski linn ei saa iial ülal hoida vaba eluviisi, kui ta ei säilita vabariiklikku konstitutsiooni. Kui see aga nii on, siis tuleb meil teada, kuidas seda praktikas teostada ja enamgi, kuidas seda käigus hoida. Vabariikliku teooria pooldajate vastus on siin üksmeelne ja ühemõtteline: see on võimalik ainult siis, kui ise-valitseva vabariigi kodanikud viljelevad seda otsustavat omadust, mis Cicero sõnul on *virtus*, Itaalia teoreetikutel hiljem *virtù* ning Inglise vabariiklaste tõlkes veelgi hiljem kodanikuvoorus ehk ühishvaimus (*civic virtue* või *public-spiritedness*). See on ühishimmetaja reale võimetele, mis igaühel meist kodanikuna peaksid olemas olema — võimetele, mis võimaldavad meil meelsasti teenida üldist hüve, et hoida sellega ülal kogukondlikku vabadust, millest võrsub nii ühiskondlik vägevus kui ka individuaalne vabadus. Mis võimed need siis on? Pikemasse analüüsi siinkohal laskumata võiks neid kõige üldisemas lähenduses iseloomustada kui valmisolekut kaitsta oma kogukonda vaprussega ja valitseda seda mõistlikkusega.¹³

On ilmne, et see nõudlik “kodakondluse” mõiste tekitab tõsiseid probleeme, sest me oleme üldjuhul tõrksad viljelema neid omadusi, mis võimaldavad meil teenida ühist hüvet, ning kipume eirama neid kogukondlikke nõudeid, mis satuvad konflikti meie vahetumate (isiklike või kildkondlik-parteiliste) eelistustega. Sellist seisu nimetavad ülalmainitud vabariikluse teoreetikud ühemõtteliselt korrumpeerunud olukorraks (*civic discord*), sest see tähendab unustada (või üldse mitte taibata) seda miski, mida meeles pidada on sügavalt meie huvides. Tõepoolest, ühiskondliku vabaduse tänapäevased teooriad on rajanud oma lootused nähtamatu käe doktriinile, mille kohaselt egoistlike püüdluste ehk valgestatud omahuvi tagajärjeks saab olema kogukonna kui terviku suurim hüve. Kuid vabariikliku traditsiooni vaatepunktist on see lihtsalt üks järjekordne viis kirjeldada korruptsiooni ja kuulutada meie kui kodanike läbikukkumist: sulgeda end oma õigustesse ja panustada ratsionaalsele isekusele tähendab nende jaoks ennasthävitava irratsionaalsuse omaksvõttu. (Korruptsioon on lihtsalt ratsionaalsuse tõrge, mille tulemusena me kaldume regulaarselt nurjama oma taotlusi; poliitiline rat-

---

¹³Sõjalised voored, nagu vaprus (*animo*) ja meelekindlus (*ostinazione*), on tarvilikud, kaitsmaks oma kogukonda nii välise vallutusohu ja orjastatuse eest kui ka ohjeldamaks prominentsete isikute siseriiklikke võimuambitsioone. Mõistlikkus (*prudenza*) ja teised kodanikuvoored nagu kainus ja mõõdukus (*temperanza*) on aga hädavajalikud, et mängida aktiivset ja tõhusat rolli avalikus elus.

sionaalsus seisnebki just äratundmises, et ühiskonna teenimine sätestab meie ainsa vahendi, tagamaks seda vabadust, mida me selle tegevuse käigus näiliselt loovutame.)

Vabariiklastest kirjameeste jaoks seisneb riigikunsti sügavaim küsimus — küsimus, mida hilisemad vabaduseteooriad mõttetuks peavad — probleemis, kuidas veenda loomult omakasupüüdlikke kodanikke vooluslikult käituma. Oma vastuses (mis tundub meile esmapilgul tuttav) asetavad nad kogu lootuse seaduse sunnijõule; lähtudes taas poliitilise keha metafoorist, peavad “õiged seadused ja määrused” olema sellised, mis suudaksid takistada keha mingi osaliikme ebatervet, halvavat või vägivaldset toimet üldisele tahtele. Kuid tuleb rõhutada, et *seos* seaduse ja vabaduse vahel on siin hoopis teistsugune kui lepinguteoreetilise poliitilise mõtte (või isegi klassikalise utilitarismi) meile tuttavamas kontekstis. Näiteks Hobbesil ja Locke’il sätestab seadus meie vabaduse olemuslikult sellega, et sunnib teisi (mitte sekkuma minu õigustesse) — meie vabadus on loomulik and, meie endi oma(n)dus. Machiavelli jaoks aga pole seaduste õigustamine üldsegi seotud isikuõiguste kaitsega; sundides inimesi käituma viisil, mis hoiab ülal *res publica* institutsioone (see tähendab, otseselt sundides igaüht meist täiel määral täitma meie kodanikuhuseid), seadus loob ja säilitab seda isikuvabadust, mis vastandjuhul otsekohe manduks täielikku servituuti.¹⁴

Klassikaline oksüümoron (isikuvabaduse seisund võib olla sunni ja piirangu tagajärg) jääb siin seega kehtima; enamgi, ta säilitab oma usutavuse koguni negatiivse vabaduse paradigmas. Tõesti, erinevalt tänapäeva liberaalsest individualismist ei seosta vabariikluse teooria ühiskondlikku vabadust mitte üksnes ise-valitsemisega, vaid ühendab ka isikuvabaduse käsituse avaliku teenistusega, sundides indiviide viljelema selleks nõutavaid kodanikuvoorusi. Kuid põhjus vooruste kultiveerimiseks ja ühishüve teenimiseks ei seisne kunagi deontoloogilises kinnituses, et need on meie *kohused*; nad lihtsalt juhtuvad olema parim (ja tegelikult ka ainus) vahend tagamaks mingitki isikuvabaduse määra. Samas ei kutsuta siin iial üles ühiskondliku vabaduse “positiivsele” arusaamale ega anta kunagi mõista (erinevalt Aristotelese *eudai-*

¹⁴Osutamaks vaid ühele aspektile Machiavelli analüüsis: arutades, miks võitlesid Rooma kodanikud nii vapralt, jõuab ta järeldusele, et selle võti peitub nende religioossetes seadustes. Sest ainus viis panna kodanikud oma eluga riskima oli vannutada nad kaitsma riiki iga hinna eest, väljavaatega solvata jumalaid. Nagu nähtub, tegid seadused roomlased vabaks, sest sundisid neid kaitsma oma vabadust, sellal kui loomulik enesesäilitustung oleks viinud nad allaandmisele.

monia'st, mis läbib skolastilist poliitilist filosoofiat), nagu eksisteeriksid mingid ainuõiged (moraalsed või objektiivselt ratsionaalsed) eesmärgid, mille teostamist võiks inimestele tõelise või täieliku vabaduse nimel peale sundida. Vastupidi, siin tunnistatakse inimlike pürgimuste ja taotluste olemuslikku mitmekesisust ning rõhutatakse alati, et eri inimklassidel saavad alati olema erisugused kalduvused ja erinevad eesmärgid.¹⁵ Meil on seetõttu ikkagi tegemist vabadusega selle tavalises negatiivses tähenduses — kui tõkete puudumisega meie valitud eesmärkide teostamisel; kuid vabadusemõiste analüütiline kolmikstruktuur (kui nii veel öelda võib) on juba hoopis teisest, meie suuresti tundmatust puust, mida harmooniliselt kroonib vooruslik ja pühendunud avalik teenimine.

Lõpetuseks ja õpetuseks aga: mis on kogu selle Skinneri jutu moraal? Nimelt on ta aina püüdnud võrrelda kahte vastandlikku visiooni, mida olemine moodsas Läänes pärinud meie ühiselu loomuse kohta — kahte visiooni, mis näivad hõlmavat üsna erinevaid, kuigi võrdselt sidusaid kaalutlusi kõige ratsionaalsematest tegutsemisviisidest meie vabaduse maksimeerimisel. Üks neist peab *suveräänsust* rahva atribuudiks, teine näeb selles riigi omandust; esimene asetab keskmesse voorusliku kodaniku kuju, teine aga suverääni kui riigi esindaja; üks rõhutab eelkõige kodanike kohuseid, teine — nende õigusi. Meil oleks justkui tegemist kahe rivaalitseva arusaamaga *negatiivsest vabadusest*: üks mõistab vabaduse vastandäärmust kui tegelikku sekkumist meie võimesse tegutseda oma tahtele vastavalt (vaba olemine tähendab siin sekkumise puudumist), teine aga ei mõista seda mitte kui sekkumist, vaid kui domineerimist — vaba olla tähendab niisiis mitte olla domineeritud. Esimest võiks nimetada gootilikuks ja teist klassikalis-vabariiklikuks, täpsemalt uusrooma teooriaks selle kohta, mida tähendab olla vaba; ning on ajalooline tõsiasi, et just "gootilik" poliitikavisioon (ja eeskätt Thomas Hobbes) hakkas suuresti määrama kogu hilisema liberalismi väljavaadet — nägemust, kus vabaduse (kui indiviidi loomuõiguse) maksimeerimist peetakse valgustatud valitsuste peamiseks ja vahest ka ainsaks kohuseks.

Isaiah Berlini kuulsa positiivse ja negatiivse vabaduse vastasseisu valguses võib meile tunduda, et praeguse maailma eetilis-poliitiline avalik on kas kogukond või indiviid. Ühelt poolt ähvardab moodne liberalism (eriti oma nn libertaarsel kujul) lüüa avaliku sfääri puhtaks kõigist mõistetest, välja arvatud omahuvi ja üksikisiku õigused. Teisalt

---

¹⁵Nii osutab Machiavelli, et ühed (suuraadel ehk *grandi*) taotlevad au, kuulsust ja võimu ("tahavad vabadust teiste üle domineerimiseks"), teised (lihtrahvas ehk *plebe*) soovivad olla jäetud omapäi, et iseseisvalt korraldada ameti- ja pereelu ("tahavad vabadust elamaks turvalisuses").

aga üritavad sellise avaliku elu vaesumise vastu protesteerivad “moralistid” (Arendt, Taylor, MacIntyre) libistada end mingi positiivse vabadusemõiste varal ja seletamatul moel tagasi polise või kommuuni rüppe. Uus-aristotelliku, voorustekeskse paradigma alusepanija Alaisdar MacIntyre (vt *After Virtue*, 1981) sõnastab selle alternatiivi näiteks nii: “Otsustav moraalne vastandus seisneb liberaalse individualismi ühe või teise versiooni ning aristotelliku traditsiooni ühe või teise versiooni vahel.” Skinneri eesmärk on näidata, et selline kaksikjaotus on väär. Aristotellik ja tomistlik eeldus, et täisväärtuslik avalikkus peab põhinema hea elu (*eudaimonia*) jagatud arusaamal, ei ole ainus alternatiiv, kui tahame taastada seda poliitikavisiooni, mis ei rajane lihtsalt õiglastel protseduuridel, vaid ühistel tähendustel ja eesmärkidel. Machiavelli arutlustest inspireeritud vabariiklus ilmneb siin just sellise kolmanda jõuna, sisendades meile, et kui tahame maksimeerida oma privaatsset vabadust, peame lakkama usaldamast selles vürste, rahvaisid või parteibosse ning võtma vastutuse avaliku ruumi eest — nagu ka avaliku ruumi sees — enda peale.

Võidakse ju vastu väita, et see “kolmas tee” pole midagi muud kui teatav nostalgiline antimodernism, sest moodsa demokraatia (tehnilise keerukuse ja painava salastatuse) tingimustes puudub igasugune (realistlik) väljavaade poliitiliste protsesside aktiivseks kontrolliks. Ent kui see vastuväide ongi põhjendatud — mis on vähemalt vaieldav —, ei taba see ometigi asja tuuma. Sest vabariikliku visiooni eesmärgiks pole meile õpetada, kuidas ehitada üles tõelist demokraatiat; viimane on ja jääb ikkagi meie mureks. Selle visiooni tähendus seisneb ikkagi selles, et ta kätkeb hoiatust, mis võib küll vahest olla ülemäära pessimistlik, kuid mida eirata oleks sellegipoolest ülim kergemeelsus: kui me ei aseta oma kohustusi oma õigustest ettepoole, on meil põhjust oodata oma õiguste jalge alla tallamist.¹⁶

Jüri Lipping

---

¹⁶Või nende ületrumpamist, kui parafraseerida Ronald Dworkini liberalistlikku käsitust indiviidide õigustest kui nende poliitilistest trumpidest, vt *Taking Rights Seriously* (Cambridge, Mass.—London, 1977).

TEADMISED KUI KAUP

Teadusest, haridusest ja teadmiste allutamisest majandusele

Jürgen Mittelstrass

Tõlkinud Neeme Näripä

EELMÄRKUS

Teadmisi, ennekõike teoreetilisse vormi valatuid, peeti kord inimese kui mõistuspärase olendi krooniks ja inimese töö kõrgeimaks vormiks. Seepärast kõlab ka Aristotelese “Metafüüsika” kuulus avalause nõnda: “Kõik inimesed pürgivad loomu poolest teadmise poole”, ja seepärast nimetab Aristoteles oma eetikakäsitluses teooriat praktika kõrgeimaks vormiks, jätmata seejuures mainimata, et see ei ole mitte fakt ja seega reaalselt saavutatav, vaid ideaal. Ühtlasi samastatakse siin teadmised teatava eluviisiga. Seetõttu on teadmisi alati seostatud ka mingi isikuga — silmapaistva teadlasega, hilisematel aegadel õpetlasega, või imetlusväärse õpetajaga. Jättes kõrvale *mõned* väga isiklikku laadi suhted, on see kõik möödanik. Tänapäeval jäävad teadmised uute edastamisviiside varju ja muutuvad järjest isikupäratumaks, seda ka õpetamise-õppimise käigus. Nii nähakse neis üha sagedamini

---

Jürgen Mittelstraß, “Wissen als Ware: Über Wissenschaft, Bildung und die Ökonomisierung des Wissens”. Artikli aluseks on Tartu 2003. aasta juunis toimunud konverentsil “Ühiste väärtuse otsinguil” peetud ettekanne.

Avaldame autori loal.

kaupa, mis kõlbab tavapäraste turukaupade kõrvale. Ühiskond, mis nimetab end teadmistepõhiseks ühiskonnaks, on hakanud pidama teadmisi müüdavaks artikliks ja pealegi usub veel, et on niiviisi leidnud teadmiste käsituse, mis on parem kõigist senistest. Kust tuleb selline kummaline ettekujutus? Mis on juhtunud? Järgnevalt esitan kuus lühikest teesi, mille märksõnadeks on haridus ja teadmistepõhine ühiskond, teadmised kui kaup ja hariv teadus, ning lisan neile mõned selgitavad märkused. See ei ole midagi ammendavat, ent paneb loodetavasti pisutki mõtlema.¹

1.

Iial varem pole olnud nii suurt tarvidust hariduse järele, mis oleks avaram argielus ja kitsalt erialases töös vajaminevast, kui ühiskonnas, mis peab end avatud ja lisaks veel kibekiire elutempoga ühiskonnaks, mille kreedo kätkeb uuendusi iga hinna eest, lõputut mobiilsust ja kameeleoni kohanemisvõimet. Ilma hariduselementideta hukutaks avatud ühiskonna tema enda muutlikkus.

Nüüdisaegses maailmas suureneb järjest tarvidus pidevate muutuste ja sellega seoses ka eriteadmiste ning -oskuste järele. Spetsialiseerumisvajadus on seejuures pentsikus vastuolus samal ajal kasvava teadmiste "tehnoloogilise" integratsiooniga. See integratsioon moodsate info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate näol ei vii meid, nagu võiks arvata, universaalse suunitlusega ja ühes sellega ka universaalselt suunava teadja uue (või vana) terviklikkuseni, vaid loob hoopis eksperte. Tänapäeva maailm on **ekspertide maailm**; selles ei valitse leibnizlik mõistus, milles kunagi peegeldus universum, vaid spetsialist, kes ei peegelda enam peaaegu mitte midagi, või kui, siis üksnes (kasutades vabalt Schilleri sõnu) tükeldatud maad. Inimene, kes spetsialisti kombel teab järjest rohkem järjest vähemast, on sattunud universaalsuse vastaspoolele — ta otsib universaalsust detailides, millest on saanud tema jaoks kõik.

---

¹Teema põhjalikuma käsitluse leiab teosest Mittelstraß 2001.

Ent kui lähtuda suunitlusest, mida me siinkohal kõige tähtsamaks peame, siis ei saa tema otsing õnnestuda. Kui maailmast saab ekspertide maailm, muutub ühiskondlikult kõlbmatuks (vana) teadmiste tervlikkuse ideaal, ehkki seda võidakse taotleda veel "tehnoloogia" abil. Teadmiste kord — kui pidada silmas universaalsuse ja erialalisuse kategooriaid, s.t pädevust nii tervikus kui ka tema osades (mõnes osas) — ähmastub, ja seda kõige rohkem seal (millest kohe ka juttu tuleb), kus teadmistepõhine ühiskond end ennekoike infoühiskonnaks peab. Seepärast ähvardab õõnsaks osutada ka praegu nii sageli korratav lubadus, et infoühiskond võib ühtlasi ka teadmistel põhineda, kui selle all ei mõelda üksnes informeeritud, vaid ka suunateadlikku ühiskonda. Küsimusele, kust saada neid suunateadmisi, mida ei tohi nimetatud põhjustel segi ajada ekspertteadmistega, pole seetõttu võimalik vastata ka faktiteadmiste kasvades.

Teisisõnu, infomaailmal, kuhu meid kõiki tänapäeval tahehtmata kistakse, puudub kindel suunitlus, ehkki iga suunateadlik maailm peab mõistuspärastes kultuurides (järjest enam) sisaldama ka faktiteadmiste elemente. Ühtlasi tähendab see, et moodsa ühiskonna paljukurdetud suunaleidmisvõimetust ei ole valitud teel infoühiskonda (mis on teadmisühiskonna eelaste) võimalik vältida. See on tegelikult paradoks: mida rikkalikumalt on meil informatsiooni ja teadmisi, seda viletsamaks näib jäävat meie suunaleidmispädevus. Ent just seda pädevust tähistas kunagi hariduse mõiste.

2.

Kui teadmised, informatsioon ja suunitlus üksteisest lahku löövad, kui turust saab kõigi asjade mõõt ja inimene jääb oma majanduslike saavutuste varju, muutub haridus puhtakuju-liseks utopiaks ja osaks tuleviku teadmistepõhisest ühiskonnast, mis on taas leidnud rikkumatu teadmistekäsituse.

Haridus on, ma kordan, kultuuri ilming ja just kultuuris saab teoks inimese mõistuspärane loomus. Kultuur ei ole ka tänapäeva maailmast midagi eraldiseisvat, midagi sellist, mida tuleks otsekui

tulevikumaailma jaoks üleliigset armastusega alal hoida ja toetada. Pigem ongi kultuur maailm — maailm, millest on saanud inimese maailm, kes oskab end uuesti ära tunda üksnes asjades, mis on ta enese tehtud — mitte ainult asjades, millele ta omistab objektiivsuse (nagu teaduses), vaid ka neis, millest õhkub tema subjektiivsust. Selles maailmas liigub inimene ringi avastades, seletades ja kujundades, ning seda tehes loob ta oma maailma. Nõnda on aga leidmise, leiutamise ja kujundamise läbi ka moodsa maailm ikkagi kultuurmaailm. Ta võib selle kultuurilise vahetevahel unustada, eriti olukorras, kus teda juhivad poliitilised ja majanduslikud huvid, ent maha raputada ta seda ei saa.

Haridus omakorda on üksnes kultuuri teine tahk — eluviisiks, sealhulgas individuaalseks eluviisiks muudetud kultuur. Seepärast ei ole haridus samuti esmajoones midagi teoreetilist, vaid teatud oskus ja eluviis, mitte pelk informeeritus teadmiste- või haridusasjadest. Wilhelm von Humboldtil on ikka veel õigus. Ta nimetab harituks inimest, kes püüab “maailma võimalikult palju haarata ja nii tihedalt endaga siduda, kui vaid suudab” (Humboldt 1903–1936). Seetõttu kuulub nii klassikalise kui moodsa hariduse-arusaama juurde ka **suunitluse** mõiste. Suunitlus ise on midagi konkreetset, mitte abstraktset nagu teooriad või viis, kuidas me teooriaid edastame. Suunitlus asub elavas maailmas, mitte mõistelises ega teoreetilises. See käib ka hariduse kohta. Haridus ja suunitlus kuuluvad struktuurilt ühte ja seda mitte niivõrd teadusena kui eluviisina, täpsemalt öeldes oskusena (Humboldti järgi) haarata endasse maailma ja väljendada seda enda kaudu, anda maailmale suunitluslik väljendus. Ehk veel kord teisiti sõnastatuna: haridus kehastab — kõiges, mis puudutab teadmiste ja kogemuste pagasit ning oskust sellega meisterlikult ja suunatudlikult ümber käia — universaalsust, mis väljendub partikulaarsuses.

Kõik see, mis kõlab siin võib-olla väga abstraktselt ja suure-sõnaliselt, niisiis tavatähenduses ülimalt haritult, näitab minu arvates üsna täpselt kätte koha, kus ülekantud tähenduses humanistlik haridusideaal saaks meigi maailmas jälle kanda kinnitada. See tähendab, nagu ütles Humboldt, haarata tegusalt maailma; see tähendab olla ajavaimule peamiselt majanduslikel põhjustel

armsa jagatud mina vastu — mina on jagatud näiteks isiklikuks, ühiskondlikuks ja tarbimis-minaks — ning jagamatu mina taastamise poolt; ja see tähendab anda teadmise mõistele, mille abil ühiskond end määratlema asub, tarvilik aredus. Just see aredus näib tänapäeval imelikul kombel õhku haihtuvat.

3.

Nüüdisaja ühiskond on löönud oma minapildis ja enesekujutuses kõhkleva info- ja teadmispõhise ühiskonna töotuste vahel. Seejuures ähvardab teadmishiskonda paradoksaalsel kombel oht kaotada silmist teadmise mõiste.

Kõikjal, kus tänapäeval ülistatakse teadmiste väge, räägitakse kummalisel kombel meeeldi ka teadmiste kaduvusest. Kõnelakse teadmiste poolestusajast ja sellest, et järjest lühemate ajavahemike järel oleme jälle teadmatuses asjade suhtes, mida äsja arvasime teadvat. Kas kõigil teadmistel on piiratud säilivusaeg? Kas teadmised tulevad ja lähevad nagu tujukas Jumal? Kas just teadmispõhine ühiskond on see, mis käib teadmiste vankuval pinnal? Sellele häireolukorrale tuleks minu arvates lõpp teha.

Poolestus- ja säilivusaja retoorikas, mis on terminoloogiliselt võtnud suuna tuumafüüsikale ja toiduainekeemiale, leidub rikkalikult totrust. Kui miski on kord lahendatud või avastatud, ei kao tema tõesus — loomulikult tuleb alati arvestada eksimisevõimalusega — sugugi iga viie aasta järel. See käib nii matemaatiliste tõestuste kui ka paljude loodusteaduslike avastuste ja isegi ühtede või teiste majandus- ja filosoofiaalaste vaadete kohta. Meie teadmised küll kasvavad pidevalt, ent ei ole seepärast veel surelikumaks muutunud, kui nad olid vähem teadmiste suunatud ja vähem teadmisjanustel aegadel. Teisisõnu: teadmiste kiidulaulu lauldes peaksime taas kord sagedamini mõtlema püsivale, selle asemel et kuulutada poolestus- ja säilivusaja võltsretoorika saatel nende (väidetavat) kadu. Kaduvat, millega toime tulla, on me elus niigi piisavalt; meenutagem vahetevahel ka jäävat. Teaduses ja mujal teadmiste vallas on seda, tänu jumalale, piisavalt.

Lisaks eksisteerib veel imelik kujutelm teadmiste moondumisest (kaduvaks) **informatsiooniks**. Moodsas maailmas muutub tõepoolest teadmiste struktuur; infomaailmad asuvad teadmistepõhiste ja haridusmaailmade asemele. Uus pedagoogika üritab meid veenda, et me kõik peaksime saama teadmistekärbustest infohiiglasteks. Teadmised kui kergekaaluline kaup ja infoühiskond kui uus ühiskondlik õnn? Säärase ühiskonna kredo, nimelt pea ja kuvari sümbioos, muudab ähmaseks piiri teadmiste ja informatsiooni vahel. Levib arvamus, et teadmised võtavad ise informatsiooni kaju ehk täpsemalt öeldes: koos informatsiooni mõistega on sündinud ka uus ja parem teadmiste mõiste. Seejuures asub isikliku teadmiste omandamise oskuse asemele oskus neid töödelda ja usk selsse, et info on "õige". Aga mida peab tegema kuvari ees skeptik? Inimesed on unustanud, et teadmisi saab omandada ainult teadjana — et teadmised eeldavad teadjat.

Pidagem niisiis meeles, et informatsiooni võidukäik ei tähenda teadmiste kaotamist, et teadmiste väärtust ei mõõdetata üksnes nende vahetu rakendatavusega kiirelt muutuvates ühiskondlikes oludes ega mõtlemise väärtust selle (väidetava) elukaugusega. Suunanäitajaks on ikkagi pea ja parim suunanäitaja on endiselt teadev ja mõtlev pea. Ka seesugune vaade on hariduse osa.

4.

Kui teadmised kuulutatakse kaduvaks ja nende põhisuks peetakse informatsiooni, siis ähvardab meid uus oht, et teadmised allutatakse majandusele. Teadmistest, mis kunagi olid inimese mõistuspärase olemuse väljenduseks, saab kaup.

Sellest, mida siin on väljendatud epistemoloogiliste mõistetega "teadmised" ja "informatsioon", saab rääkida ka majanduse sõnavara abil. Teadmiste juurde ei kuulu tänapäeval enam aristotellik veendumus, et teadmised on inimese töö kõrgeim vorm ja kujutavad endast nõnda ka eluviisi (sellest hiljem); teadmised on kaup, võrreldavad kõige muu turul kaubeldavaga, kord üürikesed, kord (rohkem või vähem) kestvad, nad ei valitse enam maailma, moodsat maailma, vaid alluvad selle maailma või täpsemalt, tema

туру seadustele. Kummalisel kombel ei arva enamasti ju ka teadmisühiskond ise, nagu põhineks sinne ühiskond järjekindlalt oma teaduslikul, s.t epistemoloogilisel olemusel, vaid on hoopis avastanud, et teadmised kujutavad endast kaubaartiklit. Inimesel, kes tänapäeval kükitab arvutiekraani ees ja tuiskab ringi mööda selle maailma teadmiste- ja infohulki — “surfab”, kui kasutada vee-spordisõprade sõnavara —, ei mõlgu meeles teaduslik tõde, vaid turu pseudotõed ning kõik see, mis on ühiskonnas, majanduses ja meelelahutuses üürikest. Teadmised ja börs astuvad niisama üllatavatesse kui lähedastesse suhetesse. *Nasdaq* kui parim mõõdupuu teadmiste kvaliteedi hindamiseks? Kas harjumuspärane paikapidavusnõue ja selle paikapidavuse kontrollimine asendub majandusliku edu ja börsinoteeringutega?

Tänapäeval on teadmistest saanud suuremale osale ühiskonnast tõepoolest miski, mida kasutatakse, ent millega ise enam ei tegelda. Võlusõnaks on teadmiste juhtimine. See mõiste või täpsemalt see, mida ta tähistab, loob ohtliku ja harjumatu distantsi teadmiste ja teadja vahele: see, mis paneb teadmised liikvele ja on uute loomise eelduseks, distantseerub sellest, kes teadmisi kasutab ja “juhhib”. Säärane distants on kahjulik kogu teadmisprotsessile ja muudab teadmised, nagu juba öeldud, kaubaks, mis on mingil moel kellegi käsutuses, ning teadja kellekski, kes ei osale enam teadmisprotsessis endas, vaid on veel üksnes teenindaja, s.t kujutab endast pelgalt selle protsessi vahendajat ja kasutajat. Kui aga pidada teadmisi veel vaid kaubaks, mida saab omandada, vahendada, juhtida ja kasutada, kaob nende tõeline olemus — nimelt inimese epistemoloogilise loomuse väljendus — ja nad muutuvad kõigi muude kaubaartiklite sarnaseks.

Seega osutub teadmisühiskond oma enesetunnetuse ja eneseteadvuse poolest teenindusühiskonna osaks, milles kõik tootmisprotsessid näivad asenduvat pelgalt vahendusprotsessidega. Kõik teenindavad teatud viisil kõiki, ka teadlase amet pole enam teadmiste tootmine, intellektuaalne teadustöö, vaid nende teadmiste pakkumine, müümine ja haldamine ning neile kaubandusliku välimuse andmine. *Online*-teadmised tähendavad kõike; kaob ettekujutus, et teadmised on eeskätt midagi, mida tuleb avastada, luua, analüüsida ja omaseks teha, et nad sünnivad teistsugustes

tingimustes, kui pakub ähvardav epistemoloogiline ökonomism. Tekib tunne, et teadmised tulevad arvutist nagu elekter seinakontaktist. Küsimus, kuidas saavad teadmised arvutisse, muutub sama ebahuvitavaks, kui on paljude jaoks küsimus, kuidas saab elekter seinakontakti.

Teadmisi ei saa toota, nagu toodetakse kuullaagreid või pe-supulbrit. Aga just niisugune ettekujutus ühes teadmiste muutunud kasutamise näib üha enam maad võtvat. Järjest tungivamalt nõutakse uurimisasutustelt, sealhulgas ülikoolidelt, praktilist kasu; *Wissenstransfer*, mida pidevalt meelde tuletatakse, tähendab seda, et teadus peab asju ette valmistama sel määral, et majandus saaks neid toorikuna kohe majandada ja edasi töödelda. Kõik muu paistab olevat mõttetut ajakulu ja tühi töö. Kui kõne alla tuleb teadustöö fundamentaaluuringu mõttes, nähakse selles veel ainult elevandiluu torni. Säärased uuringud ei sobi tõepoolest moodsa maailma arhitektuuri — kuid mis puutub see teaduse ainulaadsesse, kõike uut otsivasse olemusse ja teedesse, mida ta seejuures peab käima? Me seisame silmitsi suure arusaamatusega. Ja kui me ette ei vaata, annab ebakindlaks ja pinnapealseks muutunud ümberkäimine teadmistega teadusele tagasilöögi.

5.

Teadmistepõhises ühiskonnas on hariduse eelduseks tõhus haridussüsteem, mis peab hõlmama ennekõike teadust ja seega ka kõrgkoole. Samuti kuulub sinna juurde idee vaimsest elust, s.t teadusest kui (haritud) eluviisist.

Kui räägitakse teadusest, peetakse üldjuhul silmas ka erilist teadmusloome liiki — teaduslikku teadmusloomet. Selles valitsevad teooriad, meetodid ja erilised loogikastandardid, millest teooriad ja meetodid juhinduvad. Nende standardite hulka kuuluvad näiteks teaduse järelduste ja menetlusviiside reprodutseeritavus ja kontrollitavus ehk täpsemalt, võimalus kordamisega kinnitust leida, keeleline ehk mõisteline selgus, intersubjektiivsus (mõistes selle all jällegi tulemuste ja menetlusviiside intersubjektiivset mõistetavust ja kontrollitavust) ning tõestused või

põhjendused. Sääraste standardite eiramise korral kaotaks teadus õiguse pretendeerida objektiivsusele ja tõe ning teadust ei saaks enam eristada arvamusest. Kuid see on vaid üks teaduse tähendusi, kuigi uurimistöö vaatenurgast ehk kõige olulisem.

Peale selle kätkeb teaduse mõiste endas veel tähendust, mille järgi teadus on ka **ühiskondlik üritus**. Selliselt mõistetuna räägime teadusest kui **institutsioonist**. Teaduse selle tahu näideteks on ülikoolid ja ülikoolivälised uurimisasutused. Säärasel juhul valitsevad teadmusloomes erilised ühiskondlikult määratletud tingimused, mille hulka kuulub ka näiteks ülikoolide ülesanne jagada paralleelselt uurimistööga õpetust. Institutsioonina muutub teadus nii meeleliselt kui ka sümboolselt tajutavaks, kui mõelda näiteks tõe ja vaimu juurde kutsuvaile kirjadele, mis ehtisid varemalt ülikoolide sissekäike.

Aga ka selle teise, teaduse kui institutsiooni tähendusega ei ole teaduse mõiste veel ammendavalt lahti seletatud. Eksisteerib kolmaski tähendus, milles avaldub veel üks teaduse loomujoon peale meetodilise või teoreetilise ja institutsionaalse, ehkki ta on nendega tihedalt seotud. Seda saab selgitada mainitud teaduslike loogikastandardite taustal. Need standardid ei piirdu nimelt teaduses üksnes meetoditesse ja teooriatesse puutuvaga; pigem ühendavad nad teaduse ratsionaalsuse teatud **moraaliga**. Tänu sellele moraalile ei ole teadus ainult meetodiliselt ja teoreetiliselt kirjeldatud ratsionaalsus või vahend, millega diferentseeritakse ja stabiliseeritakse ühiskondlikku vajaduste rahuldamise organisatsiooni, vaid alati ka **idee**, mis puudutab inimese teist loomujoont — mõistuspärasust —, või isegi teatud **eluviis**.

See teaduse kolmas, igasugusest meetodilisest ehk teoreetilisest ja institutsionaalsest avaram tähendus, oli algselt koguni tähtsaim. Kreeka filosoofia, tänu millele said teadmised teooriate kuju, räägib otsesõnu **bios theoretikos**'est, teoreetilisest elust, mitte niivõrd teooriast tehnilises mõttes, mis meile kõlab usaldusväärsemalt. Aristotelese järgi on **theoria** üleüldine ellu puutuv suunitlus ja selles — meie õpikudefinitsiooni omast erinevas — tähenduses kujutab teooria endast praktika kõrgeimat vormi (Aristoteles). Kui teooria on eluviis, siis muutub ka tõe eluviisiks, s.t et teooria ei kuulu siinse eristuse järgi enam meeto-

dite, vaid moraali juurde või täpsemalt öeldes, teaduse idee juurde. Selles tähenduses on moraalne nii tõde kui ka inimese töö, mida ta teeb oma mõistuspärase loomuse heaks.

Niisiis saab rääkida teaduse kolmest tähendusest: **teaduslik-teoreetilisest** (teadus kui eriline teadmusloome liik), **ühiskondlik-teoreetilisest** (teadus kui institutsioon) ja **eetilisest** (teadus kui idee). See idee on eetiline (või moraalne), sest ta on seotud teaduslikku subjekti juhtiva (moraalse) suunitlusega (millel rajanevad pealegi ka kõik autonoomianõuded, mis teadussuhetes esinevad). Selleks et areneda, nõuab ta aga juba ette mõningast olemasolevat institutsionaalset autonoomiat ja loomulikult edukat teadustööd, s.t teadusliku teadmusloome tavapäraseid vorme. Sellest vaatevinklist ei ole suunitluse mõiste midagi teadusele võõrast ega välist. Viidates kõigile siin nimetatud teaduse tähendustele, on ta pigem teaduse olemuslik osa. Küsimus on ainult selles, kas teadus saab oma säärase olemuse ka ühiskonda — ikka veel suunitluse kujul — sisse viia.

Paraku takistab seda tänapäeval märkimisväärne segadus teaduse institutsionaalse ja kõlbelise iseloomu küsimuses. Meile on muutunud kummaliselt võõraks ettekujutus, et teadus saab olla eetiliselt või moraalselt tähtis instants, ja veel võõramaks kujutelm teadusest, mis oleks oma ideelt eluviis, seda ennekõike valede alternatiivide tõttu, milleks on teadus teaduse enese pärast (märksõna “elevandiluu torn”) või teadus kui pelk tootmistegur (märksõna “rakenduslik uurimine”). Nõnda ei paku nüüdisajal ka kõrgkoolid, meie ülikoolid, meile enam eluviisi, millega õpetajad ja õppijad saaksid end samastada. Selle põhjused on järgmised²: (1) **universaalsus** kui “üleüldine pädevus”, mis ulatuks üle oma kitsama ainevalla piiride ja mis kunagi kuulus “akadeemiliste” teadmisliikide olemuse juurde, on taandunud üha kasvava spetsialiseerumise ees. Erialade järjest kitsama piiritlemisega on ülikool kaotanud nii oma mitmekülgse kui ka sisemise ühtsuse. Osade liitmine ei too endaga kaasa universaalsust; teadmusloomes on täitmata koht, mis kandis hoolt määratlemisvõimeliste ja seega ka suunitlevate struktuuride eest. (2) Kui valitseb

---

²Vrd Mittelstraß 2001.

nõudmine väljaõppe järele, ei kannata selle all ainult universaalsuse, vaid ka hariduse elemendid. Asjaolu, et *studium generale*³ on tõrjutud ülemastme aineks, näitab üksnes, et me ei pea seda enam studiumi enesestmõistetavaks osaks. Ülihoogsad õiguslikud ja institutsionaalsed ümberkorraldused kõrgkoolides ning suur sõltuvus reguleerivaist eeskirjadest on toonud endaga kaasa **üleorganiseeritud elu**, mis asendab juurdlemise suures osas kohtanemisvõimega. Nagu nägime, on aga juurdlemine iga suunitluspuude oluline osa.

Seepärast tuleb siin, astudes vastu ajavaimule, muuta ka oma mõtteviisi. Lõpuks on tehnikakultuuridele, mida tänapäeva moodsad ühiskonnad endast kujutavad, omane teostada mõtlemist tegevuses, ja tegevuselt nõutakse ratsionaalsust. Arvestades seda, mida ma eespool väitsin teaduse eri vormide kohta, hõlmavad need nõudmised ka **moraalinorme**. Kui nad seda ei teeks, tekiks ratsionaalsetes kultuurides oht, et tootmissuhetes järgiksid nad ratsionaalseid mudeleid, suunitluse osas aga muid. Säärast olukorda ei suudaks ükski ratsionaalne kultuur pikemat aega taluda.

6.

Sellises hariduskäsituses, mida me oleme siin vaadelnud seoses teaduse ja ülikooliga, elab edasi idealistlik filosoofia. See ei muuda aga säärast mõistet sugugi ajakohatuks ega fossiilseks, vaid vastupidi, ühendatuna teatud kõlbluse ja institutsiooniga, on ta osa teadusele tugineva ühiskonna tulevikust.

Haridus ei saa tänapäeval isegi mitte teaduse kujul rajaneda valgustuslikul ettekujutusel, et tõeliselt haritud on üksnes teaduslik teadvus; haridust mõistetakse aga läbinisti vääriti ka siis, kui seda peetakse maailma üha enam võimust võtva ületeaduslikustamise tasakaalukaks alternatiiviks. Haridus on alati seotud pigem ratsionaalse kultuuri olemusega, rangelt väljendudes, **identiteedi leidmisega** ratsionaalses kultuuris. Ta on meedium, mille abil üksikisikul, subjektiivsel, peaks olema võimalik oma

---

³Euroopa ülikoolides õpetatav aine, mis tutvustab eri teadusharusid ja nendevahelisi seoseid. *Tlk.*

eriomases eluviisis teostada **üldist** (ületatud puhta subjektiivsuse tähenduses). Lisaks on haridus ka meedium, mille abil üksikisik ja ühiskond saavad ratsionaalses kultuuris kujundada mõistuspärase identiteedi (stabiilsete suunitluste tähenduses).

See kõlab väga idealistlikult ja nii on see ka mõeldud. Aga ma arvan, et selles osas võime saksa idealismilt ikka veel mõndagi õppida, sest temaga seob meid endiselt ülikoolide idee, kui ka mitte enam tegelikkus. Nii juhindub haridus Hegeli sõnul — täielikus kooskõlas reformaator Humboldti ettekujutusega — “kõlbluse subjektiivsest olemusest”, mis sünnib, kui loomuliku arengu asemele asub “mõistuspärasus” (Hegel 1939). Haridus on seega kõlbluse konkretsioon. Tema kõikehõlmavus põhineb seega ühelt poolt puhta subjektiivsuse ületamisel, teisalt aga (kodanliku) ühiskonna kui kõlblussüsteemi loomusel. Teadus — kõigis kolmes mainitud tähenduses, millest siin on tähtsaim siiski teaduse institutsionaalne iseloom — on koos perekonna, kodanikuühiskonna ja riigiga osa sellest konkreetsest kõlblussüsteemist, milles Hegel ja saksa idealism püüdsid näha inimese kui mõistuspärase olendi idee teostumist ajalooliselt arenevates tingimustes. Praegugi võiks öelda (arvestades ohuga, et mind võidakse hakata pidama parandamatuks idealistiks), et see teooria on õige, kuid praktika vale.

Sellel on veel mitmeid põhjusi peale tavapärase erinevuse mõtete ja tegude vahel. Loetlen neist mõningaid: (1) Hariduse eelduseks on **vahetud** suhted, mida teaduse vallas leidub järjest vähem. Tänapäeval me õpime nii, nagu üritaks, õpik käes, suusatamist selgeks saada, ja õpetame, nagu oleks maailm kõik, millega on tegu teaduses. (2) Hariduse eelduseks on **ajud**, mitte ainult vahendajad. Vahendajaid tuleb järjest juurde, ajusid jääb vähemaks. Seejuures peitub ajude ja teadmiste ühenduses ka praegusajal sügav tõde, et uurimine ja õpetus on oma sisimas lahutamatud. Inimene, kes ise ei uuri, s.t ei ole uurimistöös enda vastu väga nõudlik, hakkab õpetades nägema moonutatult teaduse arengu sisemist dünaamikat, kuigi ta ise koos oma teadmistega on selle osa. Ta on väljas teadmiste mineviku, mitte nende tuleviku eest. (3) Haridus nagu ka teadus ei kujuta endast mitte ainult teadmisi, vaid ka **eluviisi** (eelkirjeldatud tähenduses). See, kes pole oma teadustööd ühendanud eluviisiga, ei saa seda ka teistele

pakkuda. Ta ei ela teaduses, vaid üksnes teadusest. (4) Haridus on **ise enda harimine**. Haridust ei saa õpetada, seda tuleb omandada. Omandamisoskuse õppimine peaks olema õpetamise tähtis eesmärk.

Seepärast ei ole muide ka harimisala asjatundjaid, on vaid haritud ja harimata inimesed, ning pole olemas juhiseid, mida järgides harituks saada. Ja mis puutub jällegi ülikoolidesse kui teaduse suunitluse vaatenurgast olulistesse institutsioonidesse, siis suurte ülikoolide, näiteks Oxfordi või Cambridge'i saladus ei peitu eriti rafineeritult välja nuputatud õppekavades ega organisatsioonivormides, vaid nii saavutusi kui ka eluviisi silmas pidavate struktuuride loomises, mis võimaldavad säärast enesemääratlemist, et see küll **kujundab** üksikisikuid, kuid pole ei kindlaksmääratud sisuga norm ega õpikupeatükk. Seepärast on ka nii raske kindlaks teha, kunas ja mil viisil võtab teadus oma meetoodilises ja institutsionaalses tõeluses hariduse kuju ja seega ka suunitluse kuju, mis on veel ka eluviis; võib-olla võiks siinkohal jälle appi võtta Humboldti, kes nimetab, nagu juba tsiteeritud, harituks inimest, kes püüab "maailma võimalikult palju haarata ja nii tihedalt endaga siduda, kui vaid suudab".

See määratlus ütleb vähemalt selge sõnaga, et haridus on samavõrra **oskus** kui teadmine. Ka see seob omavahel teaduse ja suunitluse mõisted ning näitab aredalt, et teaduse suunitleva rolli puudujäägis (täitmata suunitluskohustuse tähenduses) ei ole süüdi niivõrd ta **teoreetiline** kui **praktiline** pool, mida esindavad institutsioon ja idee. Praktikaks ei saa aga teadmised ja oskused mitte virtuaalselt (jällegi üks praegusaja lemmikkujutelm), vaid ainult väga reaalsel kujul — individuaalse ja ühiskondliku õppimise kindla osana, mistõttu meie haridussüsteemi tulevik on samuti väga reaalsel kujul seotud teaduse kaudu toimuva harimise põhimõtte tulevikuga. Ja ainult sel teel saab teadmisest, mis ähvardab täna pelgaks kaubaks muutununa raisku minna, jälle hariduse elav osa.

Kirjandus

- Aristoteles. *Eth. Nic.* K7. 1177a12 jj
- Hegel, G. W. F. 1939. Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse §187. — H. Glockner (Hrsg.), *Sämtliche Werke (Jubiläumsausgabe)*, I–XXVI, VII. Stuttgart, S. 268–269
- Humboldt, W. v. 1903–1936. Theorie der Bildung des Menschen (Bruchstück). — *Gesammelte Schriften*, I–XVII. Berlin, I, S. 255
- Mittelstraß, J. 1989. Wissenschaft als Kultur. — J. Mittelstraß, *Der Flug der Eule: Von der Vernunft der Wissenschaft und der Aufgabe der Philosophie*. Frankfurt am Main, S. 13–42
- Mittelstraß, J. 2001. Krise des Wissens?: Über Erosionen des Wissens- und Forschungsbegriffs, Wissen als Ware, Information statt Wissen und drohende Forschungs- und Wissenschaftsverbote. — J. Mittelstraß, *Wissen und Grenzen: Philosophische Studien*. Frankfurt am Main, S. 33–56

JÜRGEN MITTELSTRASS (sünd. 1936) on teadusteoreetik ja teaduspoliitik, Konstanzi Ülikooli filosoofia ja teadusteooria professor, PhD, TÜ filosoofia audoktor aastast 2003, samuti Pittsburghi (USA), Berliini ja Iasi (Rumeenia) ülikooli audoktor, paljude rahvusvaheliste teadusorganisatsioonide liige. Õppinud filosoofiat, germanistikat ja teoloogiat Bonni, Erlangeni, Hamburgi ja Oxfordi ülikoolis. 2001. aasta septembris pidas Saksa-Eesti teadusnädala raames Tartu Ülikoolis aulaloengu teemal "Teadus ja eetiline mõõde".

EERIK HAAMER. Saare piiga

MIKS IKKAGI PEAB EKSISTEERIMA MÕTTEKEEL

Jerry A. Fodor

Tõlkinud Anto Unt

“Aga miks,” küsib Tädi tajutava karmusega, “peab see olema *keel*?” Tädi räägib Riigikiriku häälega ja tema kompromissituses on midagi hirmutavat. Siiski on ta seekord nõus tegema mõned mööndused. Esiteks ta mõõnab, et on olemas uskumused ja soovid ning tõsiasi, et neil on intentsionaalne sisu; see tähendab, on tõsiasi, millise propositsiooni kohta intentsionaalne uskumuse või soovi objekt käib. Teiseks tunnistab Tädi füsikalismi koherent-sust. Uskumine ja soovimine võivad osutada ajuseisunditeks, ja kui nii läheb, siis on Tädi jaoks kõik korras. Kolmandaks on ta valmis mõõnma, et uskumustel ja soovidel on põhjuslik roll, ja et avalik käitumine on üldjuhul nende mentaalsete põhjuste keeruka vastasmõju tagajärjeks. (On ütlematagi selge, et Tädi kasvatati range biheiviorismi vaimus. Ent pärast kuuekümnendaid pole ta enam päris endine. Kes meist oleks?) Lühidalt, Tädi tunnistab, et psühholoogilised seletused peavad postuleerima põhjuslikult seotud intentsionaalsete seisundite võrgustiku. “Aga miks,” küsib ta tajutava karmusega, “peab see olema *keel*?” Või kui väljendada seda kokkusurutumalt, nagu Tädi tihti teebki, siis mida peale in-

---

Jerry A. Fodor, “Why There Still Has to Be a Language of Thought”. — *Psychosemantics: The Problem of Meaning in the Philosophy of Mind*. Cambridge, MA: The MIT Press/A Bradford Book 1987.

Avaldame autori loal.

tentsionaalse realismi see mõttekeele hüpotees veel annab? Sellest ongi järgnev arutus.¹

Enne seda tuleb küsida: mida — peale intentsionaalse realismi — mõttekeele hüpotees veel väidab? Ma arvan, et siin on olukord mõistlikult selge. Alustuseks ütlen, et MK [mõttekeele hüpotees] tahab propositsiooniliste hoiakute eksemplare tõlgendada kui relatsioone sümbolieksamplaridega. Standardse formuleeringu kohaselt uskuda, et P , on tugineda relatsioonile sümbolieksamplariga, mis tähendab, et P . (Üldiselt oletatakse, et kõnealused sümbolieksamplarid on neuraalsed objektid, ent siinses arutluses võib selle oletuse ka kõrvale jätta.) Edasi, sümbolitel on intentsionaalne sisu ja kõigil teadaolevatel juhtudel on nende eksemplarid füüsilised. Ja olles füüsilised, on sümbolieksamplarid õiget sorti asjad, et täita põhjuslikku rolli. Seega *siinamaani* ei väida MK midagi, mis Tädi ärevile võiks ajada. Milles on siis täpsemalt küsimus?

Üks võimalus selle sõnastamiseks on niisugune. Enam-vähem igäüks arvab, et intentsionaalsete objektide olekud on mingil moel kompleksed: näiteks see, mida te usute, kui te usute, et John hilineb lõunasöögile, on kokku pandud elementidest, milleks võiksid olla Johni mõiste ja lõunasöögile hilinemise mõiste (või siis John ise ja omadus hilineeda lõunasöögile). Ja samamoodi on see, mida te usute, uskudes, et $P \& Q$, midagi kompleksset, mille elementideks võiksid olla propositsioon, et P , ja propositsioon, et Q .

Aga muidugi ei too *intentsionaalse objekti* (arvatav) kompleksus endaga kaasa vaimuseisundi enda kompleksust. Just siin sõandab MK minna paljast intentsionaalsest realismist kaugemale ja just siin paneb Tädi ette bussilt maha astuda. MK väidab, et *vaimuseisunditel* — ja mitte paljalt nende propositsionaalsetel objektidel — on üldjuhul *konstitueeriv struktuur*. Niipalju kui ma näen, on see *ainus* tegelik erinevus MK ja seda sorti intentsio-

---

¹Tädi pole mitte ainukene, kes seda teada tahaks; üsna samasuguse küsimuse on esitanud Noam Chomsky, John Searle, Brian Loar, David Israel, Jon Barwise ja John Perry ning Tyler Burge — kui nimetada vaid mõnda. Tädi ja mina oleme neile kõigile tänulikud vestluste eest, mis on käesolevate mõtiskluste ajendiks. Samuti Ned Blockile talle omaselt tähelepanelike märkuste eest, mis ta tegi artikli esialgse versiooni kohta.

naalse realismi vahel, mis isegi Tädi meelest lugupidamist väärrib. Seega peab MK kaitsmiseks näitama, et uskumine ja soovimine on enamjaolt struktureeritud seisundid.

Vaatame MK skemaatilist formuleeringut, mis pärineb Steven Schifferilt. Teie peas on teatud mehhanism, *intentsiooni kast*. Esituse lihtsustamiseks eeldan, et iga intentsioon on kavatsus mingi propositsioon tõeseks teha. Niisiis see, mis toimub käesoleva MK versiooni kohaselt teie peas, kui te kavatsete *P* tõeseks teha, on järgmine. Te paigutate intentsioonikasti mentaalse sümboli eksemplari, mis tähendab, et *P*. Ja kast teeb seda, et loksutab ja raputab ja arvutab ja põhjustab ja tulemuseks on, et te käitute viisil, mis (*ceteris paribus*) teeb tõeseks, et *P*.

Oletagem näiteks, et ma kavatsen tõsta oma vasaku käe (kavatsen muuta tõeseks propositsiooni, et ma tõstan oma vasaku käe). Minu tegevus seisneb sellisel juhul selles, et ma panen oma intentsioonikasti mentaalse sümboli eksemplari, mis tähendab "Ma tõstan oma vasaku käe". Ja siis, pärast loksutamist ja raputamist ja arvutamist ja põhjustamist, minu vasak käsi tõuseb. (Või siis mitte, ent sel juhul peab *ceteris paribus*'e tingimus olema mingil moel täitmata.) Kõik toimuks üsnagi samamoodi, kui ma kavatsaksin saada järgmiseks Prantsusmaa kuningaks, ainult et sel juhul võtaks loksutamine ja raputamine märksa rohkem aega.

On oluline näha, et ehkki sellest on *saamas* mõttekeele lugu, ei ole see veel mõttekeele lugu. Sest siamaani kõik, mis meil on, on see, mida intentsionaalsed realistid kui intentsionaalsed realistid (kaasa arvatud Tädi kui Tädi) on valmis tunnistama: nimelt et on olemas vaimuseisundid, millega on seotud intentsionaalsed objektid (näiteks seisund omada sümbolit, mis tähendab "ma tõstan oma vasaku käe") ja et neil intentsionaalsete objektidega seotud vaimuseisunditel on ka põhjuslik roll (näiteks minu viibimine ühes neist seisundeist põhjustab minu vasaku käe tõusmise). Mis teeb sellest loost mõttekeele loo ja mitte paljalt intentsionaalse realisti loo, on idee, et vaimuseisunditel, millel on sisu, on ühtlasi ka süntaktiline struktuur — iseäranis konstitueeriv struktuur —, mis on kohane sisule, mis neil on. Näiteks on kooskõlas minu eespool räägitud looga, et see, mille ma panen oma intentsioonikasti, kui ma kavatsen tõsta oma vasakut kätt, on *kivimürakas*; juhul kui tegemist on kivimürakaga, mida saab semantiliselt väärtustada. Sest MK loo

kohaselt peab intentsioonikasti pandav olema midagi *lausesarnast*; praegusel juhul peab see olema valem, mis sisaldab muu hulgas väljendit, mis tähistab mind, ja väljendit, mis tähistab minu vasakut kätt.

Samamoodi, paljalt intentsionaalse realisti loo kohaselt see, mille ma panen oma intentsioonikasti, kui ma kavatsen teha tõseks, et ma tõstan oma vasaku käe ja hüplen oma paremal jalal, võiks samuti olla kivimürakas (muidugi mitte seesama kivimürakas, kuivõrd kavatsus tõsta oma vasak käsi ei ole seesama mis kavatsus tõsta oma vasak käsi ja hüpelda oma paremal jalal). Samas MK loo kohaselt, kui ma kavatsen tõsta oma vasaku käe ja hüpelda paremal jalal, pean ma intentsioonikasti panema valemil, mis sisaldab muu hulgas alamväljendit, mis tähendab *ma tõstan oma vasaku käe*, ja alamväljendit, mis tähendab *ma hüplen oma paremal jalal*.

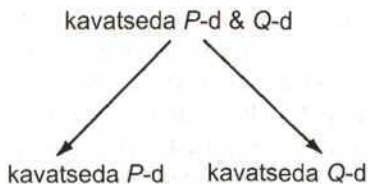
Seega MK loo kohaselt sisaldavad intentsioonikasti paigutatavad semantiliselt väärtustatavad valemid üldjuhul koostisosadena semantiliselt väärtustatavaid alamvalemeid; veelgi enam, nad võivad omavahel *jagada* koostisosi, mida nad sisaldavad, sest eeldatavasti alamväljend, mis tähistab “jalga” väljendis “ma tõstan oma vasaku jala”, on sama tüüpi eksemplar kui alamväljend, mis tähistab “jalga” väljendis “ma tõstan oma parema jala”. (Samamoodi, *mutatis mutandis*, ‘*P*’, mis väljendab propositsiooni *P* valemis ‘*P*’, on sama tüüpi kui ‘*P*’, mis väljendab propositsiooni *P* valemis ‘*P&Q*’.) Kui me tahaksime olla pisut täpsemad, võiksime öelda, et MK lugu tähendab väiteid, et (1) (mõnedel) mentaalsetel valemitel on osadeks mentaalsed valemid ja (2) need osad on “transporditavad”: samad osad võivad esineda *paljudes* mentaalsetes valemites.

On oluline näha — tõepoolest, see ongi käesoleva arutluse teemaks —, et puhtloogiliselt ei nõua intentsionaalne realism MK lugu; see pole mingit laadi *paratamatu* tõde, et üksnes valemid — asjad, millel on süntaktiline struktuur — on semantiliselt väärtustatavad. Kahtlemata on mõistatuslik, kuidas kivimürakal (või seisundil omada kivimürakat oma intentsioonikastis) võiks olla propositsiooniline objekt; ent ega see pole vähem mõistatuslik, kuidas valemil (või seisundil omada valemit oma intentsioonikastis) võiks olla propositsiooniline objekt. Õigu-

poolest on see enam-vähem ühtviisi mõistatuslik, kuidas *ükskõik millel* saaks olla propositsiooniline objekt, mis tähendab, et on mõistatuslik, kuidas saaks intentsionaalne realism õige olla. Nii või teisiti, me mõlemad Tädiga eeldame, et intentsionaalne realism on õige. Seega ei vaidle me mitte küsimuse üle, kas vaimuseisunditel on semantika. Üldjoontes on küsimuseks, kas neil on süntaks. Või kui teile niimoodi rohkem meeldib, kas neil on *kombinatoorne* semantika: seda sorti semantika, kus on (suhteliselt) kompleksed väljendid, mille sisu määravad ära mingil reeglipärasel viisil nende (suhteliselt) lihtsate koostisosade sisud.

Kokkuvõttes käib vaidlus niisiis selle üle: kõik arvavad, et vaimuseisunditel on intentsionaalsed objektid; kõik arvavad, et vaimuseisundite intentsionaalsetele objektidele on iseloomulik olla kompleksne — et propositsioonidel on koostisosad; kõik arvavad, et vaimuseisunditel on põhjuslik roll; ja kõik on vähemalt antud teemaga seoses funktsionalistid, see tähendab, me kõik oleme seisukohal, et vaimuseisundid on vähemalt osalt individueeritud osutamiseega nende põhjuslikule võimele. (Muidugi on see varjatult sees jutus “intentsioonikastist” ja muust niisugusest: olla — metafooriliselt väljendudes — seisundis, kus teie intentsioonikastis on nii- ja niisugune kivimürakas, on — otseselt väljendudes — olla seisundis, mis on teatud sorti tagajärgede normaalseks põhjuseks ja/või teatud põhjuste normaalseks tagajärjeks.) Lahtiseks jääb aga nende funktsionaalselt individueeritud seisundite sisestruktuur. Tädi arvates seda polegi; vaid vaimuseisundite *mentaalsed objektid* on kompleksed. Mina arvan, et nad moodustavad keele; üldiselt öeldes, vaimuseisundite süntaktiline struktuur peegeldab nende intentsionaalsete objektide vahelisi semantilisi suhteid. Kui teile näib, et intentsionaalsete realistide seas toimuv vaidlus on vaid peretüli, siis ma olen teiega nõus. Kuid seda oli ka Trooja sõda.

Õigupoolest tuleb probleemi tähenduslikkus küllalt selgelt välja, kui Tädi pöördub kognitiivse arhitektuuri poole; konkreetset küsimuse juurde: “Mis liiki vaimuseisundite vahelisi relatsioone peaks psühholoogiateooria tunnistama?” Tädi filosoofilisi vaateid arvestades on üsna loomulik mõelda vaimust kui suunatud graafist; sõlmed vastavad semantiliselt väärtustatavatele vaimuseisunditele ja kaared vastavad nende seisundite vahelistele kau-

Joonis 1.

saalsetele seostele. Näiteks kavatseda, et $P \& Q$, on olla seisundis, millel on teatud muster (dispositsioonilisi) kausaalseid relatsioone seisundiga kavatseda, et P , ja seisundiga kavatseda, et Q . (Näiteks olla esimeses seisundis on normaalselt kausaalselt piisav olla teises ja kolmandas.) Me võiksime seda relatsiooni tuntud viisil illustreerida nii nagu joonisel 1.

NB! Seda laadi arhitektuuris eeldatav relatsioon kavatsemise, et $P \& Q$, ning kavatsemise, et P , vahel on pigem *ühenduvuse* kui *moodustuvuse* küsimus. Te näete seda kohe, kui võrdlete seda sellega, mis on kaasatud kavatsemisega, et $P \& Q$, MK loo korral. MK loo korral nõuab kavatsemine, et $P \& Q$, seda, et teie intentsioonikastis — või kui teile meeldib, siis registris või lindil — oleks lause, mille üheks osaks oleks sama tüüpi lause, mis on intentsioonikastis siis, kui te kavatsete, et P , ja mille üheks teiseks osaks oleks sama tüüpi lause, mis on intentsioonikastis siis, kui te kavatsete, et Q .

Tuleb niisiis välja, et filosoofiline lahkarvamus küsimuses, kas on olemas mõttekeel, on üsna lähedane lahkhelile, mis eksisteerib tänapäeval kognitiivteadlaste seas mentaalsete mudelite arhitektuuri küsimuses. Kui propositsionaalsetel hoiakutel on sisestruktuur, peame me tunnistama moodustumist — nagu ka kausaalset ühendumist — kui fundamentaalset vaimuseisunditevahelist relatsiooni. Analoogiliselt pooldavad argumendid, mis pakuvad välja, et vaimuseisunditel on moodustav struktuur, *ipso facto* Turingi/Von Neumani arhitektuuri, sest see suudab arvutada keeles, mille valemitel on transporditavad osad, vastupidiselt assotsiatiivsetele võrkudele, mis definitsiooni järgi seda ei suuda. Tuleb välja,

et kallis Tädi on hoopistükkis uskonneksionismi fänn. Kui tal on probleeme, on probleeme ka neil, ja üsna samadel põhjustel.²

Järgnevas katsun ma visandada kolm põhjust uskamaks, et kognitiivsetel seisunditel — ja mitte paljalt nende intentsionaalsetel objektidel — on üldjuhul moodustav struktuur. Ma ei eelda, et need argumendid oleksid otsustavad; aga ma arvan, et koos võetuna peaksid nad veenma iga Tädi, kes pole oma poolt veel valinud.

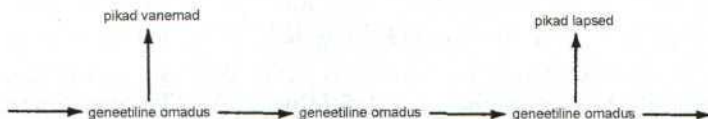
Alustuseks on mul küllap parem üles tunnistada metafüüsiline eelarvamus, mida kõik kolm argumenti eeldavad. Ma ei usu, et oleks olemas intentsionaalseid mehhanisme. S.t ma ei usu, et sisud *per se* määraksid ära põhjuslikud rollid. Järelikult peab olema võimalik rääkida kogu lugu mentaalsest põhjustamisest (kogu lugu üldistuste tegemisest, millest räägib uskumuse/soovi psühholoogia) *ilma viitamata vaimuseisundite intentsionaalsetele omadustele, mille alla sellised üldistused käivad*. Iseäranis oletagem, et miski nende põhjuslikes rollides nõuab vaimuseisundite eksemplaride kompleksust. Ma eeldan siis, et selle nõude rahuldamiseks *ei ole* piisav rahuldada nõuet, et neil vaimuseisunditel oleksid *kompleksed intentsionaalsed objektid*.

Siin muide ei ole midagi epifenomenalismilaadset; või kui ka on, siis ilmselgelt ohutut sorti. Auväärsetes teadustes on arvukalt juhuseid, kus seadus seob omavahel omaduste paari, samas kui seaduse poolt seotud omadused *ei osale loos, mis räägib, kuidas seadus realiseerub*. Näiteks on enam-vähem seadus, et pikkadel

---

²Ärge laske end eksiteele viia asjaolust, et assotsiatiivse võrgustiku sõlmede sildid on kokku pandud transporditavatest koostisosadest; sildid ei mängi teoorias mingit rolli. Vrd Fodor, "Information and Association". — *Notre Dame Journal of Formal Logic*, 27, 3 pp. 307–323.

Muide, probleemiks pole siin mitte "assotsiatiivse võrgustiku" assotsiatiivsus. Klassikalised assotsiatsionistid — ütleme näiteks Hume — olid seisukohal, et mentaalsetel esitustel on transporditavad koostisosad ja, ma oletan, kombinatoorne semantika; mentaalne pilt majast sisaldab iseloomulike osadena maja iseloomulike osade mentaalseid pilte. Seega on Hume vaidluses minu poolel Tädi ja uskonneksionistide vastu. Küsimuse tuumaks on — korrates teksti —, kas teil on vaja nii konnektiivsus kui ka moodustuvust semantiliselt väärtustatavate mentaalsete objektide jaoks, või saate te hakkama üksnes konnektiivsusega.

Joonis 2.

vanematel on pikad lapsed. Ja on olemas üsna korralik lugu mehhanismidest, mille kaudu see seadus toimib; selles loos esinevad vaid *geneetilised* omadused. Tulemuseks on miski, mis näeb välja nagu joonis 2, kus nooled näitavad põhjuslikke teid.

Selle kõige moraaliks on, et ehkki on tõsi, et psühholoogilised seadused üldiselt valivad välja vaimuseisundid, millele nad rakenduvad, spetsifitseerides nende seisundite intentsionaalse sisu, ei järeldu siit, et intentsionaalsed omadused esineksid psühholoogilistes mehhanismides.³ Ja kui ma olen valmis alla kirjutama kontrafaktuaale toetavatele intentsionaalsetele üldistustele, tõrgun ma tunnistamast intentsionaalset põhjuslikkust. Ma võin selle eelarvamuse toetuseks välja pakkuda kaks põhjendust (kuigi ma kahtlustan, et eelarvamus ise on sügavam kui need põhjendused). Üks neist on tehniline ja teine metafüüsiline.

³Oma raamatus *From Folk Psychology to Cognitive Science* ringutab Stich üksjagu käsi teemal, kuidas ma saan olla seisukohal, et kontrafaktuaale toetavad üldistused psühholoogias on ühevõrra intentsionaalsed ja samuti toetada "solipsistlikku" printsiipi, et mentaalsed operatsioonid on arvutuslikud (nimelt formaalsed/süntaktilised). "Kuidas saab Fodor ühtaegu väita, et kognitiivsed üldistused rakenduvad vaimuseisunditele tänu oma sisule ning et "üksnes mentaalsete esituste mittesemantilised omadused saavad osaleda selle määramises, millised mentaalsed operatsioonid neile rakenduvad"?" (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1979.)

Ent siin ei ole mingit vasturääkivust. Sõnavara, mida läheb tarvis mõnele eriteadusele iseloomulike seaduste sõnastamiseks, erineb peaaegu alati sõnavarast, mida läheb tarvis nende mehhanismide kirjeldamiseks, millele see seadus tugineb, kusjuures — üldiselt võttes — mehhanismide teooria paikneb aste allpool. Nii on tüüpilised psühholoogia-seadused intentsionaalsed ja tüüpilised psühholoogiliste mehhanismide operatsioonid arvutuslikud ning sellega on kõik korras peale selle, et Stich pole seda vahet märganud.

Tehniline põhjendus. Kui mõtetel on põhjuslik roll oma sisu tõttu *per se*, siis peaks kahe identse sisuga mõtte kausaalne roll olema samuti identne. Ja me teame, et see on vale; me teame, et kausaalsed rollid *lõikavad asju õhemateks viiludeks* kui seda teevad sisud. Näiteks mõttel, et $-- P$, on sama sisu mis mõttel, et P , kõigi sisumõistmiste korral, mille kaitsjana ma suudan end kujutleda; sellegipoolest pole tagatud, et nende mõtete etendamisel oleksid ühesugused tagajärjed. Võtkem vaimuelu, kus mõte $P \& (P \rightarrow Q)$ tekitab kohemaid spontaanselt mõtte, et Q ; *ei ole* tagatud, et mõte, et $-- P \& (P \rightarrow Q)$ tekitaks samas vaimuelus hoobilt ja spontaanselt mõtte, et Q .

Metafüüsiline põhjendus. Paistab, nagu kaasneks intentsionaalsete omadustega olemuslikud relatsioonid vaimuseisundite ja *pelgalt võimalike* kontingentsuste vahel. Näiteks on usutav, et selleks, et mõttel oleks sisu TOO LUMI ON MUSTA VÄRVI, peab see mõte olema kuidagi seotud võimaliku (aga mitte tegeliku) olukorraga, kus lumi on musta värvi; nimelt on see mõte tõene, kui vastav olukord aset leiab. Vastavalt see, mis eristab mõtte "lumi on musta värvi" sisu mõtte "rohi on sinine" sisust, on erinevus tõeväärtustes, mis neil mõtetel pole mitte tegelikus, vaid võimalikes maailmades.

Edasi näib mulle usutavana järgmine metafüüsiline printsiip: mingi asja põhjuslik võime ei olene tema seostest asjadega, mis on pelgalt võimalikud; üksnes seosed *tegelike* entiteetidega mõjutavad kausaalset võimet. Näiteks oleneb mu põhjuslik võime asjaolust, et ma seisan kõrge kalju serval. Kuid minu põhjuslik võime *ei olene* asjaolust, et ma seisan võimaliku-ent-mittetegeliku kõrge kalju serval; ma ei saa üheltki seesuguselt alla viskuda, ükskõik kui kõvasti ma ka pingutaksin.⁴

Niisiis kui see metafüüsiline printsiip on õige ja kui on õige, et intentsionaalsete objektidega kaasnevad olemuslikult seosed mit-

⁴Pangem vastandusena tähele, et mittetegelikud entiteedid saavad ülimalt hästi osaleda põhjusliku võimu moodustamises: selle soola lahustuvus seisneb näiteks sellistes faktides, et kui siin oleks vesi, siis sool lahustuks selles. Teksti ivaks on niisiis, et ehkki relatsioonid mittetegelike objektidega võivad esineda põhjusliku võime analüüsis, ei saa neid olla tema põhjuslike määrajate hulgas. Mitte miski — kaasa arvatud põhjuslik võime — ei saa olla pelgalt võimaliku põhjuse tagajärjeks. (Ma olen tänulik Georges Reyle abi eest selle segaduse lahendamisel.)

tetegelike objektidega, siis järgneks siit, et intentsionaalsed objektid *per se* ei määra ära põhjuslikku võimet ja et seega ei ole olemas intentsionaalseid mehhanisme. Ent ma möönan, et see on kenake hulk kuisid, mille otsa oma intuitsioon riputada.

Hästi, nüüd siis argumendid selle kohta, et vaimuseisundid, mitte üksnes nende intentsionaalsed objektid, on struktureeritud entiteedid.

1. Metodoloogiline argument

Üldiselt ei armasta ma eriti metodoloogilisi argumente; kes tahaks võita tehnilise nokaudiga? Kuid antud juhul näib mulle, et Tädi on pisut mõistmatu isegi tema enda vaadete valguses. Siin on usutav reegel mittedemonstratiivse järeldamise jaoks, mida Tädi minu meelest riskib rikkuda:

Printsiip P: Oletame, et eksisteerib sündmusetüüp c_1 , mille normaalseks tagajärjeks on e_1 tüüpi sündmus; ja sündmusetüüp c_2 , mille normaalseks tagajärjeks on e_2 tüüpi sündmus; ja sündmusetüüp c_3 , mille normaalseks tagajärjeks on kompleksne sündmus $e_1 \& e_2$. Nimelt:

$c_1 \rightarrow e_1$

$c_2 \rightarrow e_2$

$c_3 \rightarrow e_1 \& e_2$

Siis, *ceteris paribus*, on mõistlik järeldada, et c_3 on kompleksne sündmus, mille koostisosade hulka kuuluvad c_1 ja c_2 .

Näiteks oletame, et on mingit tüüpi sündmus, mille normaalseks tagajärjeks on pauk, ja mingit tüüpi sündmus, mille normaalseks tagajärjeks on hais, ja mingit tüüpi sündmus, mille normaalseks tagajärjeks on samalaadne pauk ja samalaadne hais. Siis on P järgi *ceteris paribus* mõistlik järeldada, et kolmandat tüüpi sündmus koosneb (lisaks muule) esimest kaht tüüpi sündmuse kooseksisteerimisest.

Te võite arvata, et see reegel on suvaline, kuid mina arvan, et ei ole; P on vaid erijuht üldisest printsiibist, mis mittetendentslikult nõuab, et me eelistaksime teooriaid, mis *minimeerivad juhus*. Sest kui nende sündmuste etioloogia, mis on e_1 ja e_2 , ei

sisalda mingilgi kombel nende sündmuste etioloogiat, mis on e1, kuid mitte e2, siis peab leiduma *kaks* teed e1 sündmuste tekitamiseks; ja nende (*ex hypothesi*) erinevate etioloogiate koondumine e1 tüüpi sündmusteks on siia maani seletamata. (Loomulikult ei kõlba vastus, et kahe etioloogia koondumine on vaid väga väike juhus. Sest põhimõtteliselt raskused *kuhjuvad*. Nii võite te kujutleda sündmusetüüpi c4, mille normaalseks tagajärjeks on kompleksne sündmus e1 & e6 & e7; ja sündmusetüüpi c5, mille normaalseks tagajärjeks on kompleksne sündmus e1 & e10 & e12... jne. Kui nüüd P ära põlata, tuleb meil taluda *neljakordset* juhust. See tähendab, vältides P-d tuleb meil muude asjaolude endiseks jäädes lubada, et teooriad, mis postuleerivad e1 sündmuste jaoks nelja sorti põhjuslikke ajalugusid, on sama head kui teooriad, mis postuleerivad e1 sündmuste jaoks vaid üht sorti ajalugusid. Leebelt öeldes on seda raske ühitada arusaamaga, et me hindame oma teooriaid nendes väljendatud üldistuse alusel.

Tore, moraal näib olevat piisavalt selge. Olgu c1 teie kavatsemine tõsta oma vasak käsi ja e1 teie vasaku käe tõusmine; olgu c2 teie kavatsemine hüpelda paremal jalal ja e2 teie hüplemine paremal jalal; olgu c3 teie kavatsemine tõsta oma vasak käsi ja hüpelda oma paremal jalal ja e3 teie vasaku käe tõusmine ja paremal jalal hüplemine. Siis valikuteks on; *kas* me peame lugu P-st ja asume seisukohale, et c3 tüüpi sündmused on kompleksid, mille koostisosadeks on ka c1 tüüpi sündmused, *või* me põlgame P ära ja postuleerime e1 sündmuste jaoks kaks etioloogiat, mille koondumine jääb esialgu juhuslikuks. Ma kordan, et küsimuseks on siin vaimusündmuste komplekssus ja mitte üksnes nende intentsionaalseteks objektideks olevate propositsioonide komplekssus. P on printsiip, mis kitsendab etioloogilisi järeldusi, ja — vastavalt eespool pihitud eelarvamusele — vaimuseisundite intentsionaalsed omadused on *ipso facto* mitte-etoloogilised.

Kuid me pole veel omadega valmis. Leidub Tädi poolt leiutatud väljapääs; kõikide oma vigade juures on ta riukaline vana kallis. Tädi võiks aktsepteerida P-d, kuid eitada näiteks seda, nagu tuleks parema käe tõstmine arvesse *sama sorti sündmusena* juhtudel, kui te *üksnes* tõstate oma parema käe, ja juhtudel, kui te tõstate oma parema käe, hüpeldes samal ajal oma vasakul jalal. Tõepoolest ei pruugi Tädi mõnda *kavatsuste* koostisosalist struk-

tuuri, kui ta on valmis eitama *käitumise* koostisosalist struktuuri. Printsip nagu P, mis käsitleb etioloogiate omistamist komplekssetele sündmustele, on triviaalselt rahuldatud psühholoogias, kus ükski sündmus ei tule arvesse kompleksena.

Kuid Tädi on vastu seina surutud; teda seob labane asjaolu. Väga tihti käitumine ikkagi ilmutab koostisosalist struktuuri ja see, et see niimoodi on, on seletusteks hädavajalik, vähemalt niipalju kui on üldiselt teada. Verbaalne käitumine on muidugi paradigmaatiline juht; kõik keeleline foneetikast semantikani oleneb asjaolust, et verbaalsed vormid pannakse kokku korduvatest elementidest; et näiteks [oon] esineb nii sõnas 'Moon' kui ka sõnas 'June'. Ent see pole mitte üksnes verbaalne käitumine, mille segmenteeriva analüüsi jaoks meil on üsnagi otsustav tõendusmaterjal; õigupoolest pole see üksnes *inimlik* käitumine. Näiteks ühe täisverelise näitena osutub, et linnulaul on kenake süsteem korduvatest fraasidest; me kaotame "süntaktilised" üldistused, millel on teatav elegants, kui me keeldume selle kirjeldamisest.

Üsna üldiselt väljendudes on psühholoogidel kasu vahetegevemisest segmenteeritud käitumise ja nn sünergismi vahel. (Sünergismideks võib pidada juhtusid, kus käitumise näivad elemendid on tegelikult üksteisesse sulandunud, nii et kogu asi funktsioneerib kui tervik; just nagu kogenud pianist mängiks voolava arpedžo.) Kuivõrd empiiriliselt on selge, et mitte kogu käitumine pole sünergiline, siis järgneb siit, et Tädi ei saa oma filosoofilistele eelarvamustele tuge lihtsalt vastupidist eeldades.

Nüüd me *oleme* omadega valmis. Kui käitumine on tegelikult tihti peale segmenteeritud, siis nõuab printsip P, et me muude võrdsete tingimuste korral eelistaksime teooriat, kus käitumise põhjused on kompleksed, teooriale, kus nad seda ei ole. Ja nii palju kui ma tean, *muud* tingimused on võrdsed. Sest kui Tädil ka on *positiivseid* tõendeid MK loo vastu, on ta selle koha pealt täiesti vait olnud. See aga ei ole üldse Tädi moodi, kinnitan ma teile.⁵

---

⁵Tädile jääb veel võimalus väidelda järgmisel suhteliselt peenel viisil: "Hea küll, printsip P niisiis nõuab, et kompleksse käitumise põhjus oleks ise kompleksne. Aga see ei näita veel ikkagi, et eksisteeriks

2. argument. *Psühholoogilised protsessid.* (Miks Tädi neid vabalt kätte ei saa)

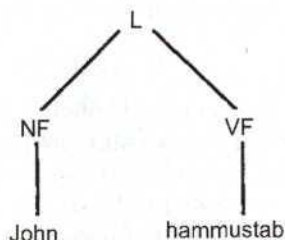
Kognitiivteadustes on mentaalsed sündmused hetkel moes. Iseäranis psühholingvistid räägivad tihti viisil, mis Tädi lausa marru ajab. Nad ütlevad näiteks selliseid asju: “Kui te mõistate lausunud lauset, siis te konstrueerite lausutu *mentaalse representatsiooni* [*sic!*; minu rõhutus]. Esimeses lähenduses on selliseks representatsiooniks analüüsipuu; ja see analüüsipuu spetsifitseerib kuulnud lause struktuuri koostisosade kaudu, koos kategooriatega, kuhu need koostisosad kuuluvad. Analüüsipuu ehitatakse vasakult paremale, alt üles, piiratud vaatega ettepoole [---]” ja nii edasi, olenevalt psühholingvisti loo detailidest. Üsna samalaadseid näiteid võiks välja noppida nägemisteeooriast (kus mentaalsed operatsioonid samastatakse tavapäraselt struktuuriliste stseenikirjelduste transformatsioonidega) või õigupoolest mis tahes alalt viimase aja tajupsühholoogias.

---

mõttekeel, sest nõutavad kompleksed põhjuslikud objektid võiksid olla pigem propositsionaalsete hoiakute seisundid ise kui (väidetava) mentaalse keele (väidetavad) valemid. Uskumine, et $P \& Q$, on ise kompleksne seisund, mille lihtsateks osadeks on seisund uskuda, et P , ja seisund uskuda, et Q .” Tegelikult võiks Tädi katsuda mõõnda propositsionaalsete hoiakute kompleksust, kuid eitada nende relevantset relatsioonilisust.

Kuid see ei lähe läbi. Uskumine, et P , ei ole näiteks koostisosa uskumisest, et P või Q (või uskumisest, et kui P , siis Q ... jne); sest on täiesti võimalik uskuda, et P või Q (või uskuda, et kui P , siis Q) ja mitte uskuda, et P . Sama laadi põhjustel ei saa vajalikku arusaama koosnemisest määratleda ka hoiakute põhjuslike rollide kaudu. Nii pole P -uskumise põhjuslik roll P - või Q -uskumise põhjusliku rolli koostisosaks, sest näiteks uskumise “augustis sajab lund” tagajärjed erinevad otsustavalt uskumise “augustis sajab lund või ei saja” tagajärgedest.

Vt Fodor, *Representations* (Cambridge, Mass.: MIT press, 1981), umbes lk 30, ja Fodor, “Reply to Brian Loar’s ‘Must Beliefs Be Sentences’” (raamatus Asquith, P. ja Nickles, T. (eds.), *Proceedings of the Philosophy of Science Association for 1982*. East Lansing, Michigan, 1983), kus seda sorti tähelepanekud on edasi arendatud veel üheks MK-d toetavaks argumentidiks. (Ma tõesti soovin, et Tädi ükskord mu kirjapanekutega tutvuks!)

Joonis 3.

Filosoofilist tähelepanu pälvib siinjuures niisuguste teooriate loogiline vorm. Kindlasti paistab, nagu nad kvantifitseerisid üle teatud mentaalsete objektide klassi: antud juhul üle analüüsipuude. Ontoloogiliste kohustuste tavalisest võttestikust — olemasolukvantorid, seotud muutujad ja nii edasi — on ohtralt tõendeid. Nii te võiksite arvata, et Tädi arutleks umbes sedamoodi: “Minu tüdrukupõlves peeti ontoloogiat üheks *a priori* teaduseks; ent nüüd kuulen ma, et selline vaade pole enam moes. Seega kui psühholoogid ütlevad, et mentaalsed representatsioonid eksisteerivad, siis ma oletan, et küllap see niimoodi on. Seega nõustun ma mõttekeele hüpoteesiga.” Ometi Tädi ei arutle niimoodi. Kaugel sellest.

Selle asemel näeb Tädi kognitiivteadusi üsna samas valguses kui Soodomat, Komorrat ja Los Angelest. Kui on midagi, milles Tädi on absoluutselt veendunud, siis on see psühholoogide ontoloogiline promiskuiteet. Seega praegusel juhul, kui psühholingvistid võivad rääkida, nagu oleksid nad oma ametis kohustunud tunnistama mentaalseid representatsioone, loeb Tädi seda *lõdvaks* jutuks. Ta selgitab, et õigelt teelt eksinud katked saab tõlkida rangeks jutuks ilma kaotusteta psühholoogiliste teooriate selgitavas/ennustavas jõus. Nii võib ontoloogiliselt pillav psühholingvist rääkida tajuprotsessist, mis konstrueerib analüüsipuu; ütleme sellise, mis esitab teatud lausungi, mis koosneb nimisõnafrasist, millele järgneb verbifraas, nii nagu joonisel 3.

Kuid Tädi ei tunnista selliseid protsesse ega kvantifitseeri üle selliste puude. Selle asemel tunnistab ta (1) tajuanalüüsi all olevat lausungit (“distaalset” lausungit, nagu ma seda siitpeale kutsun)

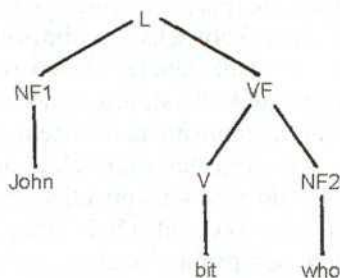

ja (2) mentaalset protsessi, mille tulemuseks on distaalne lausung, mida *kuuldakse nii, nagu* koosneks see nimisõnafaasist, millele järgneb verbifraas. Paneme tähele, et see ontoloogiliselt puhastatud analüüs tunnistab küll vaimuseisundeid nende intentsionaalsete sisudega, kuid ei tunnista mentaalseid representatsioone. Õigupoolest ongi selle ettepaneku mõtteks tuua intentsionaalse realisti jaoks elavalt esile võimalus postuleerida representatsioonilised vaimuseisundid ja seejärel hüüda stopp. Kui tõlked läbi lähevad, siis asjaolud, mis psühholoogide meelest räägivad mentaalsete representatsioonide kasuks, tegelikult ei tee seda; ja kui need asjaolud seda ei tee, ei tee võib-olla miski.

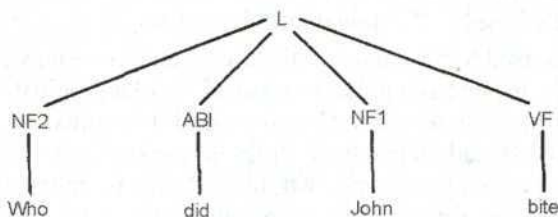
Kena, aga kas tõlked *lähevad* läbi? Minu meelest on vastuseks, et mõned lähevad ja mõned mitte, ja et need, mis ei lähe, räägivad mõttekeele kasuks. See nõuab mõningaid selgitusi.

Mentaalsed representatsioonid täidavad neid kasutatavates teooriates kaht ülesannet. Esiteks pakuvad nad kanoonilist tähistust vaimuseisundite intentsionaalse sisu spetsifitseerimiseks. Aga teiseks moodustavad mentaalsed sümbolid piirkonna, kus defineeritakse *mentaalsed protsessid*. Kui te kujutate ette mentaalset protsessi — ekstensionaalselt — vaimuseisundite jadana, kus igäüht spetsifitseerib osutus tema intentsionaalsele sisule, siis pakuvad mentaalsed representatsioonid mehhanismi nende jadade moodustamiseks; nad võimaldavad teil masinlikult jõuda ühest seisundist teise, *sooritades operatsioone representatsioonidega*.

Oletame näiteks, et ingliskeelsete *wh*-küsimustega käib lugu niimoodi. Sellistel lausetel on kaks moodustavat struktuuri, üks, kus küsitav fraas on objekti positsioonis, nagu joonisel 4, ja teine, kus küsitav fraas on subjekti positsioonis, nagu joonisel 5. Ja oletame, et psühholingvistiline lugu on niisugune, et selliste lausete lausungite tjuanalüüs nõuab struktuuriosiste omistamist, nagu see võiks olla, pööratud järjekorras. Kena, Tädi võib rääkida *se*da lugu *ilma* mentaalseid representatsioone postuleerimata. Ta teeb seda, rääkides *kuulaja vaimuseisundite mentaalsetest seisunditest* kuulaja konstrueeritud mentaalsete representatsioonide asemel. “Kuulaja,” ütleb Tädi, “alustab distaalse lausungi representeerimisest, kus ‘John’ on subjekti positsioonil ja küsitav nimisõnafaas objekti positsioonil; ja lõpuks jõuab ta distaalse lausungi representatsioonini, kus nimisõnafaaside järjekord on muudetud. Seega

Joonis 4.

Joonis 5.

me näeme, et *õigesti* analüüsitusena on väited “tajumisest nagu” kohta kõik, millest jutt mentaalsetest representatsioonidest üldse olla saab.” Ütleb Tädi.

Ent mulle tundub, et seda öeldes Tädi kiirustab liialt. Sest sellise ümbersõnastamise teel *ei* saa lahti ideest, et kuulaja läheb ühest representatsioonilisest seisundist teise, *liigutades tükikest analüüsipuust* (näiteks seda tükki, mis esitab sõna *who* kui NF2 tüüpi koostisosa). Pange tähele, et tõlkimata jäänud osa loost ei käi mitte intentsionaalsete sisude kohta, mida kuulaja etendab, ega järjekorra kohta, milles ta neid etendab. Pigem käib see mehhanismide kohta, mis vahendavad intentsionaalsete seisundite vahelisi üleminekuid. Lugu ütleb umbkaudu, et vaimuseisundite vahelise ülemineku mehhanism on *arvutuslik*; ja kui see lugu on tõene, siis (a) peavad *eksisteerima* analüüsipuud, millel arvutamist defineerida ja (b) neil analüüsipuudel peab olema struktuur,

mis hoiab ülal juttu puu liikuvast osast, jättes ülejäänud paigale. Õigupoolest peab neil olema konstitueeriv struktuur.

Ma pean nüüd rääkima ühest Tädi veidrusest, millest ma eriti hästi aru ei saa: ta keeldub tõsiselt võtmast mentaalsete protsesside arvutuslike teooriate ontoloogilisi kohustusi. See on seda hämmastavam, et tavaliselt on Tädi rahul järgmise reegli järgi mängimisega: kui on olemas hästi tõendatud empiiriline teooria, siis te kas kiidate heaks entiteetid, milleks teooria kohustab, või leiata ümbersõnastuse, mis säilitab teooria, kuid vabastab teid ontoloogilistest kohustustest. Tädi leiab, et selline on lihtsalt korralik käitumisviisi ühe filosoofi jaoks; ja ükskord olen ma temaga ka täiesti ühel nõul. Nagu nägime, on Tädi ettepanekuks deontologiseerida arvutuslik lugu, millise seisundi kohta käib lausest arusaamine: ta paneb ette tõlkida jutt puudest peas jutuks lausungite ja kirjelduse kuulmisest ja siamaani näib sellega kõik korras olevat. Aga siit tuleb edasi minna, sest psühholoogiliste teooriate ontoloogilised kohustused ei pärine mitte üksnes vaimuseisundite analüüsist, vaid ka mentaalsete protsesside analüüsist; ja mentaalsete protsesside arvutuslik analüüs osutub *vältimatult* kohustatuks tunnistama mentaalseid representatsioone kui struktureeritud objekte.

Moraal, ma arvan, on see, et kui Tädi hambad ristas edasi ei pinguta, peab ta maksma oma arved. Sest praeguses olukorras on mõttekeele puudumise hinnaks mõtlemise teooria puudumine. See on vaimufilosoofiaalne rabav fakt, millega me oleme leppinud umbes viimased viiskümmend aastat, nii et pakub rahulolu see hind nüüd sisse nõuda. Kui kaheksateistkümnenda sajandi empiristid — ütleme, Hume — pidasid endastmõistetavaks, et kognitiivsete *protsesside* teooria (konkreetselt assotsiatsioonism) saab olema psühholoogia nurgakivi, siis tänapäeva filosoofidel — nagu Wittgenstein ja Ryle ja Gibson ja Tädi — *ei ole* mõttetooriat, millest rääkida. Minu arvates on see kohutav; kuidas võib loota head uskumuste seletust, kui ei ole olemas uskumuste *fikseerumise* seletust? Aga ma ei arva, et see oleks läbinisti üllatav. Tänapäeva filosoofid, kes pole olnud avalikult biheivioristid, on üsna üldiselt olnud seda varjatult. Ja kui biheiviorist võibki tunnistada vaimuseisundeid — ta samastab need käitumuslike dispoositsioonidega —, ei ole tal otseses mõttes mingit kasu kog-

nitiivsetest protsessidest nagu kausaalne mõtteaabel. Kõige vähem huvitavad biheivioristi mentaalsed põhjused, mis ontoloogiliselt erinevad oma käitumuslikest tagajärgedest.

Võib olla pole Tädi päriselt üle saanud oma varasema õpetuse biheivioristlikust pärandist (on täiesti ilmne, et Wittgenstein, Ryle ja Gibson ei saanud sellest üle). Igatahes kui talt küsida, mida ta on valmis tunnustama arvutuslike mentaalsete protsesside asemel, vastab ta punastamata (ma tsiteerin): “Tundmatuid neurooloogilisi mehhanisme.” (Ma arvan, et ta on selle võtnud John Searle’ilt, kelle mõtlemistooriat see vägagi meenutab.) Kui te talt seepeale küsite, kas pole mõneti mittemõistlik eelistada mõttepsühholoogia puudumist arvutuslikule mõttepsühholoogiale, vastab ta jäise vaikusega. Hea küll, Tädigaga pole midagi peale hakata, kui ta tugineb oma väarikusele ja võtab sisse anglosaksi hoiaku — midagi peale teistsuguste argumentidega katsetamise.

3. argument. Tootlikkus ja süstemaatilisus

Klassikaline argument vaimuseisundite kompleksuse kasuks juhib tähelepanu hoiakute tootlikkusele. Eksisteerib (potentsiaalselt) lõpmatu hulk uskumusseisundi tüüpe, igaüks oma eripärase intentsionaalse objekti ja eripärase põhjusliku rolliga. Seda saab lihtsalt seletada eeldusel, et uskumusseisunditel on kombinatoorne struktuur; et nad on mingil kombel üles ehitatud elementidest ja et iga sellise seisundi intentsionaalne objekt ja kausaalne roll oleneb sellest, mis elementidest ta koosneb ja kuidas need on kokku pandud. MK lugu on muidugi seda laadi seletuste paradigmaks, kuivõrd selle järgi kaasneb uskumusega relatsioon süntaktiliselt struktureeritud objektiga, mille jaoks eeldatakse kompositsioonilist semantikat.

Paraku on tootlikkuse argumendiga seotud üks kurikuulus probleem. Kuna surelikkusega on, nagu on, siis mis tahes mentaalsest võimekusest ei kasutata kunagi rohkem kui vaid lõplikku osa. Seega läheb tarvis idealisatsiooni, et tagada võtme-eeldus, et mentaalne võimekus tegelikult on tootlik. Näiteks on täiesti võimalik eitada mõtlemise *produktiivsust* ja samas möönda, et inimesed mõtlevad välja üha uusi asju. Te võite ette kujutada lugu — vaimult pisut gibsonlikku —, mille järgi mentaalse

võimekusega kaasneb mingit laadi aju "häälestamine". Selle vaate kohaselt toimub asi nii, et selle võimekuse on sünnitanud mis iganes kogemus ja sellel kogemusel on tundmatud neuroloogilised tagajärjed (pole tarvis lisada, et tundmatuid neuroloogilisi tagajärgi vahendavad vastavad tundmatud neuroloogilised mehhanismid), ja lõpptulemusena on teil väga suur — kuid lõplik — arv *sõltumatuid* mentaalseid dispositsioone. Näiteks mõnel juhul dispositsioon mõtelda, et kass on matil; ja mõnel teisel puhul dispositsioon mõtelda, et 3 on algarv; ja kolmandal puhul dispositsioon mõtelda, et teised kvaliteedid on epifenomenid... ja nõnda edasi. Uued juhud võivad esile kutsuda uusi mõtteid; ja ikkagi ei pea mõtlemisvõime olema produktiivne. Põhimõtteliselt võiks pärast suuremat mõtlemist selguda, et teie kogemus jõuab järele teie kognitiivsetele võimetele, nii et teil tegelikult õnnestub mõtelda kõike, milleks te olete võimeline. Ei aita, kui te peate seda järeldust absurdseks; ma nõustun teiega, kuid Tädi mitte.

Lühidalt, on tarvis produktiivsust, et kindlaks teha, et mõtetel on kombinatoorne struktuur, ja on vaja idealisatsiooni, et kindlaks teha produktiivsust; nii jääb sellele, kes ei taha tunnistada produktiivsust (näiteks seetõttu, et talle ei meeldi MK), võimalus keelduda idealiseeringust. Väga kauges perspektiivis on see kahtlemata empiiriline küsimus. Saab näidata, et teaduslik idealiseering on kohane, kui see viib lõppkokkuvõttes teooriateni, mis leiavad hea sõltumatu kinnituse. Ent süüdistustest vabastamine alles pika aja pärast pakub vähe lohutust; ehk leidub viis produktiivsuse argumendi kasutamiseks ka *ilma* tuginemiseta idealiseeringutele, milles usutavasti nähakse tendentslikkust.

Ma panen ette arutleda niimoodi.

(a) Eksisteerib teatud omadus, mis on keelelistel võimetest olemas tänu asjaolule, et loomulikel kehtel on kombinatoorne semantika.

(b) Ka mõttel on see omadus.

(c) Seega peab ka mõttel olema kombinatoorne semantika.

Tädi, lugedes üle mu öla, märgib, et siin on tegemist järelduse jaatamisega.* Olgu nii; mis on ühe jaoks tagajärje jaatamine, on teise jaoks parima seletuse tuletamine.

*Loogiline eksijäreldus kujul "Kui x , siis y ; y , järelikult x ". *Tlk.*

Keelelise võimekuse omadus, mida mina silmas pean, on seline, mis on omane võimele mõista ja tekitada lauseid. See võime on — nagu ma seda nimetan — *süstemaatiline*: millega ma pean silmas seda, et võime tekitada/mõista mõnd lauset, on *sisemiselt* seotud võimega tekitada/mõista paljusid teisi lauseid. Te võite näha selle jõudu, kui võrdlete omavahel keele õppimist viisil, kuidas me seda tegelikult teeme, ja tohutu suure väljendite raamatu meeldejätmist. Siin ei ole asi selles, et väljendiraamatud on lõplikud ja saavad seetõttu ammendavalt kirjeldada vaid mit-teproduktiivseid keeli; see on tõsi, aga nagu eespool öeldud, lubasin ma praeguses arutluses hoiduda produktiivsuse argumendi kasutamisest. Praegu tahan ma ütelda seda, et te võite õppida selgeks *suvalise osa* väljendiraamatust *ilma ülejäänut õppimata*. Nii oleks väljendiraamatu mudeli põhjal täiesti võimalik ära õppida, et sõnajärgnevuse “Vanaema kass on onu Arthuri matil” kuuldavale toomine on viis ütelda, et vanaema kass on onu Arthuri matil, omamata vähimatki aimu, kuidas öelda, et vihma sajab (või antud juhul, kuidas öelda, et “onu Arthuri kass on vanaema matil”). Ma peatun, et oma mõtet veel kord korrata. Ma tean — esimeses lähenduses —, kuidas öelda korea keeles “Keda tema ema väga armastab?”; nimelt *ki-iy emma-ka nuku-lil mewu saranna-ci?* Aga kuna ma võtsin selle väljendite raamatust, siis ei aita see mul sugugi midagi muud korea keeles ütelda. Õigupoolest ei oskagi ma korea keeles midagi muud ütelda; ütlesin kõik, mida oskasin.

Ehk on enesestmõistetav, et väljendiraamatu lugu ei saa keele omandamise kohta käivana õige olla, sest kõneleja teadmised oma emakeelest ei ole kunagi seda laadi. Näiteks ei leia te inglise keelt emakeelena kõnelejate seast inimest, kes oskaks ütelda, et John armastab Maryt, aga ei oskaks ütelda, et Mary armastab Johni. Kui te leiaksite mõne, kes seda ei suuda, siis võtaksite seda kui veenvat kaudtõendit, et kõneleja emakeeleks pole inglise keel, et tegemist on mingi turistiga. (See on üks tähtis põhjus, miks on eksitav öelda klotsi/tahvli-mängu kohta, mida Wittgenstein kirjeldab oma *Uurimuste* 2. paragrahvis, et see on “täiesti primitiivne keel”; mõelda keeltest sel viisil tähendab just nimelt seda, et ei märgata keelevõimete süstemaatilisust — rääkimata juba nende produktiivsusest.)

Pangem muide tähele, et süstemaatilisus (taas nagu produktiivsuski) on lausete ja mitte sõnade omadus. Väljendiraamatu mudel on sobiv kirjeldama seda, kuidas õpitakse ingliskeelset sõnavara, sest kui te õpite ingliskeelset sõnavara, omandate te palju põhimiselt *sõltumatuid* hoiakuid. Nii võite te väga hästi õppida selgeks, et sõna “kass” kasutamine on viis osutada kassidele, ilma et teil oleks aimugi, et sõnad “heitlehine okaspuu” on viis osutada heitlehistele okaspuudele. Keeleteadlastest sõbrad on mulle rääkinud, et leidub keeli, kus mitte ainult süntaks, vaid ka leksika on produktiivne. On kerge jõuda järeldusele, et sellise keele kõneleja sõnavara valdamine on süstemaatiline. Produktiivsus ja süstemaatilisus käivad käsikäes; kui te postuleerite mehhanismid, mis on kohased seletama üht, siis — eeldusel, et te olete valmis idealiseeringuks —, saate seletuse teise jaoks automaatselt.

Mis sorti mehhanismid? Noh, alternatiiv väljendiraamatu loole keele omandamisel tugineb seisukohale, mis on Fregest alates sel alal rohkem või vähem standardne, et loomuliku keele lausetel on kombinatoorne semantika (ja *mutatis mutandis*, et keeltes, kus leksika on produktiivne, on seda ka leksika). Selle vaate kohaselt on keeleõppimine täiesti üldise protseduuri õppimine, kus lause tähendus määratakse tema süntaktilise struktuuri spetsifitseerimise ja leksikaalsete elementide tähendustega. Keelelised võimed *ei saa olla mittedüstemaatilised* selle analüüsi korral, sest, võta või jäta, needsamad kombinatoorsed mehhanismid, mis määravad mis tahes lause tähenduse, määravad ka kõigi ülejäänute tähenduse.

Pangem tähele kaht asja.

Esiteks, te saate esile tuua keele süstemaatilisusega seonduva, ilma idealiseerimata astronoomilistest arvutuslikest võimetest. *Produktiivsus* on seotud meie võimega mõista lauseid, mis on biljon triljon mustmiljon sõna pikad. Ent *süstemaatilisus* on seotud palju kodusemate asjaoludega, asjaoludega nagu äsjamainitu, et ükski emakeele kõneleja ei mõista sõnajärgnevust “John armastab Maryt”, ilma et ta *samuti* ei mõistaks sõnajärgnevust “Mary armastab Johni”. Niikaua, kui on olemas “teoorianeutraalsed” andmed meie keele kohta käivate spekulatsioonide kitsendamiseks, peaks see kindlasti ühe seesugusena arvesse tulema.

Teiseks, kui keeleliste võimete süstemaatilisus on lausete kombinatoorsest semantikast, siis asjaolu, et lausetel on kombinatoorne semantika, on sellest, et nende struktuur sisaldab koostisosasid. Te ei saa objekti tähendust konstrueerida koostisosade tähendustest, ilma et objektil *oleksid* koostisosad. Ingliskeelsetel lausetel ei oleks kombinatoorset semantikat, kui nad ei oleks kokku pandud korduvatest sõnadest ja väljenditest.

Hästi, argument on niisiis selline: keelelised võimed on süstemaatilised, ja nimelt seepärast, et lausete struktuuril on koostisosad. Ent ka kognitiivsed võimed on süstemaatilised, ja see peab olema nii seepärast, et *mõtete* struktuuril on koostisosad. Aga kui mõtete struktuuril on koostisosad, siis räägib MK õigust. Niisiis mina võidan ja Tädi kaotab. Kui tore!

Minu jaoks vajab siin kaitsmist idee, et kognitiivsed võimed on süstemaatilised, *mitte* idee, et kognitiivsete võimete süstemaatilisusest järgneb mõtete kombinatoorne struktuur. Alternatiivse seletuse puudumisel saan ma teise väite pealekauba. Niisiis, kuidas me teame, et kognitiivsed võimed on süstemaatilised?

Lühiargumentiks on, et kognitiivsed võimed peavad olema *vähemalt* sama süstemaatilised kui keelelised võimed, sest keele funktsiooniks on väljendada mõtteid. Mõista lauset on haarata mõtet, mida selle lausumine tavapäraselt edastab; nii ei oleks võimalik, et igaüks, kes mõistab lauset "John armastab Maryt", mõistab ka lauset "Mary armastab Johni", kui mitte poleks nii, et igaüks, kes saab *mõtelda mõtet*, et John armastab Maryt, saab mõtelda ka mõtet, et Mary armastab Johni. Ei saa olla nii, et keel väljendab mõtet *ja* keel on süstemaatiline, ilma et mõte poleks sama süstemaatiline kui keel.

Ja too on piisavalt süstemaatiline, et Tädi kimbatasse ajada. Sest muidugi *ei* järeldu mõtte süstemaatilisus sellest, mida Tädi on valmis mõnna, nimelt paljalt intentsionaalsest realismist. Kui omada mõtet, et John armastab Maryt, on lihtsalt olla tundmatusent-semantiliselt-väärtustatavas-neurooloogilises-seisundis ja omada mõtet, et Mary armastab Johni, on olla mõnes teises tundmatusent-semantiliselt-väärtustatavas-neurooloogilises-seisundis, siis — kui leebelt väljenduda — ei oleks selge, miks ei võinuks Jumal luua olendit, kes on suuteline olema ühes neist semantiliselt väärtustatavatest neurooloogilistest seisunditest ja mitte teises. Aga

kui intentsionaalse realismiga on kooskõlas, et Jumal võinuks luua sellise olendi, siis ei paku intentsionaalne realism mingit seletust mõtte süstemaatilisusele; nagu nägime, on intentsionaalne realism ammendatud väitega, et semantiliselt väärtustatavad neuroloogilised seisundid *on olemas*.

Et asi mõne sõnaga kokku võtta, siis selleks, et seletada mõtte süstemaatilisust, paistab vaja minevat intentsionaalset realismi *pluss* MK-d. MK ütleb, et mõtte omamine on seotud struktureeritud representatsioonide reaga; ja omada mõtet, et John armastab Maryt, on eeldatavasti *ipso facto* omada juurdepääsu nendesamadele representatsioonidele, mida läheb tarvis, et omada mõtet, et Mary armastab Johni. Nii et *loomulikult* igauks, kes on võimeline mõtlema üht neist mõtetest, on *ipso facto* võimeline mõtlema ka teist. MK annab seletuse mõtte süstemaatilisusele; paljas intentsionaalne realism mitte (ja *täpselt* samadel põhjustel ei anna seda ka konneksionism). Seega olen ma Tädi ja ta sõbrad kummutanud!

Neli märkust otste kokku tõmbamiseks.

Esiteks, sinne argument eeldab, et süstemaatilisus *on vähemalt mõnikord* mõtte kontingentseks jooneks; et eksisteerivad *vähemalt mõned juhud*, kus olendil on loogiliselt võimalik suuta mõelda üht, kuid mitte teist kahest omavahel seotud sisuga propositsioonist.

Siiski tahan ma jääda neutraalseks küsimuses, kas süstemaatilisus on *alati* mõtte kontingentseks jooneks. Näiteks võiks filosoof, kes tunnistab tugevat loogiliste mõistete individueerimise "järgeldusliku rolli" teooriat, olla seisukohal, et te ei saa põhimõtteliselt mõelda mõtet, et (P või Q), kui te ei ole võimeline mõtlema mõtet, et P . (Argumendiks võiks olla, et võime järgeldada (P või Q), lähtudes P -st, on disjunktsiooni mõiste jaoks *konstitutiivne*.) Kui see väide on õige, siis ei ole teil tarvis MK-d, et seletada mõistet VÕI sisaldavate mõtete süstemaatilisust; faktist, et te oskate mõelda, et ' P või Q ', lihtsalt *järgneb*, et te oskate ka mõelda, et P .

Tädil on muidugi vabadus katsuda seletada *kõiki* mõtte süstemaatilisuse kohta käivaid fakte samal viisil. Ma soovin, et see talle palju lõbu pakuks. Mulle näib täiesti selge, et võiksid eksistee-

rida olendid, kelle vaimsed võimed moodustaksid meie võimete pärisalamhulga; olendid, kelle vaimuelu — meie perspektiivist vaadates — paistaks sisaldavat tühemikke. Kui järeldusliku rolli semantika seda eitab, siis seda halvem järeldusliku rolli semantikale.

Teiseks, nagu alati, on oluline mitte segi ajada hoiaku omadusi hoiaku objektide omadustega. Ma oletan, et *on* paratamatult tõene, et *propositsioonid* on “süsteemaatilised”; s.t kui eksisteerib propositsioon, et John armastab Maryt, siis eksisteerib ka propositsioon, et Mary armastab Johni. Aga see paratamatus ei aita Tädi, sest see ei seleta, miks on süstemaatiline meie võime *haarata* propositsioone. See, mida MK seletab — ja et korrata, paljas intentsionaalne realism mitte — on tükike meie empiirilist psühholoogiat: *de facto* kontingentne seos meie võime vahel mõtelda üht mõtet ja meie võime vahel mõtelda teist.

Kolmandaks, paljud Tädi parimad sõbrad on seisukohal, et keeles on midagi väga erilist; et alles siis, kui me hakkame seletama keelalisi võimeid, läheb meil vaja sellist teoreetilist aparatuuri, nagu seda pakub MK. Kuid tegelikult me võime redeli eemale lükata: me ei vaja keele süstemaatilisust, et põhjendada mõtte süstemaatilisust. Meil on vaja vaid seda, et oleks ühelt poolt tõene ja teiselt poolt mitte paratamatult tõene see, et kes iganes on võimeline mõtlema, et John armastab Maryt, oleks *ipso facto* võimeline ka mõtlema, et Mary armastab Johni.

Muidugi on Tädil võimalus tulla välja *empiirilise* hüpoteesiga, et mõte on süstemaatiline üksnes olendite korral, kes kõnelevad keelt. Ent mõtelge, mida see tähendaks, kui niimoodi oleks. Siis peaks olema üpris tavapärane leida näiteks loomi, kes on võimelised õppima selektiivselt vastama olukorras, kus *aRb*, ja olema üsna võimetud õppima selektiivselt vastama olukorras *bRa* (nii et te võiksite õpetada elukat valima pilti, kus ruut on suurem kui kolmnurk, aga te ei suudaks miski hinna eest õpetada teda valima pilti, kus kolmnurk on suurem kui ruut). Mul pole rottide ja tuvidega küll palju kogemusi, kuid siiski olen ma kunagi läbinud võrdleva psühholoogia kursuse ja võin kinnitada, et loomade mõtlemine üldiselt ei ole seda sorti.

Osalt võib see olla maitse asi, kas pidada loomade mõtlemist *produktiivseks*; ent on nii empiiriline, kui üks asi saab empiiriline olla, kas see on *süstemaatiline*. Ja üldiselt ta seda on.

Neljandaks, piisab vaid natukesest mõtte süstemaatilisusest, et asju Tädi jaoks keeruliseks teha, sest nagu eespool märgitud, on paljas intentsionaalne realism kooskõlas süstemaatilise mõtlemise täieliku puudumisega. Ja see on hästi, sest ehkki me võime olla kindlad, et mõtlemine on mingil kombel süstemaatiline, ei saa me ehk kindlad olla selles, kui süstemaatiline ta on. Idee on selles, et kui me ei ole võimelised mõtlema mõtet, et *P*, siis ma eeldan, et me peame samuti olema võimetud mõtlema mõtet, et me oleme võimetud mõtlema mõtet, et *P*. Nii on vähemalt võimalik väita, et sel määral, kui meie kognitiivsed võimed ei ole süstemaatilised, jääb asjaolu, et nad ei ole süstemaatilised, vältimatult meie tähelepanu alt välja. Kahtlemata avab see mõned üsna tontlikud epistemilised võimalused; aga nagu öeldud, ei mõjuta see käesolevat poleemikat. Asjaolu, et eksisteerib *mingeidki* kontingentseid seoseid eri propositsioonide mõtlemise võimete vahel on märkimisväärne, kui seda õigesti vaadelda. Ma ei tea ühtki selle asjaolu seletust, mis poleks samaväärne MK-ga. Ja ka Tädi ei tea.

Seega me leidsime vähemalt kolm põhjust, et eelistada MK-d paljale intentsionaalsele realismile, ja kolm põhjust peaks olema piisav ükskõik kelle Tädile. Ent kas võib siit leida ka mingi üldise moraali? Võib-olla on see selline.

Kui te vaatate vaimule viimasel ajal filosoofide jaoks eelistatuks saanud vaatepunktist, siis kangastub vaimuseisundite semantiline väärtustatavus. Vaimu puhul on mõistatuslik see, et millelgi *füüsilisel* saavad olla rahuldatus tingimused, ja intentsionaalse realismi ümber toimuv poleemika on selle mõistatuse poolt esile kutsutud. Teiselt poolt, kui te vaatate vaimule kognitiivpsühholoogi vaatepunktist, siis on peamised probleemid seotud mentaalsete protsessidega. Psühholoogide jaoks on probleemiks uskumuste fikseerumine ja üldisemalt kontingentsed põhjuslikud seosed vaimuseisundite vahel. Tänapäeva kognitiivpsühholoogia iseloomulikud õpetused (kaasa arvatud idee, et mentaalsed protsessid on arvutuslikud) on seega suuresti motiveeritud mentaalse põhjustamisega seotud probleemide poolt. Arvestades kesksete

küsimuste lahknevust, pole üllatav, et filosoofidele paistab, nagu ajendaks vaimu arvutuslikku teooriat tehnilised küsimused mehhanismide ja realiseerimise kohta; ja psühholoogidele paistab, nagu ajendaks intentsionaalset realismi metafüüsilised ja ontoloogilised küsimused sisu kohast looduslikus korras. Seega tahavad filosoofid ja psühholoogid oma hinge põhjas teineteisele öelda: "Miks see teile nii väga korda peaks minema?"

Nagu Onu Hegel armastas osutada, on vaatekohtadega see häda, et definitsiooni järgi on nad *osalised* vaatepunktid; reaalsed probleemid ilmnevad alles siis, kui Maailmavaimu arenedes vaatekohtade piirid transsendentselt ületatakse. Või vähem tehniliselt väljendudes, see aitab näha tervet elevanti. Praegusel juhul näeb terve elevant minu meelest välja niimoodi. Teadmuse loomuse võtmeks on see, et mentaalsed protsessid säilitavad vaimu seisundite semantilisi omadusi; näiteks mõtteahelad on üldjuhul tõeväärtust säilitavad, nii et kui te alustate mõtlemist tõeste eeldustega, siis üldjuhul jõuate järeldusteni, mis on samuti tõesed. Keskne küsimus seoses mõtleva vaimuga on, kuidas see käib. Ja minu ideeks on, et ei metafüüsilised kaalutlused, mis motiveerivad intentsionaalseid realiste, ega realiseerimise kaalutlused, mis motiveerivad kognitiivpsühholooge, ei ole selle küsimuse raamistamiseks piisavad. Et küsimust õigesti näha, tuleb vaadelda sisuga seotud probleeme ja protsessidega seotud probleeme *samal ajal*. Sinnamaani on Maailmavaim arenenud.

Kui Tädi on seda öelnud korra, on ta seda öelnud sada korda: lapsed peaksid mängima ilusasti koos ja austama üksteise vaatepunkte. Ma arvan, et Tädil on selle koha pealt õigus.

JERRY A. FODOR (sünd. 1935) on tänapäeva üks mõjukamaid vaimu-filosoofia esindajaid. Omandas PhD kraadi Princetoni ülikoolis 1960, töötas 1960–1986 Massachusettsi Tehnoloogiainstituudis filosoofia ja psühholoogia professorina ning on praegu New Jersey osariigi Rutgersi ülikooli filosoofia ja psühholoogia osakonna professor. Avaldanud hulgaliselt artikleid, kümme-kolm raamatut ja kolm esseedekogumikku filosoofiast, lingvistikast ja psühholoogiast.

INDIVIDUALISM NING KITSAS SISU

Jerry Fodori vaimufilosoofiast

Bruno Mölder

I. MILLES KÜSIMUS?

Kuidas saab olla võimalik, et me mõtted käivad maailma asjade kohta ning samas mõjutavad põhjuslikult meie käitumist? Ehk teisisõnu — kuidas saab olla nii, et ma usun, et klaasis on vesi, ning see uskumus põhjustab selle, et ma võtan klaasi ja joon vett, kui mu uskumuse sisu ei asu minu peas, kus ta eeldatavasti peaks asuma, selleks et põhjustada minu tegusid? See esmapilgul lausa triviaalsena tunduv probleem on üks peamisi vaidlusteemasid tänapäeva vaimufilosoofias. Selle võib kokku võtta küsimusena, kuidas saab miski, antud juhul vaimuseisundi sisu, olla ühtaegu *üldine* (seotud avalikult ligipääsetava maailmaga) ning *üksik* (seotud konkreetse isikuga). Käesolevas artiklis käsitlengi ma seda problemaatikat, tutvustades ja kritiseerides Jerry Fodori seisukohti, keda võib ilmselt pidada neid vaidlusi kõige enam vorminud filosoofiks ning kes on esitanud mainitud probleemile üha uusi ja uusi lahendusi. Seega täidab siinne artikkel kahte rolli — peale Fodori vaadete kriitilise tutvustamise katab see ka mahuka osa kesketest vaidlustest mentaalse sisu küsimuses.

Artikkel põhineb osaliselt 1998. kevadel Oxfordis Mertoni kolledžis kirjutatud esseedel. Põhjaliku juhendamise eest võlgnen tänu Martin Daviesile.

Avalauses visandatud küsimust võib täpsustada järgmisel viisil. Nimelt esineb mõnede filosoofide arvates kognitiivse psühholoogia seletuslike eesmärkide ning argipsühholoogia vaimuseisundite liigituse vahel pinget. Probleem on lühidalt järgmine. Väidetakse, et teadused, nende seas kognitiivne psühholoogia, mis soovivad pakkuda meile põhjuslikke seletusi, peavad individueerima oma seletuslikke entiteete nende põhjusliku toime alusel. Individueerimise all peetakse siin silmas entiteedi seesugust identifitseerimist, mis eristaks teda teistest sama liiki entiteetidest, antud juhul teistest vaimuseisunditest. Individueerimise tulemusel võib saada alamliigitusi entiteetide klassis. Kuivõrd põhjuslikku toimet peetakse entiteedi seesmiseks omaduseks, siis on sellisel juhul tegu individueerimisega *seesmise* omaduste alusel. Seevastu rahvapsühholoogia, mille all ei mõeldaks muud kui tervemõistuslikku arusaama inimtegevusest, individueerib oma konstrukte nende *relatsiooniliste* ehk suhteliste omaduste järgi, s.t selle kaudu, mille kohta nad käivad. Kui nüüd eeldada, et kognitiivne psühholoogia pärib vähemalt osa oma põhilistest seletuslikest konstruktidest (näiteks propositsiooniliste hoiakute või vaimuseisundite mõistest) rahvapsühholoogiast, siis tekibki ebakõla, sest psühholoogiateaduse ja rahvapsühholoogia individueerimisalused ei ühti teineteisega.

See oli probleemi üldine tutvustus, mille taustal saavad mõistetavaks edaspidi vaadeldavad lahendused. Artikkel koosneb kolmest suuremast osast. Kõigepealt käsitlen ühte Fodori argumenti individualismi kasuks kognitiivpsühholoogias. Seejärel kritiseerin Fodori järgmist katset rahuldada individualistlikke intuitsioone kitsa sisu kontseptsiooniga. Viimaks tutvustan tema uusimat lahendust, kus kitsa sisu mõiste on kõrvale jäetud.

Piirdun selles artiklis Fodori seisukohtade tutvustamise ning kriitikaga. Minu kriitika tõukub Fodori enda seisukohtadest, võttes seega omaks teatud üldised tausteeldused, mida jagavad vaidlused internalistide ja eksternalistide vahel. Niinimetatud sisemine kriitika on tarvilik selleks, et tekitada vajadust alternatiivsete lähenemisviiside järele. Esitamata jääb siin põhimõttelisem kriitika, mis seab kahtluse alla nende vaidluste mõttekuse seesuguses vormis. Ma ise kaldungi viimasele seisukohale. Kuid minupoolsete lahenduste arendus ning esitus jäägu mõneks teiseks kor-

raks. Piirdun siin vaid kahe märkusega. Kui eeldada, et subjektile mõistelist sisu omistades tuleb mainida mõisteid, mida see subjekt valdab (kummardus internalismile), ent omistamine on suunatud väliselt kättesaadava iseloomuga andmete poolt (mööndus eksternalismile), siis kaotab internalismi-eksternalismi vaidlus oma pinge. Ning minu arvates jõuame vaimu-maailma-põhjuslikkuse probleemi mõistmisel kaugemale, kui esiteks loobume arvamusest, et vaimu valda kuuluv põhjuslikkuse mõiste on seesama mis füüsiliste asjadega seonduv põhjuslikkus (sellega kaotab oma teravuse väide, et isiku käitumise põhjuslikult toimekaks aluseks on tema mõtete kitsas sisu), ning teiseks töötame välja seesuguse käsitluse sisu omamisest, mis ühendab vaimu maailmaga lähedasmalt, kui traditsiooniliselt on arvatud.¹

II. INDIVIDUALISM JA PÕHJUSLIK TOIME

Selles osas vaatlen Fodori üht argumenti, mis puudutab vaimuseisundite liigitusalust psühholoogias ning sellest tulenevaid järeldusi eksternalismi-individualismi väitlusele. Sihiks on pigem nimetatud argumenti täpne analüüs kui suurte ja üldiste skeemide esitamine. Samuti ei ole taotletud jõuda lõplikule lahendusele eksternalismi küsimuses. Lühidalt võib selles osas käsitletavat argumenti näha kui vastust eksternalismi sünnitatud vastuolule vaimuseisundite sisu ning nende põhjusliku toime vahel.

2.1. Eksternalism

Miks peaksime arvama, et rahvapsühholoogia individueerib propositsioonilisi hoiakuid nende relatsiooniliste omaduste järgi, ehk nagu asjaosaliste ringis küsitakse: miks on rahvapsühholoogias sisu *lai*? Propositsioonilise hoiaku identsuse määrab niihästi selle hoiaku seisund kui hoiaku sisu. Seega on "Ma arvan, et kass on õues" ning "Ma loodan, et kass on õues" kaks eri hoiakut, kuna nende seisundikomponent on erinev. Antud juhul ei ole see

¹Vaimse põhjuslikkuse mõiste spetsiifikat olen lähemalt käsitlenud "E, sest C" dialoogi kolmandas jaos (Mölder 2003).

erinevus probleemide allikaks. Muret teeb pigem hoiakutevaheline erinevus, mis pärineb *sisust*. Praeguseks juba klassikalised Teisikmaa mõttelised eksperimendid, mille algselt esitas Hilary Putnam (1975) loomulike liikide kohta ning mida hiljem üldistas keelelt mõttele Tyler Burge (1979), rõhuvad just sellele aspektile. Eksternalistlike mõtteliste eksperimentide ühiseks sõnumiks on, et propositsioonilise hoiaku sisu sõltub keskkonnast, ning see sõltuvus on hoiaku identsuse suhtes olemuslik. Eksperiment ise on üldjoontes järgmine: oletame, et kellelgi, näiteks Oskaril, kes elab meie maailmas, on mõningaid tõeseid arvamusi sirelite kohta. Ta usub nimelt, et sirelid on väikesed puud ning et neil on kevaditi lillad õied. *Putnami versioonis* jätkuks eksperiment järgmiselt: kujutleme teisik-Oskarit, kes elab Teisikmaal ning on meie Oskariga füsioloogiliselt identne ning mõtleb samu mõtteid mis Oskar. Ainsaks erinevuseks Maa ning Teisikmaa vahel on asjaolu, et seal ei koosne sirelid mitte puidust, lehtedest ja õitest, vaid värvilistest tehismaterjalidest, mida kasutatakse keskkonna ilmestamiseks. Need teisiksirelid on nõnda hästi valmistatud, et vaatlusel ei ilmne nende ja meie sirelite vahel mingeid erinevusi. Eksternalist väidab nüüd, et kui teisik-Oskar kasutab sõna "sirel", siis osutab see üksnes teisiksirelitele ning Oskari sirelimõiste käib üksnes sirelite kohta. Kui Oskar ja teisik-Oskar mõtlevad² kumbki oma kodus, et sirelid lõhnavad hästi, siis on nende mõtete sisu erinev, sest kummagi mõtted on suunatud erineva mikrostruktuuriga objektile.

Eksternalistlikku mõttelist eksperimenti võib arendada ka teisi: mitte objektide siseehitust, vaid kogukondlikku keelekasutust rõhutades. *Burge'i versioonis* oleks eksternalistlik arutus järgmine: Oskaril võib sirelite kohta olla ka ekslikke arvamusi, näiteks võib ta arvata, et samasugused puud valgete õitega on kastanid, ehkki tegemist on valgeõieliste sirelitega. Sirelitega on tegu seepärast, et meie keelekogukonnas rakendatakse sireli mõistet ka nimetatud valgeõielistele puudele; ütleme tinglikult, et meie keelekogukonnas tähendab "sirel" väikest puud, millel on kas lillad

---

²Lihtsuse huvides eeldatakse, et mõtteid on võimalik analüüsida koostisosadeks sarnaselt lausetega ning seepärast ei tehta vahet lausungi või uskumuse ja mõtte sisust rääkimisel. Seesuguste struktureeritud mõtete kogumit võib nimetada mõttekeeleks (vt Fodor 1975).

või valged õied. Ekslikust arvamusest hoolimata tuleb Oskari uskumusi pidada uskumusteks sirelite kohta, kuna eeldatakse, et selle mõiste osutus on fikseeritud selle kasutusega keelekogukonnas. Kuivõrd mõistet “sirel” kasutatakse osutamaks entiteedile, mille olemuslikuks omaduseks on olla valgete või lillade õitega puu, siis igauks, kes on osaline kogukonnas, kus kasutatakse seda mõistet, osutab “sireliga” valgete või lillade õitega puule — ka siis, kui ta ise valdab seda mõistet ebatäielikult.

Eksternalistlik mõtteline eksperiment püüab meid niisiis veenda, et osutuse määravad kõneleja suhtes välised asjaolud, millest tal ei pruugi olla täit arusaamist. Nendeks võivad olla entiteedi mikrostruktuur või keelekogukondlikud faktid seal, kus ei ole mõtet rääkida mikrostruktuurist, nagu näiteks haiguste klassifikatsioon või bioloogiline taksonoomia.³ Osutuse määratus mikrostruktuuri poolt ning kasutusfaktide poolt ei pruugi niisiis olla omavahel vastuolus.

Mis järeldusi võib teha esitatud intuitsioonipumpade põhjal? Eksternalistide meelest osutuvad teisikute mõtete sisud erinevaks, kuna neid mõtteid *individueeritakse relatsiooniliselt*; nende relatsiooniliste, keskkonna poolt määratud omaduste alusel. Niiviisi individueerib väidetavalt mõtteid ja uskumusi rahvapsühholoogia ning see seletab seda, miks meile tundub tõepärane väita, et Oskari ja tema teisiku uskumused ja mõtted erinevad, ehkki neil on sama süntaktiline vorm. Kui sisu individueerida relatsiooniliselt, siis kaasub sisu keskkonnaga. See tähendab, et erinevus sisus eeldab vastavat erinevust keskkonnas, ehkki mitte iga keskkondlik muutus ei too enesega kaasa muutust sisus. Oluline järeldus nendest eksternalistlikest lugudest on väide, et *mõtte sisu ei kaasu subjekti siseseisunditega*. Nimelt kujutavad need mõttelised eksperimentid endast näidet olukorrast, kus subjekti füsioloogiline (või mikrostruktuurne) identsus ei taga sisu samasust. Seega, kui

---

³Algselt esitaski Putnam oma argumendi loomulike liikide kohta (näiteks “vesi”; vt Putnam 1999) ning Burge arutles sotsiaalselt määratletud mõistete üle nagu “artriit”. Burge'i anti-individualistlike seisukohtadega saab eesti keeles tutvuda artiklis Burge 2001.

sisu individueerida relatsiooniliselt, on võimalik olukord, kus esineb erinevusi sisus ilma erinevusteta subjekti mikrostruktuuris.⁴

Loomulikult sugeneb see eksternalistlik järeldus vaid juhul, kui eeldatakse ajuseisundite mitterelatsioonilist individueerimist. Kui ka ajuseisundeid individueerida relatsiooniliselt, siis saaks öelda, et erinevus keelekeskkonnas toob enesega kaasa ka erinevuse ajuseisundites, paralleelselt sisude erinevusega (vt Fodor 1987). Seega töötab eksternalistlik mõtteline eksperiment, mis viib järeldusele kaasumise luhtumisest, üksnes teisikute ajuseisundite identsuse eeldusel. Kuid see pole vastuargument, sest meil puudub selge ettekujutus sellest, mis võiksid olla relatsiooniliselt individueeritud ajuseisundid. Vastavalt levinud metafoorile peaksime siis ütleva, et ka ajuseisundid ei asu peas, kuid see lahendus ei tundu asjaosaliste filosoofide enamikule vastuvõetav.

2.2. Metodoloogiliselt solipsistlik psühholoogia

Enne kui saame lähemalt vaadelda Fodori argumenti ennast, on tarvis teha veel natuke eeltööd ning visandada taustaks ettekujutus psühholoogiast, mis on tema tekstides püsinud muutu-

---

⁴Gabriel Segal (2000) esines hiljuti arvestatava kriitikaga eksternalismi kohta. Nimelt esitab ta Putnami järeldusele vastuväite, et "tühje loomulikke liike" tähistavate mõistete korral (s.t kui neile mõistetele keskkonnas midagi ei vasta, nt "flogiston") on ometi võimalik seletada isiku käitumist viitega tema uskumustele, mis sisaldavad sellist tühja ekstensiooniga mõistet. Segali meelest ei saa eitada, et ka selle isiku uskumusel on sisu ning see peaks olema just kitsas sisu. Sellest aga tuletab ta ülesande eksternalistidele, kes peaksid seletama, miks peaks ka mitetühje mõisteid sisaldavat sisu individueerima relatsiooniliselt. Burge'i sotsiaalsele eksternalismile väidab Segal vastu, et kui isiku uskumused mingi nähtuse kohta on nii ekslikud, siis on loomulik arvata, et tal on näiteks teistsugune "sireli" mõiste, mis on selle sõnaga üksnes juhuslikult seotud, kui väita Burge'i kombel, et tal on sama mõiste mis meilgi, ainult et ekslikud uskumused. Et aga Fodor tunnistab eksternalismi rahvapühholoogilise sisu suhtes, siis ei mõjuta Segali argumentid siinse artikli arutluskäike, mille sihiks on vaadelda just nimelt Fodori lahendusi ning mitte võtta lõplikku seisukohta eksternalismi õigsuse küsimuses.

matuna vähemalt üheksakümnendate aastate alguseni.⁵ Tinglikult võib seda psühholoogiat nimetada *metodoloogiliselt solipsistlikuks*. See põhineb arvamusel, et teaduslik psühholoogia ei peaks tegelema seesuguste küsimustega nagu tõde, tähendus ja osutus. See arvamus pärineb vaimu esituslikust teooriast, mis väidab, et subjekti vaimsed protsessid kasutavad oma toimingutes olukorra esitust, mitte olukorda ennast. Viis, kuidas keskkonna tunnused on esitatud subjektis ning subjektile, määrab ära subjekti käitumise. Järgmiseks sammuks on arvamus, et esituse päritolu ei mängi rolli subjekti käitumise juhtimisel. See tähendab, et kui meil on kaks subjekti ning ühel neist on normaalse päritoluga esitused ja teise pähe on tehislilikul moel "istutatud" esimesega identsed esitused, siis ei ole erinevust viisis, kuidas maailm neile paistab. Seesugust arusaama psühholoogilisest funktsioneerimisest ei jaga mitte ainult ratsionalistid ja empiristid filosoofia ajaloos (vt Fodor 1980), vaid see oli levinud ka kognitiivse psühholoogia algusajal, näiteks Kurt Levini ja Leon Festingeri töodes.

Võib eeldada, et just selline ettekujutus psühholoogiast on aluseks ka Fodori keerukatele argumentidele individualismi kaitseks ning tema rõhuasetusele kaasumisteesile. Ühes oma varajases artiklis käesoleval teemal (Fodor 1980) tegi ta ettepaneku, et teaduslik psühholoogia võiks olla "metodoloogiliselt solipsistlik", see tähendab, et ta individueeriks vaimuseisundeid nende formaalsete omaduste alusel (milleks on eelkõige esituste põhjuslik roll), mitte nende semantiliste omaduste alusel (nt osutus). Fodor põhjendas oma ettepanekut sellega, et kuna on empiiriline tõsiasi, et vaimsed protsessid on formaalsed (mittesemantilised) protsessid, mis töötlevad esitusi nende mittesemantiliste omaduste alusel, siis peaks teaduslik psühholoogia tegelema üksnes seesuguste protsessidega, mis ei toetu semantilistele mõistetele. Selleks tuleb lähtuda viisist, kuidas on uskumuse objekt *subjektile esitatud*. See ei tähenda, et Fodori meelest ei individueerita rahvapsühholoogias sisu relatsiooniliselt — otse vastupidi, teda võib pidada lausa selle seisukoha veendunud kaitsjaks (vt ka Cain 2002: 154). Nimetatud seisukoht viibki laia ning kitsa sisu eristamiseni, mida vaatleme

⁵Fodori hilisemast meele muutusest ning rõhuasetuse teisenemisest tuleb juttu artikli lõpuosas.

järgmises osas. Erinevus on aga selles, et Fodori meelest peab kognitiivne psühholoogia kasutama seesuguseid seletavaid konstrukte, mis puudutavad vaid subjekti seesmisi omadusi.

Kogu see ajaloolist maiku sissejuhatus oli ühtlasi vajalik mõnede põhimõistetega seotud segaduste klaarimiseks. Hiljem mõistab Fodor (1987: 42) *individualismi* all seisukohta, et "psühholoogilisi seisundeid individueeritakse põhjusliku toime alusel". Ta hoiatab, et vastuseis individualismile võib sageda hoopis individualismi segiajamisest *metodoloogilise solipsismiga*. Viimane on vaade, mille kohaselt on individueerimine psühholoogias mitterelatsiooniline, see tähendab, et lähtutakse ainult subjekti seesmistest, formaalsetest omadustest. Individualism võib relatsioonilise individueerimisega (ning seega eksternalismiga) olla kooskõlas juhul, kui relatsioonilised omadused avaldavad mõju põhjuslikule toimele (Fodor 1987: 42). Terminoloogilises plaanis on oluline märkida, et selle sõnastuse järgi ei ole Fodori individualism põhimõtteliselt ühitamatu Burge'i (1986) *anti-individualismiga*. Burge'i individualismi sõnastus (1986: 3–4), millele ta vastandub — "isiku või looma kõigi vaimuseisundite (ja -sündmuste) vaimne loomus on selline, et indiviidi olemine seda liiki seisundites ning indiviidi füüsilise ja sotsiaalse keskkonna loomus ei ole teineteisega sügavalt ja individueerivalt seotud" —, sarnaneb Fodori mitterelatsioonilise metodoloogilise solipsismi kirjeldusega.⁶

2.3. Fodori argument: individueerimine põhjusliku toime alusel

Alles nüüd oleme teinud piisavalt eeltööd, et vaadelda Fodori lahendust eelkirjeldatud pingele rahvapsühholoogia ja kognitiivpsühholoogia taksonoomiate vahel. Eelnevalt sai viidatud ühele võimalusele sisu ja ajuseisundite kaasumise kaitsmiseks, nimelt ajuseisundite relatsioonilisele individueerimisele. Fodor ei poolda niivõrd lihtsalt vastust eksternalismi mõttelistele eksperimentidele, sest see ei sobiks kokku ka tema enda seisukohtadega.

---

⁶Seda väidavad ka näiteks Davies (1986: 267) ja Wilson (1995: 1–2).

Ka Fodori argumentis on tähtsal kohal eeldus, et keskkondlikud erinevused ei mõjuta ajuseisundite põhjuslikku toimet. Ajuseisundeid tuleb individueerida mitterelatsiooniliselt. Kuid asugem Fodori argumenti kallale. See pärineb tema *Psühhoosemantika* raamatust ning seisneb arutluses, et kuna teadustes individueeritakse omadusi alati individualistlikult ning kuivõrd psühholoogia tahab olla teaduslik, peavad psühholoogilised taksonoomiad austama individualistlikke mõõdupuid. Fodori enda tekstis on see arutus kõige kompaktsemalt esitatud järgmises lõigus:

[...] kui teid huvitab põhjuslik seletus, siis oleks hullumeelne eristada Oscari ja Oscar2 ajuseisundeid; nende ajuseisunditel on identne põhjuslik toime [*causal power*]. Sellepärast me individueerime ajuseisundeid individualistlikult. Ning kui teid huvitab põhjuslik seletus, oleks hullumeelne eristada Oscari ja Oscar2 *vaimuseisundeid*; nende vaimuseisunditel on identne põhjuslik toime. Kuid terve mõistus kasutab taksonoomiat, mis *eristab* Oscari ja Oscar2 vaimuseisundeid. Seega ei kõlba tervemõistuslik taksonoomia psühholoogia eesmärkide tarvis (Fodor 1987: 32).

Järgnevalt vaatlen seda arutlust lähemalt. Selguse huvides on mõttekas esitada see kolmeosalisena.⁷ Esimeses väideldakse individualismi kasuks psühholoogias, teises ajuseisundite mitterelatsioonilise individueerimise kasuks ning kolmas lisab sellele tulemusele eelduse vaimuseisundite kaasumisest ajuseisunditega ning tuletab vaimuseisundite mitterelatsioonilisuse. Argumenti esimene osa on järgmine:

- (a) Seletused teadustes on põhjuslikud ning teaduslikud taksonoomiad lähtuvad entiteetide põhjuslikust toimest.
- (b) Kognitiivne psühholoogia on teadus.

⁷Tuleb mainida, et Fodori tekst võimaldab seda argumenti esitada mitmel moel. Olen leidnud vähemalt kaks sellist sõnastust, mis erinevad natuke teineteisest, ning mõlemad erinevad ka siinsest esitusest. Wilson (1995: 32) esitab argumenti kuueastmelisena, on üldisem ning jõuab järeldusele, et "kognitiivteadused [...] peaksid tegelema üksnes seisundite ja protsessidega, mis on ise määratud indiviidi seesmiste füüsiliste omaduste poolt". Burge'i (1989) viieastmeline sõnastus on jäänud välja järelduse psühholoogilisest seletusest. Püüdsin konstrueerida argumenti viisil, mis oleks kõige lähedasem Fodori enda mõneti katkendlikule esitusele.

- (c) Seega, eeldades (a)–(b), peab kognitiivne psühholoogia individueerima oma konstrukte nende põhjusliku toime alusel. (*Individualism.*)

Teine osa lähtub esimese osa individualismi järeldusest.

- (c) Kognitiivne psühholoogia peab individueerima oma konstrukte nende põhjusliku toime alusel.
- (d) Mis tahes erinevus ajuseisundi relatsioonilistes omadustes, mis ei avalda mõju ajuseisundi põhjuslikule toimele, on teadusliku taksonoomia jaoks ebaoluline.
- (e) Faktid (keele)keskkonna kohta on relatsioonilised omadused, mis ei mõjuta ajuseisundite põhjuslikku toimet.
- (f) Seega, eeldades (c)–(e), ei tule ajuseisundeid individueerida relatsiooniliselt, kui soovitakse tegelda teadusliku psühholoogiaga. (*Ajuseisundite mitterelatsioonilisus.*)

Argumendi kolmanda osa, mis lähtub omakorda teises osas saavutatud tulemusest, võib kirja panna selliselt:

- (f) *Ajuseisundeid ei tule individueerida relatsiooniliselt, kui soovitakse tegelda teadusliku psühholoogiaga.*
- (g) *Vaimuseisundite põhjuslik toime kaasub ajuseisundite põhjusliku toimega. (Põhjusliku toime kaasumistees.)*
- (h) *Seega, eeldades (f)–(g), ei tule vaimuseisundeid individueerida relatsiooniliselt, kui soovitakse tegelda teadusliku psühholoogiaga. (Vaimuseisundite mitterelatsioonilisus.)*

Tuleb märkida, et argumendi esimene osa annab meile juba individualismi Fodori tähenduses, edasised osad aga tuletavad individualismi eeldusest niiaju- kui vaimuseisundite mitterelatsioonilisuse. Eksternalistid mäletatavasti nõustusid ajuseisundite mitterelatsioonilisusega, ent pidasid vaimuseisundite individueerimist relatsiooniliseks. Ka nemad ei pea tingimata *põhjusliku toime* kaasumisteesi tagasi lükkama,⁸ kuid nende meelest on relatsiooniliste omaduste varieerumine oluline. Fodori uudne käik on niisiis individueerimise seostamine põhjusliku toimega ning väide, et kõik, mis põhjuslikku toimet ei mõjuta, on teadusliku taksonoomia jaoks ebaoluline. Ta väidab, et *teisikute vaimusei-*

---

⁸Küll aga lükkavad eksternalistid tagasi väite, et sisu kaasub ajuseisunditega; nad ei individueeri sisu tema põhjusliku toime alusel.

sunditel on sama põhjuslik toime, ja ehkki nende uskumuste rahvapsühholoogiliselt mõistetud sisud erinevad, ei kujuta see endast olulist erinevust teadusliku taksonoomia seisukohast. Otsustavad ning vaieldavad komponendid esitatud arutluses on eeldus (a), mis võimaldab tuletada individualismi psühholoogia jaoks, eeldus (d), mis on otsustav samm ajuseisundite mitterelatsioonilisuse kaitseks, ning viimaks eeldus (g), põhjusliku toime kaasumistees, mis kujutab endast silda ajuseisundite ja vaimuseisundite vahel. Vaatlen järgnevalt neid eeldusi lähemalt.

Eeldus (a) väidab, et teaduslik seletus lähtub põhjuslikust toimest. Mida see tähendab? Selleks, et liigitada entiteete nende põhjusliku toime alusel, on tarvis kriteeriumi hindamiseks, millal on tegemist sarnase põhjusliku toimega ja millal on põhjuslik toime erinev. Ühe sellise kriteeriumi pakub välja Fodor (1991a). Nimelt tuleb kõigepealt esitada tingimused, mille korral põhjused erinevad. Fodori järgi on põhjused erinevad, kui neil on erinevad põhjuslikud omadused, s.t omadused põhjustada oma tagajärge. Lühidalt, põhjused erinevad siis, kui nende tulemuseks on erinevad tagajärjed.

Kuid need tagajärjed peavad olema *olulised*, sest vastasel korral võiks Fodori argumendile esitada vastuväite, et kuna teisekute vaimuseisundid viivad erinevale käitumisele, siis peab neil järelikult olema erinev põhjuslik toime. Näiteks Oskari soov näha sireleid viib tema kodukülas sirelite-nägemise käitumisele, kusjuures pealtnäha seesama teisik-Oskari soov Teisikmaal viib teisiksirelite-nägemise käitumisele. Sellisel juhul on Oskari ning teisik-Oskari vaimuseisunditel erinevad tagajärjed ning seega tuleks neid Fodori kriteeriumi järgi pidada erinevateks seisunditeks ja järelikult on psühholoogia taksonoomia hoopiski eksternalistlik. Mäletatavasti väitsid eksternalistid, et Oskari ja teisik-Oskari vaimuseisundid on erinevad (kuivõrd vaimuseisundite samasuseks on tarvilik nende sisu samasus), mitterelatsioonilise individueerimise pooldajad aga seevastu, et tegemist on sama tüüpi vaimuseisundiga. (Iseenesest ei oleks see järeldus veel vastuolus individualismiga Fodori mõttes, kuivõrd, nagu enne sai märgitud, on võimalik öelda, et tegemist on erinevusega relatsioonilistes omadustes, mis mõjutab põhjuslikku toimet.)

Fodori (1987) enda üks lahendusi sellele probleemile rõhutab asjaolu, et kaasumisteesi kehtides tuleks siis ka Oskari ning teisik-Oskari ajuseisundeid pidada erinevaks, kuid see käiks vastu eksternalistliku mõttelise eksperimendi ideele. Tuleb märkida, et sellise vastusega ei saa olla rahul, kuna eksternalism lükkab tagasi sisu kaasumise ajuseisunditel. Seega ei saa eksternalismile vastu vaieldes tugineda kaasumisteesile. Eksternalist võib niihästi vaimuseisundeid kui käitumist individueerida relatsiooniliselt ning sellest ei järeldu automaatselt ajuseisundite relatsiooniline indiviueerimine.

Tegelikult pole kaasumistees midagi muud kui hädaabinõu, mille eesmärgiks on muuta vaimne põhjuslikkus mõistetavaks. Kui eeldada, et vaimuseisundid põhjustavad käitumist, siis jääb see arusaamatuks, kui ei lisata edasist seletust vaimuseisundite põhjusliku toime päritolu kohta. Kaasumistees tuuaksegi mängu selle eesmärgiga ning väidetakse, et vaimuseisundite põhjuslik toime pärineb ajuseisundite põhjuslikust toimest. Samas ei ole kellelgi veel õnnestunud täpsemalt selgitada, kuidas see "pärimine" aset leiab. Veel enam, peale vaimse põhjuslikkuse tekitatud hädavajaduse muud põhjendust sellele teesile ei paista olevat. Kui aga osutub võimalikuks vaimset põhjuslikkust seletada ilma, et oleks tarvis eeldada kaasumist (vt Mölder 2003) ning kui eksternalistlik sisukäsitus on ise vastuolus kaasumisega, siis ei näe ma mingit põhjust kaasumisteesist kinnihoidmiseks. Ühtlasi ei näe ma mingit alust, miks peaksime tunnistama vastavat eeldust (g).

Naastes küsimuse juurde tagajärgede olulisusest, tõdeme, et Fodoril on sellele veel üks vastus. Tema *kontekstuaalse testi* idee, mis on leidnud elavat vastukaja, seisneb selles, et põhjuslikke tagajärgi tuleb hinnata *vastavalt kontekstile*, nii et kui teisik-Oskar soovib näha sireleid enda kontekstis, siis saab ta näha teisiksireleid, ning kui ta väljendaks seda soovi meie kontekstis, siis näeks ta sireleid. Ümberpöörduvalt kehtiks sama ka Oskari kohta. Vaimuseisundi (soov näha sireleid) põhjuslik toime osutub samaks, kui seda hinnata vastavalt kontekstile (Fodor 1991a: 8). Seega on meil argument selle väite kasuks, et teisikute vaimuseisunditel on ikkagi sama põhjuslik toime.

Ent kuidas nüüd tagada seda, et eri kontekstides hinnatud tagajärjed oleksid tõepoolest olulised? Ühel põhjusel võib olla terve hulk tagajärgi ning mitte kõik nendest ei ole põhjusliku rolli individueerimise seisukohast olulised. Teisisõnu, kui sündmusel c ilmnevad olukorras a tagajärjed e_1 , e_2 ja e_3 ning olukorras b tagajärjed e_1 , e_2 ja e_4 , siis kas tuleks sellest järeldada, et olukordades a ja b on meil tegemist kahe eri sündmusega, või tuleb sündmuse individueerimisel määravaks lugeda tagajärgi e_1 ja e_2 ning ülejäänud erinevusi eirata? Olulise tagajärje eristamiseks on Fodor (1991a) sõnastanud lisatingimuse. Selle kohaselt on tagajärjed olulised üksnes siis, kui seos tagajärje ja põhjuse vahel ei ole kontseptuaalselt *paratamatu* ning seda ei vahenda mingi muu kontseptuaalselt paratamatu seos. Fodori (1991a: 23) näiteks on planeediks-olemine. Planeediks-olemine on tema meelest kontingentselt seotud sellega, et planeedil on Kepleri orbiit, ning seetõttu võib Kepleri orbiidi omamist pidada planeediks-olemise põhjusliku omaduse oluliseks tagajärjeks, mis tähendab, et Kepleri orbiidi omamine läheb arvesse taksonoomiliselt olulise omadusena.

Fodori ettepanek seisneb niisiis selles, et põhjuslikult on olulised ainult kontingentsed seosed. Tema edasine väide on, et eksternalistlikud näited rikuvad seda nõuet. Kui eeldame, et erinevused teisikute käitumises pärinevad erinevustest nende uskumuste sisus, siis osutuvad need erinevused psühholoogia taksonoomia jaoks ikkagi *ebaoluliseks*, kuna siin on põhjuse ja tagajärje vahel tegemist kontseptuaalselt paratamatu seosega. Nimelt on eksternalistlikus mõttelises eksperimendis kontseptuaalselt paratamatu asjaolu, et seos sirelitega viib sireli-uskumustele ja seos teisiksirelitega viib teisiksireli-uskumustele ning need omakorda viivad paratamatult erinevale käitumisele (Fodor 1991a: 24). Seetõttu saabki Fodor väita, et erinevused keelekeskkonnas ei ole psühholoogia taksonoomia seisukohast olulised.

Kardan siiski, et seesama tingimus on vastuolus ka Fodori enda teooriaga. Nõudmine, et olulised tagajärjed oleksid kontseptuaalselt kontingentsed, on liiga tugev — selle järgi tuleks teaduslikust psühholoogiast välja visata igasugune käitumise tervemõistuslik seletus. Nimelt võib väita, et rahvapsühholoogia järgi on igasugune käitumine kontseptuaalselt seotud seda põhjustanud vai-

museisunditega. (Kui kontseptuaalselt paratamatu seose korral ei peeta teatavatel Hume'ist mõjustatud kaalutlustel lubatavaks üldse põhjustamisest kõnelda, siis võib viimases lauses asendada põhjustamise õigustamise või ratsionaliseerimisega.) Ühesõnaga, võib väita, et käitumise ratsionaliseerimiseks appi võetud vaimuseisundid on selle käitumisega kontseptuaalselt ning seega paratamatult seotud. Seda eelkõige nende rahvapsühholoogiliste reeglite tõttu, mille alusel vaimuseisundeid omistatakse vastavalt käitumisele. Sellised reeglid alustavad mingisugusest käitumuslikust eeldusest ja viivad teatud vaimuseisundite omistuseni, mille valgel muutub see käitumine mõistetavaks. Kui tunnistada seesugust ettekujutust rahvapsühholoogiast, siis on seos käitumise ja vaimuseisundite vahel kontseptuaalne ning siis ei saaks me seesugust seletuse tüüpi kasutada teaduslikus taksonoomias, kuivõrd Fodori kriteeriumist järgneb, et ükski käitumuslik tagajärg ei ole oluline ja kuulub seega kõrvaldamisele vastavalt põhimõttele, et ebaolulised relatsioonilised omadused ei mõjuta taksonoomia jaoks oluliste seisundite põhjuslikku toimet. Teisisõnu, Fodori argument eksternalismi vastu üldistub ning järelduseks on, et vaimuseisundeid ei saa pidada käitumise põhjuseks. Ilmselt ei ole Fodor valmis seesuguse järeldusega leppima.

Muidugi üldistub see argument üksnes eeldusel, et käitumine ja vaimuseisund on kontseptuaalselt seotud. Fodor ise lükkaks ilmselt selle eelduse tagasi. See eeldus on kaheldav põhjusel, et antud käitumine võib olla kooskõlas erinevate vaimuseisunditega. Aga kui me nüüd viimast vastuväidet tõsiselt võtame, siis peame väitma, et seos käitumise ja vaimuseisundite vahel ikkagi ei ole kontseptuaalne. See väide kehtib isegi siis, kui seos seisundi ja keskkonna vahel on kontseptuaalne, sest — nagu öeldud — eksternalist võib väita, et sama käitumistüüp on kooskõlas erinevate seisundite omistamisega. Sellisel juhul tekib aga jälle probleem Fodori argumentiga, kuna nüüd ei saa ta väita, et käitumuslikud erinevused on ebaolulised — osutub ju seos põhjuse ja tagajärje vahel kontingentseks! Fodori olulisuse kriteerium tekitab ühesõnaga *dilemma* — kas tunnistame, et seos vaimuseisundi ja käitumise vahel on kontseptuaalselt paratamatu, mis ühes Fodori argumentiga viib absurdsse tulemuseni, et psühholoogia ei saa

tegelda käitumuslike erinevustega, või peame seost vaimuseisundi ja käitumise vahel siiski kontingentseks, kuid sel juhul ei saa Fodor pidada (keele)keskkonnast tingitud erinevusi põhjuslikus mõttes ebaoluliseks ning ohtu satub individualism.

On avaldatud ka üldisemat sorti kahtlusi, kas Fodoril on üldse õigus toetuda kontseptuaalse seose mõistele, kuivõrd ta lükkab tagasi eristuse analüütilisuse ja sünteetilisuse vahel (vt Cain 2002: 168–169). Analüütilisuse teemat käsitlen ma lähemalt järgmises osas ning seal vaatlen ka seda argumenti.

Seega on alust arvata, et Fodori eeldused (d) ja (e) on vaieldavad. Kui põhjuslikke toimeid eristatakse nende oluliste tagajärgede alusel ning sellest tuleneb, et igasugune erinevus käitumises osutub ebaoluliseks erinevuseks, siis tundub viga peituvat olulisuse standardis. Kui aga olulisuse standard on vigane ning paremat meile pakutud ei ole, siis osutub eeldus (d) arusaamatuks, sest meil puudub vastuoludeta viis põhjuslike toimete määramiseks. Või teisest küljest: kui seos vaimuseisundi ja käitumise vahel on kontingentne, siis on ka iga Teisik-maa tüüpi olukorras väljenduva käitumiserinevuse korral tegemist põhjuslikult olulise erinevusega ja seega tuleb teisikute erineva käitumise põhjuseid otsida nende intentsionaalsete seisundite erinevast põhjuslikust toimest ning Fodor ei ole jõudnud soovitud tulemuseni.

Kuidas aga seondub see individualismiga, seisukohaga, mille järgi seisundeid individueeritakse põhjusliku toime järgi? Esiteks tuleb muidugi märkida, et see probleem jätab ka individualismi teesi enda sisu lahtiseks. Sest mida ikkagi tähendab individueerimine põhjusliku toime järgi, kui põhjuslikke toimeid endid ei ole võimalik rahuldavalt määratleda? Argumendi teises osas Fodor teatavasti juba eeldab individualismi — ta ütleb, et ehkki individualism on ühitatav relatsioonilise individueerimisega, ei järeldu eksternalistlikest mõttelistest eksperimentidest, et sisu individueerimine ise peaks olema relatsiooniline. Argumendi esimene osa, nii nagu ma selle esitasin, annab meile ka teatud argumendi individualismi kaitseks, ent seal esitatud arutluskäik on väga kaheldav. Mõte on lihtsalt selles, et kuivõrd psühholoogia on teadus ning teadusliku taksonoomia aluseks on põhjuslik toime, siis peab ka psühholoogia individueerima seisundeid põhjusliku

toime alusel. Arutluskäik on kaheldav eelkõige seepärast, et mitte kõik teadused ei tegele põhjuste avastamisega. Leidub teadusi, kus tegeldakse struktuursete ja teleoloogiliste seletustega; näiteks psühholoogias on levinud funktsionaalsed seletused. Teiseks leidub teaduslikke taksonoomiaid — näiteks bioloogias —, mille aluseks ei ole põhjuslik toime (Wilson 1995). Kolmandaks võib öelda, et teaduslikkus on sotsiaalne või sotsioloogiline omadus. Miski on teadus siis, kui teda peetakse selleks teatud ühiskonnas teatud ajaperioodil. Ei pruugi leiduda tarvilikke ning piisavaid tingimusi selleks, et miski saaks olla teadus, ja isegi kui selliseid leidub, ei ole individueerimine põhjusliku toime alusel tarvilikuks tingimuseks. Neid kaalutlusi arvestades tuleb lükata tagasi eeldus (a) ning pidada argumenti, et olemaks teadus, peab psühholoogia olema individualistlik, nõrgalt põhjendatuks.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Fodori argument individualismi kaitseks psühholoogias on kritiseeritav kolmest aspektist. Esiteks on kaheldav eeldus (a), et teaduslik seletus piirdub alati üksnes põhjuslike toimete esitamisega. Teiseks on Fodori katse põhjusliku toime mõistet täpsemalt määratleda problemaatiline. Tal kas ei õnnestu näidata, et põhjuslikku toimet mittemõjutavad relatsioonilised omadused on teadusliku taksonoomia jaoks ebaolulised (eeldused d ja e), või peab ta loobuma individualistlikust põhimõttest, et teisikute vaimuseisunditel on sama põhjuslik toime. Kolmas kriitika seondus kaasumisteesiga (g) ja selle mõtte oli, et kaasumisteesi ennast tuleb põhjendada ning seda saab kasutada pigem vaimse põhjuslikkuse probleemi püstitamiseks kui selle lahendamiseks.

III. KITSAS SISU

Piirdunuks Fodor üksnes seisundite põhjusliku toimega psühholoogilises seletuses, loobunuks ta sisu mõistest psühholoogias täielikult ning jäänuks kindlaks individueerimisele põhjusliku toime alusel. Sellise võimaluse näiteks on Stephen Stich (1983), kes on kaitsnud seisukohta, et teaduslik psühholoogia peab in-

dividueerima seisundeid üksnes nende süntaktiliste⁹ omaduste kaudu ning ignoreerima mis tahes semantilisi ja esituslikke erinevusi. Ent Fodori realism propositsiooniliste hoiakute suhtes sunnib teda otsima kooskõla teadusliku psühholoogia ning rahvapsühholoogilise sisukäsitluse vahel, teisisõnu, ühitama vaimu formaal-süntaktilist ja esituslikku teooriat.

Oma artikli "Modaalne argument kitsa sisu kaitseks" (1991a) lõpetab Fodor sõnadega, et individualist eeldab teisikute puhul vaimuseisundite samasust, kuid neid seisundeid ei saa pidada samaks, kui neil pole sama sisu. Seda rolli aga ei saa täita eksternalistlikult mõistetud sisu, see tähendab sisu, mis sõltub olemuslikult välistest teguritest, sest siis osutuksid seisundid erinevaks. Tuleb otsida pigem sisu mõistet, mida individueeritakse *kitsalt*. See ei tähenda sisu individueerimist põhjusliku toime alusel, kuna, nagu juba märgitud, on seesugune individueerimine kooskõlas relatsioonilise individueerimisega (kui relatsioonilised omadused mõjutavad põhjuslikku toimet). Kitsas individueerimine tähendab aga mitte-relatsioonilist individueerimist, millega määratletakse seesugune sisu, mille identsus ei sõltu välismaailmast. Kitsas sisu on niisiis sisu, mis kaasub sellega, mis on isiku peas, vastandina sellele, mis asub teda ümbritsevas keskkonnas. Ette rutates märgin, et jõuan selles osas arvamusele, et niiviisi mõistetud kitsal sisul ei olegi iseseisvaid identsustingimusi. Järgnevalt püüan seda vaadet põhjendada.

3.1. *Blocki dilemma: süntaks või holism*

Kitsas sisu on seletuslik konstrukt, mis peab olema ühtaegu esituslik ja põhjuslik. Ta on *kitsas* selles mõttes, et ta ei sõltu vaimusei-

---

⁹Filosoofide kõnepruugis tähendab süntaktiline omadus lihtsalt formaalset omadust; seda vastandatakse semantilisele omadusele, mis seondub tõe ning tähendusega; süntaktiline on ühesõnaga sümboli vorm, vaa-delduna eraldi tema sisust ehk sellest, mida ta sümboliseerib. Süntaksi all mõeldakse seega mingi eksemplari formaalset struktuuri. See erineb süntaksi keeleteaduslikust mõistest, mis seondub pigem lauseehituse ja grammatikaga. Keeleteadlastele on näiteks nimisõna süntaktiline kategooria, filosoofide jaoks on nimisõnal niihästi süntaktilisi (vorm) kui semantilisi omadusi (osutus ning mõnede meelet ka tähendus).

sundite välistest seostest, nii et nendel, kellel on samad seesmised omadused, on ka sama kitsas sisu. Sellisena peab ta sobima kognitiivpsühholoogia otstarbeks. Teisalt peab kitsas sisu olema ühtlasi ka *sisu*, sest muidu tuleb loobuda vaimu esituslikust käsitlusest. Sissejuhatuses viidatud probleem esituslikkuse ja põhjuslikkuse vahekorra on kitsa sisu kaudu sõnastatav järgmiselt: kuidas saab kitsas sisu olla ühtaegu kitsas ja sisu?

Ühe võimaliku lahenduse sellele pingele pakkus Fodor välja oma raamatus *Psühhosemantika* (Fodor 1987: 47) ning seda käsitlust nimetakse kitsa sisu *kujutusteooriaks*.¹⁰ Tuleb kohe märkida, et Fodori teooria on ainult üks võimalikest kitsa sisu teooriatest ning käesolevas artiklis piirdun ainult selle käsitlemisega. Seega ei järeldu siin esitatud kriitikast Fodori käsitluse aadressil, et mõni teistsugune kitsa sisu kontseptsioon ei võiks olla kaitstav.

Kujutusteooria on seotud eelnevalt käsitletud kontekstuaalse testi ideega. Nimelt on selle kohaselt kitsas sisu funktsioon (ehk "kujutus" matemaatilises mõttes) mõtte või lausungi kontekstist tema tõetingimustesse. Teisiti väljendatult on kitsas sisu funktsioon kontekstist laia sisusse. Näiteks Oskari ja teisik-Oskari süntaktiliselt samane mõte, mis meie keeles väljendatult kõlaks "sirelid lõhnavad hästi", omandab Oskari puhul Maal laia sisu **SI-RELID LÕHNAVAD HÄSTI** ning teisik-Oskari puhul Teisikmaa kon-

---

¹⁰Inglise keeles *mapping theory of narrow content* (vt Block 1991). Samasuguse käsitluse esitas indeksikaalide tähenduse määramise kohta David Kaplan (1989, orig. 1977). Kaplani järgi on väljendi keeleliseks tähenduseks tema karakter: see on funktsioon, mis määrab väljendi sisu või osutuse vastavalt tema esitamise kontekstile. Näiteks puhta indeksikaali "mina" karakteriks on funktsioon, mille väärtuseks igas kontekstis on see, kes iganes lausub seda väljendit selles kontekstis. Demonstratiivide nagu näiteks "tema" või "see" korral on Kaplani järgi osutuse määramiseks vajalik veel ka demonstratiivne akt. Enne Fodorit on samalaadse teooria esitanud ka White (1982), kelle "osalise karakteri" teooria on keerukam, sest ta eristab "omandamise konteksti" ja "esinemise konteksti" ning käsitleb osalist karakterit kõrgema astme funktsioonina, mis seab omandamise konteksti vastavusse funktsiooniga, mis viib esinemise kontekstist laia sisusse.

tekstis laia sisu TEISIKSIRELID LÖHNAVAD HÄSTI.¹¹ Kitsas sisu on sisu niivõrd, kui ta vastavalt kontekstile määrab ära mõtte laia sisu, mis on tõeliselt esituslik ja relatsiooniline. Väljaspool konteksti on ta lihtsalt küllastamata funktsioon ning seda ei saa väljendada üheski keeles, sest juba väljendamise akt ise määraks ära funktsiooni konteksti ning siis ei oleks meil tegemist enam kitsa sisuga (vt Fodor 1987: 50). Väljaspool konteksti ei ole kitsas sisu seega üldse sisu.

Ned Block (1991) on väitnud, et sellisena ei ole kujutusteooria piisavalt täpselt välja töötatud, et seda saaks adekvaatselt hinnata. Kuid ta väidab ka seda, et paraku annaks iga mõistlik katse kujutusteooriat lähemalt määratleda tulemuseks seesuguse kitsa sisu mõiste, mida ei saa psühholoogilises seletuses kasutada nii, nagu Fodor seda ette kujutab¹²: kitsas sisu osutub kas süntaksiks või holistlikuks. Sellist võimaluste paari nimetatakse Blocki dilemmaks ning järgnevalt vaatlen seda arutlust lähemalt.

Block (1991) alustab kujutusteooria täpsustamist konteksti mõiste täpsustamisega. Kuna konteksti ülesandeks on mõiste osutuse fikseerimine, siis eeldab Block, et tegemist peab olema keele omandamise kontekstiga. Kui nõnda, siis oleks funktsiooni väljundiks see tõetingimus, mis oleks mõttel või lausungil normaalkontekstis, kus omandati keel, milles mõtet või lausungit väljendatakse (Block 1991: 37). Kujutusteooria selle variandi kohaselt oleksid süntaktiliselt identsete väljendite lausungitel erinevad tõetingimused, kui nende omandamise kontekst on erinev. Oletame, et lausungi "Paistab, et sajab" tõetingimuseks (ning laiaks sisuks) on PAISTAB, ET SAJAB. Teises keele omandamise kontekstis võib sellel lausungil olla hoopis teine lai sisu, näiteks TALV ON LÖPUKS OMETIMÖÖDAS. Kui neil lausungitel peab olema sama kitsas sisu, siis mis võiks see olla? Ainus ühine aspekt neil lausun-

¹¹Olen siin artiklis võtnud omaks tava tähistada tõetingimuslikku sisu väikeste trükitähtedega, kui seda ei väljendata et-kõrvallausega, ning lauseid ja mõisteid nende mainimise (ja mitte kasutamise) kontekstis jutumärkidega. Näiteks: mõiste "kass" sisuks on KASS; või "leib on laual" on tõene parajasti siis, kui LEIB ON LAUAL.

¹²Viimane laiend on oluline, kuna Blockile endale on kitsa sisu holistlik arusaam vastuvõetav; Fodor seevastu peab holismi ja psühholoogilist seletust ühitamatuks.

gitel (ning vastavalt ka Oskaril ja teisik-Oskaril) on nende lausungi vorm, selle *süntaks*. Kuid siis mängib laia sisu määramisel otsustavat rolli hoopis kontekst, mitte midagi kitsast, mis asuks peas ning omaks rolli psühholoogilises seletuses. Selles mõttes ütleb Block (1991: 43), et “kitsas sisu variseb kokku süntaksiks”. Ent kui kitsas sisu pole muud kui lausungi või mõtte süntaks, siis on süntaks liiga jämedakoeline, et seda vastavalt Fodori eesmärgile kasutada sisu-hõlmavas seletuses. Sama süntaksiga objektidel võivad nimelt olla erinevad käitumuslikud tagajärjed. Nagu ilmnes eelmisest näitest, võib sama süntaksiga mõttekeele lausel “Paistab, et sajab” olla isiku jaoks kaks eri tähendust, mis võib anda alust erinevaks käitumiseks. Nimetatud probleem kitsa sisu kui süntaksi jämedakoelisusega on Blocki dilemma esimene haru.

Teine võimalik viis kitsa sisu määratlemiseks sisaldaks samuti omandamise konteksti, kuid lisaks sellele funktsionaalse samasuse nõuet. See tähendab, et kitsast sisu määratletakse vaid siis, kui kontekst on fikseeritud ning isikud on funktsionaalse ülesehituse poolest teisikud (Block 1991: 39). Kuid selle võimaluse probleemiks on Blocki järgi see, et kitsas sisu osutuks alati samaks, kui kontekst on sama ning isikud funktsionaalselt identsed. Viimane tingimus tähendab isikute igakülgset funktsionaalset identsust, mitte ainult osalist sarnasust. Sellist sisu mõistet ei saaks jällegi kasutada psühholoogilises seletuses, kuna ta ei ole üldistatav, nagu psühholoogilised seadused peavad olema. Probleem on selles, et kuna tegelikult ei ole isikud kunagi funktsionaalselt identsed, siis ei saaks kahel isikul kunagi olla sama kitsas sisu. Kui aga nii, siis puudub kitsa sisu mõistel igasugune seletuslik väärtus.

Nimetatud versiooniga on seotud Blocki dilemma teine haru — *holism*. Block vaatleb veel ühte, kujutustestooriast erinevat, järeldusliku rolli semantikast mõjutatud kitsa sisu kontseptsiooni. Järeldusliku rolli semantika määrab mõiste sisu järeldusseoste kaudu, milles see mõiste esineb. Analoogiliselt esitatakse kitsas sisu, määratledes kõik järelduslikud rollid, mis mõttekeele väljendi eksemplaril on isiku üldises psühholoogilises struktuuris. Selle vaatekoha järgi osutub kitsas sisu olemuslikult holistlikuks. Seda arusaama kitsast sisust pooldab Block (1991; 1995) ise, ta on nimelt seisukohal, et kui üldse leidub kitsas sisu, siis saab see

olla ainult holistlik. Ent kui kitsas sisu on holistlik, siis on samamoodi väheusutav, et kaks kitsast sisu osutuksid eales identseks, kui võrd isikute üldine psühholoogiline struktuur ei ole identne. Sellisel juhul aga ei saa leiduda üldisi psühholoogilisi seadusi, mis rakenduksid isikutele seetõttu, et neil on sama kitsas sisu. Kuna Fodor soovib kasutada kitsast sisu psühholoogilises seletuses, siis ei saa ta holistliku kitsa sisu kontseptsiooniga leppida. See ongi Blocki dilemma — kitsas sisu osutub süntaktilisena kas liiga jämedakoeliseks, nii et sama sisu võib viia erineva käitumiseni, või hoopis vastupidi, holistlikult määratuna, liiga peenekoeliseks, nii et üldised psühholoogilised kitsast sisu hõlmavad seadused muutuvad võimatuks.¹³

3.2. Holism ning analüütilisus

Selles osas vaatlen lähemalt põhjusi, miks Fodorile ei ole kitsa sisu holistlik käsitlus vastuvõetav. See on oluline, sest nimetatud põhjused on aluseks laialtlevinud vastumeelsusele holismi suhtes. Lühidalt öeldes on probleem selles, et holistlik individueerimine on liiga peen, nii et lõpuks ei saa kahele eri isikule omistada sama liiki sisu. Kuidas aga sugeneb niisugune tagajärg kitsa sisu järelalusliku rolli käsitlusest? Fodor ja Lepore (1991) on esitanud järelalusliku rolli semantika tänaseks juba klassikalise kriitika, mida siinkohal tutvustangi.¹⁴

Järelalusliku rolli teooria peab tegema vahet seostel või rollidel, mis määravad kitsa sisu, ning nendel, mis ei määra. Algselt esitati järelalusliku rolli semantika avaliku keele lausete tähenduse tarvis ning kitsa sisu korral on tegemist selle rakendamisega keelelt mõtlemisele. Keele korral vastab eristus kitsast sisu konstitueerivate ja ülejäänud seoste vahel eristusele mõiste tähenduse

¹³Muidugi kehtib see järelalus üksnes Fodori tüüpi kitsa sisu probleemata korral. Peale selle leidub veel teisigi kitsa sisu kontseptsioone, mille käsitlemine jääb sinise artikli raamidest välja.

¹⁴Fodori ja Lepore'i argumente järelalusliku rolli semantika vastu olen käsitlenud põhjalikumalt artiklis Mölder 1999. Seal vaatlen lähemalt ka Fodori (1998) uusimaid vaateid mõistete teooriatele, mida ma siin ei käsitle.

suhtes analüütiliste ning sünteetiliste lausete vahel. Fodor ja Lepore eeldavad nüüd, et Quine (1999) näitas otsustavalt, et vahe-tegu analüütilise ja sünteetilise vahel ei ole võimalik.¹⁵ Niisiis peaks järelalusliku rolli teooria kaitsja näitama, millisel alusel saab ta eraldada välja need nn analüütilised järelaluslikud rollid, mis määravad kitsa sisu. Kui seda teed ei peeta võimalikuks, siis jääb lahenduseks pidada kõiki järelalusseoseid kitsa sisu suhtes konstitutiivseks, see aga tähendabki kitsa sisu holistlikku määratlust. Paraku on selle sammu tagajärjeks asjaolu, et kitsas sisu muutub iga kord, kui muutub mis tahes järelalusseos, ning see tähendab, et ei ole võimalik väita, et kahel isikul on sama liiki kitsas sisu, sest kunagi ei kattu nende puhul kõik järelalusseosed. Olukord on veelgi hullem: ka ühe isiku korral ei ole võimalik öelda, millal on tegemist sama kitsa sisuga, kuna võimalikud järelalusseosed, millesse isiku mõisted võivad astuda, ei ole sugugi fikseeritud. Piisab, kui isik omandaks mõned uued uskumused. Seega ei ole ka võimalik sõnastada üldisi psühholoogilisi seadusi, mis rakeduksid meile tänu sellele, et meil on seesama kitsas sisu (Fodor 1990: x–xi). Kitsa sisu samasus aga oligi see intuitsioon, mis selle mõiste kasutuselevõttu esmajoones ajendas — mäletatavasti oli sooviks määratleda esituslik aspekt, mis on ühine eksternalistlike mõtteliste eksperimentide teisikutele, kelle mõtete lai sisu erineb.

Block (1993) vastab sellele, et kitsa sisu järelalusliku rolli teooria ei pea sugugi muretsema analüütilisuse pärast. Ehkki kitsad (s.t peasisesed) järelalusseosed konstitueerivad tema arva-

---

¹⁵Analüütilisuse tagasilükkamine Fodori poolt on vastuolus tema toetumisega kontseptuaalse seose mõistele, mida mainisin eelmises osas. Nimelt väitis Fodor, et põhjuslik seos ei saa olla kontseptuaalne ning et seos keskkonna ja sisu vahel on kontseptuaalne; seega ei ole seal tegemist põhjusliku seosega. Kui kontseptuaalse seose all mõelda seost, mis on tõene üksnes tänu selles sisalduvatele mõistetele, siis on kontseptuaalne seos analüütiline. Vastuolu saab ilmselt vältida öeldes, et nime-tatud kontseptuaalne seos on aprioorne, s.t ei pärine kogemusest, kuid sellisel juhul tuleb aprioorse teadmise mõistet määratleda viisil, mis ei eelda analüütilisust, s.t mis ei eelda, et see teadmine pärineks üksnes mõistetevaheliste seoste vaatlusest, ning ma ei ole kindel, kas see on võimalik.

tes kitsa sisu, ei tähenda see, et need seosed peaksid olema sisu suhtes analüütilised. Asi on selles, et analüütilisus on seotud tõega — lause on analüütiline siis, kui ta on tõene ainuüksi oma tähenduse tõttu —, kuid kitsal sisul puuduvad Blocki jaoks igasugused tõetingimused.

Ent probleemid selle vastusega pärinevad Blocki kitsa sisu kontseptsioonist. Isegi kui eeldada, et tal on õigus ning kitsa sisu määratlemine ei eelda analüütilise-süntheetilise eristust, jäävad ikkagi vastamata holismi tõstatatud probleemid. Samuti jääb ebaselgeks, kuidas saab kitsas sisu fikseerida laia, tõetingimusliku sisu, kui tal endal tõetingimused puuduvad. Kui kitsas sisu pole muud kui järelenduslike rollide kogum, mis ei eelda isegi mitte maailma olemasolu, siis tundub väga raske seletada, kuidas seondub ta laia sisuga, mis määratletakse viitega maailmas leiduvale.

3.3. *Laija sisu asümmeetrilise sõltuvuse teooria*

Kuid millise seisukoha võtab Fodor ise Blocki dilemma suhtes? Eelmisest osast peaks olema selge, et Fodor ei ole nõus kitsa sisu holistliku määratlusega, mis Blocki meelest oleks ainuke vähegi vastuvõetav võimalus. Kas käsitab ta kitsast sisu pelga mõttekeele lause süntaksina?

Fodori (1991b: 265) vastuseks Blockile on väide, et kitsa sisu mõiste kasutamine ei kohusta veel pooldama järelendusliku rolli semantikat. Sisemise järelendusliku rolli olemasolu võib olla kitsenduseks kitsa sisu omamisele, kuid sellepärast ei pea kitsas sisu ise veel olema järelenduslik roll. Fodor lausub, et

“[---] kujutusteooria pooldaja võib lubada, et leiduvad igasugust liiki tuumakad sisemised kitsendused, mis peavad olema rahuldatud selleks, et kellelgi saaks olla kitsas mõiste X, nende seas ka igasugust liiki järelendusliku rolli tingimused, ning ikka väita, et kitsaid mõisteid individueeritakse kujutuste kaudu; seega on loogiliselt võimalik omada mõisteid ilma, et omataks järelenduslikke rolle; seega ei ole mõistete individueerimise tingimused holistlikud isegi siis, kui järelenduslikud rollid seda on” (Fodor 1991b: 266).

Fodor arendab kitsa sisu kontseptsiooni edasi oma laia sisu teooria raames. Seetõttu tuleb kitsa sisu mõistmiseks tutvuda ka tema vaadetega laia sisu kohta. Fodori spetsiifilist laia sisu teooriat

nimetatakse *asümmeetrilise sõltuvuse* teooriaks. Lühidalt saab selle teooria kokku võtta kahe lausega. Mentaalse esituse lai sisu pärineb selle koostisosade (mõistete) sisust. Selleks on informatsioon, mida mõisted kannavad, ning see sõltub nendest entiteetidest, millega nad seaduspäraselt koos esinevad. Fodor esitab oma teooria¹⁶ mõistete sisu kohta järgmiselt:

Mõistel "x" on sisu X ehk mõiste "x" tähendab X, kui "x" on lukustunud¹⁷ omadusse X, ja see on nii juhul, kui:

- (a) see on *ceteris paribus*'e seadus, et omaduse X instantsid põhjustavad mõiste "x" eksemplare
- (b) mõned mõiste "x" eksemplariid on tegelikult põhjustatud omaduse X instantside poolt
- (c) kui mõiste "x" eksemplariid on põhjustatud mõne teise omaduse Y instantside poolt, siis sõltub see asümmeetriliselt seadusest, et omaduse X instantsid põhjustavad mõiste "x" eksemplare.

Niisugune käsitus rõhutab mõistete ja omaduste asümmeetrilist koosinemist, erinevalt nn naiivsetest laia sisu põhjuslikest teooriatest, mis jäid hätta *disjunktsiooni* probleemiga. Nimelt kui piirduda pelgalt esimese klausliga, siis ei ole võimalik teha vahet, kas sisuks on X või hoopis X-VÕI-Y. Asi on selles, et näiteks mõiste "koer" eksemplar võib teatud tingimustes saada põhjustatud ka suure kassi poolt. Sellisel juhul on põhjuslik siseteeooria sunnitud tunnistama vastuvõtmatud tagajärge, et mõiste "koer" tähenduseks ei ole mitte KOER, vaid KOER-VÕI-SUUR-KASS. Fodori asümmeetrilise sõltuvuse teooria on mõeldud just selle olukorra vältimiseks. Tänu kolmandale klauslile saab ta öelda, et mõiste "koer" tähenduseks on KOER, kuna koer-olemise omaduse esinemine põhjustab mõiste "koer" eksemplari, kui suurkass-olemise omaduse esinemine seda ei põhjusta, aga mitte vas-

---

¹⁶Teooria esialgne vorm on esitatud raamatus Fodor 1987 (ptk 4). Siin toetun ma selle edasiarendatud variandile (vt Fodor 1990: ptk 4, iseäranis lk 121–122).

¹⁷"Lukustumise" metafoor pärineb Loeweri ja Rey sissejuhatusest Fodori vaateid käsitlevale kogumikule (Loewer, Rey 1991: xxvii) ning väljendab esitusliku sisu seaduspärasust ja põhjuslikku sõltuvust keskkonna omadustest.

tupidi. See tähendab, et mõiste “koer” eksemplariid sõltuvad asümmeetriliselt koer-olemise omaduste instantsidest, mitte teisest omadusest, mille instantsid võivad juhuslikult põhjustada mõiste “koer” eksemplare.

Selle käsituse taustal arendab Fodor edasi oma seisukohti kitsa sisu asjus. Nüüd väidab ta, et kitsas sisu kujutab endast *mentaalset esitust süntaksit* koos selle *arvutusliku mehhanismiga*, mis määravad ära laia sisu, s.t määravad ära, milliste entiteetidega mentaalne esitus koos esineb. Fodor (1991b: 269) ütleb, et isikutel on sama kitsas sisu juhul, kui “neil on sümboli-ja-mehhanismi paar, mis valib välja sama hulga omadusi samas maailmas hulgas”. Niisiis, kui meil on süntaktiliselt individueeritud sümbol “sirel” ning vastav mehhanism, siis Maal esineb see koos sirel-olemise omadusega ning Teisikmaal koos teisiksireli omaduse instantsiga. Selles konstruktsioonis ei ole kitsa sisu identsus määratud järeldusliku ega funktsionaalse rolli samasusega nagu Blocki käsituses, vaid vastupidi — kaks mehhanismi on funktsionaalselt samaväärsed, kui nad määravad ära sama laia sisu samas maailmas. Kitsa sisu identsus konstrueeritakse seega välja laia sisu identsusest. Kui kahel isikul on sama lai sisu, siis on neil sama kujutus kontekstist maailma omadustesse, ja kui neil on sama kujutus, siis on neil ka sama kitsas sisu, ehkki selle kujutuse tegelikud mehhanismid võivad erineda.

See kujutusteooria variant ei ole haavatav Blocki vastuväidete poolt, kuna süntaks-mehhanism-tüüpi kitsas sisu ei ole pelgalt süntaktiline ega ka holistlik. Kuid tal paistab olevat teist laadi puudus. Nimelt ei ole esitatud võimalust kitsa sisu määratlemiseks solipsistlikult, ilma maailma vaatamata. Ehkki see ettepanek suudab seletada olukorda, kus teisikutel on erinev lai sisu ning sama kitsas sisu (kuivõrd erinevuse põhjuseks on maailm, milles süntaks ja mehhanism omadused välja valivad), tekib probleem vastupidise olukorraga. Kui kitsa sisu identsus sõltub niimoodi laia sisu identsusest, siis ei ole võimalik olukord, kus kahel isikul on sama lai sisu ja erinev kitsas sisu.¹⁸ Oletame näiteks, et üks ajakirjanik mõtleb mõtet, mida võiks väljendada kui “vabadusvõitlejad kuku-

¹⁸See on nn Frege tüüpi olukord, mida käsitlen pikemalt järgmises osas.

tasid isevalitseja” ning veidi teistsuguste poliitiliste vaadetega ajakirjanik on veendunud mõttes, mida ta väljendaks kui “mässajad võtsid võimu”. Oletame veel, et nendele mõtetele vastab maailmas täpselt seesama olukord, s.t et maailmas kuuluvad selle mõtte ekstensiooni needsamad omadused. Seega seonduvad nimetatud ajakirjanike peas olevad esitused ja nendega ümberkäimise mehhanismid sellesama laia sisuga. Ning seega peaks neil olema vastavalt Fodori kriteeriumile ka seesama kitsas sisu, kuivõrd laia sisu samasus tähendab tema järgi ka kitsa sisu samasust (ehkki laia sisu erinevus ei tähenda veel kitsa sisu erinevust, mille näiteks on Teisikmaa juhtum). Kuid see järeldus on kindlasti vastuvõtmatu, kuna tundub ilmne, et need ajakirjanikud erinevad teineteisest millegi poolest ning nende mõtetel võivad kindlasti olla erinevad käitumuslikud tagajärjed. Fodor võiks muidugi siinkohal vastu väita, et antud juhul on tegemist süntaktiliste erinevustega kahe mõtte vahel. Sellele võiks omakorda vastata, et esiteks on siis raske seletada, miks peaksid need erineva süntaksiga esitused valima välja sama laia sisu, ning teiseks ei tundu tõenäoline, et erinevus nende kahe mõtte vahel on üksnes süntaktiline erinevus. Probleem on ilmselt selles, et Fodor arendas oma kitsa sisu kontseptsiooni välja, käsitlemaks Teisikmaa tüüpi olukorda, kus meil on tegemist sama kitsa sisu, kuid erineva laia sisuga. Ent see kontseptsioon satub raskustesse vastupidise olukorraga, kus meil on erinev kitsas sisu, kuid sama lai sisu. Nimelt on kitsa sisu määratlus muudetud ülemäära sõltuvaks laiast sisust ning see kitsa sisu mõiste osutub varjatult eksternalistlikuks. Ma naasen nende kahe olukorra tüübi juurde järgmises osas, kus vaatlen Fodori katset seletada neid ilma kitsa sisu mõisteta.

Teiseks võib küsida, kas Fodori uus teooria kitsa sisu suhtes ikka kujutab endast adekvaatset sisukäsitust psühholoogilise seletuse tarbeks. Kui psühholoogiline seletus saaks viidata üksnes sümboli ja mehhanismi paarile, siis tundub, et lähevad kaotsi mitmed üldistused, mida saaks teha just nimelt sisu mõistet hõlmates. Aga siis ei ole muud võimalust, kui hõlmata ikkagi laia sisu, mitte kitsast sisu, sest sümbol koos mehhanismiga ei ole esituslik konstrukt, s.t ta ei seleta, miks esitatakse just sisu KOER ja mitte mõnda muud. Viitamine asjaolule, et isiku peas on sümbol, mille formaal-süntaktilisteks omadusteks on “koer” ning mingisugune

salapärane mehhanism, mis selle koer-olemise omadusega seostab, jääb rahuldavast seletusest paraku veel kaugele.

Ma ei tungi sügavamalt küsimusse, kas see kitsa sisu mõiste on vastuvõetav, kuna Fodor on nende ettepanekute juurest edasi liikunud ning käsitleb viimasel ajal psühholoogia arvutuslike ja intentionaalsete aspektide ühendust ilma kitsale sisule toetumata. See uuem käsitlus tuleb vaatluse alla järgmises osas. Soovin kitsast sisu käsitleva osa lõpetuseks märkida veel seda, et vaimuseisundite kitsa sisu küsimus ei ole päris analoogiline küsimusega, kas keeleväljenditel on fregelik mõttekus [*Sinn*], ehkki neil on omavahelisi sarnasusi. Seega ei ole mõttekuse mõiste poolehoidjad sunnitud kitsast sisu kaitsma ja vastupidi. Putnam (1975) esitas oma mõttelise eksperimendi justkui fregeliku seisukoha kriitikana, eesmärgiga näidata, et “see, mis on peas”, ei määra osutust. Kuid esiteks ei asunud fregelik mõttekus vaimuseisundina peas, vaid oli sama objektiivne kui osutuski, vaimuseisundiks oli pigem mõttekuse haaramine. Fodori kitsa sisu käsitus erineb fregelikust mõttekusest veel ka selle poolest, et kui Fregel määras mõttekus osutuse, siis kitsas sisu ei määra laia sisu — muidu ei oleks võimalik, et teisikutel on sama kitsas sisu, kuid erinev lai sisu. Fodori kitsas sisu määrab laia sisu ainult koos kontekstiga (vt Cain 2002: 172). Teiseks, isegi kui seisukoht, et mõttekus määrab osutuse, on eksitav, saab mõttekust käsitada osutuse esitusviisina ning esitusviisi ennast ei pea tingimata määratlema sisuna, ehkki ka see on võimalik. Järgneva osa lõpus puudutan Fodori katset seletada mõistete erinevat tunnetuslikku tähendust nende erineva esitusviisiga, kusjuures esitusviisi ei kohtle ta enam kui sisu.

IV. LAI PSÜHHOLOOGIA: *AU REVOIR* KITSAS SISU

Raamatus *Jalakas ning ekspert*, mille pealkiri vihjab kahtlemata eksternalistlikele eksperimentidele, on Fodor (1994: 3–9) kasulikult üles lugenud kolm veendumust, mis ajendasid kitsa sisu mõiste kasutuselevõttu. Need ideed on järgmised.

- (a) Mõned psühholoogia seadused on *intentionaalsed seadused*, see tähendab, et nende pakutavad seletused hõlmavad sisu mõistet ja veel enam — just tänu sellele, et neil seisunditel on see sisu, saab neid pidada seletuslikeks.

- (b) Vaimuseisundi sisu täieliku käsitluse saab anda informatsiooni kaudu, mida ta kannab. See on Fodori *asümmeetrilise sõltuvuse teooria*, mille kohaselt sisu identsus sõltub maailma ja vaimu vahelistest seostest ning mitte tema sisemistest seostest teiste mõttesisudega. Veel enam — informatsioonilise teooria kohaselt ei eelda sisu omamine ühegi teise sisu või mõiste omamist, tarvilik on vaid sobiv põhjuslik ühendus mõtte eksemplaride ja maailma omaduste vahel.
- (c) Psühholoogilised seadused on kehastatud *arvutusliku mehhanismi* protsessides. Seega peab leiduma arvutuslikke omadusi, mis on intentsionaalsete seaduste kehastamiseks piisavad.

Viimane tingimus tekitab probleemi, sest intentsionaalne sisu ise sõltub üksnes välistest seostest ning seega ei ole selge, kuidas saab arvutusprotsess, mis on oma olemuselt üksnes sümbolite teisendamine, kehastada neid väliseid ja põhjuslikke seoseid, tänu millele on vaimuseisunditel just see sisu, mis neil on. See on ikka seesama, juba artikli alguses viidatud probleem — kuidas lepitada arvutuslikku psühholoogiat ideega, et vaimul on esituslikud või intentsionaalsed omadused? Kuid rõhuasetus on oluliselt muutunud. Fodor peab nüüd ka kognitiivset psühholoogiat intentsionaalseks ehk laiaeks ega soovita enam metodoloogilist solipsismi. Viimane on jäänud kehtima puhtformaalsete arvutusprotsesside puhul ning küsimuseks on, kuidas kehastuvad laia psühholoogia seadused nendes kitsastes arvutuslikes protsessides. Peale selle, nüüd soovib Fodor seda küsimust lahendada ilma kitsa sisu mõisteta. Ta esitab selle probleeminihke kohta järgmise, minu meelest vägagi valgustava märkuse:

Arvukate filosoofide, sealhulgas mu enese jätkuvat flirti “kitsa” sisu mõistega umbes viimase kümnendi jooksul saab arvatavasti kõige paremini mõista selles kontekstis. Ei ole selge, kuidas saaks eksternalistlikke intentsionaalseid seadusi kehastada arvutuslikult. Olgu pealegi, las leidub teist liiki intentsionaalsus — las leidub, nagu öeldakse, ka “kitsas” sisu peale “laia” sisu — nii viisi, et kitsas sisu poleks seeläbi eksternalistlik. Ning eeldatagu, et psühholoogilistes seadustes esinev sisu on just nimelt seda kitsast liiki sisu. Siis saab ikkagi leiduda arvutuslikult piisavaid tingimusi seda liiki psühholoogilises seisundis olemisele, millele saavad rakenduda psühholoogilised seadused — olles nimelt kitsas intentsionaalses seisundis — ning kõik on hästi. Ent muidugi, kui intentsio-

naalsed seadused on kitsad, siis ei saa olla tõene minu metafüüsiline oletus, et sisu taandub informatsioonile. Ma arvasin varem, et omaduste teooria konstrueerimise probleem, mis seostaks intentsionaalsed seadused nende arvutusliku kehastumisega, lihtsalt nõuab, et intentsionaalseid seadusi konstrueeritaks kitsalt. Kuid nüüd kaldun ma arvama, et see ei ole nii ning et puhtalt informatsioonilist semantikat ikkagi saab ühitada puhtalt arvutusliku teooriaga mentaalsetest protsessidest (Fodor 1994: 17).

Niisiis, kui lükatakse tagasi arusaam, et psühholoogia peaks piirduma kitsaste üldistustega, ning sisu peetakse ainult laiaks, kuidas on siis võimalik seletada mitmeid mõttelisi eksperimente ilma kitsast intentsionaalsust sisse toomata? Fodor (1994: 22) mainib kahte teineteist täiendavat probleemide liiki, mis võivad tekitada vajaduse kitsa sisu järele. Nendeks on:

- 1) *Teisikmaa tüüpi juhtumid*, kus erinev lai sisu võib vastata samale kitsale arvutuslikule seisundile või kitsale sisule (kui seda mõistet soovitakse kasutada). Siia kuuluvad niihästi füüsilise (Putnami) kui sotsiaalse (Burge'i) eksternalismi näited. Need juhtumid võivad viia mõttele, et lai psühholoogia ei ole adekvaatne, sest ta jätab arvestamata need üldistused, mis võivad kehtida üksnes tänu arvutuslikele sarnasustele teisikute vahel.
- 2) *Frege juhtumid*, nagu Fodor neid nimetab, mille korral sama lai sisu vastab erinevatele arvutuslikele seisunditele. Neile on selline nimi antud seetõttu, et olukord, kus saab uskuda, et Fa , ja mitte uskuda, et Fb , kusjuures $a = b$, sai laialdaselt tunnaks just Frege mõttekuse ning osutuse eristuse raames. Niisiis, lai psühholoogia kohtleks uskumust, et Fa ja uskumust, et Fb sellesama uskumusena. Seetõttu on oht, et kahe silma vahele võivad jääda teatud ennustused: nimelt ei suuda lai psühholoogia ennustada, et Fa uskujad käituvad teisiti kui Fb uskujad.

Tavapäraselt üritatakse neid juhtumeid seletada kitsa sisu abil, mis aitaks tuua välja teisikute uskumuste ühisosa ning näitaks, mille poolest erinevad uskumus, et Fa ja uskumus, et Fb . Nagu eelmises osas nägime, tegi ka Fodor oma panuse just sellisele lahendusele. Seekord aga läheneb Fodor (1994) probleemile teisest suunast. Ta ei väida, nagu poleks sellist asja nagu kitsas sisu, kuid ta väidab, et nimetatud juhtumid ei anna veel põhjust kitsa

sisu mõiste kasutuselevõtuks. Mõlemal juhul on tema meelest tegemist erandjuhtumitega, mille kohta ei pea psühholoogiaseadusi isegi mitte olemas olema.

Vaatame kõigepealt Fodori lahendust Teisikmaa tüüpi olukorrale. Fodor väidab, et isegi kui lai psühholoogia jätab kahe silma vahele teatud üldistused, sest ta näeb erinevusi seal, kus on arvutuslikud sarnasused, pole see psühholoogia jaoks mingi probleem. Ja seda sellepärast, et Teisikmaa tüüpi olukord on juhuslik, mitte regulaarne sündmus ning ei ole alust eeldada, et leiduvad *seadused* juhuslike olukordade kohta. Fodori (1994: 30–31) mõte on selles, et asjaolu, et minu sirelimõiste ei tee vahet näiteks sirelitel ja teisiksirelitel, saab olla ainult juhuslik ega põhine mingil seadusel vastavate entiteetide põhjuslike omaduste kohta. Kui mul ka leidub sirelimõiste teisik, siis tõepoolest jäävad arvestamata mõned üldistused, mis hõlmaksid meid mõlemat, ent sellest polevat midagi, kuna need üldistused on juhusliku iseloomuga.

Ehkki ma olen nõus Fodoriga, et ei leidu psühholoogilisi seadusi Teisikmaa tüüpi olukordade kohta, ei saa sellest siiski järeldada, et psühholoogia ei peaks nende erandolukordadega tegelema. Psühholoogia peaks vähemalt suutma öelda, mis on nendes olukordades sellist, et meie seadused neile ei rakendu, mis teeb nad erinevaks tavaolukorrast. Mingisugust kitsa sisu mõiste analoogi kasutades oleks see võimalik, aga kui Fodor sellest mõistest loobub, siis muudab ta psühholoogia ühe seletava konstruktsiooni võrra vaesemaks.

Mida ütleb Fodor Frege juhtumite kohta? Ta tunnistab, et kui need oleksid süstemaatilised, siis oleks tõepoolest põhjust intentionaalsete seaduste kitsaks individueerimiseks. Ent ta arvab, et nad ei ole süstemaatilised. Ta väidab, et käitumise edukus¹⁹ sõltub

---

¹⁹Psühholoogia ei tegele üksnes eduka käitumisega, s.t käitumisega, mis viib soovitud eesmärgile, vaid ka käitumisega, mis luhtub just seetõttu, et *Fa* uskumine erineb *Fb* uskumisest. Fodor lähtub eeldusest, et edukas käitumine eeldab sellega seotud uskumuste tõesust, ning seetõttu järeldab ta, et ei olegi oluline, kuidas täpselt on need uskumused inimesele esitatud. Sellele võib aga vastu väita, et just selle viisi märkimine aitab tähele panna, milline on käitumise ajend selle isiku enese jaoks — kuna võib olla nii, et kui uskumus oleks esitatud mõnel teisel viisil, siis poleks isikul ajendit just niimoodi käituda. Kujutleme näiteks olukorda,

asjaolust, et samaosutuslikud terminid oleksid uskumuse kontekstis üksteisega asendatavad, ning et isegi kitsad seletused peaksid seda tingimust täitma. Seetõttu võib psühholoogia kohelda ka Frege juhtumeid eranditena, sest neil puhkudel ei ole asendamine võimalik ilma muutuseta sisus.

Isegi kui Frege tüüpi juhtumid ei ole süstemaatilised, leiavad nad siiski aset ning seega tuleb seletada, mille poolest erinevad samaosutuslikke mõisteid sisaldavad hoiakud. Fodor ei saa öelda, et nad erinevad oma kitsa sisu poolest, sest tema sihiks on kitsa sisu mõistet vältida. Nüüd on tema uueks ettepanekuks, et samaosutuslikud hoiakud ei erine mitte oma sisu, vaid *esitusviisi* poolest. Esitusviisi käsitleb Fodor mõttekeele lausena (või struktureeritud objektina), mis erineb teisest sama osutusega lausest oma süntaksi poolest, ning neid individueeritakse nende tagajärgede kaudu (vt Fodor 1998: 19). Mingis mõttes valib Fodor ikkagi Blocki dilemma esimese haru. Kitsas sisu variseb kokku propositsioonilise hoiaku esitusviisi süntaksiks.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Fodori (1994) uue vaate kohaselt ei ole meil tarvis eeldada, et teisikutel on sama kitsas sisu. Me ei olevat isegi mitte kohustatud teisikute juhtumi pärast muret tundma, sest nende esinemist võib pidada juhuslikuks asjaoluks. Ka Frege juhtumid ei olevat süstemaatilised, ehkki nad on levinumad kui Teisikmaa tüüpi juhtum. Kuna need ei sobi kokku käitumise edukuse seletamisega, siis ei pruugi psühholoogia neist huvituda, ja nende esinemise seletuseks ütleb Fodor, et *F_a* uskuja erineb *F_b* uskujast üksnes uskumuse sisu esitusviisi poolest.

Mäletatavasti väitis Block (1991), et kui psühholoogiline seletus hõlmab üksnes vaimsete esituste süntaksit, siis osu-

---

kus mul on tekkinud soov maitsta tai toitu, kuna ma olen kuulnud, et see on rikkaliku ning omapärase maitsega. Kujutleme veel, et tai toit on seda tõepoolest, ent peale selle on ta veel ka väga piprane, ning eeldame, et ma soovin piprasest toidust nii kaugele hoida kui võimalik. Tulemuseks on see, et ma lähen tai restorani ja pettun, sest mulle tuuakse piprane roog. Niisiis, minu soov süüa tai toitu viis tõepoolest selle söömiseni, ent tal poleks seda tagajärge olnud, kui mõiste TAI TOIT oleks mulle esitatud kui "omapärase ning piprase maitsega toit". Seega on just selle esitusviisi rõhutamine oluliseks osaks seletamisel, miks ma tai restorani külastasin ning miks ma oma külaskäiguga rahule ei jäänud.

tuks ta liiga jämedakoeliseks, sest ta ei suudaks eristada neid psühholoogiliselt olulisi erinevusi, mis on põhjustatud asjaolust, et samal süntaktilisel objektil võib olla erinev arvutuslik roll või erinevad käitumuslikud tagajärjed. Kas Fodori praegune käsitus suudab seda olukorda vältida? Fodori järgi määrab laia sisu informatsioon, mida sisu eksemplar kannab. Sama laia sisuga vaimu- seisundid erinevad teineteisest üksnes esitusviisi poolest ning kui nende päritolu ehk tekkimise viis on sarnane, siis peaks ka nende süntaks olema piisavalt sarnane, et selle suhtes võiksid kehtida psühholoogia laiad seadused (Fodor 1994: 52–53). Block muret- ses olukorra pärast, kus seisunditele saab anda sama süntaktilise kirjelduse, aga nende lai sisu erineb. Frege laadi juhtumid tekita- sid mure vastupidise olukorra pärast, kus esituste süntaks erineb, ent lai sisu on sama. Fodor paistab nende murede leevenduseks ütlevat, et sellised olukorrad ei saa tekkidagi tänu *harmooniale* esitusviisi arvutuslik-põhjusliku rolli ja laia sisu vahel:

Mentaalsete esituste süntaks, mille põhjuslik päritolu sisaldab fakti, et P, kaldub kattuma sellisel moel, mis toetab jämedakoelisi käi- tumuslikke sarnasusi P-uskujate vahel. Maailm hoiab seega alal harmooniat nende (väliste/päritolu) omaduste vahel, tänu millele mõttekeele lause on propositsiooni, et P, esitusviisiks, ning nende (seesmist/süntaktiliste) propositsioonide vahel, tänu millele on mõttekeele lause usaldusväärseks [*reliable*] põhjuseks sedasorti käitumuslikele kalduvustele, mida P-uskujad jagavad psühholoogia seaduste järgi. [---] arvutuslik-süntaktilised protsessid saavad ke- hastada laiu-intentsionaalseid protsesse seepärast, et maailm ja ka kõik teised nomoloogiliselt lähedased maailmad on asjad seadnud niiviisi, et *esitusviisi süntaktiline struktuur kannab usaldusväärset informatsiooni oma põhjusliku päritolu kohta* (Fodor 1994: 53–54).

Idee on selles, et kui seisunditel on sarnane lai sisu, siis on ka nende seisundite süntaktiline esitusviis sarnane. See pole sama mis endine mõttekäik, et kui lai sisu on sarnane, siis sarnaneb ka kitsas sisu, sest esitusviisi struktuur ei ole sisu. Kuid selle sei- sukoha järgi võiks sarnane lai sisu esineda usaldusväärsetl koos sarnaste sisemiste arvutuslike, süntaktiliste ja põhjuslike protses- sidega. Samas tekitab see teooria hulgaliselt uusi küsitavusi. Mille tõttu kehtib seesugune harmoonia? Mis tagab seesuguse peaaegu müstilise kooskõla sisemise ja välimise vahel? Sisemised arvu- tusprotsessid ei ole välise informatsioonilise seose kehtimiseks

ei tarvilikud ega piisavad. Ilma täiendavate põhjendusteta jätab maailma poolt alalhoitava harmoonia appivõtmine vägisi mulje pigem *ad hoc* abivahendist kui ehtsast seletusest. Teatud mõttes on vana probleem intentsionaalsuse ning arvutuslikkuse vahekorra ikka veel alles jäänud, ent nüüd on see maskeeritud sisu ja selle esitusviisi süntaksi vahekorra probleemiks.

Esitusviisi käsitlemine mentaalse esituse süntaksina ei ole rahuldav veel ka sel põhjusel, et ta ei ütle, mismoodi on isikule endale mõelda osutusest just sellel viisil ning mitte mõnel teisel. Kui ma mõtlen Veenusest kui Hommikutähest ja Veenusest kui Öhtutähest, siis ei ammenda nende esitusviiside erinevust pelgalt nende süntaktiline erinevus, mis seisneb lihtsalt asjaolus, et "Hommikutäht" ja "Öhtutäht" koosnevad erinevatest sümbolitest. Peale selle on neil isiku jaoks ka erinev tunnetuslik tähtsus, mida on ilmselt kergem väljendada nende mõistete erinevate järelenduslike rollide kui nende süntaktilise vormi kaudu. Ühesõnaga, Fodor peaks seletama, kuidas saab esitusviisi süntaks ühtaegu eristada sama osutusega mõisteid ning ühtlasi täita oma rolli isiku mõtlemises. See ülesanne ei tundu just kergesti lahendatav, sest viimase rolli väljendamiseks ei piisa seletusest sisemiste protsesside kaudu, vaid tuleks hõlmata ka seletuse taset, milles viidatakse peaaegajalikult sellele, mismoodi on isikule endale millestki mõelda. Esitusviisi kui süntaks kuulub aga pigem sisemiste protsesside seletuse tasandile.

V. KOKKUVÕTTEKS

Siinne mahukas ülevaade Fodori vaadetest puudutas vaid nende ühte tahku, ehkki vabanduseks võib öelda, et tegemist on keskse probleemiga nii Fodori enda filosoofias kui sisufilosoofias üldisemalt. See on nimelt probleem sellest, kuidas lepitada kahte arvamust — arusaama, et meie mõtete sisu sõltub olemuslikult väliskeskonnast, ning veendumust, et meie peas toimuvate psüühiliste protsesside kirjeldamiseks piisab nende formaalsete ehk süntaktiliste ehk põhjuslike omaduste mainimisest. Vaatluse all oli ajalises järjekorras Fodori kolm katset seda antinoomiat lahendada. Esiteks käsitlesin tema varasemat argumenti, et psühholoogia peaks olema individualistlik, s.t tegelema pigem

vaimuseisundite põhjusliku toimega kui sisuga. Tema peamine argument individualismi kaitseks osutus hoopis vaieldavaks argumendiks vaimuseisundite mitterelatsioonilise individueerimise kaitseks. Individualismi otsene kaitse tundus aga alahindavat teaduslike seletuste mitmekesisust. Seejärel analüüsisin Fodori kitsa sisu mõistet ning jõudsin järeldusele, et seda ei saa määratleda laiast sisust sõltumatult ja et temast ei oleks individualistlikule psühholoogiale suurt abi. Artikli viimases osas tutvustasin Fodori katset lepitada vaimu intentsionaalsust ja arvutuslikkust ilma kitsa sisuta ning jõudsin järeldusele, et ka seda lahendust ei saa vastuvõetavaks pidada.

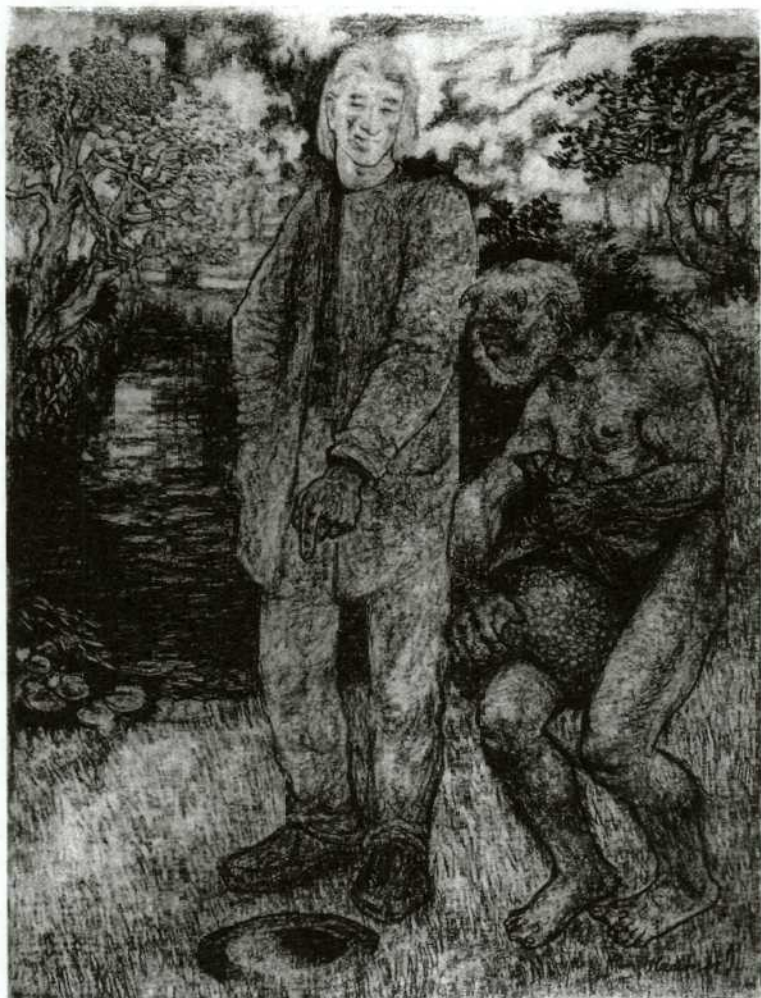
Kirjandus

- B l o c k, Ned 1991. What narrow content is not. — *Meaning in Mind: Fodor and His Critics*. Ed. by B. Loewer and G. Rey. Oxford: Blackwell, pp. 33–64
- B l o c k, Ned 1993. Holism, hyper-analyticity and hyper-compositionality. — *Mind and Language*, vol. 8.1, pp. 1–26
- B l o c k, Ned 1995. An argument for holism. — *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. 95, pp. 151–169
- B u r g e, Tyler 1979. Individualism and the mental. — *Midwest Studies in Philosophy*, vol. 4, pp. 73–121
- B u r g e, Tyler 1986. Individualism and psychology. — *Philosophical Review*, 95, pp. 3–45
- B u r g e, Tyler 1989. Individuation and causation in psychology. — *Pacific Philosophical Quarterly*, vol. 70, pp. 303–322
- B u r g e, Tyler 2001. Mille poolest on keel sotsiaalne? — *Akadeemia*, nr 10, lk 2146–2169
- C a i n, M. J. 2002. *Fodor: Language, Mind and Philosophy*. Cambridge: Polity Press
- D a v i e s, Martin 1986. Externality, psychological explanation, and narrow content. — *Proceedings of the Aristotelian Society*, Suppl. Vol. 60, pp. 263–283
- F o d o r, Jerry 1975. *The Language of Thought*. New York: Crowell
- F o d o r, Jerry 1980. Methodological solipsism considered as a research strategy in cognitive psychology. — *The Behavioral and Brain Sciences*, vol. 3.1, pp. 63–72
- F o d o r, Jerry 1987. *Psychosemantics*. Cambridge, MA: The MIT Press

- Fodor, Jerry 1990. *A Theory of Content and Other Essays*. Cambridge, MA: The MIT Press
- Fodor, Jerry 1991a. A modal argument for narrow content. — *Journal of Philosophy*, vol. 88.1, pp. 5–26
- Fodor, Jerry 1991b. Replies. — *Meaning in Mind: Fodor and His Critics*. Ed by B. Loewer and G. Rey. Oxford: Blackwell, pp. 255–319
- Fodor, Jerry 1994. *The Elm and the Expert. Mentalese and Its Semantics*. Cambridge, MA: The MIT Press
- Fodor, Jerry 1998. *Concepts. Where Cognitive Science Went Wrong*. Oxford: Clarendon Press
- Fodor, Jerry, Ernest Lepore 1991. Why meaning (probably) isn't conceptual role. — *Mind and Language*, vol. 6.4, pp. 328–343
- Kaplan, David 1989. Demonstratives. — *Themes from Kaplan*. Ed. by J. Almog et al. Oxford: Oxford University Press, pp. 481–563. [Orig. 1977]
- Loewer, Barry, Georges Rey 1991. Editors' Introduction. — *Meaning in Mind: Fodor and His Critics*. Ed. by B. Loewer and G. Rey. Oxford: Blackwell, xi–xxxvii
- Mölder, Bruno 1999. Informational atomism versus inferential role semantics in Jerry Fodor's *Concepts: Where Cognitive Science Went Wrong*. — *Trames*, vol. 3, pp. 39–57
- Mölder, Bruno 2003. E, sest C: Metafüüsilised vestlused põhjuslikkusest ja vaimust. II. — *Akadeemia*, nr 6, lk 1233–1251
- Putnam, Hilary 1975. The meaning of "meaning". — *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. 7, pp. 131–193
- Putnam, Hilary 1999. Täendus ja osutus. — J. Kangilaski ja M. Laasberg (toim.). *Täendus, tõde, meetod*. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 310–322
- Quine, Willard Van Orman 1999. Empirismi kaks dogmat. — J. Kangilaski ja M. Laasberg (toim.). *Täendus, tõde, meetod*. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 194–219
- Segal, Gabriel 2000. *A Slim Book about Narrow Content*. Cambridge, MA: The MIT Press
- Stich, Stephen 1983. *From Folk Psychology to Cognitive Science*. Cambridge, MA: The MIT Press
- White, Stephen 1982. Partial character and the language of thought. — *Pacific Philosophical Quarterly*, vol. 63, pp. 347–365
- Wilson, Robert 1995. *Cartesian Psychology and Physical Minds*. Cambridge: Cambridge University Press

BRUNO MÖLDER (sünd. 1975) kirjutab Konstanzi ülikoolis doktoritööd vaimu interpretatsioonistlikust käsitusest. BA filosoofias ja BSc psühholoogias (Tartu, 1997), MA filosoofias (Tartu, 1999), MPhil filosoofias (Cambridge, 2000). Õppis 1997–98 filosoofiat ka Oxfordi ülikoolis. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Episteemiline autoriteetsus oma vaimuseisundite suhtes” (1996, nr 10, lk 2060–2089), “Hilary Putnami sisemine realism” (1997, nr 4, lk 789–807), “Dennett ja kvaalid” (1998, nr 1, lk 209–221), “Kas antirealist saab mälule toetuda?” (2001, nr 5, lk 1034–1052), “Anomaalne monism ja psühhofüüsilised seadused” (2002, nr 3, lk 580–611) ja filosoofiline dialoog “E, sest C” (2003, nr 4, lk 758–781; nr 5, lk 1233–1251). Väidelnud koos Jaan Kangilaskiga pealkirja all “Vaim ei ole teadvus!” (1997, nr 1, lk 175–180), avaldanud gregeriiasid “Assotsiatsioon ja muljeid” (1997, nr 4, lk 732–733), “Välgatusi” (2001, nr 6, lk 1273–1277), arvustuse “Emakeelefilosoofia” (1999, nr 10, lk 2202–2212) ning tõlkinud Rudolf Carnapi, David Chalmersi, Daniel Dennetti, Jane Heali, Christopher Peacocke’i, Hilary Putnami, Richard Rorty, Moritz Schlicki ja Peter Strawsoni tekste.

EERIK HAAMER. Vetevaimu kuld

UUE MAJANDUSE LÄTTEIL

Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938

Jaak Valge

8. TERTSIAARSEKTORI NETOVÄÄRTUS

Tertsiaarne ehk teenindussektor ei tegele toodete ega materiaalsete kaupadega, vaid teenuste tootmisega. Rahvamajanduse arvepidamissüsteemis võetakse arvesse kogu majanduslik tegevus, s.o nii turustatavate kui ka mitteturustatavate kaupade ja teenuste tootmine. Tertsiaarsektori hulka kuuluvad ka professionaalsed teened — arstiabi, juriidiline nõustamine, koolitus jne, kommertsiaalsed ja finantsteenused — pangateenused, müügiteenused jne, ja ka valitsusteenused, mida teostavad vastavalt postitöötajad, poliitikud, ametnikud, sõjaväelased. Toodanguna ei arvestata üksnes koduste majapidamiste tulemusi. Arvesse võetakse aga kodumajandite igasugune kaupade tootmine vaatamata sellele, kas kaup müüdi turul või tarbiti ise ära.

Olemasolevad andmed tertsiaarsektori kohta

Tertsiaarsektori kohta on olemas üksikuid seeriaid. Juhan Jansson on kalkuleerinud 1928.–1930. aasta keskmise tulu transpordialadelt, kaubanduslikult, intellektuaalselt ja ühiskondlikult tegevuselt ning muudelt aladelt, saades tulemuseks 111 miljonit

---

Algus 10. numbris.

krooni (Janusson 1932: 10). Seda võib pidada samuti nende alade toodangu netoväärtuseks. Arvo Horm on kalkuleerinud tulu kinnisvaradelt alates 1929. aastast (tabel 2). 1936./1937. aasta majandusloendus haaras ka kaubanduse ja transpordi. Majandusloenduse andmed kajastavad siiski toodanguandmetest vaid hulgikaubanduse brutosissetulekut. Avaliku sektori toodangu ridasid on võimalik välja tuua riigieelarvetest, kuid need arvud kajastavad siiski tertsiaarsektori üht osa, kusjuures suurem osa tertsiaarsektorist (erasektor) on välja jäänud.

Tertsiaarsektori toodangu kalkuleerimine

Otstarbekam näib olevat arvestada tertsiaarsektori toodang nendelt aladelt elatist saavate isikute arvu põhjal, võttes toodangu puhul aluseks Janussoni andmed.

Tertsiaarsektoris sai aastatel 1928–1930 perekonnastatistika andmetel elatist keskmiselt 249 400 tuhat isikut ((239,7+254,4+254,0)/3). Netotoodang ühe isiku kohta oli seega keskmiselt 445 krooni (111 000 000/249 400). Võttes aluseks need andmed ja tertsiaarsektorist elatist saavate isikute muutuse aastati (tabel 16), on saadud tabelis 41 toodud tertsiaarsektori netotoodangu andme-read.

Sulgudes toodud arvud on vähem usaldusväärsed.

Kinnisvaratulude kohta on olemas vaid Janussoni/Hormi andmed aastatest 1929–1938 (tabel 2). Need on toodud 1936. aasta konstantsetes hindades. Tabelis 42 on need hinnad tagasi arvestatud jooksvatesse hindadesse ja 1929. aasta konstantsetesse hindadesse. Et aastate 1923–1928 kohta puuduvad igasugused andmed, on nende aastate kinnisvaratulu hinnatud sama suureks kui 1929. aastal (16 miljonit krooni 1936. aasta hindades).

Kogu tertsiaarsektori toodangu netoväärtus jooksvates ja konstantsetes hindades on toodud tabelis 43.

9. SKT VÄÄRTUSE LEIDMINE TURUHINNAS

SNA süsteemis on kaks põhilist hinna kontseptsiooni — baasiline hind ja turuhind. Turuhinna osas võib vahet teha tootja hin-

TERTSIAARSEKTORIST ELATIST SAAVATE ISIKUTE
ARV JA NETOTOODANG JOOKSVATES JA KONSTANTSETES
HINDADES 1928.–1930. A PRODUKTIIVSUSE ALUSEL

Aasta	Tertsiaar- sektorist elatust saavate isikute arv (tuh.)	Toodang isiku kohta (kr)	Toodang jooksvates hindades (milj. kr)	Toodang konstantsetes hindades (milj. kr) (1929=100)
1923	(178,4)	445	(79,4)	(88,2)
1924	(270,1)	445	(120,2)	(143,1)
1925	(270,1)	445	(120,2)	(126,5)
1926	(236,8)	445	(105,4)	(112,1)
1927	(239,8)	445	(106,7)	(117,3)
1928	(239,7)	445	(106,7)	(110,0)
1929	254,4	445	113,2	113,2
1930	254,0	445	113,0	127,0
1931	255,8	445	113,8	142,3
1932	236,9	445	105,4	144,4
1933	232,5	445	103,5	152,2
1934	238,4	445	106,1	156,0
1935	246,3	445	109,6	161,2
1936	253,0	445	112,6	146,2
1937	265,2	445	118,0	145,7
1938	276,1	445	122,9	144,5

Arvutusalus: tabel 16.

nal (hind, mida saab kauba tootja) ja ostja hinnal (hind, mida mak-
sab sama kauba või teenuse tarbija koos kõigi täiendavate maksude
ja üleandmistasudega).

Tootja ja ostja hinna peamiseks vaheks on kaubanduse margi-
naal. Kogutoodangut väärtustatakse erinevates hindades.

Liites erinevate majandussektorite lisandväärtuse, saame SKT
baasilistes hindades. Ajalooliste aegridade puhul kasutatakse ta-
valiselt tootjahindu. Tootjahinnad saadakse, kui kogutoodangule
baasilistes hindades liidetakse maksud toodetele (tollid ja aktsii-

Tabel 42

KINNISVARATULU 1936. A KONSTANTSETES
HINDADES, JOOKSVATES HINDADES JA 1929. A
KONSTANTSETES HINDADES

Aasta	Kinnisvara- tulu 1936. aasta konstantsetes hindades	Elatus- maksumus- indeks (1929=100)	Kinnisvara- tulu jooksvates hindades	Kinnisvara- tulu 1929. aasta konstantsetes hindades
1923	(16)	90	18,7	20,8
1924	(16)	84	17,5	20,8
1925	(16)	95	19,7	20,8
1926	(16)	94	19,5	20,8
1927	(16)	91	18,9	20,8
1928	(16)	97	20,2	20,8
1929	16	100	20,8	20,8
1930	20	89	23,1	26,0
1931	25	80	26,0	32,5
1932	25	73	23,7	32,5
1933	24	68	21,2	31,2
1934	23	68	20,3	29,9
1935	25	68	22,1	32,5
1936	27	77	27,0	35,1
1937	28	81	29,5	36,4
1938	29	85	32,0	37,7

Arvutusalus: tabelid 2, 7.

sid) ja lahutatakse dotatsioonid (nii saadakse kaudsed maksud, neto).

Dotatsioonidena tuleb arvestada piiritusemonopoli puhastulu, teraviljamonopoli kahjumit ja ekspordipreemiaid. Tabelis 44 toodud dotatsioonid koosnevad kolmest komponendist: 1) piirituse ja viina müügist saadud summast on maha arvatud piiritusemonopoli teostamise kulud; 2) riigielarvest teraviljamonopolile läinud summast on maha arvatud teravilja müügitulu; 3) ekspordipreemiad. Eelarveaastad on ümber arvestatud kalendriaastaks valemi $Ka = 3/4(Ea) + 1/4(Ea - 1)$ järgi.

KOGU TERTSIAARSEKTORI NETOVÄÄRTUS
 JOOKSVATES JA KONSTANTSETES HINDADES
 (milj. kr)

Aasta	Kinnisvara- tulu jooksvates hindades	Ülejäänud tertsiaarsektori alade toodangu netoväärtus jooksvates hindades	Kogu tertsiaarsektori toodangu netoväärtus jooksvates hindades	Kogu tertsiaarsektori toodangu netoväärtus konstantsetes hindades (1929=100)
1923	18,7	79,4	98,1	109
1924	17,5	120,2	137,7	163,9
1925	19,7	120,2	139,9	147,3
1926	19,5	105,4	124,9	132,9
1927	18,9	106,7	125,6	138,1
1928	20,2	106,7	126,9	130,8
1929	20,8	113,2	134	134
1930	23,1	113	136,1	153
1931	26,0	113,8	139,8	174,8
1932	23,7	105,4	129,1	176,9
1933	21,2	103,5	124,7	183,4
1934	20,3	106,1	126,4	185,9
1935	22,1	109,6	131,7	193,7
1936	27,0	112,6	139,6	181,3
1937	29,5	118	147,5	182,1
1938	32,0	122,9	154,9	182,2

Arvutusalus: tabelid 41 ja 42.

10. SISEMAJANDUSE KOGUTOODANGU
 TOOTMISKONTO: LÕPLIKUD ANDMEREAD

Majandussektorite lisandväärtus jooksvates hindades on toodud tabelis 45.

Tabelis 46 on toodud SKT jooksvates baasilistes tootja hindades (SKTle jooksvates baasilistes hindades on liidetud kaupsed maksud, neto) ning konstantsetes tootja hindades (1929=100) elatsumaksumusindeksi baasil.

Tabel 44

KAUDSED MAKSUD JA DOTATSIOONID
(milj. kr)

Eelarve- aasta	Kaudsed maksud (tollid ja aktsiisid)	Dotat- sioonid	Kalendri- aasta	Kaudsed maksud miinus dotat- sioonid
1922	17,8	12,9	1923	5,0
1923	17,8	12,8	1924	11,1
1924	17,6	6,5	1925	7,8
1925	20,6	12,8	1926	13,6
1926 (3 k)	4,6	1,4	1927	13,8
1926–1927	23,4	9,5	1928	13,6
1927–1928	24,2	10,7	1929	14,9
1928–1929	25,8	12	1930	17,5
1929–1930	26,3	8,3	1931	14,1
1930–1931	24,6	8,6	1932	8,4
1931–1932	22,9	14,4	1933	8,7
1932–1933	18,2	9,8	1934	9,4
1933–1934	18,0	8,4	1935	6,6
1934–1935	19,9	11,0	1936	13,9
1935–1936	24,7	11,5	1937	16,1
1936–1937	28,4	12,4	1938	17,2
1937–1938	30,9	14,4		
1938–1939	33,9	14,5		

Arvutusalus: Eesti 1920–1930. 1931: 240; Eesti arvudes 1920–1935. 1937: 194–195; Eesti Vabariigi... 1931: 73–75; Eesti Vabariigi... 1932: 73–75, 93; Eesti Vabariigi... 1933: 73–75, 91; Eesti Vabariigi... 1934: 66–67, 85; Eesti Vabariigi... 1935: 80–81; Eesti Vabariigi... 1936: 82; Eesti Vabariigi... 1937: VII, X; Eesti Vabariigi... 1938: VI, VIII; Eesti Vabariigi... 1939: 11, 58, 106.

SKT näitajaid kasutades on oluline arvestada ka rahvastiku muutumist. Viimase mõju on võimalik elimineerida, arvestades SKT ühe elaniku kohta. Tabelis 48 on toodud SKT dünaamika erinevate baasaastatega ühe elaniku kohta arvestades.

MAJANDUSSEKTORITE NETOTOODANGU VÄÄRTUS
 JOOKSVATES HINDADES
 (milj. kr)

Aasta	Primaar- alade SKT	Sekundaar- alade SKT	Tertsiaar- alade SKT	Kokku jooksvates hindades
1923	210,5	64,0	98,1	372,6
1924	244,8	64,6	137,7	447,1
1925	284,7	73,9	139,9	498,5
1926	319,0	75,1	124,9	519
1927	262,1	77,0	125,6	464,7
1928	270,0	88,4	126,9	485,3
1929	273,9	87,3	134	495,2
1930	242,6	87,9	136,1	466,6
1931	181,2	80,3	139,8	401,3
1932	152,4	71,1	129,1	352,6
1933	172,1	75,9	124,7	372,7
1934	169,5	86,1	126,4	382
1935	181,9	97,1	131,7	410,7
1936	207,9	109,4	139,6	456,9
1937	239,4	130,1	147,5	517
1938	250,1	130,3	154,9	535,3

Allikad: tabelid 21, 38, 43.

Tabelites 47 ja 48 on seega esitatud käesoleva töö kõige olulisemad tulemused. Toodud arve kasutades tuleb meeles pidada, et kuni 1928./1929. aastani on andmed vähem usaldusväärsed.

Esmaseks järelduseks, mis teataval määral vastandub senisele käibearvamusele, on tõdemus Eesti majanduse suhteliselt madalast kasvutempest maailmasõdadevahelisel perioodil.

Vaid mõnel aastal sarnaneb aastakasv 1950. aastate Jaapani või Saksamaa näitajatega.

Majandusajaloolastele, tõsi küll, ei ole see uudiseks. Kogu maailma majanduskliima aastatel 1920–1940 oli erakordselt halb, kasvutempo pidurdus kõigis riikides. Teiseks tuli Eestis teostada erakordselt radikaalne majanduse ümbersuunitlemine, mis kulutas

Tabel 46

SKT JOOKSVATES BAASILISTES HINDADES,
 JOOKSVATES TOOTJAHINDADES NING
 KONSTANTSETES TOOTJAHINDADES

Aasta	SKT jooksvates baasilistes hindades	Kaudsed maksud, neto	SKT jooksvates tootja- hindades	SKT konstantsetes tootja- hindades (1929=100)
1923	372,6	5	377,6	419,6
1924	447,1	11,1	458,2	545,5
1925	498,5	7,8	506,3	532,9
1926	519	13,6	532,6	566,6
1927	464,7	13,8	478,5	525,8
1928	485,3	13,6	498,9	514,3
1929	495,2	14,9	510,1	510,1
1930	466,6	17,5	484,1	543,9
1931	401,3	14,1	415,4	519,3
1932	352,6	8,4	361	494,5
1933	372,7	8,7	381,4	560,9
1934	382	9,4	391,4	575,6
1935	410,7	6,6	417,3	613,7
1936	456,9	13,9	470,8	611,4
1937	517	16,1	533,1	658,1
1938	535,3	17,2	552,5	650,0

Arvutusalus: tabelid 44 ja 45.

ressursse. Kolmandaks ei olnud täiesti õnnestunud ka majanduspoliitika: 1923. aastal kulutati Eesti Panga vahendid laenamiseks perspektiivitutele ettevõtetele, mistõttu järgmisel aastal tuli läbi teha vaevaline stabiliseerimine koos deflatsiooniga, mis ilmselt pärssis majanduskasvu isegi veel 1920. aastate teisel poolel. Majanduskriisi ajal oli selgeks veaks devalveerimisega venitamine: selle asemel, et teostada see samm Suurbritannia ja Skandinaavia riikide eeskujul 1931. aastal, lasti majandusel kuni 1933. aasta suveni tarduda. Peale devalveerimist algas kohe suhteliselt kiire toibumine majanduskriisist, millele aitas tugevasti kaasa ka maa-

SKT DÜNAAMIKA ERI BAASAASTATEGA
KONSTANTSETES HINDADES

Aasta	1926=100	1928=100	1929=100	1930=100
1923	74,1	81,6	82,3	77,1
1924	96,3	106,1	106,9	100,3
1925	94,1	103,6	104,5	98,0
1926	100,0	110,2	111,1	104,2
1927	92,8	102,2	103,1	96,7
1928	90,8	100,0	100,8	94,6
1929	90,0	99,2	100,0	93,8
1930	96,0	105,8	106,6	100,0
1931	91,7	101,0	101,8	95,5
1932	87,3	96,2	96,9	90,9
1933	99,0	109,1	110,0	103,1
1934	101,6	111,9	112,8	105,8
1935	108,3	119,3	120,3	112,8
1936	107,9	118,9	119,9	112,4
1937	116,1	128,0	129,0	121,0
1938	114,7	126,4	127,4	119,5

Arvutusalus: tabelid 7 ja 46.

ilma majanduskonjunktuuri paranemine samal ajal. Kümnendi teise poole majanduskasv oli suhteliselt kiire, kuid siiski tagasilöökidega 1936. ja 1938. aastal.

Teiseks järelduseks on majanduskasvu oluline kõikumine. Eesti majandus oli sedavõrd agraarne, et ilmaolude muutumisest tingitud põllumajandussaagi kõikumine mõjutas otsustavalt sise-majanduse kogutoodangut.

Olulisemad järeldused on aga võimalik teha läbi Eesti võrdlemise teiste Euroopa riikidega.

11. EESTI SKT VÕRRELDES TEISTE
EUROOPA RIIKIDEGA

Käesoleva töö tulemuseks olnud SKT andmerida on võimalik rahvusvahelistes võrdlustes kasutada kasvutempo mõõtmisel ning

Tabel 48

SKT DÜNAAMIKA PER CAPITA
KONSTANTSETES HINDADES

Aasta	Rahvaarv	1926=100	1928=100	1929=100	1930=100
1923	1 107 130	74,8	82,2	83,0	77,6
1924	1 114 498	96,5	106,1	107,1	100,3
1925	1 116 730	94,1	103,4	104,5	97,8
1926	1 117 270	100,0	110,0	111,0	104,0
1927	1 116 343	92,9	102,1	103,1	96,6
1928	1 114 941	91,0	100,0	100,9	94,6
1929	1 116 553	90,1	99,1	100,0	93,6
1930	1 114 747	96,2	105,8	106,8	100,0
1931	1 117 446	91,7	100,8	101,7	95,3
1932	1 119 340	87,1	95,8	96,7	90,5
1933	1 123 735	98,4	108,2	109,3	102,3
1934	1 124 770	100,9	110,9	112,0	104,9
1935	1 127 928	107,3	117,9	119,1	111,5
1936	1 129 804	106,7	117,3	118,5	110,9
1937	1 130 143	114,8	126,3	127,4	119,4
1938	1 131 161	113,3	124,6	125,8	117,8

Arvutusalus: Eesti. . . 1949: 9; tabel 7.

elatusaseme hindamisel. Viimase puhul üsna suurte reservatsioonidega, sest kasutada tuleb teisi kaudseid hinnanguid.

Tabelis 49 on toodud Eesti ja teiste Euroopa riikide SKT kasvutempo isiku kohta. Euroopa riikide puhul on kasutatud Angus Maddisoni andmeid, sest tema andmed on kõige paremini omavahel ühtlustatud.

Võrreldes teiste Euroopa riikidega oli sisemajanduse kogutoodangu kasvutempo Eestis ühe isiku kohta suhteliselt kõrge, kuid mitte erandlik. Eesti jäi maha vaid N. Liidust (viimase andmete usaldusväärsus ei ole suur, samuti ei tähendanud SKT kasv N. Liidu puhul sealse riigistatud majanduse ning sõjatööstusliku kompleksi suure osakaalu tõttu elatusaseme tegelikku kasvu), Soomest ja Bulgaariast, ligikaudu võrdne kasvutempo oli Saksamaa, Norra ja Rootsiga. Muidugi tuleb neid järeldusi võtta üsna suurte reservatsioonidega. Niivõrd lühikese perioodi puhul

EUROOPA RIIKIDE SKT *PER CAPITA* DÜNAAMIKA
AASTATEL 1923–1938 (1929=100)

Aasta	Eesti	Saksa- maa	Belgia	Taani	Soome	Prantsus- maa	Austria	Itaalia
1923	83	68	90	90	80	80	77	89
1924	107	79	92	89	82	89	86	89
1925	105	87	92	86	86	88	91	94
1926	111	83	95	91	88	90	92	95
1927	103	98	97	92	94	88	95	92
1928	101	99	102	94	100	94	99	97
1929	100	100	100	100	100	100	100	100
1930	107	93	99	105	98	96	97	94
1931	102	83	96	106	95	90	89	93
1932	97	75	91	102	94	84	79	95
1933	109	83	93	104	99	90	77	94
1934	112	89	91	106	110	89	77	94
1935	119	96	97	108	114	87	79	102
1936	119	105	97	110	121	90	81	101
1937	127	111	98	112	127	95	85	107
1938	126	118	96	114	132	95	96	107

Aasta	Holland	Norra	Rootsi	Šveits	Suur- britannia	Kreeka	Iiri	His- paania
1923	81	81	79	77	86	...	...	84
1924	86	81	81	80	89	...	...	87
1925	88	85	84	85	93	...	...	91
1926	94	86	88	89	90	...	...	90
1927	97	89	90	93	97	...	...	97
1928	101	92	95	97	97	...	...	95
1929	100	100	100	100	100	100	100	100
1930	98	107	102	99	99	96	...	95
1931	91	98	98	94	93	91	105	92
1932	89	104	95	90	94	98	...	94
1933	87	106	96	94	96	102	99	91
1934	84	109	103	94	102	103	...	95
1935	87	113	109	93	105	106	...	95
1936	91	119	115	93	110	105	108	78

Aasta	Bulgaa- ria	Tšehho- slovak- kia	Ungari	Rumee- nia	N. Liit	Jugo- slaa- via	Poola
1937	95	123	121	97	113	118	105 69
1938	92	125	122	101	114	114	108 69
1923	...	71	...	...	...	82	...
1924	77	77	77	...	...	86	...
1925	78	86	92	...	...	89	...
1926	99	85	87	109	...	93	...
1927	106	90	90	108	...	91	...
1928	103	98	98	106	99	97	...
1929	100	100	100	100	100	100	100
1930	109	96	97	106	104	97	94
1931	123	92	92	107	105	93	86
1932	122	88	89	99	104	84	78
1933	123	84	96	103	108	86	75
1934	111	80	96	103	118	87	75
1935	105	79	100	104	134	85	75
1936	127	85	106	104	144	94	77
1937	133	95	103	98	156	94	90
1938	135		107	108	155	99	103

Arvutusalus: tabel 48; Maddison 1995: 180–212.

määrab kasvutempo kiiruse suurel määral algpunkt. Kahtlemata alustas Eesti 1920. aastate alul hoopis madalamalt tasemelt kui suurem osa Euroopa riike (veel enam kui Eesti puhul kehtib see N. Liidu kohta) ning 1913. aasta tase saavutati alles pärast majanduskriisi. Teised Euroopa riigid aga saavutasid selle juba valdavalt 1925. aastaks. Seega pikema sihikuga vaadates oli Eesti puhul 1930. aastate teisel poolel tegemist vaid ponnistustega sõjaeelse taseme ennistamiseks, ning nii “madala” eesmärgi puhul ei ole kiired sammud selle saavutamiseks kuigivõrd erandlikud.

Veel väärrib kasvutempo puhul tähelepanu võrdlus Soomega. Eesti ajalookirjanduses on seni üsna levinud 1930. aastate teise poole autoritaaržiiimi riigikeskse majanduspoliitika saavutuste ülehindamine. Võrdlus märksa liberaalsema majandusega Soomega tõestab, et riigikeskset majanduspoliitikat ei ole alust pidada

majandusedu põhjuseks. Järsk kasvuhüpe 1933. aastal näitab, kui võrd kasulik majandusele oli krooni devalveerimine. Seda koos maailma majanduskonjunktuuri paranemisega võibki pidada suhteliselt kiire kasvutempo põhjuseks 1930. aastate teisel poolel.

Elatustaseme võrdlemine SKT kaudu on keerulisem. Algatuseks peab tegema mõned reservatsioonid, mis tulenevad SKT definitsioonist. Isegi kui jätame kõrvale materiaalse ja mittemateriaalse maailma probleemid — toodangu tõusuga kaasneva keskkonna saastamise, kiireneva tootmisega kaasneva stressi ja muu sellise, ning keskendume ainult tarbitavatele materiaalsele toodetele, mida mõeldame sisemajanduse kogutoodangu kaudu, tekib elatustaseme ja SKT seostamisel hulk probleeme. Sisemajanduse kogutoodang mõõdab eeskätt teatava aja jooksul toodetud kaupade väärtust. Tarbitav aga ei ole ainult vastava aja jooksul toodetu. Mõnedes riikides on loodud varem märksa rohkem rikkusi kui teistes. Näiteks kui Eesti suudaks saavutada Rootsi toodangutaseme, ei tähendaks see esialgu veel pikka aega sama elatustaseme saavutamist, sest varasem toodangute vahe tähendab Eestis vähemat väärtuste — ehitiste, teede ja mille kõige veel olemasolu kui Rootsis, mis tuleb meil Eestis enne valmis teha ja mida alles siis saab tarbida. Õnneks selle üldise kontseptuaalse probleemi lahendamatus Eesti seisundi õiget hinnangut niipea ei ähvarda.

Teiseks tuleb teada kommunistlikust kavamajandusest tulenevaid hälbeid. Kommunistlik kavamajandus oli orienteeritud tootmisele osalt tootmise enda, mitte tarbimise pärast, toodete kvaliteet oli tugevasti alla rahvusvahelist standardit. N. Liidus oli sõjatööstuse osakaal kogu toodangus väga suur. Kokkuvõttes tähendab see, et N. Liidu enda SKT andmed näiteks 1930. aastatel on tugevasti “üles klopitud”, ning ka seda, et Eestis sovetiperioodil sisemajanduse kogutoodangu alla arvestatav väärtus on elatustaseme mõttes suuresti üles puhutud, sest tankide ja raketite tootmine ei parandanud kuigivõrd elujärge ning defektsete tarbekaupade omandamine tegi seda vähemal määral kui samaks otstarbeks määratud kaupade omandamine turumajandusriikides. Kas neid probleeme on üldse võimalik nii lahendada, et see kajastuks sisemajanduse kogutoodangu näitajates, ma ei tea.

Kolmandaks tuleb toonitada, et erinevad looduslikud tingimused loovad ka teistsuguse tarbimisvajaduse. Araabia Ühendemi-

raatide elanik, kel 1000 dollarit, on hoopis paremini kindlustatud ja seega ka rikkam kui sama summa omanikust Eesti elanik, sest araablane vajab vähem riideid, ei pea tasuma kütte eest ning tal on maa sees naftat. Erinevad institutsioonid on küll viimastel aastakümnetel üritanud seda probleemi lahendada uue ühiku väljatöötamisega, mis kõike seda ja ka varem loodud rikkusi arvesse võtaks, kuid üldaktsepteeritavate tulemusteni jõudmisest ollakse veel väga kaugel. Kas too uus hüpoteetiline ühik üldse võimaldab seda retrospektiivselt rakendada, on hoopis ebaselge. Niisiis on leppimine SKTga elatustaseme mõõtmiseks vähemalt esialgu paratamatu.

Eesti SKT võrdlemisel teiste Euroopa riikidega on võimalik välja tuua vaid kõige üldisemaid proportsioone. Siinne võimaluste raam ei võimalda teostada keerukaid ja äärmiselt töömahukaid ostujõu pariteedi ümberarvestusi, mis lubaksid pidada elatustasemete võrdlusi täpseks.

Nagu eespool mainitud, on Angus Maddison ostujõu pariteedi võrdsustamiseks kasutanud Geary-Khanise meetodit, mis mõnevõrra erineb tänapäeva andmete töötlemisel kasutatavast konverteerimistehnikast. Geary-Khanise meetod on mõnevõrra vähem töömahukas, aga siiski väga töömahukas. Eesti andmeid Maddison konverteerinud ei ole, sest tal ei olnud, mida konverteerida. Niisiis on probleemiks see, kuidas ehitada Eesti ja teiste Euroopa riikide andmete vahele n-ö sild. Üheks võimaluseks on teha seda Colin Clarki andmete põhjal (Clark 1938). Kahtlemata ei anna see täpseid tulemusi, ent ka päris eksitavaid tulemusi mitte.

Clarki järgi oli Soome rahvamajandustoodangu keskmine väärtus aastatel 1925–1934 ühe isiku kohta 380 dollarit, Eestis 341 dollarit. A. Maddisoni andmetel oli Soome keskmine sisemajanduse kogutoodang aastatel 1925–1934 ühe isiku kohta 2543 Geary-Khanise dollarit. Clarki proportsiooniga opereerides (341/380) oli see Eestis 90% Soome omast, s.t aastatel 1925–1934 keskmiselt 2282 Geary-Khanise dollarit.

Tabelis 50 on toodud sellele rehkendusele tuginev Eesti SKT aegrida ühe isiku kohta koos teiste Euroopa riikide andmetega.

Niisiis, kui uskuda Colin Clarki, kelle andmeil Eesti SKT ühe isiku kohta aastatel 1925–1934 oli 90% Soome näitajast (mis on

EESTI JA EUROOPA RIIKIDE SKT *PER CAPITA*
1990. AASTA GEARY-KHANISE DOLLARITES

Aasta	Eesti	Saksa- maa	Belgia	Taani	Soome	Prantsus- maa	Austria	Itaalia
1923	1811	2937	4437	4386	2124	3718	2861	2703
1924	2337	3417	4539	4356	2160	4140	3184	2705
1925	2280	3772	4567	4212	2261	4127	3389	2857
1926	2422	3592	4682	4423	2323	4209	3436	2862
1927	2249	4235	4819	4481	2483	4115	3529	2776
1928	2201	4308	5030	4604	2629	4390	3682	2950
1929	2182	4335	4947	4883	2639	4666	3723	3026
1930	2330	4049	4873	5138	2589	4489	3610	2854
1931	2219	3618	4757	5156	2506	4195	3309	2814
1932	2110	3267	4510	4973	2476	3922	2959	2884
1933	2385	3591	4581	5090	2624	4199	2852	2842
1934	2443	3846	4526	5197	2902	4152	2871	2831
1935	2598	4165	4790	5272	3004	4047	2926	3079
1936	2585	4571	4809	5363	3184	4204	3015	3061
1937	2779	4809	4856	5453	3342	4444	3177	3247
1938	2745	5126	4730	5544	3486	4424	3583	3244
Aasta	Holland	Norra	Rootsi	Šveits	Suur- britannia	Kreeka	Iiri	His- paania
1923	4523	2571	3047	4807	4545	...	...	2470
1924	4777	2543	3130	4970	4698	...	...	2552
1925	4909	2683	3233	5314	4912	...	...	2687
1926	5228	2726	3404	5549	4713	...	...	2658
1927	5371	2818	3500	5811	5075	...	...	2846
1928	5581	2900	3657	6086	5115	...	...	2808
1929	5551	3158	3869	6245	5255	2386	2883	2947
1930	5467	3377	3937	6160	5195	2300	...	2802
1931	5059	3096	3782	5861	4906	2174	3034	2713
1932	4913	3283	3666	5632	4916	2331	...	2772
1933	4836	3342	3722	5884	5039	2439	2859	2695
1934	4688	3430	3992	5871	5354	2463	...	2798
1935	4810	3559	4233	5826	5537	2526	...	2792
1936	5064	3757	4466	5827	5762	2501	3116	2304

1937	5301	3871	4664	6087	5937	2820	3018	2043
1938	5122	3945	4725	6302	5983	2727	3116	2022
Aasta	Bulgaaria	Tšehhoslovakia	Ungari	Rumeenia	N. Liit	Jugoslaavia	Poola	Portugal
1923	...	2151	...	...	...	1116	...	...
1924	909	2353	1912	...	...	1173	...	...
1925	922	2606	2279	...	...	1212	...	...
1926	1169	2575	2162	1258	...	1271	...	...
1927	1255	2752	2237	1241	...	1240	...	...
1928	1219	2977	2415	1225	1370	1321	...	...
1929	1180	3042	2476	1152	1386	1367	2117	1536
1930	1284	2926	2404	1219	1448	1325	1994	...
1931	1454	2809	2268	1229	1462	1273	1823	...
1932	1444	2680	2192	1144	1439	1154	1658	...
1933	1450	2552	2374	1184	1493	1169	1590	...
1934	1309	2443	2370	1182	1630	1191	1593	...
1935	1236	2410	2471	1196	1864	1161	1597	...
1936	1493	2599	2618	1194	1991	1279	1625	...
1937	1567	2882	2543	1130	2156	1284	1915	1707
1938	1595	...	2655	1242	2150	1360	2182	...

Allikad: tabel 49; Maddison 1995: 180–212.

üsna usutav), siis vastab Eesti koht Euroopa riikide seas tabelis 50 toodud andmetele. Seega ületas Eesti tugevasti Bulgaariat, Rumeeniat, N. Liitu, Jugoslaaviat, Poolat ja Portugali. Ligikaudu Eestiga võrdne oli sisemajanduse kogutoodang ühe isiku kohta Ungaris, Kreekas ning Tšehhoslovakkias. Viimasele oli Eesti 1930. aastatel kiiresti järele jõudnud. Veel lähenes Eesti kahe maailmasõja vahel tugevasti Iirimaaale, Itaaliale ja Austriale ning 1930. aastate teisel poolel ületas kodusõjast ruineeritud Hispaania vastava näitaja.

Seevastu Soome arenes kahe maailmasõja vahel kiiremini kui Eesti. Kui aastal 1925 oli Eesti SKT isiku kohta Soomega ligikaudu võrdne, siis 1938. aastal moodustas Eesti SKT isiku kohta 79% Soome vastavast näitajast. See ei ole üllatav. Timo Myllyntaus on väitnud, et erinevused reaalsissetulekus ulatusid 10–60%–

ni Soome kasuks ning 20. sajandi esimesel kolmandikul möödus Soome Eestist, mitte *vice versa* (Myllyntaus 1992: 189–190).

Peapõhjus Soome kiiremaks arenguks oli kindlasti väiksema ümberorienteerumise vajadus 1920. aastate alul. Soome oli selles osas märkimisväärselt paremas olukorras. Vene keisririigi koosseisus oleval Soomel oli oma tollipiir ja oma raha, mis võimaldas Soome kaubandussidemete mitmekülgsuse ning arengu Euroopa integraalosaks juba ammu enne iseseisvumist: alates 1860. aastast oli Venemaa osakaal Soome väliskaubanduskäibes aeglaselt, kuid pidevalt langenud, moodustades 1913. aastal vaid 28%. Eesti vastav näitaja oli aga aastal 1913 umbes 90%.³ Nii jätkas Soome sealt, kus oli enne Esimest maailmasõda pooleli jäänud, ent Eesti oli märksa suuremaid sõjahaavu saanud ja pidi looma uue struktuuriga majanduse. Samas oli Soome majanduskasv kahe maailmasõja vahel erandlikult kõrge. Soome Vabariik ei teinud ühtegi suuremat majanduspoliitilist eksisammu.

Eesti 1938. aasta näitaja on 1991. aasta näitajast (SKT ühe isiku kohta 2745 Geary-Khanise dollarit) umbes kolm korda väiksem. Et aga viimase saja aasta vältel on erakordselt kiiresti muutunud nii tootmis- kui tarbimisstruktuur, ei ole SKT võrdlustel ajas ühe maa raames suurt tunnetuslikku väärtust. Märksa tähenduslikumad on vertikaal-horisontaalsed võrdlused. Kui 1938. aastal oli Eesti sisemajanduse kogutoodang ühe isiku kohta ligikaudu võrdne Tšehhoslovakkia ja Ungariga ning moodustas Soome näitajast u 80%, Saksamaa SKTst *per capita* üle 50% ning Rootsi sisemajanduse kogutoodangust isiku kohta ligi 60%, siis 1998. aastal jäi Eesti alla Poolale ning ületas vaevu Venemaa näitaja. Soome sisemajanduse kogutoodangust isiku kohta moodustas Eesti vastav

---

³ 1913. aasta Eesti ja Soome SKT võrdluseks napib andmeid. Rahvastiku jaotus hõivealadesse oli Eestis ja Soomes 1913. aastal suhteliselt sarnane. Kaudsete näitajate põhjal tundub, et Eesti alal paikneva tööstuse iseloomust tingituna (suures osas töödeldi Venemaalt saadud materjalidest poolfabrikaate Vene turu jaoks ja Venemaa militaarvajadusteks) oli tööstustoodangu brutoväärtus ühe isiku kohta arvestatuna Eestis oluliselt suurem kui Soomes (Köörna 1961: 16; *Statistical Year-Book...* 1931: 44–45), ent SKT's arvestatud netoväärtus ei pruukinud seda olla. Nii võib kättesaadavatele andmetele tuginedes 1913. aasta SKTd isiku kohta hinnata Eestis ja Soomes ligikaudu võrdseks, või õigemini — Eestis mitte madalamaks kui Soomes.

näitaja aga vaid 37%, Saksamaa SKTst 36%, Rootsist 38%, Sloveeniast 53%, Tšehhist 61%, Ungarist 76% (arvutusalus: *International Comparison...* 2000: 45). Nii näitab võrdlus Idabloki riikidega (Poola, Tšehhoslovakkia, Ungari jt), et eriti pärssivalt mõjus majandusele kommunismiehitamine just N. Liidu koosseisus. Vabanenud Eesti on langenud kahe maailmasõja vahelise ajaga võrreldes majanduslikult jõukuselt justkui ühe kvaliteediklassi võrra allapoole.

Veel väärrib märkimist, et Eesti elatustaseme kasv möödunud sajandi algusest kuni 1992. aastani on umbes kolmekordne, s.t Euroopa riikide üks aeglasemaid, kui mitte kõige väiksem! Tõenäoliselt oleks Läti näitaja veel väiksem, arvestades tema sajandi alguse tugevamat majandusseisu Eestiga võrreldes ja praegust nõrgemat.

Nii võib väita, et peaaegu terve 20. sajand — täpsemalt ajajärk alates 1913. aastast, on olnud Eestile suure majanduskriisi ajaks — seda nii Euroopa arenenud riikidega võrreldes kui ka, vähemalt kahe maailmasõja vahelisel ajal, suhestatuna Eesti rahvastiku kapatsiteediga. Eesti SKT aeglase tõusu peapõhjuseks 20. sajandil on kommunismiehitamise kõrval olnud majandusliku orientatsiooni muutmise vajadus. 1920. aastate alguses tegid Eesti ja Läti majandussidemete ümbersuunitlemise radikaalsusega tõelise rekordi Euroopa uuemas ajaloos (endistest Eesti ala väliskaubandussidemetest säilis riigiti alla 20%), 1990. aastate alul peaaegu kordasime seda rekordit. Lisaks oli 1990. aastate alul tegemist majandussüsteemi muutusega. Loomulikult on niisugune sunnitud rekordite püstitamine kurnanud tugevasti meie kasvujõudu.

Kirjandus

- Bairoch, Paul 1976. Europe's Gross National Product 1800–1975. — *Journal of European Economic History*, No. 5
- Clark, C. 1938. Internationaler Vergleich der Volkseinkommen. — *Weltwirtschaftliches Archiv*, Januar, S. 51–76
- Eesti: *Eesti entsüklopeedia andmeil*. 1949. Toimetanud ja redigeerinud prof. Karl Inno, mag. Felix Oinas. II osa: *Rahvas ja riik*; III osa: *Majandus*. Geislingen/St.: ERS, EüKS
- Eesti 1920–1930: *Arvuline ülevaade*. 1931. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo

- Eesti arvudes 1920–1935. Estonie en chiffres: résumé rétrospectif de 1920–1935.* 1937. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus 1937: Eesti Panga aastaraamat.* 1938. Tallinn: Eest Pank
- Eesti majandus 1938: Eesti Panga aastaraamat.* 1939. Tallinn
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1923. Commerce extérieur de l'Estonie en 1923.* 1924. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1924. Commerce extérieur de l'Estonie en 1924.* 1925. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1925. Commerce extérieur de l'Estonie en 1925.* 1926. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1926. Commerce extérieur de l'Estonie en 1926.* 1927. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1927. Commerce extérieur de l'Estonie en 1927.* 1928. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1928. Commerce extérieur de l'Estonie en 1928.* 1929. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1929. Commerce extérieur de l'Estonie en 1929.* 1930. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1930. Commerce extérieur de l'Estonie en 1930.* 1931. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1931. Commerce extérieur de l'Estonie en 1931.* 1932. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1932. Commerce extérieur de l'Estonie en 1932.* 1933. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1933. Commerce extérieur de l'Estonie en 1933.* 1934. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1934. Commerce extérieur de l'Estonie en 1934.* 1935. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1935. Commerce extérieur de l'Estonie en 1935.* 1935. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1936. Commerce extérieur de l'Estonie en 1936.* 1937. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1937. Commerce extérieur de l'Estonie en 1937.* 1938. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti majandus: Väliskaubandus 1938. Commerce extérieur de l'Estonie en 1938.* 1939. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat. Annuaire de la statistique agricole.* 1923. I. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistique agricole.* 1924. Vihk II. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo

- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1925. Annuaire de la statistique agricole.* 1926. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1926. Annuaire de la statistique agricole.* 1927. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1927. Annuaire de la statistique agricole.* 1928. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1928. Annuaire de la statistique agricole.* 1929. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1929. Annuaire de la statistique agricole.* 1930. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1930. Annuaire de la statistique agricole.* 1931. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1931. Annuaire de la statistique agricole.* 1932. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1932. Annuaire de la statistique agricole.* 1933. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1933. Annuaire de la statistique agricole.* 1934. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1934. Annuaire de la statistique agricole.* 1935. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1935. Annuaire de la statistique agricole.* 1936. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1936. Annuaire de la statistique agricole.* 1937. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1937. Annuaire de la statistique agricole.* 1938. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1938. Annuaire de la statistique agricole.* 1939. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo

- Eesti põllumajandus: Statistiline aastaraamat 1939. Annuaire de la statistique agricole.* 1940. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti riikline statistika: Väliskaubandus 1921 ja 1922. a. Commerce extérieur de l'Estonie en 1921–1922.* 1923. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Eesti Vabariigi 1927./28. a. eelarve täitmise ning kassa aruanne ja riigikassa bilanss 31. märtsil 1928. a.* 1928. Tallinn
- Eesti Vabariigi 1928./29. a. eelarve täitmise ning kassa aruanne ja riigikassa bilanss 31. märtsil 1929. a.* 1929. Tallinn
- Eesti Vabariigi 1929./30. a. eelarve täitmise ning kassa aruanne ja riigikassa bilanss 31. märtsil 1930. a.* 1930. Tallinn
- Eesti Vabariigi 1934./35. a. eelarve täitmise ning kassa aruanne ja riigikassa bilanss 31. märtsil 1935. a.* 1935. Tallinn
- Eesti Vabariigi 1935./36. a. eelarve täitmise ning kassa aruanne ja riigikassa bilanss 31. märtsil 1936. a.* 1936. Tallinn
- Eesti Vabariigi 1936./37. a. eelarve täitmise ning kassa aruanne ja riigikassa bilanss 31. märtsil 1937. a.* 1937. Tallinn
- Eesti Vabariigi 1937./38. a. eelarve täitmise ning kassa aruanne ja riigikassa bilanss 31. märtsil 1938. a.* 1938. Tallinn
- Eesti Vabariigi 1938/39. eelarveaasta riigi tulude ja kulude eelarve täitmise aruanne ja kassaaruanne ühes riigikassa bilanssiga ja riigi varandusliku seisuga.* 1939. Tallinn
- I majandusloendus Eestis: Tööstus. 1937. a. majandusloenduse andmed. Industrie: données du recensement économique de 1937.* 1939. Vihk I. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- I Majandusloendus Eestis: Käsitööstus. 1937. a. majandusloenduse andmed. Artisanat: données du recensement économique de 1937.* 1939. Vihk II. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Hjerppe, Riitta 1987. *The Finnish Economy 1860–1985: Growth and Structural Change.* (Bank of Finland Publications. Studies on Finland's economic growth; 13.) Helsinki: Bank of Finland
- Hjerppe, R., E. Pihkala 1977. *The Gross Domestic Product of Finland in 1860–1913: A preliminary estimate.* — *Economy and History*, Vol. 20, No. 2
- Horm, Arvo 1940. *Eesti elatusstandard.* Tartu: Akadeemia
- International Historical Statistics: Europe 1750–1988.* 1992. 3rd ed. Ed. Brian Redman Mitchell. New York: Stockton Press
- International Comparison of Gross Domestic Product in Europe 1996: Results of the European Comparison Programme.* 2000. New York: United Nations

- Janusson, Juhan 1932. *Eesti majanduslik areng*. Tallinn: Põllumajanduslik Konjunktuurbüroo
- Janusson, Juhan 1937. Eesti majanduse arengu perspektiive. — *Konjunktuur*, 28/29 (3/4), lk 134–144
- Krupp, A. 1935. Kalanduse seisukord ja arengu väljavaated. — *Konjunktuur*, nr 8/9, lk 535–543
- Kuld vanarauast. 1935. — *Rahvaleht*, nr 127, 28. X
- Köörna, Arno 1961. *Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- La production mondiale et les prix, 1935–1936*. 1936. Geneva
- Maddison, Angus 1989. *The World Economy in the 20th Century*. (Development Centre Studies.) Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development
- Maddison, Angus 1995. *Monitoring the World Economy 1820–1992*. (Development Centre Studies.) Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development
- Maddison, Angus 2001. *The World Economy: A Millennial Perspective*. (Development Centre Studies.) Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development
- Maizels, Alfred 1965. *Industrial Growth and World Trade*. Cambridge University Press
- Myllintaus, Timo 1992. Standard of living in Estonia and Finland in the 1930s. — *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaarja sotsiaalteadused*, nr 41/3, lk 184–191
- Nõmm, Toe 1993. Eesti kaitsetööstus: Ülevaade. — *Tehnika ja tootmine*, nr 2, lk 44–46
- Nõmm, Toe 1991. Tundmatu “Arsenal”. — *Horisont*, nr 11, lk 10–12
- Nõmm, Toe 1989. Eesti sõjatööstusest 1920–1940. [Käsikiri autori valduses]
- Pihlamägi, M. Virumaa põllumajanduse ja tööstuse arengu üldjooni 1918–1940. 1996. — *Virumaa: Koguteos*. Koost. Kalju Saaber. [Rakvere:] Lääne-Viru maavalitsus, Ida-Viru maavalitsus
- Pullerits, Albert 1928. Statistika iseseisvuse ajal. — *Eesti Statistika*, nr 75 (2), lk 65–72
- Punane Kunda 1870*. 1968. Koostanud O. Karma. Tallinn: Eesti Raamat
- Rahvastik ja tervishoid Eestis: Eesti demograafia. Population et l'hygiene publique*. 1930. Vihk IV. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Rahvastikuprobleeme Eestis: II rahvaloenduse tulemusi. Problemes de la population: résultats du recensement de 1. III 1934*. 1937. Vihk IV. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo

- Reiman, Hugo 1927. Sündivus, surevus, abielluvus ja abielulahutused Eestis 1925 a. ja lõplikult parandatud arvud eelmiste aastate kohta. — *Eesti Statistika*, nr 64 (3), lk 97–102
- Reiman, Hugo 1928a. Sündivus, surevus, abielluvus ja abielulahutused 1926 a. — *Eesti Statistika*, nr 74 (1), lk 1–18
- Reiman, Hugo 1928b. Sündivus, surevus, abielluvus ja abielulahutused 1927 a. — *Eesti Statistika*, nr 85 (12), lk 703–711
- Reiman, Hugo 1930. Sündivus, surevus, abielluvus ja rahvaarv 1929 a. — *Eesti Statistika*, nr 106 (9), lk 498–507
- Reiman, Hugo 1932a. Sündivus, surevus, abielluvus ja rahvaarv 1930 a. — *Eesti Statistika*, nr 122 (1), lk 12–21
- Reiman, Hugo 1932b. Sündivus, surevus ja rahvaarv 1931 a. — *Eesti Statistika*, nr 133 (12), lk 701–709
- Reiman, Hugo 1934a. Sündivus, surevus, abielluvus ja rahvaarv 1932 a. — *Eesti Statistika*, nr 146 (1), lk 12–20
- Reiman, Hugo 1934b. Sündivus, surevus, abielluvus ja rahvastikuarv 1933 a. — *Eesti Statistika*, nr 157 (12), lk 623–631
- Reiman, Hugo 1935. Sündivus, surevus ja rahvastikuarv 1934 a. — *Eesti Statistika*, nr 168 (11), lk 552–561
- Reiman, Hugo 1936. Suremus. — *Eesti Statistika*, nr 181 (12), lk 610–625
- Reiman, Hugo 1939. Bütjetiurimuse korraldus 1937–1938. a. — *Eesti Statistika*, nr 208 (3), lk 117–118
- Semper, P. 1930. Kesktööstusettevõtted 5–19 töötajaga 1928 a. — *Eesti Statistika*, nr 101 (4), lk 218–220
- Statistical Year-Book of the League of Nations 1930/31.*
S. a. Geneva
- Svennilson, Ingvar 1954. *Growth and Stagnation in the European Economy.* (Economic Commission for Europe. United Nations.)
Geneva
- Tihemets, Aarne 1994. Rahvamajanduse arvepidamise areng Eestis. Tallinn. [Magistritöö käsikiri]
- Tomberg, A. 1937. Sündimus, suremus, abiellumus ja rahvastikuarv 1936. a. — *Eesti Statistika*, nr 192 (11), lk 565–597
- Tomberg, A. 1938. Abiellumus, sündimus, suremus ja rahvastikuarv 1937. a. — *Eesti Statistika*, nr 204 (11), lk 564–570
- Tomberg, A. 1940. Abiellumus, sündimus, suremus ja rahvastiku iive 1938. a. — *Eesti Statistika*, nr 218 (1), lk 33–39
- Tooms, Anatol 1925. Elumaksumus (elukallidus). — *Eesti Statistika*, nr 36 (3), lk 64–87
- Tooms, Anatol 1926. Uus Eesti elumaksumusindeks. — *Eesti Statistika*, nr 61 (16), lk 12–16

- Tooms, Anatol 1928. Suurmüügi ja elumaksumuse indeksid 1913–1928 (ümberarvatud kuldrahale ülemineku puhul). — *Eesti Statistika*, nr 77 (4), lk 261–269
1929. a. põllumajandusliku üleskirjutuse andmed. *Résultats du recensement agricole de 1929*. 1930. Vihk I. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo
- Uist, Elvi 1998. *Avaliku sektori ökonomika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Valitsusasutiste tegevus 1918–1934*. 1934. Tallinn: Riigikantselei
- Valitsusasutiste tegevus 1934/35*. 1935. Tallinn: Riigikantselei
- Wagenführ, Rolf 1933. Die Industriegewirtschaft Entwicklungstendenzen: Der Deutschen und Internationalen Industrieproduktion 1860 bis 1932. — *Viertel Jahrshefte zur Konjunkturforschung*, nr 31. Berlin

JAAK VALGE (sünd. 1955) lõpetas Tartu ülikooli ajaloo teaduskonna 1987. a, mag. phil. 1992, dr. phil. 2003. Aastatel 1984–1995 töötas Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi vanemlaborandina ja nooremteadurina, 1996–1998 Riigiarhiivis nõuniku, osakonnajuhataja ja ase-direktorina; olnud 2000–2001 siseministeeriumi Välismaalaste osakonna juhataja kt ja a-il 2001–2002 juhataja, alates 2002. a Rahvusarhiivis Viljandi maa-arhivaari kt ning maa-arhivaar, praegu ühtlasi Pärnu maa-arhivaar; a-st 1993 Tartu ülikooli lähiajaloo õppetooli lektor. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “Eesti—Vene majanduslik külgetõmme Eesti omariikluse esimesel aastakümnel” (1991, nr 8, lk 1714–1735), “Mitteametlik kaubavahetus Eesti—Vene piiril aastatel 1921–1924” (1992, nr 6, lk 1200–1227), “Riikliku Põlevkivitööstuse majandamistingimused ja -tulemused 1920. ja 1930. aastatel” (1995, nr 8–9, lk 1712–1740, 1929–1949) ja “Okkiline devalveerimine: Eesti krooni kursi ümberhindamine aastail 1931–1933” (1997, nr 8, lk 1605–1639) ning arvustanud Eero Medijaineni raamatut *Eesti välispoliitika Balti suund 1926–1934* (1992, nr 4, lk 846–850).

ARVUSTUS

VARJUDEROHKE TEATMIK EESTI MAJANDUSELIIDIST 20. SAJANDIL

***Eesti majanduse biograafiline leksikon 1951–2000.* Tallinn: AS Kirjastus Ilo, 2003. 607 lk.**

Pärast taasiseseisvumist on Eestis ilmunud mitmeid erinevate eluvaldkondade biograafilisi leksikone¹ ja teatmikke². Eri valdkondade teatmeteosed rikastavad meie minevikutundmist ning tutvustavad ajaloo ja kaasaja tegusaid inimesi. Vaatamata sellele, et Eesti ühiskonna eliit on võrdlemisi kitsas ning ettevõtlikud inimesed kipuvad esindama mitut eluala, jätkub Eestis biograafiliste leksikonide jaoks piisavalt nende tegelasi ning koostajaid. Ja mis kõige olulisem: huvi leksikonide vastu pole kadunud.

Siiani puudus taasiseseisvunud Eestis majandusajaloo-alane biograafiline teatmeteos. Tuleb tunnistada, et majanduse valdkonda on võrdlemisi raske määratleda ning seetõttu on selle ala teatmeteoste koostamine üsna komplitseeritud. Keda võib nimetada majandustegelaseks? Arvatavasti on majandustegelane ettevõtte juht või vastava ala minister, kuid ta võib olla ka koolidirektor, kes juhib kooli ja vastutab kooli majandamise eest. Määratluse keerukust arvestades tuleb pidada suureks julgustükiks ja tunnustust väärivaks ettevõtmiseks Eesti majanduse bio-

---

¹Näiteks *Eesti spordi biograafiline leksikon*. Koost. Henn Saarmann, Erlend Teemägi. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2001, 2. tr 2002; *Eesti teaduse biograafiline leksikon*. 1. köide. A–Ki. Peatoimetaja Karl Siilivask. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000; *Eesti kooli biograafiline leksikon*. Koost. Heino Rannap. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998; *Eesti teatri biograafiline leksikon*. Koost. Heino Aassalu, Kalju Haan ja Vilma Paalma. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000.

²*1000 tartlast läbi aegade*. Tartu: MTÜ Liivimaa Mälu, 2003; *Eesti suuremate ettevõtete tippjuhid 2002*. Tallinn: Äripäeva kirjastus, 2002; *Kõrgemad võimu vahendajad ENSV-s: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretärid 1940–1990*. Tallinn, 2000; jt.

graafilise leksikoni koostamist aastate 1951–2000 kohta (peatoimetaja akadeemik Arno Kõörna, koostaja ajalookandidaat Urmas Sõgel). Leksikoni koostamisel ja väljaandmisel on olnud osalised peamiselt vanema põlvkonna tuntud Eesti ühiskonnategelased. Leksikon on mõeldud teatmeteosena laiale lugejaskonnale. Kaante vahele on mahtunud 1654 elulugu. Enamuse moodustavad meie kaasaja majandustegelased, kuid teatmeteosesse on võetud ka märkimisväärne hulk endisi nõukogudeaegseid majandusinimesi. Paljud elulood on koostatud isikutele saadetud ankeetide abil, kasutatud on ka arhiividokumente ja trükimaterjale. Isikutele saadetud ankeet sisaldas muu hulgas hinnangulisi küsimusi, nagu isiklikud tähised majanduselusel ja elu tippetked. Avaldatud elulugude struktuur ei ole ühtlane, olenevalt eluloost on esitatud andmed perekonna kohta (vanemad, lapsed, abikaasa), hariduskäik, keelteoskus, tööalane tegevus, äriosalus, ühiskondlik ja parteiline kuuluvus, teaduslikud saavutused, publikatsioonid, n-ö majanduselu tähised ja elu tippetked.

Leksikoni ilmumist tuleb positiivselt hinnata. Koostajad on teinud andmete töötlemisel ära mahuka ja vajaliku töö. Tulemus on huvitav ja lugemist väärt. Vaatamata sellele, et teatmeteose koostaja raskeim ülesanne on selekteerida avaldamisele kuuluvaid elulugusid, on käesoleval puhul see küllaltki hästi õnnestunud. Nauditav on lugeda ankeedi täitjate endi hinnanguid oma tegevusele; seda on küll juba võrreldud ka “bibliograafilise statistika ajakirja Kroonika persoonide eksponeerimise võtete parimate traditsioonidega”.³

Küsitavusi tekitab autorite otsus jaotada Eesti majandustegelased 20. sajandil kahte võrdsesse ajaperioodi. Teine osa, mis käsitleb aastaid 1900–1950, on alles koostamisel. Arvan, et Eesti lähiajaloo üks suurem etapp lõppes 1940. aastal Eesti okupeerimisega, mitte aga 1950. aastal. Eriti järsult eristuvad aastad enne ja pärast 1940. aastat eesti elulugudes. Nõukogude võim lammutas lühikese aja jooksul kogu Eesti ühiskonna ja hävitas kohaliku eliidi. Majanduse valdkonnas on keeruline leida inimesi, kes Eesti Vabariigi majandustegelastena jätkasid sama tegevust ka Nõukogude okupatsiooni perioodil.

Leksikoni suureks puuduseks on viidete ja asjakohase bibliograafia puudumine elulugude juures. Nõukogude majandustegelaste puhul võinuks ka kasutada Eesti Vabariigi Riigikantselei arhiivi isikutoimi-

³Vt arvustust leksikoni kohta: Aksel Kirch, Ülo Ennuste, “Maailma liberaalseima majanduse originaalseim suurteos: Kroonika ja kommunismiaustaja leiab värskest majandusleksikonist küllaga rõõmustavat”. — *Sirp*, 17. X 2003.

kuid ning Eesti Riigiarhiivi fonde, mis sisaldavad isikuandmeid.⁴ Kindlasti oleksid andnud lisainformatsiooni mõned uuemad teatmeteosed.⁵ Liialduseks tuleb pidada elulugudele kontaktaadresside lisamist ja nominendi enda hinnangute avaldamist oma majandusalasele tegevusele ja elu kõrghetkedele. Soliidne leksikon peaks pakkuma lugejale elulugusid, aga mitte inimeste elamusi ja mälestusi.

Koostajad on püüdnud avaldada EKP KK sekretäride ja keskkomitee majandusega teglenud osakonnajuhatajate elulood. Kahjuks on selles osas olulisi lünki. Üldse pole ära toodud EKP KK II sekretäride elulugusid ajavahemikust 1972–1990. Puudu on paljud osakonnajuhatajad — hilisemaist nt Igor Belistov, kes juhtis 1987–1988 EKP KK majandusosakonda ja 1988–1989 sotsiaalmajandusosakonda, tööstusosakonna juhid 1984–1986 Kalev Benno ja 1986–1988 Jevgeni Popov ning 1986–1988 KK kergetööstuse ja laiatarbekaupade osakonda juhtinud Anna Ingerman.⁶ EKP rajooni- ja linnakomiteede I sekretäride elulugude valik on veel ebauhtlasem — puuduvad näiteks 1986. aastal EKP KK liikmeks valitud rajoonikomiteede I sekretärid Sulev Kont, Alfred Kütt, Kersti Rei.

Imestust tekitavad Eesti majandustegelaste ametid. Näiteks iseloomustatakse Jaak Allikut (lk 26) kultuuri- ja riigitegelasena ning Ain Seppikut (lk 460) juristi ja riigitegelasena, kuid poliitikas märksa tagasihoidlikumalt tegutsenud Hillar Ellerit nimetatakse parteitöötajaks ja poliitikuks. Eriti võõristav on tagantjärele lugeda, et partei poolt aastail 1957–1960 televisiooni ja raadiot juhtima määratud Endel-Johannes Jaanimägi on muu hulgas meediajuht (lk 109). Korreksem oleks olnud nõukogude perioodi töötajaid nimetada nõukogulike tiitlite ja ametite järgi. Paraku on leksikonis riigitegelased nii Valter Klauson (lk 176) kui ka Toomas Hendrik Ilves (lk 104). Selliseid näiteid leidub võrdlemisi palju.

Tundub, et koostajad on ankeetandmeid ainult valikuliselt kontrollinud ning muude allikate kasutamisel on oldud mõnikord pealiskaudne. EKP KK parteiaparaadis töötanud Vladimir Ilvese kohta (lk 104) ei saa lugeja teada isegi tema kuuluvust NLKPsse, rääkimata siis

---

⁴Näiteks ENSV Rahvakontrolli Komitee Riigikontrolli fondi (ERA, f R-2158) ning partei rajooni ja linnakomiteede fonde.

⁵Näiteks *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991* (Tallinn, 2002; toim. Enn Tarvel), mis esitab 221 siinse parteitegelase eluloo.

⁶Vt *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*.

töötamisest parteistruktuurides. Leidub elulugusid, mis on katkestatud või lõpetamata. Ilmar Kallase puhul (lk 138) on jäetud välja tema tegevus aastatel 1971–1983,⁷ Roman Buteli elulugu (lk 52) lõpeb 1980. aastal ENSV Ametiühingute Nõukogu sekretäriks määramisega.⁸

Leksikonis hakkab silma NLKPsse kuulumise ebaobjektiivne esitamine. Paistab, et autoritel on parteiga olnud liiga isiklikud suhted. Märkimata on Eesti toonasesse ja tänasesse eliiti kuuluva Siim Kallase (lk 139) ja Rein Otsasoni (lk 343) ning paljude teiste kuulumine NLKPsse. Lausa üllatav ja arusaamatu on mitme leksikoni algatusrühma liikme NLKP-kuuluvuse märkimata jätmine, kuigi leksikoni autorite soov paistab olevat vastupidine. Tsiteeriksin siinkohal leksikoni sissejuhatust: “Vastajatele tekitas raskusi küsimus parteilise kuuluvuse kohta. Nii häbenesid NLKP liikmeks olekut isegi mõned kuulugised EKP Keskkomitee liikmed, kellel see asjaolu on kajastatud mitmes varemilmunud teatmeteoses. Mida siin häbeneda, kui paljud neist andsid siis ja annavad praegu tõhusa panuse Eesti majanduse edenemisse?” NLKPsse kuulumine on “raskusi” tekitanud isegi leksikoni peatoimetajale (!) Arno Kõörnale (lk 229), kes ei olnud mitte tavaline parteiliige, vaid EKP KK liige. Peale peatoimetaja ei leia NLKPsse kuulumist ka endise ministri Heino Veldi (lk 571) ja ajaloolase Karl Siilivaski (lk 463) ning paljude teiste kohta käivaist artikleist. Imeliku mulje jätab ka koostaja Urmas Sõgeli enda eluloo esitus. Teatavasti oli EKP aastatel 1940–1990 NLKP territoriaalne organisatsioon. Paraku on leksikonis kirjas, et Urmas Sõgel (lk 482) kuulus 1977–1991 EKP ridadesse.

Kokkuvõttes tahaksin rõhutada, et vaatamata mõningatele puudustele tasub leksikoni kindlasti lugeda, kuid suhtuda mõnedesse faktidesse ettevaatlikult. Jääb loota, et raamatu teine osa aastate 1900–1950 kohta on rohkem läbi töötatud ja objektiivsem.

Olev Liivik

⁷Ilmar Kallas oli 1971–1973 EKP KK parteiorganisatsioonilise osakonna inspektor, 1973–1983 põllumajanduse osakonna juhataja asetäitja.

⁸Roman Butel oli 1984–1989 ENSV Riikliku Tööstuse ja Mäetööstuse Ohutuse Järelevalve Komitee esimehe asetäitja.

ABSTRACTS

AIN-ELMAR KAASIK. Doctor Kreutzwald and his time

Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882) is mostly known as the creator of the Estonian national epic Kalevipoeg; his activity as a doctor and promoter of public health has received considerably less attention. The better part of his active life — 44 years — he worked as the municipal doctor of Võru (1833–1877).

Kreutzwald entered the Faculty of Medicine at the University of Tartu in the autumn of 1826 and passed the final exams in 1833, receiving the third-grade diploma of a physician. One of his most renowned teachers was Johann Friedrich von Erdmann (1778–1846), who applied several methods of physical treatment (alternate applications of hot and cold, galvanic electric current) and studied their effect. Christian Friedrich von Deutsch (1768–1843) was one of the developers of the so-called obstetric phantom, a method that has been used for training doctors and midwives until the present day. Johann Christian Moier (1786–1858) became one of the founders of surgery on the anatomical basis.

The brightest stars of the 19th-century Faculty of Medicine at the University of Tartu shone somewhat later than Kreutzwald studied there. Here we should mention three scholars: Rudolf Buchheim (1820–1879) is rightfully considered the founder of experimental pharmacology; Oswald Schmiedeberg (1838–1921) as the discoverer of muscarine and atropine became the predecessor of modern neuro- and psychopharmacology, and Alexander Schmidt (1831–1894) discovered blood coagulation factors protrombin and trombin.

Kreutzwald with his third-grade diploma could apply for the post of a doctor only in a small provincial town, and he chose the South Estonian town of Võru with somewhat more than 1000 inhabitants and a hospital with only 16 beds. Kreutzwald was primarily the doctor of common people. During the Crimean War (1853–1856) he had to, in addition to

his usual duties, head two military hospitals in Võru with almost two hundred patients. Sometimes he also had to fulfil the duties of the district doctor. Following the regulations of the medical board of the Livonian province, Kreutzwald also worked as a public health officer.

Although the principle of humoral pathology predominated in medicine at the time, Kreutzwald was a progressive doctor. He opposed the absolutism of the idea of inflammation and took a cautious or even negative attitude to bloodletting. He was also innovative in inoculations against smallpox, as children's inoculation against smallpox became compulsory in Estonia as late as in 1912–1919. Kreutzwald wrote five books and about ten articles on health education. (Edit.)

PETER PETERSEN. Kalevipoeg today — a document human of a future European culture: Psychological and anthropological aspects

The Estonian national epic Kalevipoeg can be read as a book of contemporary history and consciousness; it discusses the problems of sociology, social psychology, deep psychology, psychotherapy, history and statecraft in an encoded figurative language like a real mystery.

For a psychotherapist, Kalevipoeg is impressive for a particular reason: Kalevipoeg, the protagonist of the epic, twice undertakes voluntarily the road to hell. The second time he manages to win the Hornie. Nonetheless, his victory does not consist in destruction of the Hornie, but Kalevipoeg tames the devil and chains him with iron chains to the rock of hell. By doing so, Kalevipoeg abandons revenge. And only conscious renunciation of revenge and violence makes reconciliation and new future prospects possible.

Kalevipoeg includes at least three themes of social significance depicted in a psychological and artistic way: synthetic thinking under the guise of mythology; formation of modern human consciousness through acceptance of one's own limits and of one's own guilt; recognition of one's descent along with the results of ecological responsibility.

The protagonist of the epic, Kalevipoeg, is the incarnation of human progress and the epic itself — a symbol of suprahuman European values.

Myth and imaginative thinking feed on suprapersonal, generally unknown sources. Our destiny depends, among other things, on our ability to recognize these sources and view them as an appeal to rational decision-making. (Edit.)

MAIDO SIKK. The plague of alcohol

In 1840 the writer, doctor and creator of the Estonian national epic Friedrich Reinhold Kreutzwald penned the book The Plague of Alcohol. Although 163 years have passed since its publication, alcohol continues to plague us.

The data of the World Health Organization show that in economically developed countries up to 4.5% of the population suffer from chronic alcoholism. According to the Estonian Institute for Market Research, the per capita consumption of absolute alcohol in Estonia in 2002 was 10.3 litres. The analysis performed by the Estonian Bureau of Forensic Medicine shows that 66% of those perished in a trauma had consumed alcohol. 75% of criminals convicted of murder or attempted murder and 72% of those convicted of rape or attempted rape were intoxicated; grievous bodily harm was inflicted in a state of drunkenness in 66% of cases. (Edit.)

HEITI TALVIK. Translations of poetry

QUENTIN SKINNER. A third concept of liberty

There is supposed to be an overarching formula under which all intelligible locutions about freedom can be subsumed. The prevalence of this belief seems to originate from Gerald MacCallum's article "Negative and Positive Freedom", which claims that to speak of the presence of freedom always means to speak of an absence: absence of constraint on an agent from realising some goal or end. There is, in other words, only one concept of liberty.

In the dispute with MacCallum on the theory of liberty, Isaac Berlin has succeeded in showing that a strong distinction needs to be made between two rival and incommensurable concepts of liberty, which he, too, labels 'positive' and 'negative'. Berlin's fundamental contention is that the absence marking the presence of liberty must always be absence of in-

terference. Berlin adds that I am unfree 'if I am prevented by others from doing what I could otherwise do.'

Although recognizing the value of Berlin's analysis, Skinner attempts to restore a rival theory of negative freedom that had risen to prominence in Anglophone political theory in the course of disputes between Crown and Parliament in 17th-century Britain. Critics of the royal prerogative began to argue that, to the extent that they were obliged to live in dependence on the power of the king, and obliged in consequence to rely on his goodwill for the continuation of their rights and liberties, they were living in a state of servitude. Freedom is restricted even by the mere knowledge that we are living in dependence on the goodwill of others. The immediate inspiration for this way of thinking appears to have stemmed from a number of medieval common-law texts, which can be traced back to Sallust, Livy and Tacitus. To possess your liberty is, as Livy puts it, 'to be in your own power', not obliged to live at the mercy of anyone else. Namely this understanding of political liberty was deployed by a number of spokesmen of the English Parliament in criticism of the Crown in the early decades of the 17th century.

Berlin, however, is sure that no such third concept of liberty can be coherently entertained. He insists that it is true not merely of any coherent account of negative freedom, but of any concept of freedom whatever, that it must embody, at least as a minimum, the idea of absence of interference. If we are to speak of constraints to our liberty, we must be able to point to some visible act of hindrance, the aim or consequence of which was to impede us in the exercise of our powers. It is, however, precisely this assumption that the writers discussed by the author reject. The distinctive claim they defend is that a mere awareness of living in dependence on the goodwill of others serves in itself to restrict our options and thereby limits our liberty.

For all the power of this analysis, contemporary political theory has largely neglected it. Berlin's view that negative liberty must be construed as absence of interference remains the orthodoxy, and nowhere more so than in Great Britain and the United States. We are again being urged to recognize that, in times of emergency, civil liberties must bow to national security. (Edit.)

JÜRGEN MITTELSTRASS. Knowledge as a commodity: On research, education and subjugation of knowledge to economy

The author presents six short theses the keywords of which are education and knowledge-based society, knowledge as a commodity and educative research, and adds a few explanatory notes.

1. *There has never been such an urgent need for education that would be broader than necessary in everyday life and in one's narrow speciality than in the society that considers itself open and progressing at breakneck speed, whose creed includes innovation at any price, infinite mobility and chameleon's adaptability. Without elements of education, society would be ruined by its own changeability.*

2. *If knowledge, information and goals break apart, if market becomes the measure of everything and humans remain in the shadow of their economic achievements, education becomes a mere utopia and part of the knowledge-based society of the future, which has regained an unspoilt treatment of knowledge.*

3. *Present-day society in its self-image has started wavering between the promises of information- and knowledge-based societies. At that, paradoxically, knowledge-based society is threatened by losing the concept of knowledge.*

4. *If knowledge is proclaimed perishable and its essence is information, we are threatened by a new hazard that knowledge is subjugated to economy. Knowledge that once was the expression of humans' rational nature becomes a commodity.*

5. *In knowledge-based society the precondition for education is an efficient education system, which first of all has to embrace research and higher schools. It should also include the idea of intellectual life, i.e. research as an (educated) lifestyle.*

6. *The discussed concept of education problems means the survival of idealist philosophy. This, however, does not turn such a concept outdated or fossil; on the contrary, in association with morality and institutions, it forms a part of the future of knowledge-based society. (Edit.)*

JERRY A. FODOR. Why there still has to be a language of thought

The Language of Thought (LOT) Hypothesis wants to construe propositional-attitude tokens as relations to symbol tokens. Further, symbols have intentional contents, and in all the known cases their tokens are physical. And being physical, symbol tokens are the right things to exhibit causal roles.

Until now, LOT has not claimed anything that would contradict the viewpoints of intentional realists. Practically everyone thinks that the objects of intentional states are in some way complex. But the (putative) complexity of the intentional object does not entail the complexity of the mental state itself. It is here that LOT ventures further, claiming that mental states — and not just their propositional objects — typically have constituent structure.

If we wanted to be slightly more precise, we could say that the LOT story amounts to the claims that (1) (some) mental formulas have mental formulas as parts; and (2) the parts are 'transportable': the same parts can appear in lots of mental formulas.

LOT does not argue with Intentional Realism about the question whether mental states have a semantics. To put it roughly, the question is whether they have a syntax. Or, whether they have a combinatorial semantics: the kind of semantics in which there are (relatively) complex expressions whose content is determined, in some regular way, by the content of their (relatively) simple parts.

In the opinion of Intentional Realists functionally individuated states have no internal structure at all; only the intentional objects of mental states are complex. The author, however, thinks that they constitute a language; roughly, the syntactic structure of mental states mirrors the semantic relations among their intentional objects. (Edit.)

BRUNO MÖLDER. Individualism and narrow content: On Jerry Fodor's philosophy of mind

In this paper, I discuss the development of Jerry Fodor's thought-provoking views on individualism and narrow content. The basic problem is how to reconcile the two ideas — that the content of our thoughts is wide, that is, characterised

in terms of the environment; and that the computational processes that take place in our heads are narrow, that is, insensitive to wide properties of our thoughts.

In § 2, this problem is approached from the angle that content is wide and psychology is individualistic. In other words, this is the externalist view that content is individuated relationally, and the idea that psychology ought to be methodologically solipsist. I outline Fodor's argument from causal powers that defends individualism with respect of psychology. This argument proceeds from the claim that scientific explanations are causal to the conclusion that relational properties of mental states are irrelevant to scientific taxonomy. I criticise several assumptions of Fodor's argument, but the bulk of this section is devoted to the notion of causal powers. I argue that Fodor's proposal to individuate causal powers across contexts in terms of their relevant effects leads to inconsistencies, and this is a good ground to reject the whole argument.

In § 3, I shall proceed to the notion of narrow content. Narrow content is locally supervenient and its identity does not depend on the environment. My overarching worry with this notion of narrow content is that it does not seem to have independent identity-conditions. I present Fodor's mapping theory of narrow content. According to this, narrow content is a function from context to wide content. Then I discuss a dilemma posed by Ned Block that this notion of narrow content either "collapses into syntax" or turns out to be holistic. Neither is good news for Fodor, since one could not use syntactical objects in content-involving explanations, for the same syntactical structure could have different behavioural effects, given that it maps into different wide content. Another option would be to explicate narrow content in terms of the inferential semantics, but then it turns out to be holistic, since one should take all its inferential roles as content-constitutive, for there is no way to draw the line between constitutive and non-constitutive inferential roles. However, holistic narrow content is no option for Fodor, since one could not have psychological laws involving holistically determined content. I discuss Fodor's argument against inferential role semantics and holism in a separate section.

After that, in § 3.3, I review Fodor's later attempt to explain narrow content in the light of wide content. I present his

asymmetric dependency theory of wide content, which explicates the wide content of a concept in terms of the information carried by this concept plus the asymmetric dependency condition in order to solve the disjunction problem. Given this theory, Fodor claims that narrow content is a syntax of mental representation plus computational mechanism that determines wide content — “what properties a given syntactically defined mental symbol can covary with”. In this proposal, the identity of narrow content is constructed out of the identity of wide content, so that if two persons have the same wide content, then they must have the same mapping from contexts to properties and therefore, the same narrow content. My criticism of this view concentrates on the problem that this turns narrow content to a covert externalist notion. This notion cannot explain the situation in which two persons have the same wide content, but different narrow content and would thus miss important psychological generalisations. The second problem is that the symbol-mechanism pair just does not seem to capture all narrow content-involving generalisations that we need.

*In § 4, I discuss Fodor's later dismissal of narrow content outlined in his book *The Elm and the Expert*. His point is that the need for narrow content does not arise. Wide psychology does not have to explain twin cases (different wide content, same narrow content, as they are usually described), since they are merely accidental and hence there are no laws covering them. He also assumes that Frege cases (same wide content, different narrow content) are exceptions, since behavioural success demands that co-referential terms could be substituted in belief contexts. Again, I disagree. My claim is that psychology should be interested not only in successful behaviour, but also in behavioural failures that stem from the fact that the same referent was presented in different ways. Fodor explains differing cognitive significance in terms of the different modes of presentations. The latter are nothing but syntactical properties of mental representations that are individuated in terms of their effects. He also postulates a harmony between the intentional and computational properties of representations. Since “the syntactic structure of a mode of presentation reliably carries information about its causal history” the mismatch between those could not even arise. My objections to this answer is, first, that it seems *ad hoc* and not*

genuinely explanatory, and, second that the treatment of the mode of presentation as syntax could not explain what it is for a subject to think about a reference in a particular way. The former explanation is subpersonal, whereas the latter task would need an explication at the personal level. (Auth.)

JAAK VALGE. Estonia's gross domestic product from 1923 to 1938

The earlier treatments do not give any gross product series of Estonian economy. The methodology for obtaining the data for some isolated years is either half unknown (Bank of Dresden, Colin Clark), yields only approximate results (Paul Bairoch) or is incompatible with present-day concepts (Juhan Janusson). The aim of the present study was to obtain a full, properly documented series of gross domestic product from the years 1923–1939. The original data from 1919–1922 are so scanty that the methodology of this study does not give a reliable result. The main attention has been paid to the production account. For applying other methods, the present data are insufficient.

Our final aim is to obtain a series of domestic production account in Estonian kroons in constant prices. This would enable us to compare directly the dynamics of the real GDP with that of other states and get an overview of Estonia's and other countries' economic development between the two world wars. By indirect methods, these data can also be used to compare living standards in Estonia and other countries.

The previous parts of the article viewed the cost of living index, calculated the distribution of Estonia's population according to occupations and, equipped with these data, proceeded to calculating the gross domestic product.

The last part of the article, using the number of population engaged in the tertiary sector and the values of its production that are known for some years, calculates the net value of the production of the tertiary sector and, separately, revenues from immovables. Further, the added values of different sectors of economy have been summed up; indirect taxes have been added to the result and subsidies subtracted. This gives GDP in producer prices. The third column of Table 46 presents GDP in current prices and the fourth column in constant prices. Table 47 presents the dynamics of GDP, using different basis

years; Table 48 presents the dynamics of GDP per capita using different basis years.

The present study did not aim to compare Estonia's GDP series with the available data of other European countries. Still, by indirect methods, we attempted to achieve some preliminary results. Estonia's GDP of Estonia has been correlated with that of Finland using Colin Clark's data published in 1938. According to them, Estonia's per capita GNP in 1925–1934 was 89.7% of Finland's GNP. The recalculation results for Estonia in 1990 Geary Khanis dollars are presented in Table 50 (column 1) together with series of other European countries taken from Angus Maddison's study (Monitoring the World Economy, 1995). (Auth.)

Review

OLEV LIIVIK. A shadowy reference book on Estonian economic elite in the 20th century

Eesti majanduse biograafiline leksikon 1951–2000. [*Biographical Lexicon of Estonian Economy 1951–2000.*] AS Kirjastus Ilo, 2003. 607 pp.

Serial

Our response: Eduard Laaman's diary, 1922–1940

In his books the renowned columnist has described the birth of Estonia's independence, the development of democracy and crises of the young republic. His diary published here presents observations of a more personal nature, his contacts with the so-called great history, which give an inkling of movements in the corridors of power in that period. (Edit.)

AUTHORS

JERRY A. FODOR PhD (b. 1935), Professor of Philosophy, Rutgers University, New Jersey

AIN-ELMAR KAASIK ScD (b. 1934), neurologist and neurosurgeon, professor emeritus of the University of Tartu

EDUARD LAAMAN (1888–1941), journalist and public figure

Abstracts

OLEV LIIVIK BA (b. 1975), historian, leading expert of Tallinn Cultural Heritage Department

JÜRGEN MITTELSTRASS PhD (b. 1936), professor of philosophy and theory of science at Konstanz University

BRUNO MÖLDER MPhil (b. 1975), doctoral student of philosophy at Konstanz University

PETER PETERSEN ScD (b. 1933), neurologist, psychiatrist and psychoanalyst, professor emeritus of Medizinische Hochschule Hannover

MAIDO SIKK (b. 1936), health promoter, deputy chairman of the board of Videotar-TV

QUENTIN SKINNER PhD (b. 1940), Regius Professor of Modern History at Cambridge University

HEITI TALVIK (1904–1947), Estonian poet

JAAK VALGE PhD (b. 1955), lecturer of contemporary history at the University of Tartu, Head of Viljandi County and Pärnu County Archives

---

MEIE VASTUS
Eduard Laamani päevik
1922–1940

VI

Algus 7. numbris.

10.04.28. Ekspertide Weanes'e ja H. Freundti otsused Harju panga asjus.

Asutati 29.7.19 Hoepeneri ülevõtmisega — 5 milj. M. põhikapital aktsiates à 250 M, jaotatud: K. Päts, A. Peet, M. Jaakson, G. Linqvist, P. Klompus, G. Vestel, E. Hoepener, Egon Koch, A. Wirkhaus, K. Mauritz, J. Herme, Edgar Koch, M. Klompus, E. Alver à 100 aktsiat (2 häält) ja L. O. Levinson-Levin — 18.600 aktsiat — 40 häält. Tegelikult kõik aktsiad A. S. Baltisk Bank, Kopenhaagen päralt, kelle esitaja L[evinson]-Levin. Põhikapital suurendati mitu korda ja sai 11.4.22 — 50 miljoni M.

Eesti-Lloidi ja Harju panga aktsiate ostu-müügiga tekkis sekeldus Baltisk Bankiga, kes 47.400 aktsiaga 100.000 üldarvust vähemusse jäeti (1920 a.).

3.2.21 müüs Baltisk Bank (L[evinson]-Levin) Berlinis oma aktsiad A. Holmströmi[le] ja Herman Kochile* (M. Jaakson ja Linqvist said ostust loobumise eest** 106.000 DKr. + reisukulud). Siis lahkusid juhatusest L. L[evinson]-Levin ja E. Ferraud ja nõukogust S. Cerf ja Jules Herme. Asemele tulid 19.4.21 juhatusse Herman Koch ja Armin Fischer, nõukogusse Axel Holmström ja Otto Jaatinen, kes jäid kuni 18.10.21, mil nõukogu (esim[ees] Laidoner, siis J. Rumberg, A. Janson, V. Lender, A. Wirkhaus[]) ja juhatuse liikmed: es[imees]. M. Jaakson, A. Janson, Egon Koch ja A. Gnadeberg otsustasid: et pank kodumaa asutuseks saanud — konsortsiumi, kel 66% aktsiaid, kõigiti toetada: 1) tal[le] panga vastutus anda 2) Dkroone aktsiate eest maksta sama kursiga, nagu nad samade aktsiate eest omal ajal pangale makstud, 3) konsortsiumi arved pangas ilma %% pidada. Konsortsiumi liikmed olid: E[esti]. Välisk[aubanduse] üh. Kosmos 2000 aktsiaga, Linqvist 1492, Päts, V. Pinkovsky, M. Jaakson à 1100, K. Mauritz 800, V. Lender, J. Rumberg à 300, Egon Koch 305, A. Wirkhaus, J. Laidoner à 200, A. Gnadeberg 120, A. Janson 100 ja V. Pihlak ja O/ü Viru — Harju panga aktsiaga. Kokku ülesostetud

---

*Veerisele lisatud: “kelle taga Linqvisti tunnistuse järel seisnud Klaus Scheel”.

**Veerisele lisatud: “mida Jaakson salgab”.

188.590 aktsia eest maksis konsortsium 104.547.455 M. millest ainult 30.627.239 isiklikust kapitalist.

3) Nõukogu 18.10.21 otsustas "Harju panga päralt olevaid rahasumme konsortsiumile kingituse näol üleanda" — kuritarvitus isiklistes sihtides. Rahade ülekandmisel välisvaluuta operatsioonides panga raamatuid võltsitud... Pärastki panga summasid miljonite kaupa konsortsiumi kasuks kõrvaldatud. Linquist ja Kosmos garanteerinud oma laenusi olemata varadega või koguni võlgadega. H[arju]. Panga kahju konsortsiumi finanseerimisest — üle 66 milj. M.

11.4.24 müüs konsortsium Allied American Corporationile ("Al-americo"* — esitaja Dr. Julius Hammer) 123.000 aktsiat à 500 M. Kui Hammeri usaldusmees Vlad. Temko leidis et panga passiva aktivast 150. miljoni suurem, tühistati see leping ja tehti 12.12.24 uus. Alamerico maksis Jaaksoni nõudel Jaaksoni, Gnadbergi, Normaki, Gombergi, Pätsi ja Laidoneri lisatasuks veel 3.785.000 M.

"Välismõju", mida kardeti — vist et (nagu Egon Koch — ka pärast Scheeli teenistuses) ei tahetud lasta krediteerida ärisi nagu Kosmos, Lennuk jt.

Harju panga üldkahju 254 miljoni, sellest panga puhaskasust konsortsiumile krediteeritud 31.538.433 M.

Panga maksujõuetuks saamise põhjused 1) asutatud Eesti rahameeste poolt kellel isiklist kapitali polnud. Aktsiate kokkustamine Balt. Bankalt oli esimeseks komistuskiviks 2) panga juhatuse ja nõukogu liigete ettevõtete finanseerimine (Linquistilt võetud kindlustuseks tühiseid sooloveksleid üle 10 milj) 3) põhjendamata usaldus Einpauli ja Schultze vastu 4) korralagedus ja nõrk järelvalve asjaajamises (Torokofi ja Sorgi afäärid).

19.05.28. Käis minu pool Turmann, Prantsuse saatk[onna]. sekretari Daubleri armukadeduse loo kangelane, tõeste klanitud poiss; rääkis, end. Balti mõisnikkude ringkondades minu 17/5 juhtkiri ("Viimane akt maauuenduses") suurt muljet tekitanud. Olla täitsa õige et need "uued saksamaalased" meile täitsa võõrad; ainult taktelistel põhjustel olla tema, Turmanni sõbrad nende kohta vaikinud. Aga omadega on teine asi; nendega tuleks kord

---

*S.t *Allied American Corporation.*

ka lepitust leida. Vastasin, et minu arvamine mitte ainult minu enda oma; jutustasin kudas Mot[h]ander minu pool käis ja mina selle "P[äe]v[a]ll[e]he" artiklile vastasin.

Hiljem kuulsin Klopsilt, ja rkl. Schilling oli kiitnud minu artiklit: ometi üks, kellel julgust seda välja öelda.

05[?].05.28.* Uus kultuurnõukogu — honoratsiooridega — iseäranis vana Päts pruukis palju suud, kuni õhtul pigile sattus: Nõudis, et väljamaale saadetavatel[t] ajakirjanikkudelt ka keelte tundmist nõutaks, et mitte ei tuleks, nagu ühe vanema ajakirjanikuga, kes kogu bagaashiga sõitnud Montmartresse ööbima ja suure tegemise peale viimaks aru saanud, et seal ööbida võib, aga ilma bagaashita. Kui Päts heas tujus seda jutustas, kangestusid kõigil näod, kõik vahtsid üksisilmi kord Pätsi, kord tema kõrval istuva Jürgensteini otsa, kes nagu pealeveereva kalju eest tagasi oli pörkanud ja ka end viisakalt naeratama sundis. Ainult Schilling, kes millegist ei teadnud, nautis anekdooti täiest suust. Päts ise taipas nägudest varsti, et midagi korrast ära, aga — oled hakanud — pead lõpetama. Lõpul kobis seina veeresid ruttu välja ja pärima: mis seal oli? Teised naerust vabisedes: see lugu oli ju Teie naabrist Jürgensteinist. Päts: Ja mina arvasin, et Luigast. Klops läks tema eest Jürgensteini poole öiendama. Jürgenstein võtnud tõeste oma pihta: vaat, kus ära nähvas!

26.05.28. Mammale siiasõit keelatud, Gustavile lubatud. Käisin Renningiga Vene konsul Obolenski pool: Ah Krimm — need meie võimud seal — löi käega (Ziki esimehe Ibrahimovi lasksid röövimise eest neil päevil maha).

27.06.28. Gustav Adolfi mälestussamba avamine Tartus. A[.] Piipi jutustusel. Peapiiskop Söderblom kõneleb Rootsi kuninga nimel. Vä[li]smin[ister] Rebane istub. Keegi nookab tal[l]e peaga: tõuse üles! R[ebane]. saab nii aru, et tõmmab tsilindri pähe. Vana Jaan Tõnisson kuulab esiteks palja peaga, vahib ringi, märkab, Rebaasel müts peas, vaatab veel ringi, peab aru, kudas see läheb tema, riigivan[em]a auga kokku, et temal pea paljas, vä[li]smini[stri] ei ja — kobib ka tsilindri pähe.

Sarnase loo teab Oiderman[n] Tshakste siinkäimisest, mida filmiti. Keegi kiitnud pärast filmi järel, et küll on Markus kange

---

*Laamanil dateeritud: "5.5 (?)".

mees — kõike ta ära korraldanud. — Mida siis? — Noh, seal filmil tulnud koht, kus riigivanem Jaaksonil Läti hümniga aegu tsilinder peas, Markus annab tal[le] aga müksu ja tsilinder kubitakse maha. Oiderman[n] kiruma ja järelkuulama. Filmi oli juba mitmel pool näidatud. Siis lõigati see vahejuhtumine välja.

30.06.28. Gustav Keerd (laulupidul siin) elust Krimmis: palgad, nagu Eestiski, aga elu 3 kord kallim. Moskvas veel paremas riidis rahvast näha, mujal kõik hall. Kõige hullem — korteriga. Pole haruldus, et ülikooliharidusega rahvas elab — 2 peret ühes tuas, kardin vahel. Nende ametiühisuse — “медсантруд” esimees Simferopolis — Eesti kommunist, keegi endine Tallinna tööline. Ibrahimov, Krimmi Zik'i esimees, keda röövimiste eest maha lasti, olnud kohviku kellner. Eesti kommunist Vaino, kes seal varem tegutsenud, kukkunud raharaiskamisega sisse ja kadunud silmapiirilt. — Linnas on turul alati määratult palju rahvast — kõik müüakse ja ostetakse seal; mujal erakaubandust peaaegu pole olemas ja kooperatiivides on vähe saada; leivapoodide ees sabad. Talurahvas, kellelt praegu vilja vägisi välja pigistatakse ja kes ühes “самообложение”^{ga}* maksusi umbes 400 rbl. talu pealt (20 tiinu — umbes asuniku koht, mis Eestis kõike rente ja maksusi kokku 7–8000 M, s.o. 40 rbl maksab) maksab, on teravalt nõukogude vastu, linnarahvas aga ei mõista muud, kui talurahvast kiruda, et see vilja peidab. Eesti külades nooremas põlves palju venestumist. Puudub Eesti keelne kirjandus. Kui mitme aasta eest end. Kontschi-Schava kooliõpetaja Lukas kommunde eneste loal sinna Eesti raamatuid tõi, põletas üks noorem kommunist (pagulane Eestist) hulga neist raamatutest ära. Ka mujal rahvaraamatukogudes põletasid kommunistid hulga Eesti raamatuid ära (kalif Omar!).

03.07.28. Helmuth von Gerlach “Vabas Maas” (kutsusime ta klaasi schampusele): Rapallo politikat tegid Saksas mõned äriühingkonnad, kes lootsid Venes 25% teenida. Need nüüd täitsa pettunud, sest politikas olid nad eeslid ja ei näinud ette, et Moskva nende pärast ei loobu ka Prantsuse ja Inglise äriühingute poole pöördumast. Gerlach — väike, krõbe mees, terase näoga, peente

---

*Vn самообложение — enesemaksustamine.

joontega; keegi ütles — teeb ennem juudi, kui von'i mulje. Elav ja schlagfertig.*

Umbes 10.07.28. O. Strandman, Varssavist tulnud: Vana Pilsudski natuke "meschuge"; muidu kurs väga Baltisöbralik; lähemal ajal ei oodata suuremaid üllatusi, Venet ei kardeta. Häda, et Eesti uudiseid poolakatel teada saab, välisministeerium ei teata midagi, Rebane pole üht kirjagi kirjutanud. Angoras** kuu aega olles sai reuma, — tuli talvel elada primitiivses võõrastemajas ülestõstetava aknaga, kus ainukeseks mööbliks — voodi, soojaks — väike Prantsuse raudahi, keda igapäev ise pidid kütma puudega, mida hommiku pangetäie ostsid. Mustafal on kaks väga energilist ja intelligent abilist — peamin. Ismet ja parlamendi esimees. Oldi väga lahke, räägiti Turani sugulusest, — Laidonerist mitte sõna enam.

28.07.28. Charwat lahkumisvisiidil: arwab et Poola—Eesti lähendamises midagi ära teinud. Temale pakutud ka Belgradi kohta, aga siis arvatud, et Poola õiete Soomes sedasama politikat peab ajama, mis Eesti, s[ee]p[ärast] saadetud ta Helsingi. Kartis et ta soomlastele liig temperamentlik, küsis nõu. Hoiatasin soomlaste aegluse puhul (Erkko anekdoot, kes 2 nädalat pärast nähtud nalja alles naerma pahvatas) ja kudas nad Ida Karjala ära haigutasid. Charwat: Tõtt omavahel ütelda haigutasime meie 1919 niisama Leedu ära: oleks siis äralahendanud, poleks nüüd enam mingit häda olnud.

31.07.28. (Alveri visitatsioon Postimehes). L. Raudkepp ja Kuuskman[n] (uurim. koon. liikmed:) Alver alguses vaenulik — mis mul "Vaba Maa" agentidega rääkida. Siis tahtnud oma advokati Jaurami kaasa kutsuda. Pole lastud. Kui praost Jalajas isalikult pealekäinud ja ähvardanud, et kui ta vastamata jätab, siis ilmakahtlemata ärapühitakse, tunnistanud üles, vägivaldset pealekäimist eitanud. Kuuskman[n] ütleb, A[lver]. ei teha sugugi õpetaja muljet, on kui keha mis elektert sisse ei lase, keerleb pinnapealselt, ilma ühegi selgroota. Kui Jalajas küsib, kas arwab endas kõlblist jõudu leidvat enda parandamiseks, lahutab kergelt kätega: "sellest saame juba üle". Tuleme komisjoniga tema korteri: mängivad malet, laua taga suur vaielus, kas veini või

*Sks *schlagfertig* — löögivalmis.

**S.t Ankaras (a-ni 1930 Angora).

viina juua. Pole tark. Jutulused 15 minutit ja ilma mingi sisuta — sõnakõlin. Aga iseloomuta pehme mehena saab hästi läbi kogudusega, kellel eelviimane õpetaja Hunnius enese üles poonud ja viimane Saksamaale pagenud. Seepärast nähakse temas martrit ja ähvardati “uue lisakuga”, kui Konsistoorium tema tagandaks. Küsisin[:] Kas nõukogule ja kogudusele teatati, et ta ülestunnistas? Ei. Sellegipärast näib nii Kuuskmanil kui Raudkepil ära kohkumisest otsus valmis olevat teda mitte tagandada.

01.08.28. Mart Raud Silva kombinatsioonist 7500 tiinu metsaga mõisa tasuks: See pole kellegi demokraatia, kes seda lubab. Nagu oli selle metsaoperatsiooniga (vist Omuli?), kui üks “bescheiden”* onu kes oma nime ei tahtnud nimetada, Centumile suure kingituse tegi. Olin vastuvõtmise vastu: kui neil häbi nime nimetada, siis meil häbi vastu võtta. Aga kus sellega — vastu võeti. Vaielusägeduses Jüri Parik tõmmas lepingu taskust — metsaraiumiseks 6 aastaks võileiva eest. Te[e]mant riigivanemana Kohtlas Kuusikust: küll on hai, küll on hai! Aga nüüd sellega ühes kampas.**

02.08.28. Klops, kui Tõnisson koalitsiooni teinud, lasknud Kaarnat sellele öelda, et mis ta bis protsessi*** minuga teeb. T[õnisson]. urisenud: Rumalus oli — ma räägin oma volinikuga. Nähtavasti selle tõttu protsess seismas.

[---]****

04.–17.08.1928.***** Üksteise järel jutul Poola saadik Volodkevitch, Prantsuse — Comte Delpech de Frayssinet, Ingl. passport. officer cpt. Ross, Amerika konsul Harry Carlson. Kuulasid Vene asju. Poolakas ennustas Venemaa jaotamist mõjutsoonideks, prantslane — kartis enamlaste meeleheite-diversiooni piiririikide vastu, inglane ütles end nii дурак olema, et aru ei saa, kudas

---

*Sks *bescheiden* — tagasihoidlik, kasin.

**Kaks viimast lauset on kirjutatud veerisele ja läbi kriipsutatud.

***Lad. *bis* — kaks korda.

****Siin ja edaspidi on välja jäetud E. Laamani eraelu puudutavad osad.

*****Laamani dateering “4–17”.

enamlased ühtaegu за и против разоружения* on, ameriklane imestas nõukogude majanduse foolishness.**

31.12.28***

1929

08.01.29. [---]

13.01.29. [---]

15.01.29. Laidoner: Enne Kroonlinna kallaletungimist 1919 augustis küsinud adm. Cowan temalt: kas Eesti ei taha Vene laevu? L[aidoner]. vastanud ilma mõtlemata: Mis jaoks? Tahame, et nad põhja aetaks. Covanil läinud silmad põlema, peaaegu oleks kaela langenud. Kohe Pitka poole sama küsimusega, saanud sama vastuse.

Judenitsh pole ise Piiteri käeshoidmise võimalust uskunud, aga magneet olnud liig tugev. L[aidoner]. soovitanud Pihkvast lüüa Bologoje peale. Vähemalt oleks pidanud Tosno peale lööma. Aga magneet jättis[?] ainukesest brigaadist, kes sinna juhiti, vaevalt paar roodu.

L[aidoner]. kindel et kui eestlased rohkem oleks aitanud, oleks P[iiter]. võetud. Eestlased oleks hulga mehi seal kaotanud, aga oleks Vene laevastiku hävitanud. L[aidoner]. mõelda praegu: kui 20 aastat rahu saame, tegime õiete, kui ei — eksisime. Oli soomlasi, kes väga ühist aktsiooni Vene vastu soovitasid (Tapalainen jt). Soome oleks Valgemere piiriks saanud. Aga Mannerheim oli kõik lootuse Suur[-]Vene peale pannud.

Pilsudski öelnud L[aidoneri]-le novembris: oli suur võitlus enne kui võimu sain. Tuli siis sõpradest emantsipeeruda tegevusvabaduseks. — Sõja korral Venega tuleb Leedu, kui ta senises vaenus, okupeerida. Mõni arvab seda 2–3 päevaga võivat, kuid läheb 2–3 nädalat. Nii kaua peada[?] vastu panema, kuni appi jõuan.

19.01.29. [---]

---

*S.t desarmeerimise poolt ja vastu.

**Ingl. *foolishness* — rumalus.

***Tekst kinni kleebitud, peale kirjutatud: "Isiklik."

20.01.29. [---]

05.03.29. [---]

07.03.29.* A. Tamman[n]: "Postimees" sellepärast nii vihane tööer[akonna]. peale, et see Rei valitsusse tagasi läks, et ise oli asunikka sondeerinud valitsusse astumiseks. Märkuse peale, et Kornel riigivanemast liig teravalt kõnelenud, vastatud: ah, mis tema ka piuksus!

08.03.29. 2 tundi Petrovski pool. Näitas pitsatit, mida "фальшив-ка'de[']** tegemiseks arvas tellitud olevat. Viivitust Eesti võimudele ülesandmisega seletas kahekordse schifreerimisega Moskva, kus juures esimesest schifrist seal pole aru saadud. Kurtis "atmosfääri" puudust kaubalepingu läbirääkimisteks. Rebane loonud atmosfääri — asutades Vene komitee; nüüd aga Litvino-ovi protokoli looga rikutud õhku. Mitmed Moskva tegelased ei tahtvat Eestist kuuldagi — "Poola agent". Ainult Stomonjakov mitte. Vene olla Eestile ainult seni sõbralik, kuni Eesti tõeste iseseisvat politikat ajab. Nüüd seletanud aga Holovko ajakirjanikkudele, Poola osutunud Balti riikide hooldajaks (опекун). Aasta 3–5 pärast on Venel praegused industrialiseerimise raskused selja taga ja temaga tuleb Eestil väga rehkendada. Eestis ei mõelda aga välispolitikast kaugemale; paistab et siin hulk tegelasi ainult siis asju ajab, kui millegist isiklikult huvitatud. Võib olla oleks vaja olnud siia 300.000 dollarit tuua mida viisakate altkäemaksudena jaotades politikat teha — muidu pole huvi. Nii ei olevat eestlastel küllalt huvi ka Narva kose küsimuses, milleks P[etrovski]. pika nõutamise peale Vene puud lubatud saanud. See oleks väga suur asi, mis Eestit Venega ühise elava töö külge köidaks, kuid seni ajada seda asja ainult Renning ja Kink, — viimane kinnitada, et kose jõud kõige odavam maailmas tulla. P[etrovski]. tahab selles asjas huvitada ka Eesti tegelasi mitmesugustest parteidest. Ei teadnud, et Poola võim omal ajal Eestissegi ulatanud. "Postimeest" luges Poolakatest äraostetuks ja Tõnissoni äraiganenud schovinistiks, kes peale oma "mina" midagi ei näe. Tööerakonnale kuulutas ette kahanemist, sest et see ainukese vabameelsuse esitajana ja linna erakonnana mitte küllalt põhimõtelikku liini ei pea. Schmidti nimetas "geniaal-

---

*Siit algab päeviku II köide.

**Vn фальшивока — võltsing.

seks" ja kultuuriliseks, kuid ilma avara väljavaateta ja liig nooreks tshinovnikuks. Lat[t]ik olla tark ja teravmeelne mees, kellele väga löbu teeb minister olla, kuid politikas täitsa võhik. Lanseeris teate, tema olla Seljamaa kaudu ettepannud, et see talve osa Riia transiiti Tallinna kaudu läheks; Seljamaa lubanud sellest oma võimudele kõnelda, kuid need pole tänini mingit huvi ülesnäitanud, olgugi et Riia torgpredstvo vahejuhtumise tõttu silmapilk väga kohane.

1932

17.08.32. J. Kukk: Eesti Pank juba 3 päeva ei müü valuutat. Riigile laenuandmine rukkiosstuks, mis kauaks seisma jääb, võib kroonilt aluse viia. Eesti pank oleks õiete põhikirja järel pidanud selle laenu andmisest loobuma, aga Jaakson ei julgenud, väriseb koha pärast.

K. Päts kutsus enda poole Kosele, seal ka Laidoner. Päts koostanud kava: rahvahääletusega kokkukutsuda rahvuskogu: 80 rahvaesindajat ja 40 korporatsioonide esindajat põhiseaduse muutmiseks, mis nüüd kohe teostada, kuni elevus kestab.

Laidoner arvab, praegu meeolelu liig radikaalne uueks katseks; vaja oodata, kuni pinevuse kasvamine selle jälle päevakorda toob. Raskus aga selles, et meie pinevused võivad liig suureks kasvada, kui et praegune riigiaparati sellele vastu peaks.

Jutustasin, mis Pitka rääkis vabadussõjalastest: seal L. Tõnson, Fiskar ja keegi veel "marumehed", kes endaga Sirgu kaasa tõmbanud. Pitka läinud seepärast juhatusest ära, et seal rahameestele toetuse vastutasuks hääleõigust lubatud "noorsoo" juuretõmbamise katte all. Sirk vastas täna "V[aba]. Maa" intervjuule, et nad valmis erakondadega uut kompromissi tegema.

K. Päts soovitas et Laidoner ja vanemad sõjajuhid pöörduksid vabadussõjalaste poole, neilt nõudes ausat talitust põhiseaduse asjus. Vabadussõjalaste press olla ka varemgi ainuke asi olnud, mis rühma sundinud põhisead[use] eelnõuga ruttama. Alles kui need oma tähtajaga esinesid, saavutasid rühmad kokkuleppe.

Laidoner nõus, et vabadussõjalased kui press oleks väga mõjukas. Kui nad meelevalduse teeks Toompeale, sõeluksid seal kõigil

püksid liiva. Aga ise vab[adussõjalase]-d põhiseaduse valmistamisega ei saaks hakkama.

K. Päts: Seljamaalt olla Inglis[e] saadik Moskvas pärinud, kuidas see võimalik, et Eestis parlament ise enda võimu nõus kitsendamata. Nüüd aga tuleb välja, et rühmad võtsid küll eelnõu vastu; kuid oma loiu taktikaga kukutasid ta läbi. Pätsult tellinud kogud ainult ühe üleskutse ja sellegi muutnud, näit[eks] 80 liikme põhjendamises: Päts kirjutanud et see tehniliselt vajalik, partei poolt pandud aga, et kogud pakkunud 50 ja teised tõstnud 80-ni.*

Kui Laid[oner]. äraläinud, jutustas Päts, kõige suurem hädaoht olla, et Scheel kipub Eestit valitsema. Pätsu kukutamine riigivõimast olnud Scheeli tegu, kes Zimmermani ja Einbundi kaudu tegutsenud. Siis pandud Te[e]mant vahepalaks, aga nüüd tehtud kindlaks, et Te[e]mantist enam ei saa juttu olla. Scheel olla kuuldavasti vabandussõjalasi finanseerinud, tingimisega, et kas Laid[oner] saab presidendiks, või ei tule presidenti üldse. Laid[oner]. on laenudega kõvasti sees ja teda saab finantsiliselt pigistada.

Scheelil on kõik valuutas ja kui nüüd kroon kukub, siis on ta kohe oma raskustest üle. Jaakson on krooni kukutamise vastu, kuid jõukas mees, väriseb siiski koha pärast ja sellest võib teda mõjutada. Eesti Pangale mõju avaldamiseks on nüüd Jansen siia kutsutud, nimeliselt Genfi esindajana, tegelikult aga Lazard Brothers ja teiste Londoni pankade esindajana, kes Scheeliga heades suhetes ja kes meil inflatsiooni soovitaksid. Ainult Jürmanil oli meil julgus otsekohe kroonikukutajatele vastu astuda. Tõnisson ja Kerem oleksid võinud Einbundi ja Zimmermani põlvili panna, aga mõlemad ripuvad kohtade küljes. Tõnisson sõitis Tartusse ja jättis Keremi läbirääkima, kes kõiges järele andis. Zimmerman[n] Meeritsa kaudu seotud Scheeliga (J[.]Kukk ütles täna, sõtsid toonud välja, et Larka neil päevil pannud 100.000 M panka).

Inflatsiooni tulemused oleksid meil ülenägematud, kuid ükski rühm ei julge otse öelda, et ta selle vastu on.

Leppisime kokku, et homme ühes Pätsuga Rõukiga räägime.

---

*Veerisele lisatud: "Uustal hiljem: Rahvahääletuse eel Päts istunud Estica konvendis, Tupits & Oiderman[n] pommitanud teda tulgu kõnelema — pole tulnud."

18.08.32. J. Kukkk soovitab Janseni, kes juba siin, intervjuerida, kas E[esti]. Panga poolt uue laenu andmine valitsusele põhikirjapärane. Räägib, Scheelil ei olla praegu siin muud aktiveeti, kui müütab mustal börsel agentide kaudu valuutat — 10 senti dollarist saab agent, 25 s. — Scheel.

Einbundi kabineti tegemisel Juhkam toonitanud, et valitsus ei või uusi laene E[esti]. Pangast teha. Einbund pomisenud selle peale midagi. Nüüd sünnib see siiski.

Õhtul Rõukiga Pätsu pool. Kindralite aktsiooniks olla kindr. Tõnisson Pätsule nõusoleku annud. 1/3-lt korporatiivse rahvuskogu leiab ka Rõuk fantastilise olevat.*

20.08.32. Anderkopp, kellele Pätsu kava viisin: Riigiõigusliselt oleks võimalik rahvuskogu** parlamendi kõrval, kuid see mitte.

Kogu asjust ütleb, et neil otsustaval hääletamisel olnud 29 mehest 14 kroonikukutamise poolt ja 6 jäänud erapooletuks.

23.08.32. Ajakirjanikud ja ministrid riigivana Einbundi pool. Lauakõnes ütleb, et politik saab praegu olla võimalikkudest kurjadest see vähem. Vastasin, et ka ajakirjanduse avaldustes tuleb näha kõigest võimalikkudest kurjadest see vähem (üldine naer).

Einbund jutustas pärast kudas ta karsklaseks saanud ja jälle jooma hakkanud. Poisikesena seakarjas leidnud pudeli viina ja proovinud seda, kukkunud siis jooksma vastu rõuku, selle alt joosnud paar nirki välja, ajanud neid taga ja võtnud kinni. Õhtul koju tulles söögilaual märkanud, et keegi tema ette oksendanud. Pugenud magama ja läbi une tunnud, nagu kedagi nuheldaks. Teine päev kassiahastus ja sest päevast — ei mingit tarvet viina järel.

Kehva üliõpilasena lugenud kuulutuse: Karskuse keskoimekond otsib peasekretäri, 50 rbl kuus. Annud üles — võetudki. Käinud kõnelemas, kuid korraldanud rohkem hariduse ja raamatukogude seltse. Viimaks pr. Helmi Põld teda eksamineerima, et ei olevat puhast usku. Tema rääkinud Kanti kategoorilisest im-

---

*Veerisele lisatud: "Rõuki sõnad minule: Arvasime, et meie oma poistega oleme kõige suuremad fantastid Eestis. Aga selle ligi me ei jõua."

**Sõna kohale kirjutatud: "asutav".

peratiivist jne, kuid pr. Põllu lõpuotsus olnud, et mis karsklane see on, kellel viina järel tarvet ei olegi. Lastud ta lahti.

Vabadussõja aegu kui üht Amerika kapteni Tartu Automaadis võõrustatud ja keeluseadusest hoolimata viinadki väljas olnud ja kõigil kõva aur peal, pannud pr. Põld äkki ette laulda: Oh võtkem Jumalat. Ehk küll purjus, vaatanud kõik tükk aega võõrastades üksteise otsa. Viimaks õp. Laur teinud koraali lahti.

Kornel, kuidas As[utavas] kogus president kukutati: Poska viimane lõöv argument kinnisel koosolekul oli, et kui president vähegi energiline mees saab, siis peab ta põhiseadusest üle astuma. Põhiseaduse kohaselt tuleks presidendiks valida mingi vaestemaja hoolealune.

Einbund valitsuse koosolekutest. Vanasti Tõnisson tegi nad hiigla pikad. Eriti Kriisa ei kannatanud välja, taganes tagurpidi ukse poole, selja taga avas ukse ja kadus. Aga vahel vana märkas, tõstis prilli ninale ja: teie seal nagu tahate ära minna, aga... Nüüd aga teinud Tõnisson kõige lühemad koosolekud.

Amberg olnud osav mees valitsuse koosolekutelt kaduma. Läinud jooma ja viinud sinna ka portfeli ukse juure. Selle järel siis hiilinnud ka ise välja.

Te[e]mandi aegu Lattik ikka kippunud välja. Te[e]mant aga märkanud, põrutanud peale. Viimaks Lattik, käsi püsti: Palun välja!

07.10.32 (umbes). Juhkam kriisi tekkimisest kesker[akonna]. keskkomitees: Käidud peale, et Einbundi nõudmiste vastu kindel seisukoht võetaks. J[.]. Tõnisson kõhelnud: Aga kui kriis tuleb, kas teate, mis on siis konsekventsid? Viimane argument pealekäijatel olnud, et meie ajakirjandus on meid maha jätnud. — No, kaugele siis jõuaksime, kui nende järel läheksime, arvanud v[ana]. Jaan: See perfiid* "Päevaleht" — juba kui Luiga minu pool töötas, ütlesin tal[l]e: No sina oskad alati nina tuule järel käända. "Vaba Maa" — see kuulutas kohe, tema ei olla partei leht. Ja "Postimees" — tema kah! No ma sain siis telefonist kinni: Noh, poisid! Kaugele siis ometi me niiviisi lähme!

---

*Perfiidne — truudusetu, ebaustav, salakaval.

22.10.32. Pätsu ülesandel Anderkopp palus mind Vabadussõjaste juhtidega konakti luua, et põhiseaduse muutmise eelnõu kiirustada.

Mõne päeva eest kolonelid Tallo, Sternbeck jt. meie Wellneriga pummeldades: Ega me mahalaskma ei hakka, anname ainult käsu, et siit tankide kolonne eest marsite läbi ja jätate siia oma portfellid. Seal poolehoid vanapõllumeestele, Sirku ja Rõuku kirutakse poisikesteks.

25.10.32. Hella Wuolijoki: Erna Villmer rikkunud tema Koidula ära, teinud mingi sentimentaalse, pateetlise kuju. Koidula oli intellektuaalne naine, tema abielu — mesaljans,* seda aimanud ta näidendit kirjutades, seda tõendanud hiljem Koidula bonne. Ja vana Mohrfeldt öelnud nüüd Estoniast tulles: Täitsa nagu elav Koidula.

H[ella]. W[uolijoki]. tutvunenud Stokholmis sõja aegu sealse "Timesi" kirjasaatja, "New Statesmani" toimetaja Clifford-Sharp'iga. Kindral Gough, iirlane, vana liberal olnud enne Helsingisse sõitu Asquithi pool ja saanud Clifford-Sharpilt soovitusel H[ella]. W[uolijoe]. poole — "sellelt saate kuulda kogu tõe". Gough jõudis Helsingi üle Tallinna ja väga vihane: War Office olla tal[l]e teatanud, et navalattaschee Grenfell ei tahtvat teda sugugi nii ruttu Helsingis näha. Tehes lühikese visiidi Mannerheimile, tulnud Gough ühes Cowani ja Mannerheimi adjutantiga otse H. Wuolijoe] poole, kus viitnud üle 2 tunni — pärinud kohe, mis kuuldu Venemaalt. H[ella]. W[uolijoki]. vastanud Arthur Ransome toodud teateid jutustades.

Gough väga elav, Cowan rohkem aeglane, vaikinud, Mannerheimi adjutant avaldanud vahel oma horror'i enamlastest: so they are destroying the family life jne.**

Gough saanud H[ella] JW[uolijoe]. pool majasõbraks, käinud mootorpaadil tema villas lastega mängimas, näitanud H[ella]. W[uolijoe]-le venelaste memorandumisi, mis need annud tal[l]e Eesti ja Soome iseseisvuse vastu, lasknud omale vastuandmeid muretseda ja kõnelenud varsti Vene valgeist kui avantüristidest.

---

*Mesallianss — seisuste poolest ebavõrdne abielu.

**S.t nii nad hävitavad pereelu.

Oma näidendist "Minister ja sarvik" ütles H[ella]. W[uolijoki]. see ei kujutada mitte Oinast ja Kingisseppa, vaid abstraktset enamlast, kes oskab kõnelda töölistest, aga mitte tööliste. Kingisseppa tunnud ta, aga see pole tal[l]e kunagi meeldinud — ikka etendanud midagi ja ikka vaadelnud iseennast nagu noor Tõnisson.

1933

27.04.33. Juhkam: Vana Jaan mõni aeg enne kriisi haigevooidis oma kaaslastele: Olen nüüd aega saanud seisukorda järel mõelda. Mu jalg on küll haige, aga mu pea on selge. See Päts mõtleb end küll presidendiks lõõpida. No-ta ots saab kibe olema!

Täna keskerakonna rühmas, kui Juhkam tähendanud, et ei saa avalikku arvamist veenda, et asunikud on agraarbolschevismist pöördunud, plahvatanud vana Jaan: Noh selle avaliku arvamisega me küll kaugele ei jõua! Ja see Weiler oma trabantidega — tema ots saab ka kord kibe olema! Ma teadsin juba ette, et mul nii hea press ei saa olema, nagu Pätsul.

1934

03.02.34. Rõuki & Jalaku saadetud nõudmise peale vallandada Laaman & muuta lehe suun vapsidele sõbralikumaks "V[aba]M[aa]" juhatus otsustas — endist kurssi jätkata demokraatia poolt diktatuuri vastu. 17/2.34 käisid Rõuk & Jalak uuesti Weileri pool ja ähvardasid oma järeldused teha.*

14.10.34. 12/3 järel soovitati valitsusbloki moodustamist. Algul kogud vastu (isegi nõudsid Laidoneri komitee laialisaatmist ja viisid selle lehe "Rahva Tahte" seismajätmise läbi), lõpuks nõus. Alver andis ettepaneku edasi Kalbusele. See küsis, kes kogudest sees? — Männik. Lugeses seda tögamiseks, Kalbus ja keskerakond loobusid. Asunikele, nagu Zimmerman[n] ütleb, ettepanekut üldse ei tulnud. Laidoneri komiteega, ütleb Tuksam, olid

---

*Lõik on lisatud päeviku veerisele.

läbirääkimised, kuid seal pooldati, et lihtsalt Pätsu ja Laidoneri komiteed oleksid kumbagi isiku ümber kokkuastunud, mida jälle teiselt poolt ei tahetud.

Suve algul taheti Jürman[n] majandusministriks tuua, Selter oleks eest läinud välisministriks, Seljamaa kusagile saadikuks. See aeti nurja, samati nagu esimene kavatsus tuua Einbund siseministriks, et Laidoneri mõju vähendada. Kogude poolt mõtteavaldus: Edespidi, kui sõjavägi saab korda, langeb Laidoneri mõju auto maatselt. Mõte Laidoneri meeste pool: Autoritaarse valitsuse kestmisel kellele ta toetub? Sõjaväele. Järelikult saab Laidoneri mõju tõusma.

Pressechefi kohta pakuti Juhkamile; see ei võtnud, mitte saades selgust politika üle. Siis räägiti Anderkoppist. Lõpuks tuli Kukke.

Suve algul kõneles Päts vajadusest põhiseadust muuta, kutsekodadest teine koda sisse seada, valimisseadust parandada. Siis peeti nõu ja pol[itsei]. direktor Kuusekänd hoiatas et rahva meeleoludele mõjub jutt uuest põhiseaduse muutmisest kui mürk.

Suvel Ukko Pekka, käies külas oli arvanud, uute riikide nõrkus olla teise koja puudumine. Ka Soomes tehtud omal ajal üks koda, et ühisemalt Venele vastu panna. Kuid praegune rahulik aeg Soomes ei andvat põhjust teise koja asutamist üles võtta. Vast ehk lubab seda Eestis praegune erakordne olukord?*

Sellest said põhiseaduse muutmise mõtted uut hoogu. Meeldis ka presidendi kandidaadi üles seadmise viis Poolas end[ise]. presidendi ja ülemkoja poolt. 50-liikmeline riigikogu tulla nii kui nii üsna töövõimetu. Tema valimisseadus tehtud riigikogu poolt pealegi "sabade mässus ninade vastu". J. Tõnisson vastanud Pätsu küsimuse peale, kas loodab riigikogusse peaseda: Vaevalt küll! Kohalikud demagoogid minna sisse, üleriiklised nimed mitte.

K. Einbund jutustas suvel, Tallinnas kohtanud tänaval teda Te[e]mant, kohe nõõbist kinni: Sa ka va sinder mees — mis arvad, kas see kõik nii hullult mõeldudki oli, nagu ta välja tuli? Einbund

---

*Veerisele lisatud: "Selle puhul sügisel mag. Rantakari: Tema äi prof. Danielson Kalmari olnud eluaeg 2 koja poolt, aga 1905 suurlakko viinud ta ühe ööga ümbermõtlemä."

vastu: Mis minu asi arvata, minu asi on väike — muud kui pea moka maas! — Aga noh kui omavahel? — Omavahel öelda võib ju nii valitseda mõnda aega, aga siis tuleb see tossu küsimus, kust mulgust sa seda paha tossu väljalased? Kui riigikogu on, lased sealte välja ja valitse jälle edasi.

EÜS lipupidul Tõnisson annud riigivan[em]. Pätsule eine. Päts tahtnud komplimenti öelda: Ei teil paista see hoog kunagi kahanevat. Tõnisson muhelnud. — Kas vahest siiski ei märka, et nagu väsima hakkab? Tõnisson järelmõeldes: Kord just nagu oleks. Päts huvitatult: Kunas see oli? — Siis kui ma Teie valitsuse liikmeks olin!

Mõne aja pärast Tõnisson Pätsu komplimentidega revansheerimas: Ei teeks näe märkamagi, et vanadus läheneb? Päts: Miks mitte — aegajalt annab küllalt tunda. — No kunas siis? — Viimast korda tundsin et vanaks hakkab jääma kui seda laevade müügi asja uurisin.

Mõlemad jäid komplimentidega tõsiseks.

Laidoner: Einbundile on väga iseloomulik, mis ta vastas Sootsile, kui see nõu küsis, kas minna Tallinna linnapeaks: — Nüüd on niisugune aeg, et iga koht mis pakutakse võta vastu.

Põhiseaduse muutmise vajadust põhjendab Laid[oner]. nii: Ütleme et Einbund valitakse presidendiks — see pole ju võimata. Mis ta teeb praeguse põhiseaduse juures? Ta peksab kõik puruks!

Laidoner 12/10 näib pettunud valitsuse uuendustööst: Kann koolireformiga sisse kukkunud, parem poleks seda ettevõtnudki, tung keskkoolidesse suurem kui kunagi enne. Oleks võinud jätta ühtluskooli ja ainult seleksiooni valjendada. Valitsuskoosolekud olla ülekoormatud piasjasjadega, valitsusaparati ei saa hakkama suuremate uuenduste väljatöötamisega, seks vaja erispetsid tööle panna.

Seljamaa mõni päev varem: Peale Kannu, kes õnnelik, et viimaks ometi kord elus minister ja Taltsi, kes end subordineeritud ametnikuna tunneb, teised kõik pettunud ja lahkuksid meeleldi. Valitsuses arutada nad aina piasjasju, kas 0,3 ha maad lubada kellegi tuletõrje seltsile jne., suuremaist asjust näivad r[iiigi]vanem, Laidoner ja Päts aina isekeskes kõnelema, neist valitsus üldse ei kuule.

Zimmermann: Einbund kaotas riigikogus Juhkami kõnest närv. (Seljamaa: Einbund läinud põlema, tagunud käega lauale: Lõpp, lõpp, lõpp! — Kellele lõpp? — Riigikogule lõpp. — Seda pole valitsuses arutatud! — Ma teen seda riigivanema nimel). Oleks usaldusküsimus esitatud, oleks valitsus 60–70 häält saanud.

Laidoner saatnud teda sellest rääkima Pätsule. Käiski. Teatas, et nad viibimata valimisi pole mõelnud ja nagu stenogrammist näha, pole kedagi söimanud. Koostööle oleksid valmis, kuid ei taha vastutada kõige eest, mida pole ise teinud. Päts vastanud, et Einbund liialdanud, kuid arvanud, et nüüdsama kohe poleks taktiline riigikogu kokku kutsuda — peab veidi äraootama.*

20.10.34. Te[e]mant: Suvel Einbundiga kohates ütles sellele, et see võib riigikogu esimehena ajalooliseks isikuks saada. Einbund vastu: Küll see tuleb, tuleb. Aga enne tuleb äraoodata, kui rahvas riigikogu järele tahtma hakkab.

26.10.34. Ney Rotarys: Ülikooli haridusliste vajadus meil 5000, järelikult iga aasta lend peaks olema 250, on aga Tartu ülikoolist 300, muudega kokku 350. 100 üleliigset. Elu hakkab ise kokkutõmmama. Aastate eest läks keskkoolist 80% ülikooli, nüüd 30%. Ülikoolis oli ligi 5000 üliõpilast, nüüd ligi 3000. Sisse astus tänavu umbes 1000, neist uusi umbes 750. Ei poolda sõela enne ülikooli, vaid ülikoolis endas.

01.11.34. Zimmermann küsinud Jürmanilt: Millega te Einbundi söödate, et ta nii energiline? Jürman[n]: Kaua tallis seisnud — sellepärast.

ERK-ÜENÜ** -Hiis praegu Einbundi rahvusliku ideoloogia tegijad.

10.11.34. Päts: Järele ülesvõtnud rahvuskogu mõtte, mis 1932 minu kaudu esitas vabsidele. Arvab, ilma jurid[ilise]. aluseta pole ülemkojast midagi. Vaja põhiseadust muuta. Meil pole keskihta. Vaja neidki mis on, organiseerida. 50 liikmeline riigikogu tuleb liig nõrk — vaja meie intelligentsi tõmmata riigitööle kodade ja ülemkoja kaudu. Päril mu arvamist põhiseaduse muutmise võimalusest. Vastan[:] ei näe, et meeolud seks 1933 ok-

*Maha tõmmatud: "järele mõtlema".

**S.t Eesti Rahvuslaste Klubi—Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus.

toobrist saadik küllalt muutunud. S[ee]p[ärast]. ainult alternatiiv: Kas piirduda vähemate muudatustega põhiseaduse piirides või minna täitsa riigipöördele, mille järel enam ei saaks olla üldvalimisi. Päts: Aga kui kuulutada, et kaitseseisukord enne ei kaotata, kuni rahvahääletus vastu võtnud? M[ina]: Võib olla ehk võetaksegi siis vastu, aga selle järel tehakse siis kohe jälle tagasi. Mittepõhiseaduslikul teel loodud ülemkoda ei seisaks omal jalal. Päts: Kui juba asutus on, küll ta juba ise oma võimu eest hoolitseb. Hiljuti pakkunud vabsid tal[le] jälle lepitust ja toetust, Päts vastanud: Mis jaoks mul teie toetust? Mul niigi võimu liigagi palju.

21.11.34. Selter: Tunne et tänavust head majanduskonjunktuuri ära ei kasutata poliitilise tagavara kapitali kogumiseks. Valitsus enamikus apoliitiline — ei näe üldse suuremaid küsimusi. Kann saab valitsuses kui koolipoiss kärada. Kui suu lahti teeb, siis Lill, kes kuud 5 juba vaikinud, hakkab ootavalt muigama: saab anekdooti! Einbundist pettunud — on politseinik, aga mitte riigimees. Ilma organisatsioonita ei tule valitsus läbi. See ei tohi olla mõni vana poli[i]t[iline]. erakond, vaid uus organisatsioon, kes korraldaks ülemineku normaalarõebastesse.

Zimmerman[n] Einbundist: Nüüd pole muud, kui pea piip ja prillid! Maamees öelda Sirgu põgenemisest: Nüüd ei pea rauad, varsti ei võta kuul! Einbund öelnud: Nii võib ju valitseda tükk aega, aga mis sest viimaks välja tuleb, kurat ise teab!

23.11.34. Jaik: Einbund improviseeris oma intervjuu. Kui küll rääkinud, päris reporteritelt: Kas kõlbab nii lehtedele? Kas küllalt juba? Neile teinud lõbu viimaks küsida ka mulkide laiuamisest Tallinnas. Einbund kui tartlane lisas siis mõne ähvarduse mulkidelegi, mida "Post[imees]" äratõi.

Wellner: Laidoner vihastas hirmsaste, et Einbund intervjuut tema nimel annud. Tema olla just nõu annud mitte intervjuut anda.

24.11.34. Seljamaa: Laidoner eile valitsuses heitis Einbundile ette, et see ilma tema nõusolekuta tema nimel intervjuu annud. Kuidas valitsus sellele vaatab? Seljamaa vastanud, et valitsus ka intervjuust midagi pole teadnud.

Tuksam: Suvel Laid[oneri] komitees peeti aega soodsa olevat valimisteks, kuid jäid ära s[ee]p[ärast] et r[iigi]vanem tahtis enne läbi viia valimisseaduse ja põhiseaduse muutmist.

Masing: Rahva meeleolu oli kuni riigikogu kokkuastumiseni hea, siis hakkas halvenema ja pole tänini paranenud. Esiteks halvenes linnades, Sirgu pagemise järel ka maal. Laid[oner] eemaldati sisekaitsest juba 2 kuu eest. Nüüd eemaldus ka vormilikult et mitte vastutust kanda. Kui see kurs läbikukub, siis peab ta võima uut kanda.

26.11.34. Einbundi pool. Ütleb et põhiseaduse asjas pole veel midagi selget. Päts olla vahel küll fantast, aga tihti fantaseerib ka viimaks ikka midagi reaalselt välja. Kodadest ei looda palju. Kui ütlesin, et kogud tähendavad Pätsu, põllutöökoda Hünersoni — Päts — riigikogu, Hünerson — ülemkoda — mis ju peaks olema just ümberpöörduvalt, siis arvas E[inbund], et põllutöökojale oleks Hünersongi liig hea. Nagu Seltergi, arvas E[inbund], et Päts ja Laid[oner] olla kinni usus, et nende head teod peavad neid rahva ees aitama (Clemenceau!). Tema aga luguvat kõige tähtsamaks — organisatsioonilist seljatagust. Kuid selle moodustamist [viiv?]itada äratundmine, et ühtlasi tuleb ka valitsust ümberkujundada.

30.11.34. Kuusekänd lahkub politseidirektorist. Tuli sinna 12/3 järel, et revolutsiooni vastu võidelda; lahkub sest et ei tahtvat ise revolutsiooni kaasa teha.

Juhkam: Selter tahab enne eelarvet seada *ребром** poliitilised küsimused.

05.12.34. Einbund ajakirjanikele: Valitsusel ei ole kindlat eeskava põhiseaduse muutmise kohta, kuid otsustanud avalikkust oma taha koguda. Luges rea asju ette, mida ajakirjanduses ei taheta näha. Valitsuse asjad soovitakse esimesele kohale paigutada, arvustada võib ainult valitsuse enese seisukohalt.

Schults: Näete, Läti head eeskujud hakkavad külge,

Valitsus garanteerib et uusi lehti juure ei tule.

---

*Vn *ребром* — serviti.

1935

1935 jaanuari lõpp Kaunases. “Lietuvos Ziniose” mees: Leedus 13 rahutust olnud. Valitsev rahvuslaste partei tasalülit. Krahv Toschkevitchile Kretingas anti 270 ha tagasi.

Lätlased Riias:

Keegi saks Liibavis pidanud Ulmanisele kõnet: Heimat und Vaterland.* Ulmanis vastuses rõõmustanud, et baltlasedki Lätimaad Vaterlandiks hakkanud kutsuma. Teine päev saksalt lehes õiendus: pole öelnud Vaterland, vaid unseres Vater Land.** Lätlased tulist viha täis.***

Veebruari alul 1935. Einbund “P[äe]v[a]lehe”, “Kaja”, “V[aba] Maa” meestele [?] andis amnestia enesetapjaile. Elistveres mees laskis naise maha, aga kust teine laip? Eesti Lloydidirektor Larsonist tohtisid lehed ainult tuua et leiti äkki surnult. Kõige tipp — sõnum “Postimehes”: Linna gümnasiumis juhtus sündmus, mis ärevust tekitab, millest me aga praegustel oludel ei saa kirjutada. Kuid oleks soovitatav et ta täielikult väljaselgitataks.

Einbund-Eenpalu teatas et senised erakonnad ärakeeldakse ja täitsa uus luuakse tasalülitatud. Tammer: Juba aasta eest nõuti valitsusblokki — miks siis ei tehtud? Ärgu nõutagu nüüd toetust — kaotab rahva usalduse lehtede vastu. Jürman[n]: Nüüd on löömingu aeg, nüüd ei ole parlamenti takistamas, seda aega peab ära kasutama (Palezkis!).

Oidermaa: Politik on kunst, s[ee]p[ärast] ei saa selle programmist midagi öelda.

Veebruari keskel Tartus. Minneste: Einbund siin käies kurjustas et Tartu pole korras, käskis rusikasse võtta. Siis kindr. Tõnisson vastas kõnega et vabadussõja aegu oli vaim sootuks teine, siis tehti kõik vabatahtlikult.

---

*S.t kodumaa ja isamaa.

**S.t [mitte] isamaa, [vaid] meie isade maa.

***Veerisele lisatud: “Palezkis 1937 nov[embris] Riias: Öeldakse: Nüüd tugev võim. Aga ka Vene aegu oli tugev võim aga — mis sellest kasu? Loomingut aga ei ole.”

Selle paiku kindral Tõnisson leppis ära J[. J]Tõnissoniga ja saatis enda asemele selle peakõnelejaks vabsidest korraldelt invaliidide päevale. J[. J]Tõnisson pidas siis hooga kõne, ikka ees istuva kindrali poole pöördudes: Eks olnud nii? Pärast kõnet kutsutud olengule. Jaan vastu: "Postimees" jälle midagi kirjutanud, 1500 kr trahvi saanud, vaja korraldama minna — vabandanud ära. Siis pole muud juttu jäänudki kui "Post[imehe]" karistamisest.

1500 kr. pannud "head inimesed" kokku. "Post[imees]" tõsta tiraashi ja koguda uusi toetajaid.

24/2 peakõnet pakkunud kindral Tõnisson vana Jaanile. Kui see nõustunud tõmmanud kindral välja шпaргaлкa:* nüüd tahetakse ühtlast joont. — Ei, mina eeskirja järel pole harjunud kõnelema.

Sinimandriast pukseerinud EÜS ja Sakala mehed koos Viktor Neggo välja. EÜS mehed Suurväljaga aasinud teda potisinise singiga ja kui mõtetevahetus tulnud ja Neggo kaaslased Sakalanusi appi kutsunud, vastanud Rasmus Kangro-Pool: Pätsu õuekoera me kaitsma ei tule! Pannud Neggole veel jala ette ja kirunud: Pole küllalt et vaba sõna tallavad, nüüd tallavad jalgegi. Neggo ise olnud nii purjus, et teine päev tulnud Sinimandriasse pärima, mis seal siis õiete juhtunud.

Riigikohtunikud:

Tartust saates J[. J]Tõnisson hüüdis: Võtke Tartu vaim kaasa! Parts kaelus F. Karlsoniga, kellega veel vabside sulgemise protsessi järel kuluaarideski kakelnud: Sa vana sõber!

Tallinnas Einbund võtnud vastu в штыки:** Või teie demonstratsiooni tegema?

06.03.35. Eenpalu pool. Teatasin Idoli küsimuse, kas eestlased huvitet Siegmund Klau "Neue Zeiti" võitlusest sakste juhtkonna vastu? Kas valmis Klaut toetama, kui tema vastu repressaalitega minnakse? Vastas jaatavalt.

Jutt "fashist" Meybaumi attentaaadi ettevalmistusest. Küsin kas lugu tõsine. — Muidugi, neil isegi käsigranaadid leiti. — Aga

---

*Vn шпaргaлкa — spikker.

**S.t äärmiselt ebasõbralikult.

Meybaum kuuldavasti oli väike suli — kudas sihukest terroristiks usaldati võtta? — Kes muu siis sinna lähebki. — Sarnaseks asjaks katsutakse ikka fanaatikuid saada. Ja mis neil pidi lahti olema, et ise ülesandsid? — Ju neil ei jäänud muud teed — varsti oleks politsei nii kui nii jäljele saanud.

07.03.35. J. Kukk: Toompea rahvast mulje, et “attentaat” — politsei enda töö. — Vastasin, et mullegi Eenpalu seletused ei tulnud veenvad ette. On ka parajasti eelarve tegemise aeg ja vanasti selajal avastas salapolitsei ikka kommude komplotte.

J].]Kukk & Juhkam: Riigimajand[us] nõukogu hall. Eenpalu “vaikiv” olek õigem — segane olek, — “Igavene[”] olek — igav olek. Maal aetakse kena juttu “Estonia” “kokkuajamistest”, kus mehi W.C-ssegi pole välja lastud enne kui kõned läbi.

09.03.35. Eenpalu Kuku klubis peatoimetajatele: Erakondade kaotamine — ülemineku aja nähe. Loodetavasti saame kord mõne aasta pärast 2 erakonda. Isamaa liit — nimi s[ee]p[ärast], et rahvuslik liit nimetust tundub ainult eliidile. Aasta pärast võib kindlasti 4000-lise kongressi kokku saada. Erakond on valitsetav alt üles, valitsus jääb temast kõrvale, kuid temast siiski üle.

A. de Vriesi märkuse peale, et erakonnale vaja isetegevust, aktiivteeti anda, Eenpalu: Kui muud ei saa, siis paneme kas või nimesi ümber ristima.

Zimmerman[n]: Vabsid hoiatasid juba kuu aega, et politseivabsid valmistavad “attentaati”; saatnud isegi delegaadid Sirgu poole. Sellepärast vabs Kook annudki nad üles.

J].]K[uk]: Te[e]mant V[oldemar]. P[uhki]st: oskab poiss nummert, — oi oskab! Üks kautshukivabrik ei saa luba, sest konkurendil V[oldemar] juriskonsuldiks — kohtus pole näha, ainult ministeriumides.

13.03.35. Siegmund Klauga Kalarannas. Räägin vastasrinna kahtlustest kodade süsteemi puhul. Arvab, demokraatia vajab suurt kasvatust, suurtes organisatsioonides nagu erakonnad see palju raskem, vähemates kutsekodades palju kergem. Tähendasin, et sama mõtet väljendas ka Tammsaare.

Klau isiklik kogemus olla, et väikestes üksustes on juhtkonna selektsioon palju õigem ja eksimatum. Inimesed ise nõudvat praegu autoritaarset juhtimist — see tulla küll väsimusest.

Sakste pealekäimine Klaule olla nüüd vähem. Siiski vastolud suured. De Vries öelnud: sakslastel on järjekestvus täitsa alal, sest neil pole mingit murrangut olnud, ainult eestlastel.

14.03.35. Kornel: Toompeal vana juhib majandust, Laid[oner] — välispolitikat, Eenpalu — sisepolitikat. Muud — täidesaatvad jõud.

22.03.35. Rotary's Scheel: Uritam arvanud, kapitali akkumuleerumine meil üldse pole võimalik. On küll võimalik, kuid seda takistab vaade rikkuse, kui pahe peale, kõrge dividendi maksamisele, kui röövimisele, mitme ja mitmekordsele kõrgele maksumisele. Eesti oleks võimalik võörkapitali tuua, kui neid takistusi ei oleks.

M. Raud: Vana tuttav laul. Intelligents elab kehvem kui vanasti. Kuhu on rahvusliku kapitali juurekasv läinud? Zitron-Wachmani lood näitavad: suurkapitali kätte.

23.03.35. Selter: Laidoner viimasel ajal tusane, osalt Eenpalu rämpaka politika pärast, osalt s[ee]p[ärast], et tema majandusasjus, nagu Kreenholmis või Kiviõlis ikka vastu ei tulda. Isamaa liitu teeb Oidermaa, Eenpalu lobiseb tühja vahele, mis pole vaja. Tuua mõnituhat või mõniteistuhat linna oleks muidugi jõu näitamine. Siiski liidu lansseerimine linnades teeb muret. Vana asjus, mille edus ta 100% pole kindel, väga tagasihoidlik, niisama ka, kus kardab L[aidoneri]-ga vastu minna.

J. ja V. Puhkid: Scheel tahtnud Eesti pangalt garantiid, et võiks Saksamaaga 20 aastaks lepingut teha nafta ja gudroni varustamise kohta, milleks Kiviõlist tulla randa nafta toru ja rannasadam. J]. J]Puhk vastanud panga nõukogus, et emba kumba: kas on Scheel ise loll või peab ta seks teisu, kui seletab, et keegi võiks 20 aastaks ettenäha hindade konjunktuuri. Toompeal olla nähtavasti tasakaal. L[aidone]r ei mõtlevat vist enam presidendi kohale, sest selle juures ei saaks säilitada positsioone majandus-asutustes, tikustrustis, Kiviõlis, Kreenholmis jne, mis anda kokku 4–5000 kr. kuus. Aga nüüd ähvardab Eenpalu kogu sisevärgi enda kätte organiseerida ja vana vastu mängida.

25.03.35. K[olonel] M[asin]g: Joondumine matsile. Laid[oner] eelistanud mitte kinni lüüa tagauksi. Temale seda lubatud, s[ee]p[ärast] vihastanud, kui Eenpalule lubatud vastupidist. Ka järelvalves teha erakondade sulgemine raskusi — seni oli palju

kergem teada, kes ja kus komiteedes koos käivad. Meibaumi "atentaat" ja "Maalehe" sulgemine — Vene meetodid. Treufeldt olnud üleval palgal, s[ee]p[ärast] vallandatud "Maalehest" ja siis lahkumiseks munenud neile krae vahele sulgemise artikli. Meibaum — napakas hoopleja, väike sulgi, kellest kunagi pole terroristi.

Kuni 30% sõjaväge lojaalsed, võib veel temaga korda pidada. Kui aga sedagi pole, siis on ainuke peasetee laostumisest — et ka juhtkond üldmeeleoluga liitub. Kibedat opositsiooni meeoleu tuleb ette ringides, kes muidu kunagi vabsid pole olnud.

Muidujutud meie rahva kõrgest arusaamisest ja intelligent-susest — liialdus. Tagavara ohvitser räägib: Kahju et Sirgu minemaeti — tal oli ju leping Saksa ja Jaapaniga, et need meid poleks puutunud. Kui aga venelane oleks meid puudutanud, oleks Jaapan kohe Vene kallale karanud. Kust sihuke jutt? — Ei mäleta, aga kindel mees rääkinud.

Prantsuse püüd olla, et meie siin saksa peaviha enda peale tõmmaksime, aga milleks seda meile? Poola seisukoht on meile täitsa arusaadav: las Prantsus ise pureleb, las saks ärritab Itaaliat. Meie sood on tal[l]e kõige viimane siht.*

26.03.35. Seljamaa: Inglismaa on meile pakkunud, kas me, kui Leeduga sõbral[ikes]. suhetes ei räägiks temaga, et ta parem peaks Meemeli statuuti. Leedu oleks kohe valmis idapaktiga liituma, aga Eesti—Läti on teda tagasi hoidnud.

30.03.35. Laidoner Saksa uueterelvastumise puhul tuletas meele Armeenia anekdoodi. Что Карапет — война будет? — Нет. — Мир будет? — Нет. — Так что же будет? — Телеграмма будет.** Poola olla omale uue põhiseadusega leidnud väga targa lahenduse. Tal endal olla üks mõte mida veel pole avaldanud — normaliseerimiseks lihtsalt kutsuda kokku kogu[,] panna ette kava — kui ei võta vastu, ei ole ka normaliseerimist.

Isam[aa]. liidust arvas et ilma eeskavata, ainult valitsuse toetamiseks temast pole mõtet. Valitsus saab ju läbi ilma selletagi.

---

*Veerisele lisatud: "H. Wellner saladus[ikul]. näol: kõik Soome kindralid Tallinat külastades käia erariides G. Paju pool. Naiviteet."

**Noh, Karaпет — kas sõda tuleb? — Ei. — Rahu tuleb? — Ei. — No mis siis tuleb? — Telegramm tuleb.

21.04.35. Zimmerman[n]: Eenp[alu] — rahutu hing. Kupeldas kogud koondusega kokku, aga midagi neist välja ei teinud. Nüüd pole tal ka Isam[aa] liiduga midagi peale hakkamist. Oidermaa — ainult valimiskihutaja, aga mitte erakonna looja.

K. Kornel: Mänd tuleb "Postimehe" peatoimetajast ära "Päevalehe" juure. "Post[imees]" saneeritakse — võimalik, et H. Rebane Helsingist tuleb teda juhtima.

Jaik kinnitab Mändi lahkumist, muud ei tea.

22.04.35. Anderkopp: Päts uskunud tõeste kaitsepolitsei jutte attentaadi valmistustest — kord loobunud s[see]p[ärast] Anderk[opi]. kutsel spordiolenigule tulemast. Kaks viga torgata praegu silma: hakatakse vahet tegema "meie" ja rahva vahel ja val[itsemis]aparadi bürokratiseerumine. Lätis olla olukord seepärast parem, et seal käib võitlus saksa-juudi suurnike hägemonia vastu. Meie isamaa liidul puudub idee, puudub tunde moment, millega rahvast kaasa tõmmata. S[ee]p[ärast] öelnud ka Anderk[opp]. ära, kui teda propagandat juhatama kutsutud.

Pastor Sternfeld[t] lihtrahva matustelt. Üks vana eit matnud meest. Nuttu polnud sugugi. Aga surnuaiale kannud kaenlas koera ja seal koera kápaga kaapinud ka kolm korda mulda hauda mehele järele.

01.05.35. K. Päts enne Poola sõitu: Tahab puhkusel uurida Poola põhiseadust, sügisel asutada polit[ilise]. nõukogu ja asuda riigi-reformi kallale. Kirub J. Tõnissoni, kes ei taha "Postimehe" saneerimist, vaid selle seniste omanike saneerimist. "Postimees" ise elada valitsuse rahadega ja samal ajal kihutab kõige enam valitsuse vastu, kindlas teadmises et teda trahvida ei saa, sest seda tuleks maksta valitsusel endal. "Postimees" tuleks "Uue Sõnaga" ühendada ja niisama ühendada "Vaba Maa" "Kajaga", et saada korralik leht, kes tugev küllalt "Päevalehega" võistlema.

Juhtisin tähelepanu Jugoslaaviale, kus Jeftitsh piduritel diktatuurilt normaal korra juure alla laseb. — Kahtleb, kas Jugoslaavial on püsi. Loeb kangeste "Pester Lloydit".

04.05.35. Tartus K. Koniku pool. Vestiväel, teist kätt hästi ei saa kasutada. Pole olnud halvatus, vaid tromboos. Võtta 2–3 aastat

paranemist. Minu üle enne nagu võõrastab, siis heidab ette, et varem pole külastanud.

1933 a. üliärritus näib tasanenud kibeduseks. 1933 kaitseseisukorraga tahtnud nad puhta töö teha, aga pole lastud. Pole saadud Laidoneri, vaid ainult joodik Jonson. Sotsid lubanud toetada, aga kohe murdnud truudust. Ja kõige hullem veel ajakirjandusega, kellega tulnud kauplema hakata. Päts olla provokator. Vanasti Jüri Vilms põranda all 1917/18 vahetusel temaga napsu võttes löönd tal[l]e õlale: Küll oleks kena sinuga koos töötada. Kui sul mitte seda intrigeerimise kommet ei oleks. Päts olnd pisarateni liigutatud.

Ärgu nad nüüd mõelgu, et see 5 aastat võib kesta. Pätsul olla kivid mõlemas neerus, nii et lõikus võimata, sest ähvardaks uremiaga. Ja kivide ärasulatamisse ei olevat usku. Pealegi tekitada kivide friktsioon — vähki, mis neil niigi perekonnas.

Etteheited "V[abale]. Maale", et temast enam midagi ei hooli. (Pr Olesk ütleb — s[ee]p[ä]rast]. et üht Koniku kirjutist liig kaua pole äratrükkinud).

Kokkuvõttes — neid "demokraate" lahutab Pätsust ainult tüli autoriõiguse üle kaitseseisukorra peale.

06.05.35. Piip Tartus: 1933 nõudsid sotsid rahvahääletuse ärajätmist; Laidoner, kellega Piip rääkinud, leidnud seda liigseks. Kuid Laidoneri tahetud siis ülemjuhatajaks küll ja ta olnud peagu nõuski.

Arvab, et nüüd muud ei aita, kui Gömböschi valimised.

Höetschi "Gesellschaft für Oststudien" kutsunud Piibu suveks Berlini lugema Eesti põhiseaduslikust]. arengust. Võimalik selle taga ka polit[ilise] lähenemise katse. Piip omalt poolt peab meie nagu Poolalegi vajalikuks Rückversicherung'i* Saksalt. Volitas mind ses asjas tal[l]e Laidonerilt audientsi küsima.

Ka ei tea, mis õiete on meie põhiseaduslikud väljavaated.

08.05.35. Laidoner — Berlini kutse asjus Piibuga ühel nõul. Põhisead[use]. asjus ütleb: prof. Puusepp sõjameeste vastuvõtul annud r[üügi]vanemale mõtte — sügisel võtvat ta samati ka professorid vastu ja siis panevat spetsid istuma põhiseaduse kallale.

---

*S.t tagatist.

Lehtede ühendamise asjus sama skeptiline nagu Isamaa liidu puhul, kuigi arvab uueks leheks ainult 500.000 kr. vaja olevat.

1919 detsembrist mäletab, et siis väejuhatuse pole tahtnud rahu maksu mis maksab. Kindral Tõnisson küsinud küll juba luba Narva tagant tagasi tulla ja Laidoner annudki selle. Kuid loa saades jäänud püsima. Oleks ta taganenud, siis oleks Laidoner kohe vastuatakeerinud — reserve seks olnud. J. Tõnissoni panikatelegramm rindelt pahandand sõjamehi väga.

Eenpalu: Sügisest tuleb põhiseaduse reform juba käima panna — aega ei saa enam viita. Ses töös ei taha valitsus rippuda iseseisvatest lehtedest, — sellest idee uut valitsuse lehte asutada. Kes tahab — liitub sellega, kes ei — ei.

Tähendan temale, et lehtede liitmine ei tähenda veel lugejate liitmist. See mõte näib tal[l]e uus olevat.

09.05.35. “V[aba]. Maa” juhatus (Weiler, V. Päts, Uuesson, Dreverk) ühel meelel ühinemise vastu. Nähtavasti aitas uue lehe lugu, kuhu mind peatoimetajaks plaanitsetud, Tani Ungari sõidu finanseerimisele kaasa. Weiler oli paari päevaga muutunud siidiseks.*

11.05.35. J[.]. [Kukk: Kreenbaltilt nõudnud Suursööt 9000 kr. “Postimehe” uue[le] osaiühisusele, mille 200.000 kroonist 49% kuuluks eraisikuile, 51% — valitsusele. Kreenbalt olnud valmis Oru lossi kinkimiseks annetama, aga siin toetab sõrad vastu — pole näha, kas lehe saneerimisest midagi välja tuleb, kui Jaakson, Kurvits, Parts jt. eestkätt enda shirosid tahvad saneerida.

Põhiseaduse asjus kaalutavat võimalusi seda anda oktroerimise teel.

15.05.35. Poola välisministeeriumis. “Gazetta Polska” kirjasaatja Kaunases Kattelbach: Leedus avalik arvamine valmis kokkulepeks Poolaga, aga valitsus ei julge. Diktatuur ilma diktaatorita. Vastu peamiselt kohtuminister Schillingas, olgugi Poola keeles üleskasvanud, siis ehk veel Küttide liit. Wilno vabastamise liidu esimees prof. Birshishka jättis oma 20.000 liiget paberile ja sõitis ise Wilnosse.

---

*Veerisele lisatud: “Weiler: 10.5.35 Een[alu] nõudmise peale et Laaman lahkugu, leht muutku suuna — “V[aba]M[aa]” juhatus otsus: senist suuna jatkata, rippumatuks jääda.”

Audients ministri abi Schätzeli pool. Väheldane, kõhetu mees, mureliku näoga, väga Beneschi moodi, räägib iga sõna kaaludes: Prantsusele on Poolamaa lähema liitlasena tähtsam, kui kaugem Venemaa. Leeduga tuleb ära oodata Pilsudski surma mõju. Poolakad väga tundelikud, et Soome vä[li]smin[ister] Hackzell võtab osa Pilsudski matustest. Kuhu areneb Saksamaa? Poola Berliini saatkonna nõunik Wöschinski, kes paari kuu eest surnud, valmistab sellest põhjalikuma uurimuse. Saksa areng minevat igatpidi rohkem lõunasse kui itta.

19.05.35. Prahast Zentropressi juht Svihovski, Venest pärit, olla Beneschi ja Trotski politikasse tõukanud, Balti—Tshehi ajakirjand. konverentsi esimees: Tshihil kokkulepe Venega, et Vene õhuvägi üle Rumenia Tshehile appi tuleb. Seks valmista[ta]kse baasid.

13.06.35. K. Päts: Sooje meeleavaldusi tehtud tal[l]e Poolas, kui teatavaks sai et tema vahetalitusel Pilsudski ema kirst Leedust Wilnosse toodi.

Riiast pärinud juba ette Menningi kaudu nii Ulmanis kui Kviesis, et nendega nelja silma all räägiks. Mõlemad kaebanud siis üksteise peale. Ulmanis öelnud — teinud 15/5 Eesti eeskujul. Sügisel olnud oodata valimised kus äärmine pahemtiiv ja Pehrkonkrusts* oleks võinud enamuse saada — siis oleks olnud hilja. Lootnud et vabside likvideerimise järel vastupanu enam suur ei saa olema. Alles aasta jõudnud valitseda, aga juba nõutakse põhiseadust — kudas nii ruttu jõuad? Pealegi olla Lätit nii raske valitseda. Eestis on ainult käputäis mulke, Lätis aga 2/3. Neile maksa või eest rohkem juure, kui Eesti talumees üldse saab oma või eest. Pool läinud aasta viljast olla veel alles — kas seda Eesti ei ostaks — olla ju tal tänavu ikaldus? Päts vastanud, et Eestil nii suur vilja tagavara, et kui üks aasta sugugi vilja ei kasva, saab siiski läbi. Kui aga Läti tahab oma võlgasi Eesti vabrikule maksta, võiksid need seda ehk viljas võtta. See jutt pole Ulmanisele meeldinud.

Präsident Kviesis kaebanud: Läti on ainuke riik Europas, kes elab palja halleluujaga peal, ilma mingi põhiseaduseta. Vabandatakse et ei jõuta valmis. Aga põhiseadus tuleb ikka seni anda, kui asjad hästi lähvad. Kui asi halb, siis on juba hilja. Pealegi elada praegu Läti üle jõu, mis kaua ei või kesta.

---

*S.t. *Pērkonkrusts*, Läti rahvuslik organisatsioon.

Selter: Einb[und] nagu vana mees kes võttes noore naise, end lohutab, et küll läheb aastat kümme ja hakkab mind armastama. Aga armastust ei tule. Isamaa liidu on ta oma politseiliste metoditega mokka pannud — on teinud sellest oma kodakondlaste killa, aga mitte rahvusliku liidu. Kõneleb ise kogu aeg ministrite vahetamise vajadusest aga keda eestkätt oleks vaja vahetada, see on teda ennast. Nõnda kukutab kõik vana plaanid läbi, — ei järe muud, kui hakka põhiseadust “okuleerima”.

1935 septembri lõpp. Laidoner: Eenpalul energiat rohkem, kui mõistust. Propagandas kahjuks ükski valitsusliige pole asjatundja.

Eenpalu: Vana Soomest tulnud nõuga sama talve jooksul põhiseaduse parandus läbi viia, aga nii ruttu sellega ei saa. Küsib, kas ma uue lehele ei tahaks kaasa lüüa — varsti tehtavat mulle ettepanek.

Teine päev kutsubki Jürman[n] enda poole, kutsub “Uue Eesti” teiseks peatoimetajaks. Põhikapital 200 000 kr olla koos: 1/3 — põllumeeste asutustelt, 1/3 tööstusest, 1/3 riigi ettevõtelt. Küsitavat veelgi aktsiaid. Edespidi mõeldavat ka “Postimees” üle võtta, aga sel olla 25 miljoni katmata võlgu, peab s[ee]p[ä]rast. oksjonile minema, sealt vist võtavad suuremad kreditorid — Pikalaenu pank, Krediidipank ja Tartu laenu hoiu ühisus ta laenude arvel üle, tema sabad aga saavad töötama uue lehe materjaliga.

Küsisin aega enne vastamist vanaga rääkimiseks.

Teine päev r[üü]g[em]i pool, kes just sõitmas oli Tartu pidustustele — Jürman[n] olla teda palunud kaasa aidata.

Jutustas, kuidas Pek[k]a pool käinud. Nii silmatorkavalt räägitavat seal nüüd Rootsi keelt, et presidendi lauas äkki Rebane demonstratiivselt hakkanud rääkima Eesti keelt — siis mindud Soome keelele üle. Pek[k]a lasknud endale ärajutustada Pätsu plaanid põhiseaduse muutmise kohta, siis läinud kajuti, maganud 1 1/2 tundi ja tulles öelnud: Nüüd ma kordan, mis jutustasite, et näeksite, kas õiete meeles pean, et teaksin oma valitsusele siis seletada.

Kaks punkti pannud ta kavalalt naerma — esiteks et teine koda enne valmis teha — see olla täitsa õige. Ega rahvas ise midagi uut

ei taha. Tal[l]e tuleb enne valmis teha, siis panna ette — kas võtad vastu või ei. Teine punkt — rahvahääletusele küsimus ülesseada nii, et kas võtate vastu või kui ei siis jääb vana viisi. Pek[k]a naernud end kõveraks — vana viisi — noh seda nad juba ei taha!

Siis rääkis vana lehest. Tagasiminekut vanale enam ei tule. Hünerson käib peale, antagu tema põllumeeste seltside rohelised lipud — mitmed mehed olla nutnud neid käest ära andes. Aga ei saa. Kui muidu ei saa, olen valmis kas või oktroerima põhiseadust. Vana läks ägedaks ja kätt üles tõstes: Lipp peab olema, kes eel läheb — tehku ma midagi, mis Laamani nime vääriline.

Pätsu sõnadest nägin, et tal uuest lehest roosilisem ettekujutus kui Jürmanil: põhikapital olla suurim, kui ühelgi Eesti lehel, leht tulla europalik suurleht "Pester Lloyd" tüüpi jne.

Teine hommiku ütlesin Jürmanile ära. Küsib kas ma ehk edespidigi ümber ei mõtleks.

V. Päts: Suvel aeti peale, et "V. Maagi" ühineks. Siis käisime seletasime et see mõtetus — lugejaid pole ju nii lihtne ühte viia. K. Päts olla iseloomult nii et algul käib ägedalt peale, ei taha kuulda vastasarvamist, aga hiljem kui järelmõtleb, hakkab just vastasarvamist enda omaks pidama.

J. Puhk: Hästi tegite et ära ütlesite. PK "Estonia" värk — töösturid vägisi sinna aetud. Rantakari tal[l]e öelnud, Pek[k]a anda P[ätsu]-le tõsise jutluse, et nii ei või, mis seisukord mul Soomes on diktatuuri meestega võidelda, kui teil niisugune eeskuju. Vaja põhiseadusl[ik]. kord jalule seada.

A[. J]weiler: Töösturid vägisi "U[ude JE[esti]"-sse kokku aetud, igaüks ootab selle eest soodustusi, eriti kui varsti tingimata tul-lakse uute raha nõudmistega. Kogu lugu on — "Kaja" saneerimine.

"Kaja" mehed said 4 miljoni ja jätsid kasutoova osa — sabad edasi endale, nende toimetajad ja korrektoridki on aga maksuta "U[uel]t]. Eestilt".

29.10.35. Saksa saatkonnas pruukostil Dr. Strömi lahkumise puhul DNB kirjasaatjaks Amsterdami. Saadik Reinebeck kes enne 1933 siia tulles Hitlerist ironiseeris kui maalriselist, soovis Strömile edu töötada rahvussotsialistlike maailmavaate järel

rahvaste lepitamiseks. Kõige ägedamad natsid olid kaks noort — sõjaatashee, kes kiitis kudas üht “Standesdunkeli”^{*} esindajat hurjutanud kui “ewig gestriget”^{***} kes ei saa aru kolmandast riigist, ja noor odessiit, kes kurjustas kommunistidega. — Pikk Dönhof punapea näib neist üle olema, räägib et olla osavõtnud Saaremaa operatsioonist. — Заигрывают.^{***}

30.10.35. Zimm[ermann].: Larka eelnõu tegi lõpu läbirääkimistele vapsidega. — Nüüd peetavat nõu kas mitte hakata rääkima Vana Jaaniga. Vagunis keegi küsib kudas teil isamaliit. — Eks need ole vallavanem, vallasekretär, konstaabel, koolijuhataja. — Meil just seesama. Taebლა Saare proua ja Saar ise kukkunud kaasa ironiseerima. Kasterpalu ajanud Lääne liidust isegi kõik teised kogude ninad eemale.

Noore[le] Raamotile antavat nõu, palugu majanduspõhjustel luba oma maakodunt lahkuda. Poiss loobub. Pidada külaliste raamatut.

Scheel hoobelda, et uue Kiviõli lepinguga saanud Mendelsoni enamuse seal endalt kraest ära — tasunud oma võla Saksamaa registermarkadega. Et Kiviõli lepingus “Marienamt’iga” nähtud ette maks saksa markades, see üllatas Z[immermanni]-t väga — pealegi kus Saks loobub meile rauakaupa müümast.

(Järgneb)

---

*Sks der Standesdünkel — seisuslik ülbus, kõrkus.

**S.t kui igavesti endisaegset.

***S.t püüavad meelitada.

AKADEEMIA TELLIMINE

Lugupeetud lugejad,

ajakirja *AKADEEMIA* on võimalik tellida

• mugava otsekorralduslepinguga AS Expresspost tellimiskeskuse vahendusel: tasuta tel. 08002444, tel. 06662535, E–R kl 8–20, L kl 8–13 või internetiaadressil www.tellimine.ee

Peale selle on tellimust võimalik vormistada

- Eesti Posti sideettevõtetes
- Oü Kirilind vahendusel: tel. 06408597, faks 06408598, e-post kirilind@estpak.ee või internetiaadressil www.kirilind.ee

Akadeemia ilmub 12 korda aastas.

Kuutellimus otsekorraldusega on 27 krooni, aastatellimus 330 krooni.

Välismaale tellides lisandub postikulu.

Lähemat teavet saab toimetusest, tel. 07423050 või e-post akadeemia@akad.ee.

Akadeemia vanemad numbrid on müügil toimetuses (Tartu, Ülikooli 21) ja kirjastuses Perioodika (Tallinn, Voorimehe 9).

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

Peatoimetaja
Toomas Kiho

Toimetajad
Kalle Hein, Jaan Isotamm,
Jaan Kangilaski, Mart Orav

2003

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

A-R

KOLLEGIUM

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste,
Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Madis Kõiv,
Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk,
Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak,
Peeter Tulviste, Richard Villems

Tegevtoimetaja Indrek Ude
Keeletoimetaja Triin Kaalep
Korrektor Kristin Sarv
Sekretär Tiiu Jõgi

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80
Tartu 50002, Eesti/Estonia/Estland

Toimetuse address:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid:

7423 146, 7423 050

Fax:

7423 146

E-post:

akadeemia@akad.ee

Kodulehekülg:

www.akad.ee

© **AKADEEMIA**

ARTIKLID, ESSEED, ILUKIRJANDUS, MÄLESTUSED, ALLIKAPUBLIKATSIOONID

- Allik, J., E. Tulving.** Ajas rändamine ja kronesteesia // **5**, 915–937.*
- Arias-King, F.** Eliidi kesksusest / Tlk R.-I. Märka; (ill.) // **4**, 730–745.
- Asutava Kogu 1. istungjärg** 23. IV 1919 / Sealh. A. Rei kõne; (taastrikk) // **2**, 276–291.
- Aunpuu, M., M. Kriipsalu, A. Ruthe.** *TalveAkadeemia*: Orgaaniliste kaubandusjäätmete katsekompostimine ja komposti sobivus kasvu-substraadiks / (Ill.) // **9**, 1969–1974.
- Berezkin, J.** Antropoloogia, arheoloogia, evolutsioon ja “kultuuri-pärand”: Ülevaade kaasaegsetest metodoloogilistest käsitlustest / Tlk J. Isotamm // **3**, 549–564.
- Bloom, P., F. C. Keil.** Keele kaudu mõtlemine / Tlk A. Veismann // **8**, 1673–1695.
- Carnap, R.** Metafüüsika ületamine keele loogilise analüüsiga / Tlk ja järels.: B. Mölder // **9**, 1853–1875.
- Derrida, J.** Õigusest õiglusele / Tlk ja järels.: J. Lipping // **3**, 479–523.
- Diderot, D.** Rameau vennapoeg / Tlk A. Raudsepp; järels.: M. Tamm // **3**, 657–687; **4**, 887–911; **5**, 1101–1119; **6**, 1321–1343.
- Donskis, L.** George Orwell: fašismi ja vihkamise anatoomia / Tlk N. Närpä // **8**, 1590–1616.
- Eerme, K.** Muutumatu kliima tähendaks ajaloo lõppu // **10**, 2051–2085.

---

*Tärniga märgitud artiklid on eelretsenseeritud.

- Eintalu, J.** Hume'i jultumus // 4, 782–807.*
- Elings, M.** Radikaalne tõlgendus // 2, 386–401.
- Ergma, E., L. Koch-Miramond, B. Sitter-Liver.** Teadus, moraal ja kvaliteet: Mõned visandlikud küsimused / Tlk A. Pihlak // 4, 746–756.
- Fodor, J. A.** Miks ikkagi peab eksisteerima mõttekeel / Tlk A. Unt; (ill.) // 12, 2649–2674.
- Franz, M.-L. von.** Individuaatsioon ja sotsiaalne suhe Jungi psühholoogias / Tlk E. Kelder // 10, 2110–2126.
- Gahlings, U.** Teekond iseenda juurde: Sissejuhatus *Filosoofi reisiräpikusse* / Tlk K. Kaur // 9, 1819–1843.
- Gilly, S.** Psüühika struktuur Jungi järgi / Tlk E. Kelder // 10, 2104–2109.
- Grünthal, T.** Mälestuskilde Asutavast Kogust / (Taastrükk) // 2, 312–315.
- Handberg, L.** Ühtsus kahesuses: Teooria, tähendus ja rakendus isiksuse arengus ja psühhoteraapias / Tlk M. Kark // 10, 2145–2172.
- Hare, R. M.** Objektiivsed ettekirjutused / Tlk A. Luure // 1, 26–47.
- Heal, J.** Radikaaltõlgendus / Tlk ja järels.: B. Mölder // 2, 354–385.
- Heidegger, M.** Aja mõiste / Tlk ja järels.: E. Parhomenko // 5, 1019–1041. Vt ka Tietjen, H.
- Hennoste, T.** Kirjanduse periodiseerimisest. I: Taustast ja teooriast // 5, 1058–1091; II: Eesti asi // 6, 1146–1172.
- Hiio, T.** Üliõpilasorganisatsioonid Tartus // 4, 691–728.
- Hildebrandt, S.** Matemaatilise tunnetuse tõde ja väärtus / Tlk K. Räni; (ill.) // 7, 1387–1419.
- Jaanson K.** Küsimärk Venemaa? II // 10, 2087–2102.
- Jääts, I.** Gröönimaa inuitid ja Taani inimnäoline kolonialism // 2, 255–274.
- Kaasik, A.-E.** Doktor Kreutzwald ja tema aeg // 12, 2547–2557.
- Kark, M.** Ühiskondlik-poliitiline liikumine Tiibetis 20. sajandi alul // 1, 101–129.
- Kasemaa, K.** Inimsuhete kujutamisest uuemas heebrea kirjanduses // 11, 2392–2407.
- Kaunis, M.** *TalveAkadeemia*: Saanamäe geoloogilise ehituse mõju bioloogilisele mitmekesisusele / (Ill.) // 9, 1975–1980.
- Keerus, K.** Kuidas suhtuda elu väärtuse teesi? // 1, 3–25.*
- Keil, F. C.** Vt Bloom, P., F. C. Keil.
- Keres, H.** Maailm, kust tulen: Mälestusi // 1, 139–159; algus 2002. a.
- Keyserling, krahv H.** Filosoofi reisiräpik: (Katkendeid) / Tlk K. Kaur // 9, 1806–1818.
- Kiili, J.** Süvaökoloogiline maailmapilt / (Ill.) // 8, 1711–1734.

- Kirsimäe, K., M. Meriste.** *TalveAkadeemia*: Kasari delta areng ja Matsalu lahe maismaastumine: inimõju või looduslikud protsessid? / (Ill.) // **9**, 1954–1961.
- Kitus, A.** (Järels.) Vt Schmitt, C.
- Koch-Miramond, L.** Vt Ergma, E., L. Koch-Miramond, B. Sitter-Liver.
- Konečni, V. J.** Kuldlõige kui esteetikamõte ja empiiriline tööik / Tlk K. Sarv // **6**, 1253–1271.
- Kriipsalu, M.** Vt Aunpuu, M., M. Kriipsalu, A. Ruthe.
- Kross, J., E. Sarv.** Mälestades Ernst Kulli // **7**, 1359–1378.
- Kruusa, K.** Luulet // **2**, 346–352.
- Kuusk, P., M. Kõiv.** Aeg ja θεωρία // **5**, 1000–1018.
- Kõiv, M.** Romaan *h*-mollis: Fragmente // **5**, 1043–1057;
Vt Kuusk, P., M. Kõiv.
- Laaman, E.** Vt Meie vastus. . .
- Laar, M.** “Jäe igas riides ja iga nime all eestimeheks. . .”: Rahvusluse avaldumisvormidest rahvuslikul ärkamisajal // **8**, 1571–1589.
- Laas, K.** (Järels.) Vt Neurath, O.
- Laiapea, V.** Palun kirjuta ruttu kui võimalikult. . .: Kurtidest lastest, nende keeltest, keelte õppimisest ja õpetamisest // **9**, 1888–1913.
- Leete, A.** Siberi põlisrahvaste vastuhakud nõukogude võimule 1920.–1940. aastatel // **6**, 1186–1208.*
- Lehiste, I.** Prosoodilise informatsiooni otsingud helilainest / Tlk P. Lipus // **6**, 1174–1184.
- Lepik, P.** (Järels.) Vt Uspenski, B.
- Lepik, Ü.** Mis on lainikud? / (Ill.) // **6**, 1272–1281.
- Leutenegger, G.** Luulet / Tlk A. Kaalep, E. Pormeister // **4**, 809–812.
- Lillemets, E.** Luulet // **10**, 2174–2179.
- Linde, A.** Isepaljunev inflatsiooniline universum / Tlk A. Unt // **11**, 2409–2422.
- Lipping, J.** (Järels.) Vt Derrida, J.; Skinner, Q.
- Luks, L.** Nihilismi “hea uus ilm”: Gianni Vattimo filosoofia kriitiline vaatlus // **7**, 1464–1484.
- Maimets, T.** (Järels.) Vt Ridley, M.
- Maran, T.** (Järels.) Vt Trinh T. Minh-ha.
- Marmei, K.** Suveräänsuse kontseptsioonist // **3**, 525–547.*
- McTaggart, J. M. E.** Aja ebareaalsus / Tlk A. Unt // **5**, 939–957.
- Meie vastus:** Eduard Laamani päevik 1922–1940 / Eess.: M. Orav // **7**, 1537–1567; **8**, 1759–1791; **9**, 2021–2047; **10**, 2255–2287; **11**, 2511–2543; **12**, 2751–2783; järgneb 2004. a.
- Mellor, H.** Aeg meie elus / Tlk M. Kaskmann // **5**, 958–976.
- Meriste, M.** Vt Kirsimäe, K., M. Meriste.
- Metsma, K.** Samaarlased // **6**, 1209–1227.

- Metsvahi, M.** "Ja seal oll' suur madu...": Püha Jüri legend setu naise Ksenja Mürsepa vaimses universumis // **9**, 1915–1952.* Lisa: Ksenja Mürsepa esitatud Püha Jüri legendi variandid.
- Millikan, R. G.** Keele ja mõtlemise partnerlus: Vaade linnulennult / Tlk E. Luur // **8**, 1696–1709.
- Mittelstrass, J.** Teadmised kui kaup: Teadusest, haridusest ja teadmiste allutamist majandusele / Tlk N. Näripä // **12**, 2634–2647.
- ... **mures on rohkem rõõmu kui rõõmus pisaraid.** ... : Rein Sepa kirjad Vorkutast / Eess.: M. Purasson; A. Sepp // **11**, 2325–2386.
- Mölder, B. E.** sest C: Metafüüsilised vestlused põhjuslikkusest ja vaimust // **4**, 758–781; **6**, 1233–1251;
Individualism ning kitsas sisu: Jerry Fodori vaimufilosoofiast // **12**, 2675–2710;
(järels.) Vt Carnap, R.; Heal, J.; Schlick, M.
- Neurath, O.** Protokoll-laused / Tlk ja järels.: K. Laas // **9**, 1876–1886.
- Nurme, M.** Luulet // **11**, 2387–2390.
- Nöth, W.** Esemete keel: Tarbekaupade semiootika alused / Tlk I. Aija // **4**, 845–868.
- Oidekivi, K.** Luulet // **6**, 1229–1232.
- Orav, M.** (Eess.) Vt Meie vastus... .
- Palk, P.** Jakob Heinrich von Lilienfeld — Euroopa ühendaja Pöłtsamaalt // **9**, 1795–1804.
- Parhomenko, E.** Ajast Martin Heideggeri fundamentaalontoloogilises mõtlemises // **10**, 2184–2200;
(järels.) Vt Heidegger, M.
- Petersen, P.** *Kalevipoeg* tänapäeval — ühe tulevase Euroopa kultuuri *document humain*: Psühholoogilis-antropoloogilisi aspekte / Tlk K. Räni; värsid tlk M. Läänemets, M. Väljataga // **12**, 2559–2591.
- Pilter, L.** (Järels.) Vt Shahak, I.; Tegnér, E.
- Pilv, A.** Luulet // **8**, 1665–1671.
- Pilvre, B.** Kes räägib teleekraanil?: Naised meedia kõverpeeglis // **9**, 1981–2000.
- Pormeister, E.** "Kirjutatan, et mu valudest saaks pidu": Kohtumine Gertrud Leuteneggeriga 28. juunil 2002 Zürichis / Tlk K. Räni // **4**, 813–820.
- Pruul, K.** Perifeeria ja kriitika: Rein Kruus ja tema aeg // **3**, 587–600.
- Purasson, M.** (Eess.) Vt ... mures on rohkem rõõmu kui rõõmus pisaraid... .
- Puura, I.** Aeg ja geoloogia // **5**, 978–986.
- Raim, J.** Riskid, riskiturg ja sotsiaalne mobiilsus // **1**, 49–72.
- Rei, A.** Eesti Asutava Kogu kokkuastumisest / (Taastrükk) // **2**, 316–319;
(kõne.) Vt Asutava Kogu 1. istungjärk... .

- Reintam, L.** Mullast ja mulla uurimisest Eestis / (Ill.) // **11**, 2424–2442.
- Ridley, M.** Genoom: Ühe liigi autobiograafia kahekümne kolmes peatükis. / Tlk K. Hein; järels.: T. Maimets // **1**, 193–223; **2**, 427–463; algus 2002. a.
- Roosaare, J., E. Sepp.** *TalveAkadeemia*: Rakkautomaat, Markovi ahelad ja maakasutuse modelleerimine / (Ill.) // **9**, 1962–1968.
- Rosentau, M.** Visioon Euroopa konstitutsioonist // **7**, 1347–1357.
- Runnel, H.** Vaimsuse hoidmine elukohustusena: Passaaž // **3**, 467–477.
- Ruthe, A.** Vt Aunpuu, M., M. Kriipsalu, A. Ruthe.
- Sarv, E.** Vt Kross, J., E. Sarv.
- Sarv, H.** Kommunismi teostamine Venemaal ja soome-ugri rahvaste saatus // **1**, 130–137.
- Schlick, M.** Pööre filosoofias / Tlk ja järels.: B. Mölder // **9**, 1845–1852.
- Schmitt, C.** Legaalne maailmarevolutsioon: Poliitiline lisaväärtus eelisenä legaalsuse ja superlegaalsuse korral / Tlk ja järels.: A. Kitus // **2**, 321–345.
- Sepp, A.** (Eess.) Vt . . . mures on rohkem rõõmu kui rõõmus pisaraid. . .
- Sepp, E.** Vt Roosaare, J., E. Sepp.
- Sepp, R.** Vt . . . mures on rohkem rõõmu kui rõõmus pisaraid. . .
- Shahak, I.** Suletud utoopia? / Tlk ja järels.: L. Pilter // **1**, 84–99.
- Sikk, M.** Viina katk // **12**, 2593–2602.
- Sitter-Liver, B.** Vt Ergma, E., L. Koch-Miramond, B. Sitter-Liver.
- Skinner, Q.** Vabaduse kolmas mõiste / Tlk T. Vallimäe; järels.: J. Liping // **12**, 2609–2633.
- Stewart, I.** Miks on sugu tehtud? / Tlk K. Hein // **8**, 1647–1664.
- Sömer, A.** Orpheus ja Pierrot: 20. sajandi algusaastate uue muusika tahke // **3**, 565–585.
- Taagepera, R.** Baltimaades valitsevad hoiakud ja korruptsioon maailma kontekstis / (Ill.) // **3**, 601–620. Lisa: Ingleharti ülemaailmne väärtuste ülevaatus.
- Talts, M.** “Esimene buda preester Baltimere rannikul. . .”: Karl August Tennison ja eestlaste esmatutvus budismiga / (Ill.: fotod) // **7**, 1421–1443; **8**, 1618–1645.*
- Talvik, H.** Luuletõlkeid // **12**, 2604–2608.
- Tamm, M.** (Järels.) Vt Diderot, D.
- Tammann, A.** Asutava Kogu tegevus Eesti iseseisva riiklise elu korraldamiseks / (Taastrükk) // **2**, 292–311.
- Tegnér, E.** Frithiof ja Ingeborg / Tlk ja järels.: L. Pilter // **1**, 74–83.
- Tietjen, H.** Väljaandja järelsõna Martin Heideggeri ettekandele “Aja mõiste” / Tlk I. Schenkenberg // **10**, 2180–2183. Vt ka Heidegger, M.
- Trinh T. Minh-ha.** Nagu *h* sõnas *haljas*: Määramatuse heli / Tlk ja järels.: T. Maran // **2**, 227–253.

- Tulku, T.** *Tendrel: Ühtsus kahesuses* / Tlk M. Kark // **10**, 2128–2144.
- Tulving, E.** Vt Allik, J., E. Tulving.
- Türnpu, H.** Kolm abivalmis dotsenti: Kuidas roiskuva intelligentsi esin-
dajad tootval tööl käisid // **7**, 1379–1385.
- Uspenski, B.** Vene intelligents kui vene kultuuri eriline fenomen / Tlk
ja järels.: P. Lepik // **4**, 822–844.
- Valge, J.** Uue majanduse lähteil: Eesti sisemajanduse kogutoodang aas-
tatel 1923–1938 // **10**, 2202–2228; **11**, 2443–2486; **12**, 2712–2735.*
- Vattimo, G.** Vastu languse ontoloogiale / Tlk K. Kressa, L. Luks // **7**,
1445–1463.
- Veidemann, R.** Mõistatuslik Eesti: Katse käsitleda Eesti (taas)ise-
seisvumisprotsessi marginaalsuse paradigmas // **6**, 1123–1144.
- Wrangell, parun W.** Eesti sakslaste ümberasumise eellugu / Tlk A. Hil-
pus // **11**, 2291–2323.
- Wright, K.** Ajad meie elus / Tlk R.-I. Märka // **5**, 987–998.

Väitlus. Vastukaja

- Järvelaid, M.** Kanep — müüdid ja faktid. (Vt L. Zimmer, J. P. Mor-
gan. “Kanep — müüdid ja faktid.” — *Akadeemia*, nr 10, 2002,
lk 2173–2181; C. Reinerman. “Miks Hollandi uimastipoliitika ohus-
tab USA-d?” — *Akadeemia*, nr 10, 2002, lk 2182–2186) // **3**, 636–646.
- Salupere, R.** Nõukogude režiimi jäljed eestlaste väärtusteadvuses?
(Vt R. Taagepera. “Baltimaades valitsevad hoiakud ja korrupsioon
maailma kontekstis.” — *Akadeemia*, 2003, nr 3, lk 601–620) // **7**,
1521–1524.
- Sinijärv, K. M.** Õlu Gröönimaal: Metaentsüklopeedika. (Vt E. Par-
homenko. “Filosoofia Eestis: Üks metaentsüklopeediline esitus.” —
Akadeemia, 2002, nr 8, lk 1579–1587) // **2**, 417.

ARVUSTUSED

- Anderson, A.** Esimene eestikeelne eetikaõpik üliõpilastele.
(A. Laanemäe. *Eetika alused*. Tallinn, 2000) // **7**, 1507–1520.
- Ehlvest, J.** Kahe ende apooria. (M. Kõiv. *Attika apooria, Elea tragöödia*.
Tartu, 2000) // **8**, 1743–1746.
- Helk, V.** Mitte nurgakivi, vaid soliidne juurdeehitus. (*Eesti ajalugu*. IV:
Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Kirj. M. Laur, T. Tannberg,

- H. Piirimäe. Tegevtoim. M. Laur. Peatoim. S. Vahtre. Tartu, 2003) // 6, 1283–1298.
- Jaanson, K.** Samm välisilma poole. (*The Estonian Foreign Policy Yearbook 2003. Eesti välispoliitika aastaraamat*. Ed./Toim. A. Kasekamp. (The Estonian Foreign Policy Institute. SA Eesti Välispoliitika Instituut.) Tallinn, 2003) // 9, 2002–2007.
- Kalmet, T.** Kultuurijurisprudenti ja praktilise ajaloo käsiraamat. (P. Järvelaid. *Õigus ja poliitika kultuuris*. Tallinn, 2002) // 10, 2237–2242.
- Kukk, K.** Ajaloost ja majandusest. (J. Valge. *Lahtirakendamise: Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924*. Tallinn, 2003) // 11, 2488–2496.
- Kurs, O.** Uute Venemaa eestlaste organiseerumisest. (*Moskva Eesti Selts 1989–2000. Московское общество Эстонской культуры. Estonian Society in Moscow. Москва*) // 4, 870–874.
- Lagerspetz, M.** Diskuteeriva välispoliitika poole. (*Eesti tähendused, piirid ja kontekstid*. Koost. E. Berg. Tartu, [2002]) // 3, 621–624.
- Liivik, O.** Varjuderohke teatmik Eesti majanduseliidist 20. sajandi. (*Eesti majanduse biograafiline leksikon 1951–2000*. Tallinn, 2003) // 12, 2736–2739.
- Luks, L.** Hea tahe, et mõista. (H.-G. Gadamer. *Hermeneutika universaalsus: Valik esseid ja intervjuusid*. Tlk A. Tool. ("Avatud Eesti Raamat".) Tartu, 2002) // 2, 403–408;
Kuidas "tõeline ilm" ka poliitikas viimaks luiskelooks muutus. (*Kaasaegne poliitiline filosoofia: Valik esseid*. Koost. ja toim. J. Lipping. Tartu, 2002) // 6, 1302–1307.
- Olesk, S.** Ühe erakordse eestlanna mälestused. (E. Nivanka. *Soome lahe kahel kaldal*. Tallinn, 2002) // 2, 413–416.
- Paatsi, V.** Vanade kaartide võlus ja võimuses. (T. Raid. *Tabulae Livoniae*. Tallinn, 2002) // 1, 160–166.
- Pajur, A.** Mitte ainult ohvitserina. (*Ohvitserina Vene armees — polkovnik Jaak Rosenbaumi kirjad vennale (1892–1904, 1906, 1909): Allikapublikatsioon*. Koost. T. Tannberg. (Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost 4.) Tartu, 2002) // 8, 1735–1743.
- Palli, H.** (K. Katus, A. Puur, A. Põldma. *Eesti põlvkondlik rahvastikuareng. Cohort Population Development in Estonia*. (RU Sari D Nr 2.) Tallinn, 2002) // 3, 624–631.
- Piirimäe, H.** Kaartide ja plaanidega Rootsist Eestisse. (*Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat*. (Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia XII 1991–1999.) Stockholm, 2001) // 3, 631–635;
Tuhat tartlast. (*1000 tartlast läbi aegade*. Koost. L. Ainsoo, U. Ainsoo. Tartu, 2003) // 11, 2497–2501.

- Ponomarjova, G.** Vene pagulaskirjandus Eestis. (А. Меймре. Русские литераторы-эмигранты в Эстонии 1918–1940. На материале периодической печати. (Tallinna Pedagoogikaülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid. Таллиннский педагогический университет. Диссертации по гуманитарным наукам. 6.) Tallinn, 2001) / Tlk J. Isotamm // **10**, 2229–2233.
- Punning, J.-M.** (V. Paatsi. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918)*. Tallinn, 2003) // **6**, 1299–1302.
- Raudam, T.** Teadmatuse teadev prohvet. (H. Varblane. *Ilmavallas*. Tartu, 2002) // **1**, 175–182.
- Raun, M.** Jutt on see kooruke. (L. Vahtre. *Suur pettumus ehk inimene, ühiskond ja inimõigused*. Tallinn, 2002) // **2**, 409–413.
- Ross, J.** Piiririigist veel kord. (E. Arro. *Vana aja muusikud*. Koost. ja tlk H. Heinmaa. Eess.: H. Runnel, järels.: U. Lippus. Tartu, 2003) // **10**, 2233–2237.
- Saard, R.** Kas need luud võivad ellu ärgata, kivid kõneleda? (J. Tamm. *Eesti keskaegsed kloostrid. Medieval Monasteries of Estonia*. Tallinn, 2002) // **1**, 166–170.
- Tannberg, T.** Kuidas ja kelle abil valitseti Eesti NSV-d. (*Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*. Tallinn, 2002) // **7**, 1486–1494.
- Undusk, J.** Scaliger ja Opitz: Juhuluule uurimine uuele tasemele. (K. Viiding. *Die Dichtung neulateinischer Propemptika an der Academia Gustaviana (Dorpatensis) in den Jahren 1632–1656*. (Dissertationes studiorum graecorum et latinorum Universitatis Tartuensis, 1.) Tartu, 2002) // **7**, 1495–1506.
- Veismann, U.** Kaks raamatut elu otsingutest kosmosest. (*SETI: Maavälise elu otsingud*. Tlk K. Nurmik. Tallinn, 2001; J. Heidmann, A. Vidal-Madjar, N. Prantzios, H. Reeves. *Kas me oleme ÜKSI universumis?* Tlk H. Tali. Tallinn, 2001) // **1**, 170–174.

ABSTRACTS

- Abstracts** // **1**, 183–192; **2**, 418–426; **3**, 647–656; **4**, 875–886; **5**, 1092–1100; **6**, 1308–1320; **7**, 1525–1536; **8**, 1747–1758; **9**, 2008–2020; **10**, 2243–2254; **11**, 2502–2510; **12**, 2740–2750.

ILLUSTRATSIOONID

- Aunapuu, H.** Illustratsioonid // **8**, 1617, 1646, 1672, 1710.
- Haamer, E.** Illustratsioone eeposele *Kalevipoeg* // **12**, 2558, 2592, 2603, 2648, 2711.
- Kelpman, R.** Illustratsioonid (2003) // **6**, 1145, 1173, 1185, 1228, 1252, 1282.
- Keyserling, H. v.** (Foto.) // **9**, 1821.
- Krosmann, P.** Illustratsioonid // **7**, 1358, 1386, 1420, 1444, 1485.
- Kull, E.** (Foto.) // **7**, 1361.
- Küüts, L.** Illustratsioonid // **10**, 2086, 2103, 2127, 2173, 2201.
- Laaman, E.** (Foto.) // **8**, 1760.
- Lestberg, L.** Fotod // **11**, 2324, 2391, 2408, 2423, 2487.
- Maripuu, E.** Tušijoonistused sarjast "Must-valged" // **2**, 254, 275, 320, 353, 402.
- Mäetamm, M.** Tušijoonistused (2000–2001) // **3**, 478, 524, 548, 586.
- Ole, K.** Tušijoonistused sarjast "Tüüpolukorrad" (2003) // **4**, 729, 757, 808, 821, 869.
- Rei, A.** (Foto.) // **2**, 278.
- Sooster, T. P.** Illustratsioonid // **9**, 1805, 1844, 1887, 1914, 1953, 2001.
- Tennison, A.** (Fotod.) Vt *Artiklid, esseed. . .*, Talts, M.
- Vahtra, A.** Tušijoonistused (2001) // **1**, 48, 73, 100, 138.
- Viktor, P.** Tušijoonistused (2003) // **5**, 938, 977, 999, 1042.

Märkus. Artikliillustratsioonide kohta on märke illustreeritud artikli kirjes.

CONTENTS

Doctor Kreutzwald and his time	<i>Ain-Elmar Kaasik</i>	2547
<i>Kalevipoeg</i> today — a <i>document humain</i> of a future European culture: Psychological and anthropological aspects . . .	<i>Peter Petersen</i>	2559
The plague of alcohol	<i>Maido Sikk</i>	2593
Translations of poetry	<i>Heiti Talvik</i>	2604
A third concept of liberty	<i>Quentin Skinner</i>	2609
Knowledge as a commodity: On research, education and subjugation of knowledge to economy	<i>Jürgen Mittelstrass</i>	2634
Why there still has to be a language of thought	<i>Jerry A. Fodor</i>	2649
Individualism and narrow content: On Jerry Fodor's philosophy of mind	<i>Bruno Mölder</i>	2675
The beginnings of new economy: Estonia's gross domestic product from 1923 to 1938. III*	<i>Jaak Valge</i>	2712
<i>Review</i> : A shadowy reference book on Estonian economic elite in the 20th century. <i>Eesti majanduse biograafiline leksikon 1951–2000</i> . Tallinn: AS Kirjastus Ilo, 2003.	<i>Olev Liivik</i>	2736
Abstracts		2740
Our response: Eduard Laaman's diary, 1922–1940. VI		2751

* Peer-reviewed article.

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 36 krooni